

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Журнал видається з 2015 року

№ 2 (22)

Луцьк
Вежа-Друк
2020

Редакційна колегія

Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Бояр А. О., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Васілевські Мірослав Dr hab. (Суспільна вища школа підприємництва та управління, м. Лодзь, Польща).
Карлін М. І., доктор економічних наук, професор, заступник головного редактора (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Крикавський С. В., доктор економічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка».
Маріуш Подзьор Dr hab. (Вища школа економіки та інновацій, м. Люблін, Польща).
Павліха Н. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Полінкевич О. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Павлова О. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Павлов К. В., доктор економічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Стащук О. В., доктор економічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Черчик Л. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Чорна Н. П., ,, доктор економічних наук, доцент (Тернопільський національний економічний університет).
Шворак А. М., доктор економічних наук (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Кулинич М. Б., кандидат економічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Е 45 **Економічний часопис** Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2020. – № 2 (22). – 204 с.

У виданні «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» розміщено наукові статті про сучасний стан та перспективи розвитку економіки України, їх теоретичні, методологічні й практичні аспекти.

Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects.

For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

*Журнал є науковим фаховим виданням, включений до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, **категорія Б** (наказ Міністерства освіти і науки України 11.07.2019 № 975).*

*Журнал зареєстрований у міжнародній наукометричній базі даних **Index Copernicus**.*

УДК 33(062.552)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

- Andriy Syshchuk, Viktoriya Khirova**
NEOTERIC TECHNOLOGIES AS DRIVERS OF NEW INTERNATIONAL ECONOMIC ENVIRONMENT... 7

РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- Olga Orlova-Kurilova, Ihor Kukxa, Iryna Hnatenko, Viktoriia Rubezhanska**
RISK MANAGEMENT OF STATE REGULATION PROJECTS FOR THE INNOVATION CLUSTERS
DEVELOPMENT 17
- Скороход Ірина, Войчук Максим**
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СПІЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО РИНКУ ЄС 25
- Тетяна Сак, Наталія Грицюк**
РИНОК РИТЕЙЛЮ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ КРИЗИ 33
- Барибіна Яніна, Гайденко Євгенія**
ВПЛИВ ФАКТОРІВ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В
УКРАЇНІ 43

РОЗДІЛ III. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

- Садовська Ірина, Матвієць Володимир, Столярчук Надія, Козак Мирослав**
ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ НАУКОЄМНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПРИКАРПАТСЬКОЇ ДСГДС 54
- Колосок Андрій**
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ
КАРАНТИНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 64
- Болквадзе Наталія Гетьман Тетяна**
СУЧАСНІ МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ІТ-КОМПАНІЙ 72
- Коренюк Петро, Усикова Олена**
УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ
КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ 83

Ліпич Любов, Хілуха Оксана, Кушнір Мирослава, Волинець Ірина МОДЕЛІ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРАЦІВНИКІВ	90
Лялюк Алла ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У БІРЖОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	99
Немченко Ганна, Колеснікова Катерина, Бондар Вікторія ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ КРИЗИ	107
Громко Лілія КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА	114
Лариса Ющишина, Вікторія Пиль ЕНЕАГРАМА В БІЗНЕСІ: НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАТИВНИМИ ПРОЦЕСАМИ В КОНФЛІКТІ	121
Людмила Шостак, Олена Сосовська ПРОБЛЕМИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	130

РОЗДІЛ ІV. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Сорокопуд Ія ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ	137
Геліч Наталія, Панасюк Юрій, Оніщук Владислав АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	143
Галянт Сергій ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ	152
Павлова Олена, Павлов Костянтин, Купчак Володимир РЕФОРМУВАННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОЇ СФЕРИ В МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЯХ ЗА УМОВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	161

РОЗДІЛ V. ГРОШІ, ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

Борисюк Олена, Дацюк-Томчук Марія, Ліповська-Маковецька Наталія ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ	168
Karlin Mykola, Suchek Svitlana PROBLEMS AND PROSPECTS OF USING ECOLOGICAL FINANCIAL AND CREDIT INSTRUMENTS IN THE COUNTRIES OF THE WORLD AND IN UKRAINE	177

РОЗДІЛ VI. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ, СТАТИСТИКА ТА МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ Й ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Маркус Ольга НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ ОБЛІКОВОЇ ОЦІНКИ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ З ВРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇХ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВА ...	186
Матвійчук Іванна КОРОНАКРИЗА: НОВА РЕАЛЬНІСТЬ ДЛЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ	193
Вимоги до матеріалів, що публікуються в науковому журналі «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки»	200

CONTENT

CHAPTER I. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Andriy Syschuk, Viktoria Khirova

NEOTERIC TECHNOLOGIES AS DRIVERS OF NEW INTERNATIONAL ECONOMIC ENVIRONMENT	7
--	---

CHAPTER II. ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Olga Orlova-Kurilova, Ihor Kuksa, Iryna Hnatenko, Viktoriia Rubezhanska

RISK MANAGEMENT OF STATE REGULATION PROJECTS FOR THE INNOVATION CLUSTERS DEVELOPMENT	17
--	----

Iryna Skorokhod, Maksym Voichuk

PECULIARITIES OF THE EU SINGLE ENVIRONMENTAL MARKET FORMATION AND DEVELOPMENT	25
---	----

Tetiana Sak, Nataliia Hrytsiuk

RETAIL MARKET IN UKRAINE: TRENDS AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT IN A CRISIS ..	33
---	----

Barybina Yanina, Gaydenko Evgeniya

THE INFLUENCE OF FACTORS ON THE COMPETITIVENESS OF THE MARKET OF TOURIST SERVICES IN UKRAINE	43
--	----

CHAPTER III. ECONOMICS AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Sadovska Irina, Matviyets Volodymyr, Stolyarchuk Nadiia, Kozak Myroslav

RESEARCH OF THE MARKET OF SCIENTIFIC PRODUCTION OF THE PRICARPATE DSHGDS	54
--	----

Kolosok Andrii

SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL SECURITY DURING THE QUARANTINE PERIOD: A THEORETICAL ASPECT	64
--	----

Bolkvadze Nataliia, Hetman Tatiana

MODERN METHODS OF STAFF MOTIVATION OF IT COMPANIES	72
--	----

Korenyuk Peter, Usykova Elena

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CAPITAL MANAGEMENT SYSTEM OF ENTERPRISES	83
--	----

Lipych Lubov, Khilukha Oksana, Kushnir Myroslava, Volynets Iryna

MODELS OF EFFICIENCY EVALUATION DEVELOPMENT PROGRAM OF EMPLOYEES COMPETENCES	90
--	----

Lialiuk Alla

FOREIGN EXPERIENCE OF INFORMATION TECHNOLOGY APPLICATION IN EXCHANGE ACTIVITIES	99
---	----

Hanna Nemchenko, Kateryna Kolesnikova, Victoriya Bondar

MANAGEMENT PROBLEMS OF ENTERPRISES IN WORLD	107
---	-----

Liliia Hromko

CORPORATE CULTURE AS A KEY FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF A TRADE ENTERPRISE ...	114
--	-----

Larysa Yushchynyna, Viktoriia Pyl

ENNEAGRAM IN BUSINESS: A NEW TOOL FOR MANAGING COMMUNICATION PROCESSES IN CONFLICT	121
--	-----

Liudmyla Shostak, Olena Sosovska

PROBLEMS OF CORPORATE GOVERNANCE AT DOMESTIC ENTERPRISES	130
--	-----

CHAPTER IV. REGIONAL ECONOMY AND ECONOMY OF NATURAL RESOURCES

Sorokopud Iia

CONTENTAL CHARACTERISTICS AND TRENDS OF THE REGIONAL ENERGY MARKET DEVELOPMENT 137

Gelich Natalia, Panasiuk Yurii, Onishchuk Vladyslav

ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT 143

Sergey Galyant

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF THE FUNCTIONING OF THE GAS DISTRIBUTION ENTERPRISES OF THE WESTERN REGION 152

Pavlova Olena, Pavlov Kostiantyn, Kupchak Volodymyr

REFORMING OF THE HOUSING AND COMMUNAL SPHERE IN URBAN AGGLOMERATIONS UNDER DECENTRALISATION CONDITIONS 161

CHAPTER V. MONEY, FINANCE AND CREDIT

Borysiuk Olena, Datsyuk-Tomchuk Maria, Lipovska-Makovetska Nataliia

IMPROVEMENTS OF THE FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT OF UKRAINE IN DIGITAL CONDITIONS 168

Karlin Mykola, Suchek Svitlana

PROBLEMS AND PROSPECTS OF USING ECOLOGICAL FINANCIAL AND CREDIT INSTRUMENTS IN THE COUNTRIES OF THE WORLD AND IN UKRAINE 177

CHAPTER VI. ACCOUNTING, AUDITING, STATISTICS, MATHEMATICAL METHODS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Markus Olga

THE SCIENTIFIC REASONING OF THE VALUATION METHODS OF INTANGIBLE ASSETS CONSIDERING THEIR EFFECTS ON ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE 186

Ivanna Matviichuk

THE CORONAVIRUS CRISIS: A NEW REALITY FOR ENTREPRENEURSHIP AND ACCOUNTING ... 193

Requirements to the Completion of the Articles to the Collection of Journal «Economic journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University»..... 200

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 339:338.22

Andriy Syshchuk,
PhD in Economic Science, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of International Economic Relations and Project Management,
Lutsk, ORCID ID 0000-0003-2973-203X
e-mail: asyshchuk@gmail.com

Viktoria Khirova,
student of Master specialty,
«International Economic Relations» of
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of International Economic Relations and Project Management,
Lutsk, ORCID ID 0000-0002-7379-8063
e-mail: vika.khirova98@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-7-16>

NEOTERIC TECHNOLOGIES AS DRIVERS OF NEW INTERNATIONAL ECONOMIC ENVIRONMENT

Abstract. The article analyzes the influence of the latest technologies on the formation of key characteristics of the modern international economic environment and its individual components. Using the concept of "post-industrial society" and its economic features as a characteristic of the modern, most developed economies of the world, the revolutionary role of the latest technologies in their accelerated socio-economic transformation, as well as the transformation of the global international economic system, of which these economies are elements, is emphasized. The influence of the basic technologies of Industry 4.0 on international economic relations is investigated, the need to take them into account in the process of the development of the economic policy strategy of Ukraine is argued.

Keywords: postindustrial society, international economic environment, Industry 4.0, economic policy, technologies.

Сищук Андрей,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра международных экономических отношений и управления проектами,
г. Луцк

Хирова Виктория
студентка магистратуры специальности
«Международные экономические отношения»,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра международных экономических отношений и управления проектами,
г. Луцк

НОВЕЙШИЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ДРАЙВЕРЫ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ

Аннотация. В статье анализируется влияние новейших технологий на формирование ключевых характеристик современной международной экономической среды и отдельных ее компонентов. Используя понятие "постиндустриальное общество" и его экономические признаки как характеристику современных, наиболее развитых экономик мира, подчеркивается революционная роль новейших технологий в их ускоренной социально-экономической трансформации, а также трансформации глобальной международной экономической системы, элементами которой эти экономики являются. Исследуется влияние базовых технологий Индустрии 4.0 на международные экономические отношения, аргументируется необходимость учитывать их при разработке стратегии экономической политики Украины.

Актуальность исследования связана с анализом процессом формирования нового международного экономического порядка, который в значительной мере будет определять глобальные тенденции экономического развития современного общества.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, международная экономическая среда, Индустрия 4.0, экономическая политика, технологии.

Сищук Андрій,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра міжнародних економічних відносин та управління проектами,
м. Луцьк

Хірова Вікторія,
студентка магістратури спеціальності,
«Міжнародні економічні відносини»,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра міжнародних економічних відносин та управління проектами,
м. Луцьк

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ДРАЙВЕРИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті аналізується вплив новітніх технологій на формування ключових характеристик сучасного міжнародного економічного середовища та окремих його компонентів. Використовуючи поняття "постіндустріальне суспільство" та його економічні ознаки як характеристику сучасних, найбільш розвинутих економік світу, розкривається роль новітніх технологій у їх прискореній соціально-економічній трансформації, а також трансформації глобальної міжнародної економічної системи, елементами якої ці економіки являються. Досліджується вплив базових технологічних груп Індустрії 4.0 на міжнародні економічні відносини, аргументується необхідність враховувати його при розробці стратегії економічної політики України.

Метою статті визначено вивчення теоретичних основ та практичних аспектів стану міжнародного економічного середовища на сучасному етапі, у розрізі передових технологій, які задають темп та вектор його розвитку. Актуальність дослідження пов'язана із аналізом процесів формування нового міжнародного економічного порядку, який значною мірою визначатиме глобальні тенденції економічного розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, міжнародне економічне середовище, Індустрія 4.0, економічна політика, технології.

Formulation of the problem. The history of mankind is a rhythmic change of civilization cycles, the duration of which is constantly decreasing. Nowadays a completely new type of global economic development is emerging. It is based on the Big Data analysis, full automation of production, augmented reality, artificial intelligence and Internet of things technologies.

The purpose of the work. The theory of post-industrial society is today one of the most widespread concepts that adequately comprehend the large-scale changes that have occurred in Western societies over the past thirty years. Its supporters sought to emphasize that the key to modern social progress is rapid technological development based on the transformation of science into a direct productive force, and the measure of such progress is the formation of a comprehensively developed personality and the expansion of

human creativity. The purpose of this article is to analyze the main trends of post-industrial development, the key features of Industry 4.0 and technologies that became drivers of this new revolution in the context of international economic relations.

Presentation of the main research material. The fundamental distinguishing features of post-industrial society are: high labor productivity, high standard of living of citizens and the predominant influence of innovative technologies in the economy. The essence of this society is the continuous development of an innovative economy and the continuous growth of the quality of life of citizens.

The concept of post-industrial society can not be unambiguously attributed to the economic, social or political sciences. Its relatively isolated position is determined by the global methodological principles and the scale of the problems covered. At the same time, the concept of post-industrial society has internal contradictions: what is the main driver on the way to post-industrial stage of the development? There three approaches according to dominant criteria, which at the same time are also fundamental features-characteristics of post-industrial society:

1. Proponents of the first approach emphasize the importance of the transition from industry to the service sector (D. Bell, G. Estepin-Andersen).

2. Supporters of the second approach note changes in the nature of industrial production from mass production to flexible specialization (M. Castells, A. Amin, M. Piore. C. Sabel).

3. The subject of special attention within the third approach is knowledge and their importance, which is constantly growing for the economy (P. Berger, D. Hodgson) [10].

But today a new age of innovation is emerging, when advanced technologies are radically changing entire sectors of the global economy at an amazingly fast pace. It is called the Fourth Industrial Revolution.

In a broad sense, Industry 4.0 characterizes the current trend in the development of automation and data exchange, which includes cyber-physical systems, the Internet of Things and cloud computing. It represents a new level of organization of production and value chain management throughout the entire life cycle of products (table 1).

Some countries are using definition Industry 4.0 for their Hi-Tech strategy (for example, Germany), which describes the concept of smart manufacturing based on the global industrial network of Internet of Things and Services.

Table 1

Characteristics of industrial revolutions

Industrial revolution	Period	Innovations	Result
Industry 1.0	End of XVIII – beginning of XIX	Water and steam engines, looms, mechanical appliances, transport, metallurgy	Moving from agrarian economy to industrial production, development of transport
Industry 2.0	Second part of XIX – beginning of XX	Electricity, high quality steel, oil and chemical industries, telephone, telegraph	Electrification, railway tracks, division of labor, current production
Industry 3.0	Since 1970	Digitization, development of electronics, use of infocommunication technologies and software in production	Automation and robotization
Industry 4.0	Since 2011	Global production networks, Internet of Things, renewable energy, 3D printers, vertical farms, food synthesis, self-managed transportation, neural networks, gene modification, biotechnology, artificial intelligence	Distributed production, sharing and consumption networks, direct access of the producer to the consumer, sharing economy

Source: [5].

The genesis and further development of the concept of post-industrial society were a response to the new realities of socio-economic development. In studies of post-industrial trends in general, it is possible to determine the vector for fragmentation and detailing of this issue. That is why experts identify four basic technologies, the implementation of which is expected revolutionary changes [9]:

— **Internet of Things.** The Internet is used to exchange information not only between people, but also between all kinds of “things”: machines, devices, sensors, etc. On the one hand, things equipped with sensors can exchange data and process them without human intervention. On the other hand, a person can actively participate in this process, for example, when we are talking about “smart home”.

According to a new update to the International Data Corporation (IDC) and Gartner, Inc. the enterprise and automotive Internet of Things (IoT) market will grow to 5.8 billion endpoints in 2020, a 21% increase from 2019. By the end of 2019, 4.8 billion endpoints are expected to be in use, up 21.5% from 2018 [1].

Building automation, driven by connected lighting devices, will be the segment with the largest growth rate in 2020 (42%), followed by automotive and healthcare, which are forecast to grow 31% and 29% in 2020, respectively. In healthcare, chronic condition monitoring will drive the most IoT endpoints, while in automotive, cars with embedded IoT connectivity will be supplemented by a range of add-on devices to accomplish specific tasks, such as fleet management [1]. At Figure 1 shown the main segments that use IoT technologies.

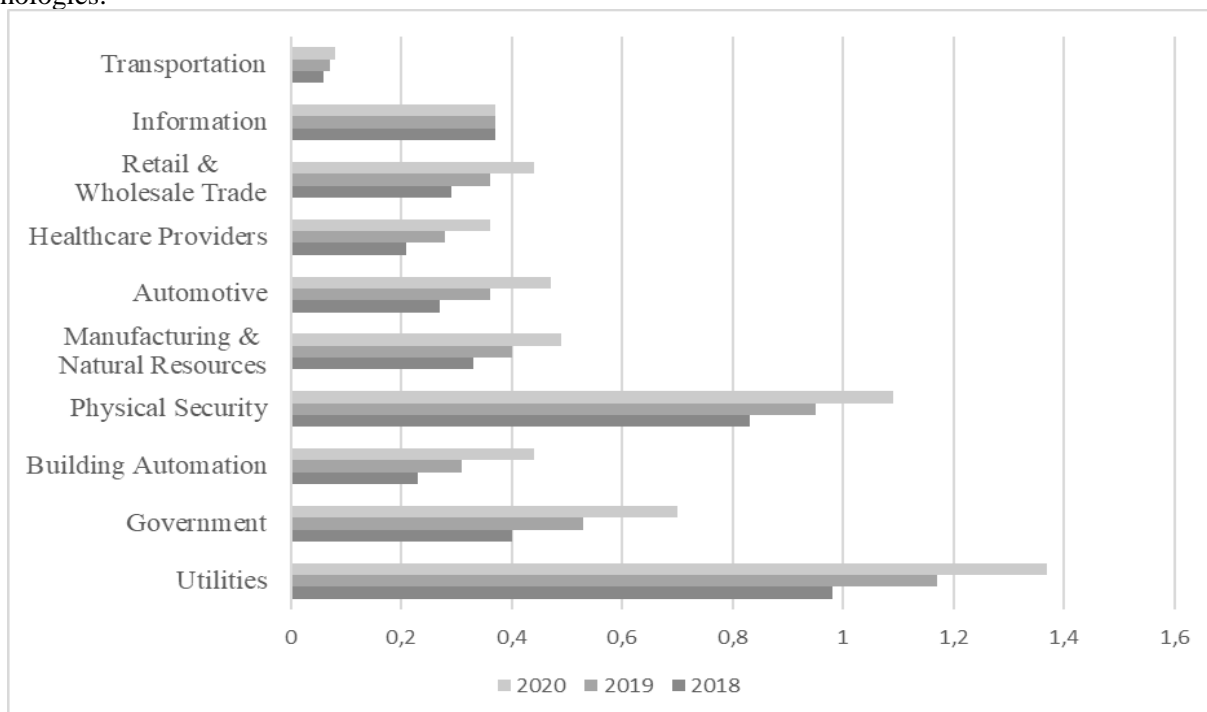

Fig. 1. IoT Market by Segments, 2018-2020, Worldwide (Installed Base, Billions of Units)

Source: [3].

Why are IoT technologies so important and why do they have such positive dynamic development? IoT allows companies to automate processes and reduce labor costs. This reduces the amount of waste, improves the quality of the services provided, reduces the cost of the production process and logistics. For example, the implementation of the Internet of things in the electric power industry improves the controllability of substations and power lines through remote monitoring. In healthcare segment it allows to improve the disease diagnosis – smart devices control the patient’s health indicators. In agriculture, smart farms and greenhouses themselves dose fertilizers and water. IoT in logistics reduces freight costs and minimizes the impact of the human factor.

— **Digital ecosystems.** These are systems consisting of various physical objects, software systems and controllers. Physical and computational resources in such ecosystem are closely related: monitoring and management of physical processes is carried out using IoT technologies. Traditional engineering models coexist harmoniously with computer ones.

The growing importance of digital ecosystems is due to the emergence of technologies that enable many participants in any processes to interact in the context of their activities and instantly provide any interested parties with the necessary information. The largest players offer "digital platforms" designed to ensure the collection, transmission and analysis of data generated by connected devices, as well as improve the quality of technical and financial-economic decisions.

Key features of the digital ecosystem:

1. The presence of information technology infrastructure and one common information environment for the interaction of participants.
2. Openness and the ability to connect to new members.
3. Algorithmization of the interaction of participants.
4. Mutually beneficial relations of participants (win-win principle).
5. Significance of the number of participants in the activity (scale).
6. Lower costs for ecosystem participants.
7. The actions of participants in the digital ecosystem are mutually beneficial and tend to be jointly supported and strengthened, what creates further opportunities for them that are not feasible outside this ecosystem.

Figure 2 demonstrates the size of the digital ecosystem revenue, based on the revenues of the top 30 companies per category, from 2009 to 2016. In 2016, revenues of the leading devices vendors, such as Sony, Apple, HP, Samsung, and Lenovo, collectively came to about 1.25 trillion euros (Fig. 2).

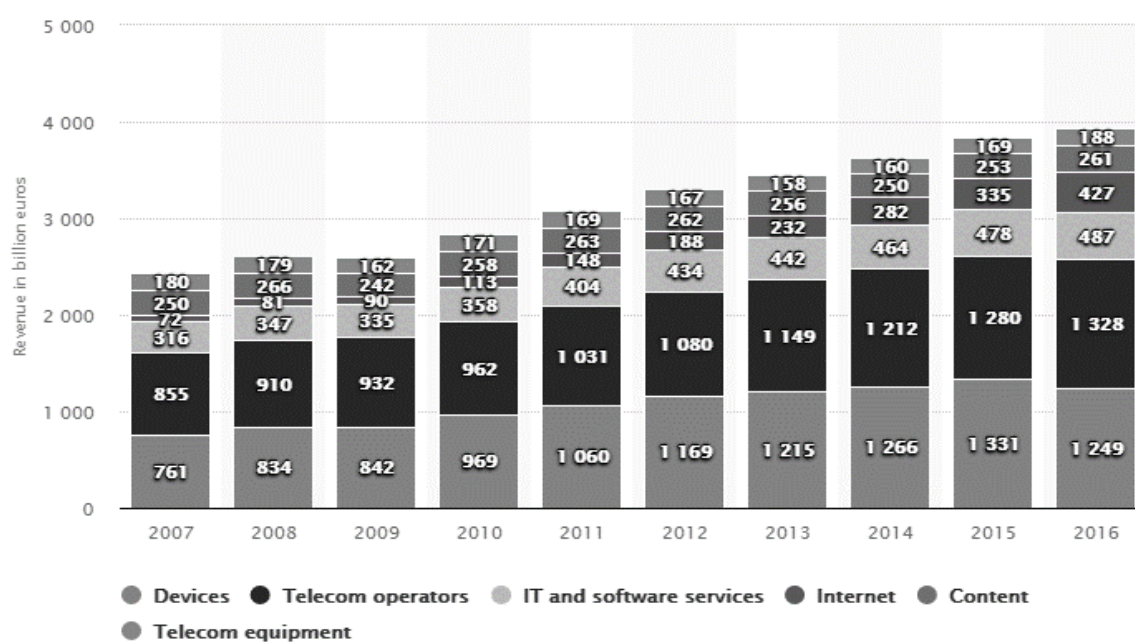

Fig. 2. Revenue from the digital ecosystem worldwide, from 2007 to 2016, by segment (in billion euros)

Source: [3].

— **Data Driven Decision or Big Data Analytics.** The huge amounts of information accumulated as a result of the digitization of the physical world can only be efficiently processed by computers, using cloud computing and Artificial Intelligence technologies. As a result, the person who controls this or that process or situation should receive processed data that is most convenient for perception, analysis and decision making.

Traditional analytics and Big Data analytics have many differences. Although these approaches are an example of direct development, today they are almost opposite processes.

In the modern world, Big Data is a socio-economic phenomenon that is associated with the fact that new technological opportunities have appeared for analyzing a huge amount of data. It is also known that Big Data is a variety of tools, approaches and methods of processing both structured and unstructured data in order to use them for specific tasks and purposes. Such tools, approaches and methods become more and

more important for different spheres. Nowadays there are some industries that have the biggest number of benefits from Big Data implementation (Fig. 3).

Table 2

Differences between traditional analytics and Big Data analytics

Traditional analytics	Big Data analytics
Gradual analysis of small data sets	Immediate processing of the entire set of available data
Editing and sorting data before processing	Data is processed in its original form
Starting from a hypothesis and testing it according to the available data	Search for correlations for all data before obtaining the required information
Data is collected, processed, stored and only then analyzed	Real-time analysis and processing of big data as it arrives

Source: [6].

The first one is retail. Retailers are aware of how to use Big Data in their business. They use the information they collect to build long-term and friendly customer relationships. And the profit received reflects the result of the work of a marketer;

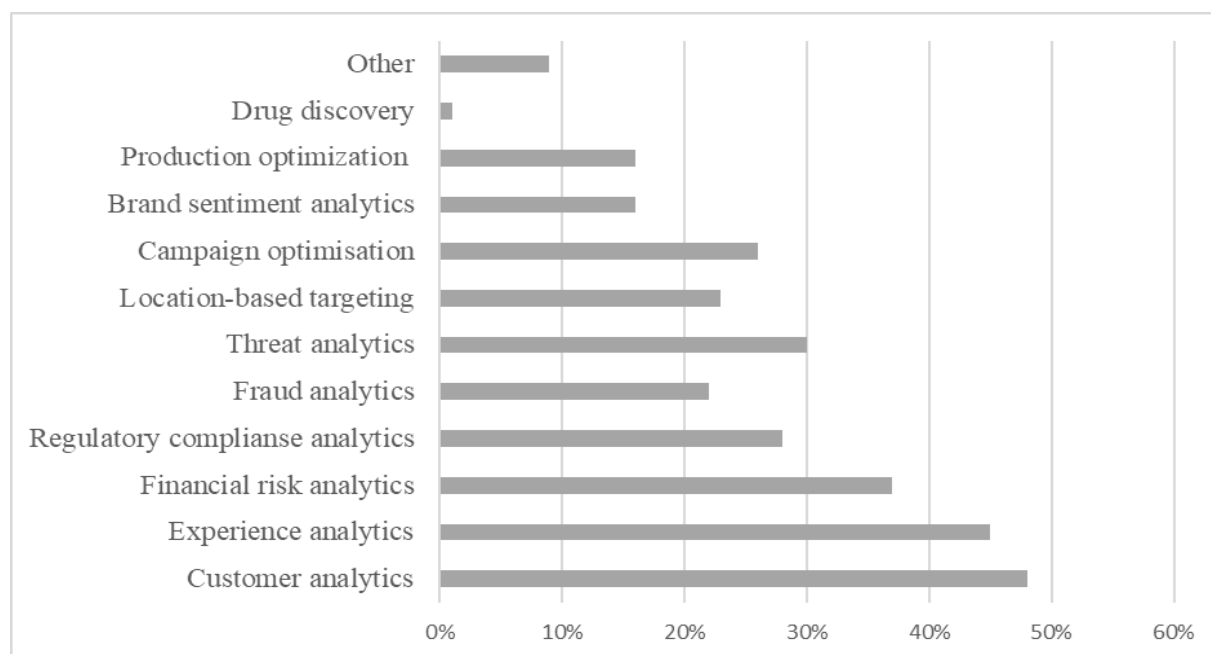

Fig. 3. TOP Big Data use cases in 2019

Source: [6].

On the second place is education. Teachers and professors will be able to modernize the school system, motivate pupils and university students to more successful work. It will also be easier for the teacher and professors to identify the lagging students of the courses, make sure the audience understands the topic and implement a more effective assessment system.

Next is Banking. Every day, bankers are faced with a tremendous amount of information that comes from countless sources. Proper processing of existing information flows will increase customer satisfaction, minimize credit risks and prevent fraud. Therefore, financiers are interested in finding new innovative ways to use Big Data like no other.

Healthcare is also worth mentioning. Medical records, treatment plans, clinical tests, genetic studies and prescriptions of doctors – all this can be combined in one database. Analytics of the collected information will help to draw new conclusions about the applied methods of therapy and improve patient care.

Production is a one more industry of broad Big Data implementation. In conditions of fierce market competition, it is important to minimize raw material costs and improve product quality. Predictive analytics will help to find solutions of these problems.

- **Robotization and Automation of products, processes and services.** World develops really fast and one of the key feature of the global economy at the present stage of the development is the transition from the era of industrial automation to the diverse use of advanced robotic technologies in the economy. The development of the industry facilitates and accelerates the life of society, reducing the costs of production by the minimization of the time of the production cycle, which in its turn increases the profitability of the business. At the same time, the risks of global replacement of "smart person" to "executive robot" are increasing.

The International Federation of Robotics annually monitors the level of robotization in different countries of the world. According to the Federation, since 2018, more than 400,000 units of robots are installed each year in various sectors of the economy [3]. Characterizing the sectoral structure of the robotic process, we can conclude that the automotive, electronic, industrial and chemical spheres are leading in the number of robots integrations (Fig. 4).

The automotive industry is the most active "customer" of industrial robots. Almost 30% of all robotic installations are implemented in this field. From 2013 to 2018, the annual robotization of the automotive industry annually accelerates the pace by 13% [3]. After the economic crisis in 2008/2009, car manufacturers began to transform their businesses. Investments in new production facilities in emerging markets and investments in production upgrades in major car manufacturing countries have become a steady trend.

The robotics of the electrical / electronics industry, covering computers, radios, television and communications devices, medical equipment, has been accelerating its annual growth rate by 24% annually since 2013 [3].

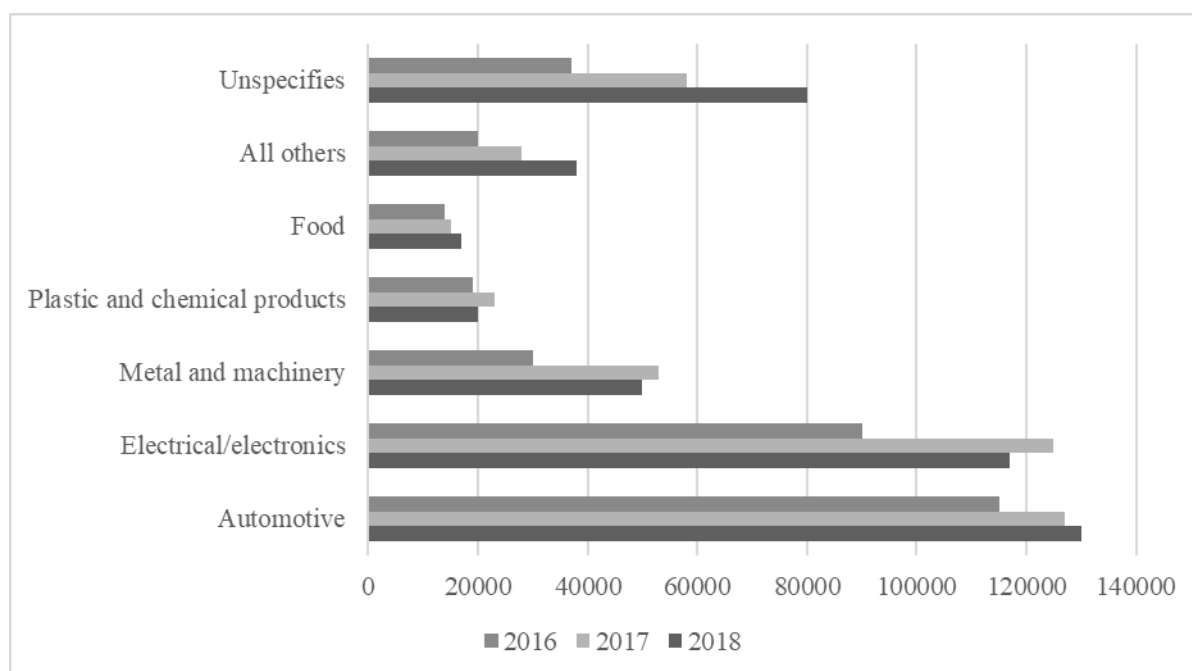

Fig. 4. Annual installations of industrial robots at year-end worldwide by industries 2016-2018

Source: [3].

However, in 2018, global demand for robotic electronic devices and components has dropped significantly. The industry was one of the hardest hit by the trade and economic crisis in China and the US, as Asian countries are leaders in the production of electronic products and components. However, in view of the coronavirus pandemic in 2020 and the need to limit direct human contact, the robotization of the electrical / electronic industry is already showing record breaking dynamics.

In 2018, the average density of robotics in the manufacturing industry was 99 robots per 10,000 workers [3]. Numerical indicators indicate that industrial robots are becoming more advanced and innovative technological solutions. They come to the fore because they provide a solid opportunity to compete in the market. As new applications are identified, demand for robotization continues to increase.

Robotization greatly increases productivity. If required, robots are capable of operating 24/7, they do not require interruptions, helping to reduce the production cycle. Robotization of industrial enterprises increases the capacity of production shops, improves the coordination of work processes, which ultimately significantly increases the efficiency of all production. The combination of these factors optimizes the production process, reducing cost and increasing profits for the business owner.

According to Castells M. robotization leads to that fact that the spatial division of labor, which characterizes high-tech production, becomes a global connection between innovative environments, centers of high-skilled production, assembly lines and factories oriented to the market. Also, there are several intercompany connections between different operations in different places of production lines and another series of intercompany relations between similar functions production located in specific places that have become industrial complexes. Management nodes, manufacturing centers and communication centers are defined over the network and clearly expressed in common logic through communication technologies and a programmable, microelectronic-based, flexible integrated production. The functions that must be performed by each industrial network determine the characteristics of places that have become privileged functional nodes [12].

Conclusions from the research. So, it should be concluded that today, the material world is connected with the virtual one, as a result of which new cyberphysical complexes are created, combined into one digital ecosystem. The transformation of the manufacturing industry is called a revolution precisely because of the radical changes: the industry is rebuilding business models are changing, new companies are creating.

It also should be noted that technologies are an element of the productive forces of post-industrial society. Their influence is manifested in the economic part of international relations, in business, social or political spheres. If we are talking about entrepreneurship and business, we can say that post-industrialism sets the following key directions of its development:

1. Rethinking of external communication, building relationships with customers and partners based on specific product that will meet their needs.
2. Customization of business models both for the client and for circumstances and situations. In this case, the business model becomes a sharing omnichannel model.
3. Project management transformation, moving to Agile and LEAN technologies.
4. Rethinking of working with data. It's not just about Big Data but also about deep machine learning and the use of artificial intelligence that even makes decisions in situations with incomplete asymmetric information.
5. Questions of internal relationships and communications. Digital transformation motivates to arrange work with people in a different way, for example, remote or freelance formats [11].

The development of new technologies in the field of artificial intelligence and wireless networks has many advantages for mankind, but also poses many dangers. Information security experts warn that the state and business should now prepare for new digital threats in the future. For example, an increase in the number of transactions conducted over the Internet will conduce companies to store more data on the network. This can make organizations attractive targets, on the one hand, for hackers who want to maximize profits, and, on the other hand, for countries that are planning spyware attacks.

In the future, even more devices will be connected to the Internet. The quantity and speed of information is growing exponentially, and 5G is waiting for mankind soon. This is a hundredfold acceleration in data transfer rates. All people systems will be able to communicate with each other with almost unlimited speed. The proliferation of 5G networks will lead to the emergence of an increasing number of services and they need to be provided with a high level of security because everything that is connected to the network can potentially be hacked.

From the object of interest in science fiction literature, artificial intelligence (AI) has become part of everyday reality. AI systems are introduced not only in complex robots, but everywhere in general: in smartphones, cars, vacuum cleaners, social networks and streaming services. Unchanged, however, were the questions that humanity was asked in connection with this. How close are we to reality in which AI will dominate? How does the introduction of artificial intelligence transform human society? Finally, is it possible that AI will supplant people and take control of the world?

Critics of the concept of post-industrialism also consider the insufficient depth of theoretical constructions and shifting the emphasis on qualitative characteristics without disclosing the mechanisms of

transition to the post-industrial stage of development as weaknesses of this theory. Only the most developed countries took the first steps to the post-industrial stage. For most of the world, this is the distant future to prepare for. This is true, but at the same time we cannot deny the fact that the modern technological revolution is changing the world so rapidly and radically that existing methodological approaches cannot be used to explain the patterns of its development.

For our country equally important question remains: where is Ukraine in this new post-industrial environment? According to Academician A. Chukhno, there are two global factors that affect the implementation of economic policy in Ukraine: the first is a post-industrial revolution, which has no equal depth of transformation in history, and the second is that Ukraine has lagged behind the advanced countries for a whole technological epoch and is at the industrial stage of development [14]. That is why the formation of economic policy considering the processes and trends of formation and development of post-industrial society is an objective necessity. Ukraine should not just be a neighbor with a strong agricultural, IT and metallurgical component, but become a high-tech hub for joint production and simplified transit of goods.

Today, Ukraine is still dominated by the growth factors that are drivers of the industrial society: natural, capital and labor resources, as well as scientific progress. Severe long-term crises have had a serious negative impact on the Ukrainian economy, pushing it back. Therefore, in order to overcome self-isolation and join the general civilizational progress, this country, along with the continuation of market reforms, improvement and strengthening of the market mechanism, needs to carry out technical and technological re-equipment of the economy. It is necessary to stimulate the development of new technologies, conduct scientific and technical work, increase attention to the formation and effective use of human capital, accelerate the development of informatization of society. And although it is too early to talk about Ukraine's approach to post-industrial society, these measures will help speed up this process [10].

One of the consequences of the technological revolution and pandemic is the transformation of production and global supply chains. Robotization, 3D printing and risk insurance will push production closer to markets and high-tech labor. This is the chance for Ukraine. These trends can be used as an opportunity. Ukraine already has a number of advantages: geographical location, highly educated workforce, deep and comprehensive free trade area with the EU. Establishing the production of high-tech goods in Ukraine and their export to the largest market in the world (EU) is a mega-project of Ukraine for the coming years [13]. The main thing is to use these opportunities correctly.

Джерела та література

1. Офіційний ресурс Міжнародної федерації робототехніки. URL: <https://ifr.org/> (дата звернення: 15.05.2020).
2. Офіційний ресурс Міжнародної організації зі стандартизації. URL: <https://www.iso.org/ru/home.html> (дата звернення: 15.05.2020).
3. Офіційний ресурс Міжнародної федерації робототехніки. Щорічний підсумок діяльності світової робототехніки 2019: промислові роботи. URL: <https://cutt.ly/JyWo7k0> (дата звернення: 15.05.2020).
4. Звіт про світову торгівлю 2018: майбутнє світової торгівлі. Як цифрові технології трансформують глобальну комерцію. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr18_e.htm (дата звернення: 15.05.2020).
5. Роботизація виробництва показує небувале зростання. URL: <https://knn-systems.com/robotizaciia-rastuscie-tempy/> (дата звернення: 15.05.2020).
6. Четверта промислова революція: популярно про головний технологічний тренд XXI століття. URL: <https://cutt.ly/1yWo8Xx> (дата звернення: 15.05.2020).
7. Четверта промислова революція: цільові орієнтири розвитку промислових технологій та інновацій. URL: <https://cutt.ly/byWpeqv> (дата звернення: 15.05.2020).
8. Курницька К. Ю. Четверта промислова революція і інноваційні тенденції у світовій і вітчизняній економіці. Економічна наука і практика: матеріали VI Міжнар. наук. конф. Видавництво Молодий вчений, 2018. С. 16–19.
9. Четверта промислова революція – філософія технологічної казки. URL: <https://www.quarta-embedded.ru/about/statiyi/industrial-revolution/> (дата звернення: 15.05.2020).
10. Індустрія 4.0. URL: <https://www.it.ua/ru/knowledge-base/technology-innovation/industry-4> (дата звернення: 15.05.2020).
11. Яловий Г. К. Методологія науково-технологічного розвитку в концепції постіндустріального суспільства. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2015. № 12. С. 71–82.

12. Інтерв'ю з Генеральним директором Advanter Group, футурологом, доктором економічних наук Андрієм Длигачем. URL: <https://tqm.com.ua/likbez/interview/andrey-dligach-didigitalizaciya-obshestva> (дата звернення: 15.05.2020).
13. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура. М.: ГУ ВШЕ. 2000.
14. Кулеба Д. Україна – це Європа. І не тільки. URL: http://ukr.lb.ua/world/2020/04/13/455051_ukraina-tse_ievropa_i_tilki.html (дата звернення: 15.05.2020).
15. Чухно А. А. Висновки і пропозиції, що витікають із праці «Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України». *Економічна теорія*. 2004. № 1.

References

1. Ofitsiyni resurs Mizhnarodnoi federatsii robototekhniki [Official resource of the International Federation of Robotics]. (n.d.). *ifr.org*. Retrieved from: <https://ifr.org/> [in English].
2. Ofitsiyni resurs Mizhnarodnoi orhanizatsii zi standartyzatsii [Official resource of the International Organization for Standardization]. (n.d.). *iso.org*. Retrieved from: <https://www.iso.org/ru/home.html> [in English].
3. Ofitsiyni resurs Mizhnarodnoi federatsii robototekhniki. Shchorichnyi pidsumok diialnosti svitovoi robototekhniki 2019: promyslovi roboty [Official resource of the International Robotics Federation. Executive Summary World Robotics 2019 Industrial Robots]. (n.d.). *cutt.ly*. Retrieved from: <https://cutt.ly/JyWo7k0> [in English].
4. Zvit pro svitovu torhivliu 2018: maibutnie svitovoi torhivli. Yak tsyvrovi tekhnolohii transformuiut hlobalnu komertsiiu [World Trade Report 2018: The future of world trade: How digital technologies are transforming global commerce]. (n.d.). *wto.org*. Retrieved from: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr18_e.htm [in English].
5. Robotyzatsiia vyrobnytstva pokazuie nebuvalе zrostannia [Robotization of production shows unprecedented growth]. (n.d.). *knn-systems.com*. Retrieved from: <https://knn-systems.com/robotizaciia-rastuscie-tempy/> [in Russian].
6. Chetverta promyslova revoliutsiia: populiarno pro holovnyi tekhnolohichnyi trend XXI stolittia. [The fourth industrial revolution: popular about the main technological trend of the XXI century]. (n.d.). *cutt.ly*. Retrieved from: <https://cutt.ly/1yWo8Xx> [in Russian].
7. Chetverta promyslova revoliutsiia: tsilovi oriientyry rozvytku promyslovykh tekhnolohii ta innovatsii [The Fourth Industrial Revolution: Targets for the Development of Industrial Technologies and Innovations]. (n.d.). *cutt.ly*. Retrieved from: <https://cutt.ly/byWpeqv> [in Russian].
8. Kurnytska K. (2018). Chetverta promyslova revoliutsiia i innovatsiyni tendentsiui u svitoviy i vitchyznyani ekonomitsi [The fourth industrial revolution and innovative trends in the world and national economy]. Proceedings from *VI Mizhnarodna naukova konferencia Vydavnytstva Molodyi vchenyi – VI International Scientific conference of Young Scientist Publishing House*. (pp 16–19). [in Ukrainian].
9. Chetverta promyslova revoliutsiia – filosofiia tekhnolohichnoi kazky [The fourth industrial revolution is the philosophy of the technological fairy tale]. (n.d.). *quarta-embedded.ru*. Retrieved from: <https://www.quarta-embedded.ru/about/statyi/industrial-revolution/> [in Russian].
10. Industriia 4.0. [Industry 4.0.]. (n.d.). *it.ua*. Retrieved from: <https://www.it.ua/ru/knowledge-base/technology-innovation/industry-4> [in Russian].
11. Yalovy G. (2015). Metodolohiia naukovykh tekhnolohichnoho rozvytku v kontseptsii postindustrialnoho suspilstva. [The methodology of scientific and technical development in a post-industrial society concept]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI» – Economic Bulletin of NTUU "KPI"*. (Vols. 12), (pp 71–82) [in Ukrainian].
12. Interviu z Heneralnym dyrektor Advanter Group, futurolohom, doktorom ekonomichnykh nauk Andriem Dlyhachem [Interview with the General Director of Advanter Group, futurist, Doctor of Economics Andriy Dlyhach]. (n.d.). *tqm.com.ua*. Retrieved from: <https://tqm.com.ua/likbez/interview/andrey-dligach-didigitalizaciya-obshestva> [in Russian].
13. Castells M. (2000) Informatsiina epokha: ekonomika, suspilstvo i kultura [The information age: economics, society and culture]. М.: ГУ ВШЕ.
14. Kuleba D. Ukraina – tse Yevropa. I ne tilky. [Ukraine is Europe. And not only]. (n.d.). *ukr.lb.ua*. Retrieved from: http://ukr.lb.ua/world/2020/04/13/455051_ukraina-tse_ievropa_i_tilki.html [in Ukrainian].
15. Chukhno A. (2004). Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh zachennia dlia Ukrainy. [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine]. *Economic theory*. (Vols.1)

Стаття надійшла до редакції 15.05.2020 р.

РОЗДІЛ II

Економіка й управління національним господарством

УДК 334.72:330.3

Olga Orlova-Kurilova,
PhD in Economic Science, Associate Professor,
Luhansk National Agrarian University,
Department of Management, Law, Statistics and Economic Analysis,
Starobilsk, ORCID ID 0000-0001-8382-8070,
E-mail: orlovakur73@gmail.com

Ihor Kuksa,
Doctor of Economics, Professor,
Luhansk National Agrarian University,
Department of Accounting, Finance and Information Technology,
Starobilsk, ORCID ID 0000-0001-8486-2473,
E-mail: igor.kuksa.23@gmail.com

Iryna Hnatenko,
PhD in Economic Science, Associate Professor,
Kyiv National University of Technologies and Design,
Department of Entrepreneurship and Business,
Kyiv, ORCID ID 0000-0002-0254-2466,
E-mail: q17208@ukr.net

Viktoriia Rubezhanska,
PhD in Economic Science,
Luhansk Taras Shevchenko National University,
Department of Finance, Accounting and Banking,
Starobilsk, ORCID ID 0000-0001-8047-4000,
E-mail: rubezhiik@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-17-24>

RISK MANAGEMENT OF STATE REGULATION PROJECTS FOR THE INNOVATION CLUSTERS DEVELOPMENT

Abstract. Clustering initiates innovative activity in all phases of reproduction by reducing barriers to market entry and transaction costs for information seeking, creating the conditions for attracting additional financial resources, and generating demand for highly qualified personnel. In this regard, it is particularly important to ensure the effective functioning and development of innovative clusters in the country through the development and implementation of projects for their state regulation. The theoretical aspects of realization of projects for state regulation of innovative clusters development are considered in the article. The model of risk management of government regulation projects for the innovative clusters development is schematically presented. An algorithm for selection of state regulation projects is proposed, which will facilitate the selection of optimal projects from the set of available projects for implementation, as well as the selection and determination of the most appropriate places for their application.

Keywords: risk, risk management, government regulation project, innovation cluster, algorithm, model.

Орлова-Курилова Ольга,
кандидат экономических наук, доцент,
Луганский национальный аграрный университет,

кафедра менеджмента, права, статистики и экономического анализа,
г. Старобельск

Кукса Игорь,
доктор экономических наук, профессор,
Луганский национальный аграрный университет,
кафедра учета, финансов и информационных технологий,
г. Старобельск

Гнатенко Ирина,
кандидат экономических наук, доцент,
Киевский национальный университет технологий и дизайна,
кафедра предпринимательства и бизнеса,
г. Киев

Рубежанская Виктория,
кандидат экономических наук,
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра финансов, учета и банковского дела,
г. Старобельск

РИСК-МЕНЕДЖМЕНТ ПРОЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРОВ

Аннотация. Кластеризация инициирует инновационную активность на всех фазах воспроизводства путем снижения барьеров вступления на рынок и транзакционных издержек на поиск информации, создание условий для привлечения дополнительных финансовых ресурсов, формирование спроса на высококвалифицированные кадры. В связи с этим, особую актуальность приобретает обеспечение эффективного функционирования и развития инновационных кластеров в стране путем разработки и реализации проектов их государственного регулирования. В статье рассмотрены теоретические аспекты реализации проектов государственного регулирования развитием инновационных кластеров. Схематично отражена модель риск-менеджмента проектов государственного регулирования развитием инновационных кластеров. Предложен алгоритм отбора проектов государственного регулирования, который будет способствовать выбору оптимальных проектов из совокупности имеющихся проектов для реализации, а также подбору и определению наиболее подходящих мест их применения.

Ключевые слова: риск, управление рисками, проект государственного регулирования, инновационный кластер, алгоритм, модель

Орлова-Курилова Ольга,
кандидат экономических наук, доцент,
Луганський національний аграрний університет,
кафедра менеджменту, права, статистики та економічного аналізу,
м. Старобільськ

Кукса Ігор,
доктор економічних наук, професор,
Луганський національний аграрний університет,
кафедра обліку, фінансів та інформаційних технологій,
м. Старобільськ

Гнатенко Ірина,
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет технологій та дизайну,
кафедра підприємництва та бізнесу,
м. Київ

Рубежанська Вікторія,
кандидат економічних наук,

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра фінансів, обліку та банківської справи,
м. Старобільськ

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ПРОЕКТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКОМ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ

Анотація. Кластеризація ініціює інноваційну активність на всіх фазах відтворення шляхом зниження бар'єрів вступу до ринку і транзакційних витрат на пошук інформації, створення умов для залучення додаткових фінансових ресурсів, формування попиту на висококваліфіковані кадри. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває забезпечення ефективного функціонування та розвитку інноваційних кластерів у країні шляхом розробки та реалізації проектів їх державного регулювання.

Метою дослідження є розробка алгоритму відбору проектів державного регулювання розвитком інноваційних кластерів з елементами ризик-менеджменту.

Результати. Досліджено теоретичні аспекти реалізації проектів державного регулювання розвитком інноваційних кластерів. Схематично відображено модель ризик-менеджменту проектів державного регулювання розвитком інноваційних кластерів. Встановлено, що модель ризик-менеджменту проектів державного регулювання розвитку інноваційних кластерів включає декілька етапів: збір та аналіз інформації; визначення основних цілей та стратегічних орієнтирів; вибір методів та інструментів для оцінки ризиків; ідентифікація та оцінка ризиків; розрахунок показників ризик-ефективності; оцінювання ефективності проекту; моніторинг і контроль за реалізацією проекту. Запропоновано алгоритм відбору оптимальних проектів державного регулювання, що ґрунтується на формуванні панелі індикаторів і розрахунку інтегрального показника, за яким здійснюється ранжування як самих проектів, так і місць їх застосування з точки зору територіального і галузевого аспектів.

Висновки. Встановлено, що інноваційні кластери у процесі свого функціонування, ефективність якого підвищується при реалізації проектів державного регулювання їх розвитком, відчувають на собі вплив факторів, що зумовлюють різні види ризиків. При цьому виникнення ризиків є системною ознакою господарювання в ринкових умовах і тому їх облік повинен проводитися на всіх етапах життєвого циклу проекту з урахуванням змін як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі, і пов'язуватися з основними показниками діяльності певного інноваційного кластеру. Використання запропонованого у дослідженні алгоритму відбору проектів державного регулювання розвитком інноваційних кластерів сприятиме вибору оптимальних проектів із сукупності наявних проектів для реалізації, а також підбору і визначенню найбільш відповідних місць їх застосування.

Ключові слова: ризик, управління ризиками, проект державного регулювання, інноваційний кластер, алгоритм, модель

Introduction. In the conditions of globalization of the world economic space, the goal of entrepreneurship development is to increase the level of competitiveness, which is reasonably interpreted as an objective prerequisite for ensuring the progressive dynamics of indicators of the level and quality of life of the population. However, the limitation of production traditional factors necessitates the use of the innovation clusters potential, within which a continuous process of knowledge generation and diffusion of innovations is ensured with the participation of subjects of large and small business, research and educational organizations, public authorities, etc.

Clustering initiates innovative activity in all phases of reproduction, as it reduces barriers to market entry and transaction costs for information seeking, creates the conditions for attracting additional financial resources, generates demand for highly qualified personnel and opportunities to meet it through the development of educational services. The specificity of an innovation cluster is to obtain a synergistic effect for its members, which is expressed in increasing the competitiveness of the whole system in comparison with individual business entities [1]. In this regard, it is particularly important to ensure the effective functioning and development of innovative clusters in the country through the development and implementation of projects for their state regulation. At the same time, adequate risk management of these projects allows to identify inefficient projects that carry potential risks for other participants in the innovation infrastructure from the outset. Such projects do not accomplish the tasks assigned to them, and do not allow them to obtain both commercial and social effects from their use.

Analysis of recent research and publications. Studies of innovation clusters are reflected in the scientific works of many scientists, namely [2-7]: R. Dorn, A. Roich, W. Hulsink, P. Drucker, O. Odintsov, S. Rosenfield, R. Kozhukhivska, N. Parubok, N. Petrenko, S. Podzihun, I. Udovenko, P. Rosa and other

scientists. Some aspects of the problem of project risk management are devoted to the research of J. Adam, I. Balabanov, V. Berens, I. Blanco, R. Carter, K. Redhead, M. Rogov, A. Hosking, N. Khokhlov, V. Cherkasov, and other scientists.

In paying tribute to the aforementioned scientific works, it is worth noting that there is insufficient research on the risk management system of state regulation projects for the development of innovation clusters.

The purpose of the article is to develop an algorithm for selecting state regulation projects for innovative clusters development with elements of risk management.

Presentation of the basic material and substantiation of the results of the research. The application of models of state regulation of the innovative clusters development allows to achieve a comprehensive modernization of industrial and organizational-managerial relations within the framework of the reproductive process of the regional system economy through the involvement of various sources of project financing [8]. Innovative development projects include structural processes of interaction between public authorities and economic entities regarding the development and realization of the region's innovation potential through the implementation of appropriate business activities. The basis for the implementation of projects in the innovation field is the implementation by the state of the basic functions of ensuring economic security, which in most cases is aimed at solving problems arising from market failures, in particular low innovation and investment activity of economic entities [9, p. 230].

These shortcomings of the market mechanism for providing innovative development of innovation clusters are most clearly manifested in the field of infrastructure development, which includes initiative business projects that satisfy the conditions of innovation orientation of the results of their activity, and also have sufficient resources for implementation. An indispensable condition for successful implementation of projects using the state regulation model of the development of innovation clusters is the elimination of institutional risk factors, which include:

- creation of an appropriate regulatory legal field, reflected in the adoption of legislation, which takes into account the specificity of the model of implementation of projects for innovative development of the innovative clusters;

- ensuring openness and transparency of the activities of project providers and direct companies participating in state-owned objects;

- development of clear regulations and instructions in the field of state regulation of the development of innovation clusters;

- support for overall political and macroeconomic stability in regional economic systems.

The management of external and internal risks of state regulation projects for the development of innovation clusters is based on a clear algorithm, which includes, at the first stage, identification of representative risks. External risks of these projects are divided into several homogeneous groups, identified on the basis of risk factor orientation: political, related to the work of public authorities; risks of public effects; business risks from participating in state regulation projects for the development of innovation clusters. The main manifestations of the political risks of projects include: the tendency to political conjuncture, the risks of contract revision, the high level of initial non-repayable investments. Among the internal risks of projects are the following ones: financial, credit and currency risks; technical risks (associated with the pre-investment stage of construction and operation); business risks (the main of which is the likely non-use of products, works or services). Private internal project risks are much broader and more diverse, however, in most cases, they were identified long ago. New risks arising from changes in the form and methods of management are identified at the beginning of project implementation.

The variety of possible state regulation projects for the development of innovative clusters that differ in terms of implementation, volume of financial investments, goals set require them to be divided into stages in order to identify important control points, during the passage of which additional information is needed about the possible directions of project development, taking into account the influence of the external and internal environment factors. At each stage of implementation, the project must go through a series of performance analysis procedures aimed at identifying the factors that affect its end result. Therefore, in modern conditions, effective risk management of government regulation projects implies the need to use not only the analysis of the effectiveness of the implemented measures, but also scientifically proved management mechanisms that ensure the maximum consideration of existing factors for making optimal

decisions. But even complete and scientifically grounded information does not exclude the risk of an accidental event, that is, it does not completely remove the uncertainty of the environment. Therefore, it is necessary to apply different risk management mechanisms for projects that can compensate for the potential loss. At the same time, the risk reduction actions should be carried out in the following directions: reducing the impact of risk on the results of industrial and economic activities of the innovation cluster; maintaining a tolerable level of risk; transferring a portion of the risk to another entity. Thus, risk analysis is the element that links the process of justifying the feasibility of a particular project and managing its implementation. It should include several areas: general methodological problems of risk analysis; qualitative and quantitative risk analysis; practically oriented recommendations on the use of risk assessment methods. In our opinion, a perspective way of risk assessment is the combination of several methods of risk assessment, depending on the objectives of the analysis, the specifics of the state regulation project for the development of innovative clusters and the type of risk assessed.

Taking into account the abovementioned, in the general form the model of risk management of the state regulation projects for the development of innovative clusters is shown in Fig. 1. These projects are general in nature, in their structure all projects are divided into initiative business projects, complex investment plans and infrastructure projects. The basic definition of the project type, as well as the models and forms of its implementation, lay down the restrictive conditions for the implementation of management actions for the project during its creation and operation. Taking into account that these parameters are already laid down as initial conditions, the risk management model of state regulation projects for development of innovation clusters includes several stages: collection and analysis of information; defining the main goals and strategic guidelines; selection of methods and tools for risk assessment; identification and assessment of risks; calculation of risk-effectiveness indicators; evaluation of project effectiveness; monitoring and control over the project implementation.

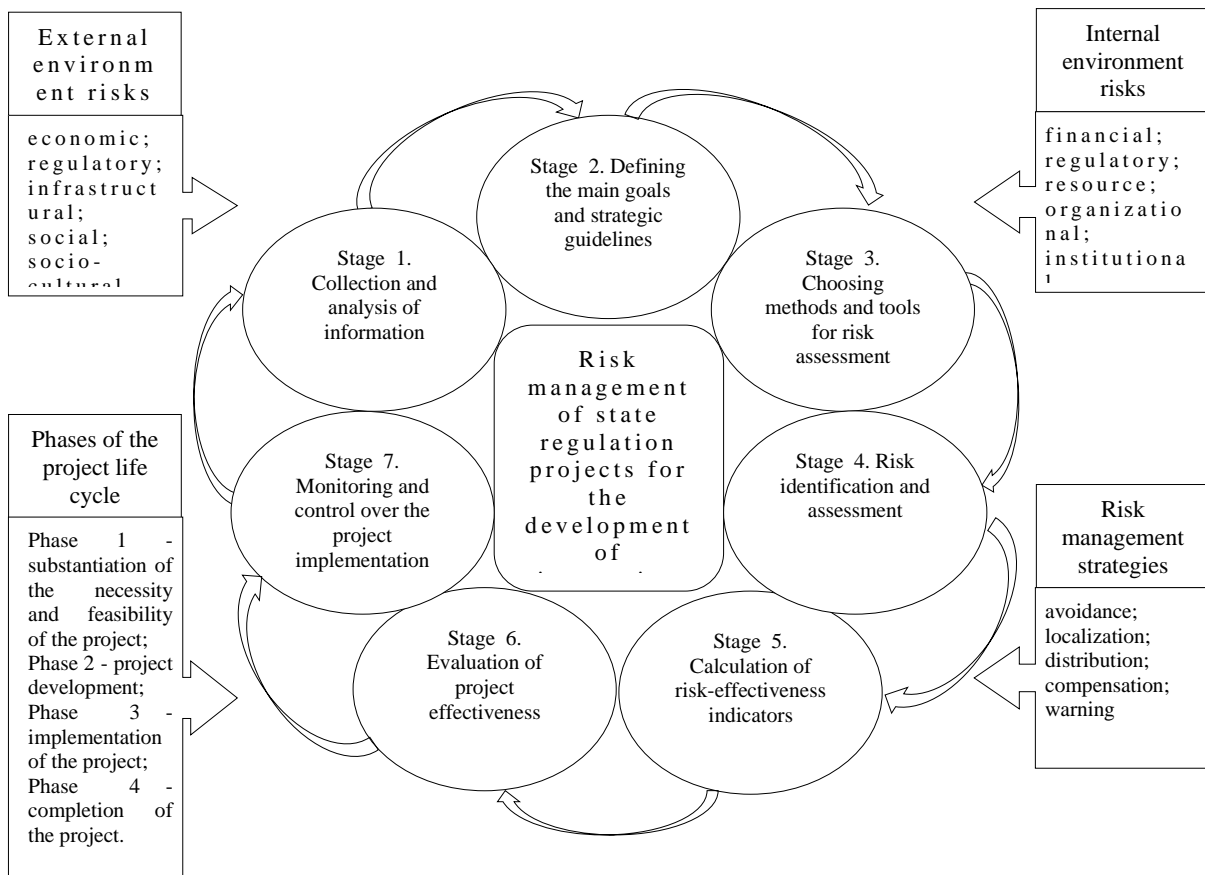

Fig. 1. Model of risk-management of state regulation projects for the development of innovation clusters

Source: created by the authors using [10]

The project risk management model describes the process of identifying the most significant risks and mechanisms for responding to them without anticipation of a risk event. Using a risk management model with a set of tools and techniques for influencing risks allows to use an integrated approach to managing the whole project as a whole.

In our opinion, effective implementation of state regulation projects for the development of innovation clusters, regardless of the scale and activities of the latter, is based on the optimal approach to the selection of rational projects from the set of available projects for implementation, as well as the selection and identification of the most appropriate places for their application. This approach to the procedure of the selection of the mentioned projects is adaptive in that it covers different areas and integrates them into a single universal complex. Based on the above approach, an algorithm for selecting projects for state regulation of the development of innovation clusters will be proposed, which would take into account the multi-levelledness of this procedure, as well as the various regional aspects of project implementation characteristic for it (Fig. 2).

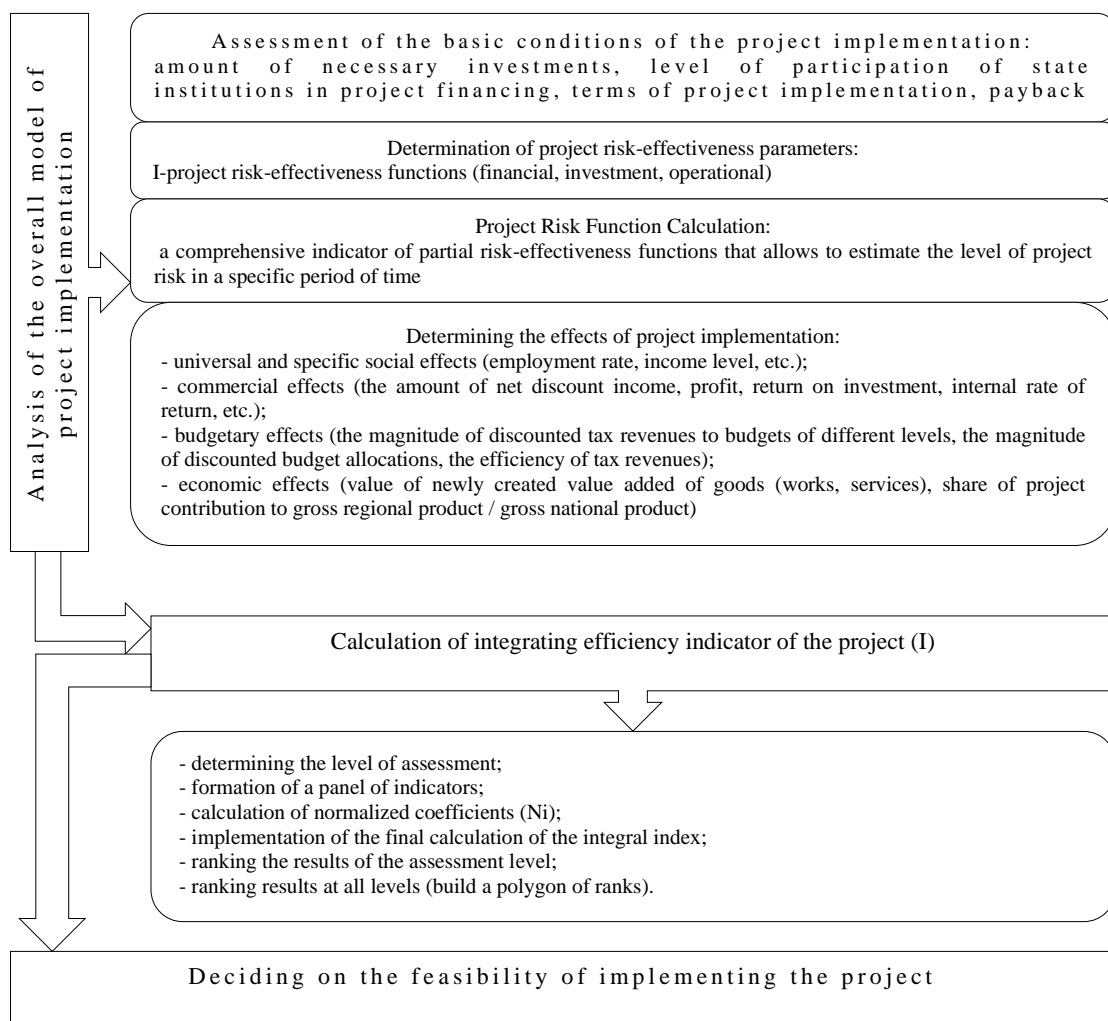

Fig. 2. The algorithm of selection of state regulation projects for the development of innovation clusters
Source: created by the authors

Each direction is evaluated and analyzed in the first stage separately from each other, only after conducting a complete analysis, within the second stage, these directions are evaluated in a complex.

Adaptive approach to the procedure of selection of state regulation projects for the development of innovation clusters is based on the formation of a panel of indicators and calculation of an integral indicator,

which rank both the projects themselves and their application places in terms of territorial and sectoral aspects.

It is advisable to use indicators that adequately reflect the project implementation conditions to form the indicator panel. Various factors are taken into account that can have a significant impact on the final calculation of the integral index. To calculate the integral indicator of the effectiveness of the project implementation, the following actions should be taken: to determine the level of evaluation; to form a panel of indicators; to calculate of normalized coefficients; to conduct the final calculation of the integral index; to rank the results of the assessment level; to rank the results of all levels (build a polygon of ranks).

To calculate the normalized coefficients for each indicator in the indicator panel, it is advisable to use the following formula (1):

$$N_i = \frac{1}{\max_i - \min_i}, \quad (1)$$

where: N_i is the normalized coefficient of the i -indicator;
 \max_i – maximum value of i -indicator;
 \min_i – minimum value of the i -indicator.

The calculation of the integral index as a whole for the selected level should be made according to the formula (2):

$$I_j = \sum_{i=1}^n F_i * N_i, \quad (2)$$

where: I_j is the integral index of the j -level of evaluation;
 F_i is the actual value of the i -indicator;
 N_i is the normalized coefficient of the i -indicator.

The proposed algorithm for selection of state regulation projects for the development of innovative clusters allows to conduct independent evaluation of indicators from that point of view that the indicators do not set weights, each indicator is evaluated separately from the others, but the integral indicator takes into account equally the changes of each indicator.

Conclusions. Thus, in the course of the conducted research it was found that innovative clusters, in the course of their functioning, whose efficiency, in turn, increases in the implementation of state regulation projects for their development, feel the influence of factors that cause different types of risks. At the same time, at each stage of the project for state regulation, the factors of the external and internal environment have different influence on its effectiveness. That is, the emergence of risks is a systemic feature of market economy management and therefore their accounting should be carried out at all stages of the project life cycle, taking into account changes in both the internal and external environment, and be linked to the main performance of a particular innovation cluster. The use of the proposed algorithm for the selection of state regulation projects for the development of innovative clusters will facilitate the selection of optimal projects from the set of existing projects for implementation, as well as the selection and identification of the most appropriate places for their application. In turn, the application of models of state regulation of the development of innovative clusters through the involvement of various sources of project financing will contribute to a comprehensive modernization of industrial and organizational-managerial relations within the framework of the reproductive process of the economy of the regional system, as well as to increase the level of competitiveness of the national economy as a whole.

References

1. Kuksa I., Shtuler I., Orlova-Kurilova O., Hnatenko I., Rubezhanska V. Innovation cluster as a mechanism for ensuring the enterprises interaction in the innovation sphere. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. Vol.41. No.4. P. 487-500. DOI 10.15544/mts.2019.39.
2. Rauch A., Doorn R., Hulsink W. A Qualitative Approach to Evidence-Based Entrepreneurship: Theoretical Considerations and an Example Involving Business Clusters. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2014. Vol.38. No.2. P. 333-368. DOI 10.1111/etap.12093.

3. Rosa P. Entrepreneurial Processes of Business Cluster Formation and Growth by 'Habitual' Entrepreneurs. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 1998. Vol.22. No.4. P.43-61. DOI 10.1177/104225879802200403.
4. Rosenfeld S. Industry Clusters: Business Choice, Policy Outcome, or Branding Strategy? *Journal of New Business Ideas and Trends*. 2005. Vol.3. No.2. P. 4-13.
5. Kozhukhivska R., Parubok N., Petrenko N., Podzihun S., Udovenko I. Methods of assessment of efficiency of creating regional innovative clusters for dynamic development of economics. *Investment Management and Financial Innovations*. 2017. Vol.14. No.3. P. 302-312. DOI 10.21511/imfi.14(3-2).2017.01.
6. Одінцов О. М. Фактори об'єднання інтересів підприємств в інтеграційних кластерних системах АПК. *Ефективна економіка*. 2012. №2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1406>
7. Drucker P. *Innovation and Entrepreneurship*, London: Harper Collins Publishers Ltd., 1993, 249 p.
8. Орлова-Курилова О.В., Гнатенко І.А., Рубежанська В.О. Державне регулювання інноваційної діяльності підприємництва як напрям забезпечення сталого розвитку економіки країни. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3(89). С. 35-40.
9. Kuksa I., Hnatenko I., Orlova-Kurilova O., Moisieieva N., Rubezhanska V. State regulation of innovative employment in the context of innovative entrepreneurship development. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. Vol.41. No.2. P. 228-236. DOI 10.15544/mts.2019.19.
10. Pushnoi G., Bonser G. Method of Systems Potentialas «Top-Bottom» Technique of the Complex Adaptive Systems Modelling. *In Ang Yang & Yin Shan Intelligent Complex Adaptive Systems*. 2008. P. 26-73.

References

1. Kuksa I., Shtuler I., Orlova-Kurilova O., Hnatenko I., Rubezhanska V. (2019) Innovation cluster as a mechanism for ensuring the enterprises interaction in the innovation sphere. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, Vol.41, No.4, 487-500. DOI 10.15544/mts.2019.39.
2. Rauch A., Doorn R., Hulsink W. (2014) A Qualitative Approach to Evidence-Based Entrepreneurship: Theoretical Considerations and an Example Involving Business Clusters. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol.38, No.2, 333-368. DOI 10.1111/etap.12093.
3. Rosa P. (1998) Entrepreneurial Processes of Business Cluster Formation and Growth by 'Habitual' Entrepreneurs. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol.22, No.4, 43-61. DOI 10.1177/104225879802200403.
4. Rosenfeld S. (2005) Industry Clusters: Business Choice, Policy Outcome, or Branding Strategy? *Journal of New Business Ideas and Trends*, Vol.3, No.2, 4-13.
5. Kozhukhivska R., Parubok N., Petrenko N., Podzihun S., Udovenko I. (2017) Methods of assessment of efficiency of creating regional innovative clusters for dynamic development of economics. *Investment Management and Financial Innovations*, Vol.14, No.3, 302-312. DOI 10.21511/imfi.14(3-2).2017.01.
6. Odintsov O. (2012). Faktory obyednannya interesiv pidpryemstv v integracijnyx klasternyx systemax APK [Factors for combining business interests in agro-integrated cluster systems]. *Efficient economy*, No.2, Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1406> [in Ukrainian].
7. Drucker P. (1993). *Innovation and Entrepreneurship*, London: Harper Collins Publishers Ltd., 249 p.
8. Orlova-Kurilova O.V., Hnatenko I.A., Rubezhanska V.O. (2019) Derzhavne regulyuvannya innovacijnoyi diyalnosti pidpryemnyctva yak napryam zabezpechennya stalogo rozvytku ekonomiky krayiny [State regulation of innovative activities of entrepreneurship as a direction to ensure the sustainable development of the country's economy]. *Economics, management and administration*, No. 3(89), 35-40 [in Ukrainian].
9. Kuksa I., Hnatenko I., Orlova-Kurilova O., Moisieieva N., Rubezhanska V. (2019). State regulation of innovative employment in the context of innovative entrepreneurship development. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, Vol.41, No.2, 228-236. DOI 10.15544/mts.2019.19.
10. Pushnoi G., Bonser G. (2008) Method of Systems Potentialas «Top-Bottom» Technique of the Complex Adaptive Systems Modelling. *In Ang Yang & Yin Shan Intelligent Complex Adaptive Systems*, 26-73.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2020 р.

УДК 33(061.1ЄС):502.171

Скороход Ірина,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра міжнародних економічних відносин та управління проектами,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0001-8628-3715,
e-mail: skorokhodiryna1@gmail.com

Войчук Максим,
кандидат економічних наук, докторант,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра міжнародних економічних відносин та управління проектами,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-3848-9708,
e-mail: voichukmaxym@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-25-32>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СПІЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО РИНКУ ЄС

У статті розглянуто особливості формування та розвитку спільного екологічного ринку в країнах ЄС. Визначено поняття спільного екологічного ринку та еко-індустрії. Охарактеризовано основні передумови формування спільного екологічного ринку ЄС, серед яких виділено фіскальні обмеження та заборони на виготовлення продукції, що містить шкідливі речовини; формування Єврокомісією програм сертифікації та екологічного маркування; збільшення попиту на екологічно чисту продукцію та послуги. Проаналізовано структуру секторів спільного екологічного ринку ЄС. Визначено основні тенденції формування й розвитку спільного екологічного ринку ЄС. Акцентовано увагу на стрімкому зростанні темпів розвитку екологічного ринку, що, в свою чергу зробить екологічну галузь перспективною в майбутньому.

Ключові слова: спільний екологічний ринок, еко-індустрія, органічна продукція, екологічні послуги, Європейський Союз.

Скороход Ирина,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра международных экономических отношений и управления проектами,
г. Луцк

Войчук Максим,
кандидат экономических наук, докторант,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра международных экономических отношений и управления проектами,
г. Луцк

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ОБЩЕГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РЫНКА ЕС

В статье рассмотрены особенности формирования и развития общего экологического рынка в странах ЕС. Определено понятие общего экологического рынка и эко-индустрии. Охарактеризованы основные предпосылки формирования общего экологического рынка ЕС, среди которых выделено фискальные ограничения и запреты на изготовление продукции, содержащей вредные вещества; формирование Еврокомиссией программ сертификации и экологической маркировки; увеличение спроса на экологически чистую продукцию и услуги. Проанализирована структура секторов общего экологического рынка ЕС. Определены основные тенденции формирования и развития общего экологического рынка ЕС. Акцентируется внимание на стремительном росте темпов развития экологического рынка, что, в свою очередь сделает экологическую отрасль перспективной в будущем.

Ключевые слова: общий экологический рынок, эко-индустрия, органическая продукция, экологические услуги, Европейский Союз.

**Iryna Skorokhod,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of International Economic Relations and Project Management,
Lutsk**

**Maksym Voichuk,
PhD in Economics, Postdoctoral,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of International Economic Relations and Project Management, Lutsk**

PECULIARITIES OF THE EU SINGLE ENVIRONMENTAL MARKET FORMATION AND DEVELOPMENT

The development of the environmental market is a global trend, which is particularly dynamic in the EU. European countries have shown a significant role for the environmental goods and services sector in ensuring their economic growth. Today, in the area of integration, this sector is dynamically developing as environmental demands of consumers for the products and environmental quality in general have increased. The processes of investing in energy efficiency improvement, development and implementation of eco-friendly technologies and waste management have significantly intensified. Therefore, priority is given to the development of EU single environmental market.

The purpose of the article is to study the features of forming a single environmental market in the countries of the European Union and to identify current trends of its development.

The authors determine that the environmental market and the market of ecological goods and services are practically identical categories, and the eco-industry is a component and basis of formation and development. The article describes the basic prerequisites for the creation of EU single environmental market, among which fiscal restrictions and prohibitions on the manufacture of products containing harmful substances are highlighted; formation of certification and eco-labeling programs by the European Commission; increasing demand for environmentally friendly products and services, driven by a worldwide trend towards environmental conservation and health.

The structure of the EU single environmental market sectors is analyzed. The article emphasizes that one of the defining features of the development of the EU organic produce market is the constant increase in demand and price increases of 20-50% compared to the traditional market.

The EU single environmental market is one of the most developed in the world. The rapid growth of its development is expected, which in turn will make the ecological industry promising in the future. The main trends in the development of the EU single environmental market are: an increase in the production of organic products and the provision of services according to market needs; increase in the number of employees in the field of eco-industry. Increasing public awareness of how lifestyle and consumer choices affect the environment, which in turn has led to increased demand for eco-friendly products and services.

Keywords: single ecological market, eco-industry, organic products, environmental services, European Union.

Постановка проблеми та її значення. Важливою передумовою структурних зрушень економіки є розвиток еко-індустрії. Європейські країни показали значну роль сектору екологічних товарів та послуг в забезпеченні їхнього економічного зростання. Сьогодні на території інтеграційного об'єднання цей сектор динамічно розвивається, оскільки підвищилися екологічні вимоги споживачів до виробленої продукції та якості довкілля загалом. Значно активізувались процеси інвестування у підвищення енергоефективності, розвиток і впровадження екобезпечних технологій та управління відходами.

Тому пріоритетності набуває розвиток спільного екологічного ринку в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та розвитку екологічного ринку присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, зарубіжними дослідниками в цій сфері є Дж. Блатер, Дж. Бішоп, Б. Гіллеспі, Г. Дейлі, М. Коммон, Р. Костанза, А. Лопез, П. Ніджемп, У. Е. Оутс, Д. Пірс, А. Рендолл, К. Тізделл, Б. Філд та ін., ними розроблено теоретичні засади екологічного ринку, еко-індустрії та екологічної модернізації. Серед вітчизняних вчених, які досліджували питання щодо формування екологічного ринку, слід виділити Т.

Вайданича, О. Веклич, А. Вічевича, І. Дідовича, А. Дідович, С. Ілляшенка, Н. Котенко, Ю. Навроцького, Н. Потапенко, О. Прокопенко, О.Фомичевої, В. Шевчука та ін. В їх наукових працях розкрито економічну значущість екологічного ринку, визначено та подано оцінку обсягу даного ринку, обґрунтовано доцільність розвитку екологічного ринку в Україні. У той же час деякі питання щодо формування та розвитку спільного європейського екологічного ринку потребують подальшого дослідження.

Мета і завдання статті. Метою статті є дослідження особливостей формування та розвитку спільного екологічного ринку в країнах Європейського Союзу. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити сутність та структуру спільного екологічного ринку ЄС; охарактеризувати нормативно-правову базу та передумови розвитку спільного екологічного ринку в Європейському Союзі; проаналізувати структуру секторів спільного екологічного ринку ЄС; визначити сучасні тенденції формування й розвитку спільного екологічного ринку ЄС.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Впровадження концепції чистого виробництва формує основу розвитку екологічного підприємництва. Запровадження даного принципу в економічній системі, з одного боку, трансформує та переорієнтовує наявні підприємства, а з другого – створює умови для формування нових сегментів підприємницької діяльності.

В сучасній науковій літературі існує ряд визначень, для позначення цього сегменту, що утворюється в результаті переорієнтації виробників, зокрема, екологічний ринок, ринок екологобезпечних товарів та послуг, еко-індустрія [1].

Попри ототожнення даних понять, існує відмінність у їх сутнісному та змістовному наповненні. Так, якщо екологічний ринок та ринок екологічних товарів і послуг є практично ідентичними категоріями, то еко-індустрія є його складовою та основою формування і розвитку.

Екологічний ринок – визначають як складову загального ринкового середовища, яка характеризується конкурентним обміном усім тим, що спрямоване на збереження, відновлення і раціональне використання навколишнього природного середовища, поліпшення якості життя людей та їхнього екологічного забезпечення. Екологічний ринок – це ринок екологічних технологій, робіт, промислових товарів, послуг, знань, екологічної інформації [2].

Відповідно до цього визначення можна говорити про виокремлення окремої підсистеми ринкових відносин, чий розвиток визначається внутрішніми тенденціями еко-індустрії. Особливе місце в структурі екологічного ринку займає ринкова інфраструктура, що представлена особливим типом підприємств – екологічно орієнтованими підприємствами. Крім того, специфіка даного ринку визначається рядом міжнародних нормативно-правових документів та на її розвиток має вплив діяльність наднаціональних та міжнародних організацій.

Щодо визначення категорії «спільний ринок», то в Постанові Суду ЄС № 15/81 від 5 травня 1982 року зазначено, що «спільний ринок – це етап економічної інтеграції, спрямований на скасування всіх торговельних перешкод у межах Спільноти з метою об'єднання національних ринків у єдиний ринок, створюючи таким чином умови, якнайбільше наближені до справжнього внутрішнього ринку» [3].

Створення спільного ринку, потребувало не тільки поглиблення торговельних відносин між державами-учасниками процесу, для цього також був необхідним вільний рух факторів виробництва – праці, послуг і капіталу [4]. Так чи інакше, формування спільного ринку першочергово передбачало ліквідацію бар'єрів у торгівлі, русі капіталу та громадян.

У формуванні та розвитку спільного екологічного ринку ЄС важливу роль відіграє еко-індустрія. Одним зі способів визначення еко-індустрії є включення товарів та послуг, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища, в різні сфери: вода, тверді відходи, повітря, ґрунт, шум, природних ресурси, неоднорідні послуги і т.д. Тому еко-індустрію за сферами використання умовно можна поділити на сферу виробництва екологічного обладнання та сферу надання екологічних послуг (рис. 1.).

Продукція еко-індустрії реалізується на ринку, формуючи в такий спосіб пропозицію на ньому. У формуванні попиту на продукцію екоіндустрії беруть участь усі традиційні економічні суб'єкти – фінансові та нефінансові підприємства, держава, іноземні резиденти, домашні господарства. Ці суб'єкти взаємодіють на екологічному ринку екологобезпечних товарів та послуг зі своїми

контрагентами – виробниками, представниками еко-індустрії, в межах інформаційно-кон’юктурного поля [6, с.137].

Еко-індустрія – це категорія, що охоплює широкий спектр діяльності, пов’язаної з вимірюванням, попередженням або мінімізацією, і корекцією екологічних збитків. Вона включає товари та послуги від обладнання та послуг зі зменшення забруднення й утилізації відходів, до діяльності з розробки і імплементації нових технологій. На відміну від традиційних секторів, які можуть бути легко визначені за допомогою одного або декількох показників в класифікації NACE (European Classification of Economic Activities), екоіндустрія є категорією гібридного типу, через те, що вона охоплює різні підсектори NACE, часто в 4- або 5-значного рівня [7].

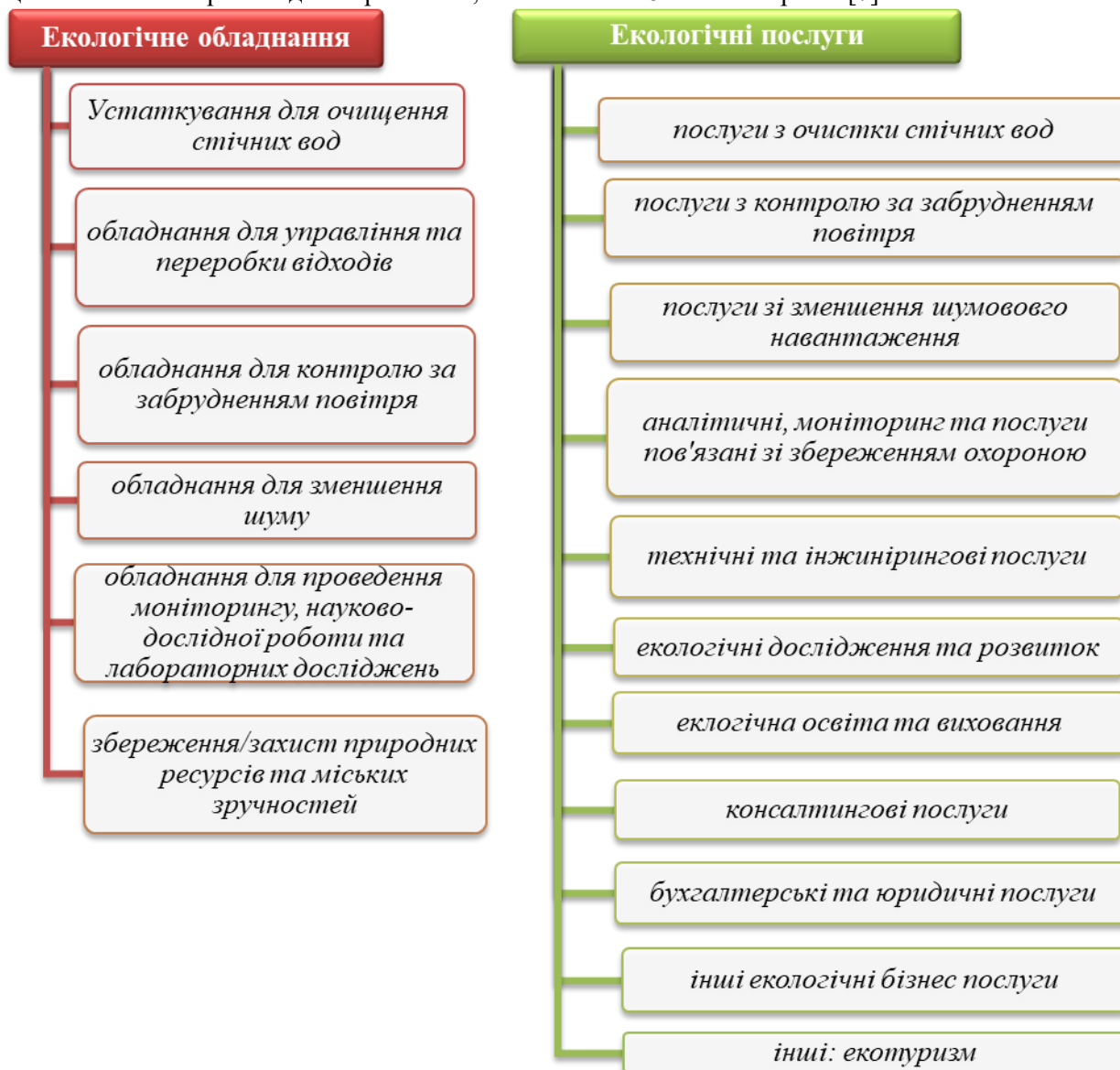

Рис. 1. Класифікація складових екоіндустрії за сферами

Джерело: побудовано автором за даними [5]

Еко-індустрія не має чіткого статистичного статусу і не є частиною традиційної галузевої системи. Протягом довгого часу еко-індустрія визначалась як сума виробників технологій кінцевого виробничого циклу, як правило, додаючи заходи з очищення брудних технологій (включаючи супутні послуги). Тим часом еко-індустрія визначається двома різними функціями:

1. Управління відходами: сектори, які управляють матеріальними потоками з процесів техносфери до природи, зазвичай з використанням технологій «кінцевого виробничого циклу».

2. Ресурсний менеджмент: сектори, які використовують більш превентивний підхід до управління матеріальними потоками від природи до техносфери [8].

У ряді досліджень було здійснено спробу визначення, розмежування та опису еко-індустрії, проте досі не існує єдиного підходу. Існує кілька підстав для виникнення суперечностей при розгляді даного питання. По-перше, дана галузь охоплює різноманітний набір товарів і послуг. В основі промисловості загалом, лежить група ідентифікованих товарів і послуг, які використовуються з метою очищення існуючих процесів і виробництва (обладнання «кінцевого виробничого циклу» або технології), очищення води і стоків, контролю забруднення повітря і зниження рівня шумового навантаження. Існує також управління відходами та переробні технології й послуги для відновлення відходів з метою їх повторного використання, які оперують з попереднім екологічним збитком, а також зростаюча кількість екологічних послуг, таких як науково-дослідні, проектні та інженерні послуги. Більшість з цього устаткування, технологій та послуг, можуть бути визначені й виміряні, але вони є неоднорідними, що робить збір даних складним [5].

По-друге, немає чітко визначених меж. Зокрема, існує зростаючий інтерес щодо включення відновлюваних джерел енергії, екологічно чистих технологій і продуктів. У довгостроковій перспективі, в той час як вони складно піддаються опису, чисті технології, виробничі процеси і продукти знизять потребу в очищенні і обладнанні кінцевого виробничого циклу, змінюючи структуру екологічної промисловості і відносну важливість її основної групи складових.

По-третє, багато виробників обладнання та послуг для скорочення і контролю за забрудненням мають низький ступінь спеціалізації в даній сфері. Екологічні товари та послуги можуть бути класифіковані з іншими товарами і послугами, які є основною сферою діяльності, і тому їх не можна легко відокремити для включення до екоіндустрії. Крім того, різні дослідження були зосереджені на більш широкій або більш вузькій групі діяльності або продукції, відповідно отримуючи різні результати, залежно від того чи були вони зосереджені на власне екологічній діяльності, чи екопродукції, загальних статистичних дослідженнях і т.д. Результати дослідження залежать також від того, що було взято за основу – попит чи пропозиція.

Враховуючи екологічну ситуацію у світі, уряди країн ЄС приділяють велику увагу безпечності та екологічності продукції. Тому в останні десятиліття особливого значення набуває розробка та впровадження нормативно-правової бази задля контролю над екологічністю продукції.

В ЄС правове регулювання у сфері виробництва екологічних товарів та послуг здійснюють відповідно до Директиви Ради ЄС № 834/2007 та Директиви Комісії ЄС № 889/2008, що набули чинності з 01.01.2009 року, прийнятими на заміну Директиви Ради ЄС № 2092/91. Директива Комісії ЄС № 889/2008 деталізує правила органічного виробництва Директиви Ради ЄС № 834/2007. У преамбулі до Директиви Ради ЄС № 834/2007 зазначено, що її прийняття обумовлено зростаючим попитом споживачів на сільськогосподарську та харчову продукцію, одержану із застосуванням методів органічного виробництва [9].

На нашу думку, основними передумовами формування спільного екологічного ринку ЄС стали:

- фіскальні обмеження та заборони на виготовлення продукції, що містить шкідливі речовини, що були поступово описані у шести програмах дій у сфері захисту навколишнього середовища;
- формування Єврокомісією програм сертифікації та ліцензування екологічно чистої продукції, послуг, виробничих процесів, зокрема програма екологічного маркування ecolabel eu;
- збільшення попиту на екологічно чисту продукцію та послуги, який зумовлений світовою тенденцією до збереження навколишнього середовища та охорони здоров'я.

Хоча спільний екологічний ринок ЄС доволі рівномірно розвивається у розрізі регіонів та окремих країн, розподіл ринку за секторами є неоднорідним. Це свідчить про те, що у різних країнах-членах ЄС пріоритетними є різні сфери екологічного ринку, залежно від попиту та регіональних особливостей, а також експортоорієнтованості тієї чи іншої країни.

Наприклад, щорічний оборот на ринку переробки сміття в Італії перевищує 40% від загального показника усього екологічного ринку даної країни. Для порівняння, у Великобританії та Німеччині він сягає менше 15%, що вважається незначним показником. Проте, на ринок вторинної переробки відходів у Великобританії припадає більше 30% загального обороту екологічного ринку, що є

найвищим показником серед країн ЄС. Для порівняння, середній показник для ЄС складає 25%. Також частки третього за величиною сектору екологічного ринку, водопостачання, варіюються залежно від країни [10]. Структуру секторів спільного екологічного ринку ЄС за 2018 рік наведено на рис. 2.

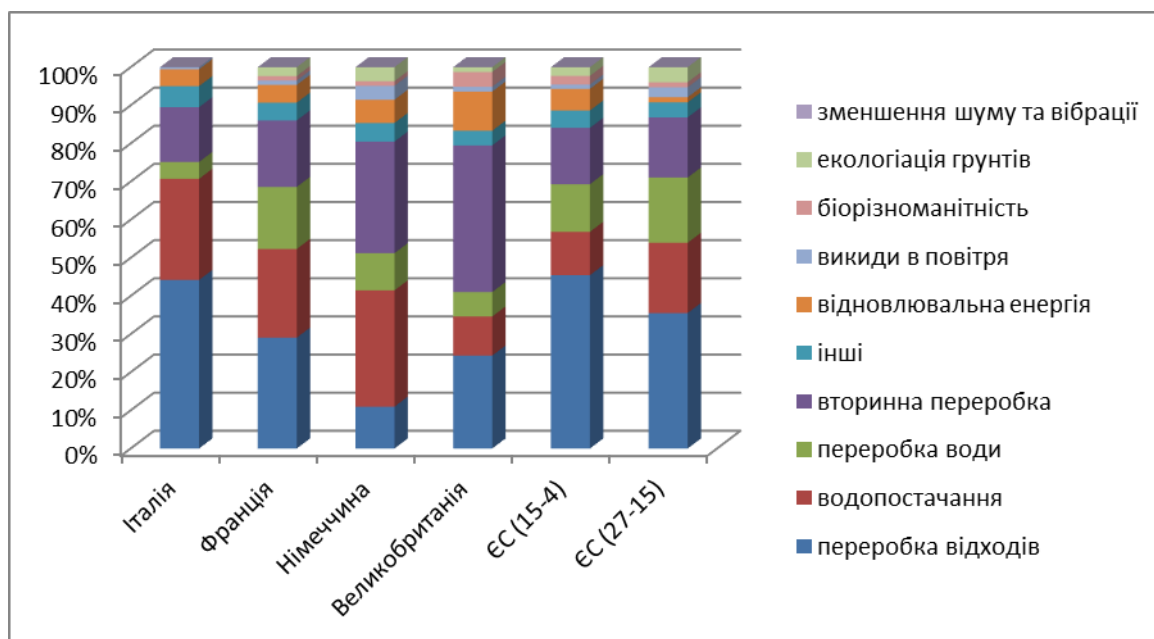

Рис. 2. Структуру секторів спільного екологічного ринку ЄС за 2018 рік
Джерело: побудовано автором за даними [10]

Екологічний ринок створює значну кількість нових робочих місць. У країнах ЄС у секторі екологічних товарів і послуг працює близько 3,4 млн осіб. У Європейському Союзі нараховується майже 310 000 виробників екологічних товарів та послуг, а найбільша кількість простежується у Туреччині (понад 75 000) та Італії (понад 68 000), що в перспективі може вивести ці країни у лідери даної галузі. У 2018 році, порівняно з попереднім роком кількість виробників зросла майже на 4%. Тенденція до помірного зростання спостерігається уже впродовж десятиліття [11].

Однією з визначальних особливостей розвитку ринку органічної продукції ЄС є постійне зростання попиту та збільшення ціни на 20-50% в порівнянні з традиційним ринком. Так, серед країн Європи, можна виділити таких лідерів за середніми витратами на споживання органічної продукції в розрахунку на душу населення, як Швейцарія (103 євро), Швеція (47 євро), Німеччина (38 євро), Франція та Великобританія (27 євро). Основні європейські канали збуту для органічної продукції – це мережа роздрібної торгівлі (70%), прямі продажі з підприємств і продажі через ринки, які забезпечують приблизно 15% збуту, продажі через спеціалізовані магазини до 15%. Покупці в середньому переплачують за органічні продукти 40-60% [12].

Темпи приросту екологічного ринку найвищі у країнах Прибалтики – до 8% на рік. На цей час головними експортерами на європейському екологічному ринку є Німеччина, Франція і Великобританія, на які припадає 55% торгівлі екологічними товарами ЄС. Найбільшими екологічними ринками в ЄС є Франція і Німеччина (49 % від загального об'єму на 2019 р.). Великобританія, Італія та Голландія формують 24 % загального об'єму, а на 10 нових членів ЄС припадає усього 5,7 %, з яких половина (2,9%) належить Польщі [13].

Досліджуючи формування й розвиток спільного екологічного ринку ЄС, можна виділити такі тенденції: збільшення обсягів випуску екологічної продукції й надання послуг відповідно до потреб ринку; зростання кількості зайнятих в сфері еко-індустрії; зростання рівня обізнаності населення щодо того, як спосіб життя та споживацький вибір впливають на довкілля, що, в свою чергу, спричинило зростання попиту на екологічно чисті продукти та послуги.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, спільний екологічний ринок ЄС є одним із найрозвинутіших у світі. Очікується стрімке зростання темпів його розвитку, що, в свою чергу зробить екологічну галузь перспективною в майбутньому. Обсяг пропозиції на екологічному ринку значно перевищує попит, тим самим надаючи можливість для виробників створювати нові продукти та розширювати традиційний збут. Німеччина, Франція і Великобританія є основними країнами-виробниками органічної продукції, а відповідно й експортерами. Західноєвропейські фірми, що займаються екологічним підприємництвом, успішно використовують сучасні тенденції в природоохоронній політиці для збільшення своїх прибутків.

Перспективами подальших досліджень є оцінка кон'юнктури спільного європейського екологічного ринку. До основних факторів, які впливають на формування попиту й пропозиції на цьому ринку, доцільно віднести розвиток екологічних технологій, виникнення нових ринкових сегментів та підтримка екологічного сектору за допомогою державних закупівель, пільг та інших економічних інструментів.

Джерела та література

1. Потапенко Н. Особливості формування ринку екологобезпечних товарів, технологій та послуг в Україні. Економіка України. 2001. №4. С. 28–29.
2. Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Білявський Г. О. Екологічне управління. Київ: Либідь, 2004. 432 с.
3. Judgment of May 5 Gaston Schul., case 15/81, ECR 1982. URL: http://www.competitionlaw.cn/upload/temp_09060910426989.pdf (дата звернення: 25.02.2020).
4. Ніколас Мусис. Усе про спільні політики Європейського Союзу. пер. з англ. Київ: «К.І.С.», 2005. 466 с.
5. OECD Report. The Global environmental goods and services industry. URL: <http://www.oecd.org/industry/ind/2090577.pdf> (дата звернення: 01.03.2020).
6. Петрушенко Ю. М., Садовий В. О., Тарасенко С. В. Міжнародний досвід формування ринку екологобезпечних товарів та послуг. Механізм регулювання економіки. 2009. №4, Т. 2. С. 136–141.
7. Study on the Competitiveness of the EU eco-industry: Within the Framework Contract of Sectoral Competitiveness Studies – ENTR/06/054. Final Report – Part 1. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/1459/attachments/1/translations/en/renditions/native> (дата звернення: 15.02.2020).
8. Ernest&Young Report for European Commission. Study on Eco-industry, its size, employment, perspectives and barriers to growth in an enlarged EU Final report, August 2006. URL: http://ec.europa.eu/environment/enveco/eco_industry/pdf/economy2006.pdf (дата звернення: 22.03.2020).
9. The EU eco-industry in the world. URL: <http://ec.europa.eu/environment/enveco> (дата звернення: 28.01.2020).
10. Study on the Competitiveness of the EU eco-industry. Brussels, 22 October 2018. Ecorys. 216 p.
11. The environmental goods and services sector – a data collection handbook. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2019 – 196 pp.
12. EGSS production, % of GDP, by type of activity (market, non market, ancillary), latest available year. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (дата звернення: 12.03.2020).
13. The World of Organic Agriculture 2019. URL: <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2019.html> (дата звернення: 18.03.2020).

References

1. Potapenko N. (2001) Osoblyvosti formuvannia rynku ekolohobezpechnykh tovariv, tekhnolohii ta posluh v Ukraini. [Features of formation of the market of environmentally friendly goods, technologies and services in Ukraine]. Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine. 4, 28–29 [in Ukrainian].
2. Shevchuk V. Ya., Satalkin Yu. M. & Biliavskiy H. O. (2004) Ekolohichne upravlinnia. [Environmental management]. Kyiv: Lybid, 432 [in Ukrainian].
3. Judgment of May 5 Gaston Schul. (1982) case 15/81. Retrieved from: http://www.competitionlaw.cn/upload/temp_09060910426989.pdf
4. Nikolas Musys. (2005) Use pro spilni polityky Yevropeiskoho Soiuzu. [All about common policies of the European Union]. per. z anhl. Kyiv: «K.I.S.», 466 [in Ukrainian].
5. OECD Report. (2018) The Global environmental goods and services industry. Retrieved from: <http://www.oecd.org/industry/ind/2090577.pdf>

6. Petrusenko Yu. M., Sadovyi V. O. & Tarasenko S. V. (2009) Mizhnarodnyi dosvid formuvannia rynku ekolohobezpechnykh tovariv ta posluh. [International experience in shaping the market for environmentally friendly goods and services.]. Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky - The mechanism of economy regulation, 4, Vol. 2, 136–141 [in Ukrainian].
7. Study on the Competitiveness of the EU eco-industry: Within the Framework Contract of Sectoral Competitiveness Studies – ENTR/06/054. (2009) Final Report. Part 1. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/1459/attachments/1/translations/en/renditions/native>
8. Ernest&Young Report for European Commission. (2006) Study on Eco-industry, its size, employment, perspectives and barriers to growth in an enlarged EU. Final report. Retrieved from: http://ec.europa.eu/environment/enveco/eco_industry/pdf/ecoindustry2006.pdf
9. The EU eco-industry in the world. (2009) Retrieved from: <http://ec.europa.eu/environment/enveco>
10. Study on the Competitiveness of the EU eco-industry. (2018) Brussels, 22 October, Ecorys, 216.
11. The environmental goods and services sector – a data collection handbook. (2019) Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 196.
12. EGSS production, % of GDP, by type of activity (market, non market, ancillary), latest available year. (2019) Retrieved from: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
13. The World of Organic Agriculture (2019). Retrieved from: <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2019.html>

Стаття надійшла до редакції 23.04.2020р.

УДК 330.341.1

Тетяна Сак,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-7202-3426,
e-mail: Sak.Tatiana@eenu.edu.ua

Наталія Грицюк,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-9024-6092,
e-mail: natalia.hrytsiuk@eenu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-33-42>

РИНОК РИТЕЙЛУ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ КРИЗИ

У статті проведено аналіз роздрібною торгівлі в структурі вітчизняної економіки; досліджено тенденції розвитку ринку ритейлу в Україні, наведені регіональні відмінності. На основі оцінки діяльності лідерів ринку продуктового та drogerie сегментів за регіонами та по країні загалом, визначені основні риси та тренди функціонування роздрібних мереж; наведені як позитивні, так і негативні прояви даного виду бізнесу. Окреслено основні пріоритети та можливості подальшого розвитку ринку ритейлу в Україні, серед яких: зростання темпів електронної торгівлі, впровадження сучасних інформаційних технологій та інновацій, поширення власних торгових марок.

Ключові слова: роздрібна торгівля, ритейл, ринок ритейлу, продуктовий ритейл, drogerie ритейл, електронна торгівля (e-commerce), власна торгова марка (private label), криза.

Татьяна Сак,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

Наталія Грицюк,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

РЫНОК РИТЕЙЛА В УКРАИНЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

В статье проведен анализ розничной торговли в структуре отечественной экономики; исследованы тенденции развития рынка ритейла в Украине, приведены региональные отличия. На основе оценки деятельности лидеров рынка продуктового и drogerie сегментов за регионами и по стране в целом, определены основные черты и тренды функционирования розничных сетей; приведены как позитивные, так и негативные проявления данного вида бизнеса. Очерчены основные приоритеты и возможности дальнейшего развития рынка ритейла в Украине, среди которых: рост темпов электронной торговли, внедрения современных информационных технологий и инноваций, распространения собственных торговых марок.

Ключевые слова: розничная торговля, ритейл, рынок ритейла, продуктовой ритейл, drogerie ритейл, электронная торговля (e-commerce), собственная торговая марка (private label).

Tetiana Sak,
PhD in Economics, Associate Professor,
Chair of Economics, Security and Innovation of the Enterprise,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

Nataliia Hrytsiuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Chair of Economics, Security and Innovation of the Enterprise,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

RETAIL MARKET IN UKRAINE: TRENDS AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT IN A CRISIS

Introduction. The Covid-19 pandemic, environmental changes and the economic crisis are changing the conditions and principles of business today. Nowadays, there are special requirements and restrictions need to be applied to operation of commercial enterprises, in particular – to the field of retail . The retail market should implement modern management methods, innovative technologies and sales tools to overcome the effects of the crisis.

The purpose of the article. The purpose of the article is to investigate the development trends of the retail market in Ukraine; outline the main priorities and opportunities for further effective operation.

Results. Domestic trade is an important area of economic growth, as it accumulates more than 13% of GDP in Ukraine. The modern retail market shows annual growth and it belongs to the most rapidly developed segments of the Ukrainian economy. It is represented by a wide variety of forms of interaction between seller and buyer. Some companies work on a narrow target audience, others focus on mass sales - belong to the field of retail. In 2019 retailers provided 72.5% of retail sales.

The main features of the retail market in Ukraine are: annual growth of turnover, number of shops and retail space; development of franchise networks; growth of own brands; increasing logistics capacity; low level of market concentration and high intensity of competition; emphasis on the formation of positive consumer demand; increasing corporate social responsibility.

Priorities in the development of retail market should be focused on such areas: providing safety for buyers and convenient services offline; growth of e-commerce; development of information technologies in the field of retail; increase share in trade for retailers of their own brands (private label), partial replacement of supermarkets with discount stores and shops close to the houses.

Conclusions. Ukrainian retail market shows annual growth and it is one of the fastest growing segments in Ukrainian economy. The consequences of the economic crisis and quarantine restrictions will affect the activities of Ukrainian retailers. This requires adaptation of trading methods to new conditions and intensification of innovative activities in the field of retail trade.

Key words: retail trade, retail, retail market, grocery retail, drogerie retail, e-commerce, private label, crisis.

Постановка проблеми. Сучасні виклики людству, що спричинені пандемією Covid-19, екологічними змінами та економічною кризою, змінюють умови і принципи функціонування бізнесу. Особливі вимоги та обмеження ставляться до функціонування торговельних підприємств, зокрема сфери ритейлу. Для забезпечення безперебійної роботи, подолання наслідків кризи ринок ритейлу повинен використовувати сучасні методи управління, інноваційні технології та інструменти продажу. З огляду на це, обрана тематика дослідження є особливо актуальною та потребує вивчення.

Мета й завдання статті – дослідити тенденції розвитку ринку ритейлу в Україні; окреслити основні пріоритети та можливості подальшого ефективного функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми торговельної діяльності та ринку ритейлу висвітлили в своїх працях такі науковці, як: Антонюк Я. М., Шиндировський І. М. [1], Апопій В. В., Міщук І. П. [2], Лігоненко Л. О., Красневич Г. Л. [3], Ліпич Л. Г. [4], Федулова Л. І. [5]. Проте, назріла необхідність дослідити перспективи розвитку ринку ритейлу в умовах карантинних обмежень в Україні 2020 року і зміни поведінки покупців в майбутньому.

В Україні вагомими статистичними дослідженнями проводять такі організації, як Асоціація ритейлерів України (RAU) [6], GT Partners Ukraine [7] та інші. Дані щодо роздрібною торгівлі, динаміки росту мереж ритейлу та комерційної нерухомості, здійснені даними організаціями, використовуються в даній статті як джерело інформації для аналізу й оцінки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для України внутрішня торгівля є важливою сферою економіки, адже акумулює понад 13% (524 083 млн. грн. в 2019 році) ВВП. Разом з тим, торгівля, як вид економічної діяльності, забезпечила в 2018 році зайнятість 27,2% населення країни [8]. Ці статистичні показники свідчать про важливість оптової та роздрібною торгівлі в економіці України, пріоритет її розвитку та підтримки в кризових умовах.

За останні 10 років ситуація в роздрібній торгівлі залежала, насамперед, від рівня доходів населення, економічної ситуації країни. На рис. 1 чітко прослідковуються тенденція спаду фізичного обсягу товарної структури роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі в 2009 році (світова економічна криза), 2014-2015 рр. (політична криза в Україні, початок війни на Донбасі). В 2020 році очікується суттєвий спад в зв'язку з карантинними обмеженнями через пандемією Covid-19.

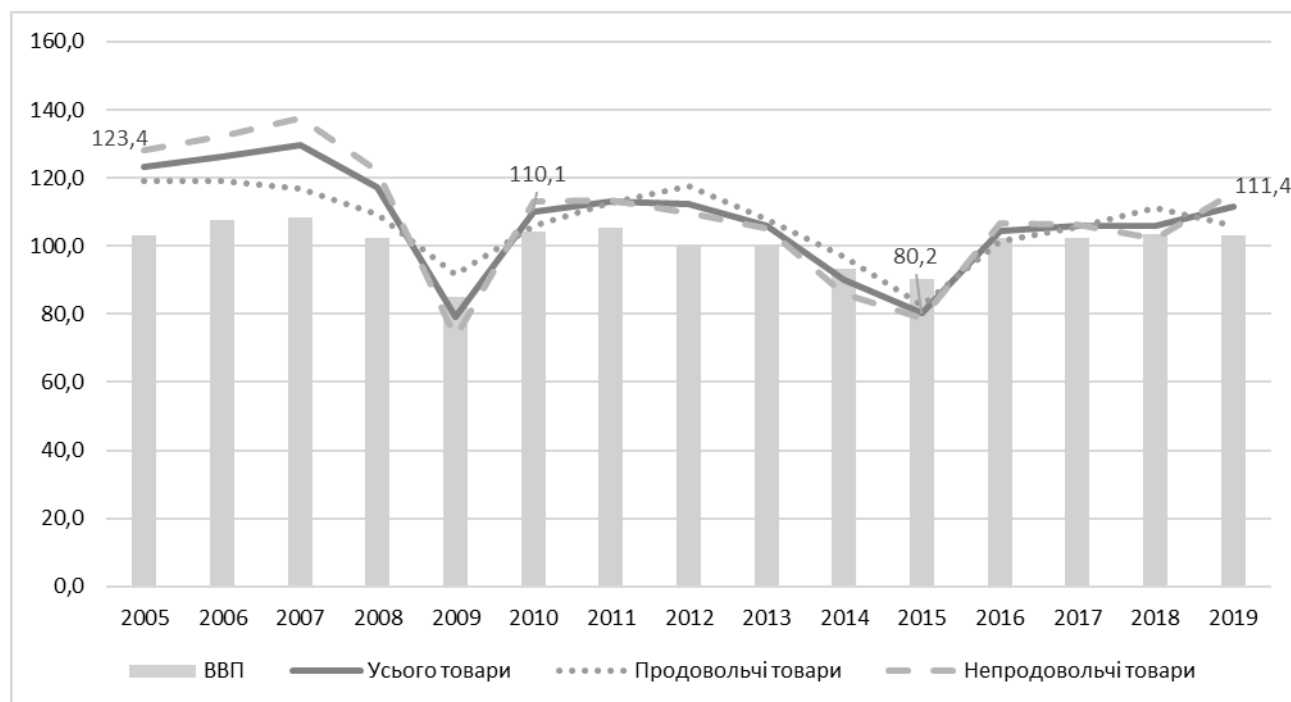

Рис. 1. *Індекси фізичного обсягу товарної структури роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі в порівнянні з індексами фізичного обсягу ВВП, у відсотках до попереднього року; у порівнянних цінах*

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [8]

Ключовим показником розвитку роздрібною торгівлі є роздрібний товарообіг, адже саме через показник товарообігу виражається суспільне визнання вартості та споживчої вартості частини суспільного продукту, який спрямований у сферу споживання [9, с. 152].

Ринок роздрібною торгівлі показує щорічне зростання і відноситься до найбільш швидко розвинених сегментів української економіки (рис. 2). На діаграмі чітко помітна тенденція до незмінного зростання товарообігу підприємств – юридичних осіб, при цьому загальний оборот роздрібною торгівлі у 2017-2018 роках зменшився в порівнянні з 2016 роком. У 2019 році оборот роздрібною торгівлі України наблизився до рівня 1,1 трлн грн, забезпечивши ріст на 10,5%.

Сучасний ринок роздрібною торгівлі представлений широкою різноманітністю форм взаємодії між продавцем і покупцем. Частина компаній працюють на вузьку цільову аудиторію, інші орієнтуються на масові продажі, тобто відносяться до сфери ритейлу.

В своєму розумінні поняття «ритейл» ми погоджуємось з баченням відмінностей ритейлу від традиційної роздрібною торгівлі науковцями Антоноюком Я. М. та Шиндировським І. М. [1, с. 23-24].

Отже, ритейл – це кінцевий продаж, орієнтований на масового покупця. Головна його особливість – пропозиція придбати товари широкого асортименту, різних торгових марок і напрямків, по акціях і програмах лояльності, зібрані на одній локації.

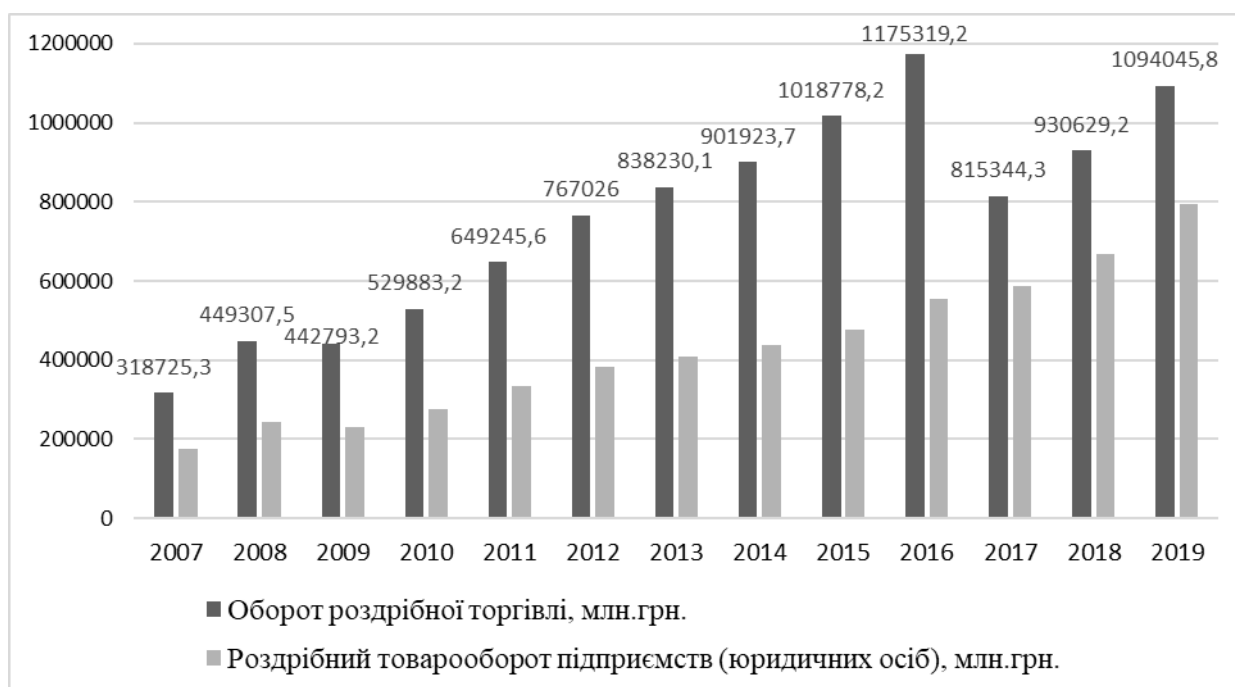

Рис. 2. Динаміка обороту роздрібної торгівлі та роздрібногo товарообігу підприємств України упродовж 2007-2019 рр.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [8]

Ринок ритейлу має суттєві переваги для споживачів:

- великий вибір товарів в одному місці;
- нижчі ціни за рахунок акцій, розпродажів, власних торгових марок (private labels);
- діючі програми лояльності, бонуси;
- організована та безпечна торгівля.

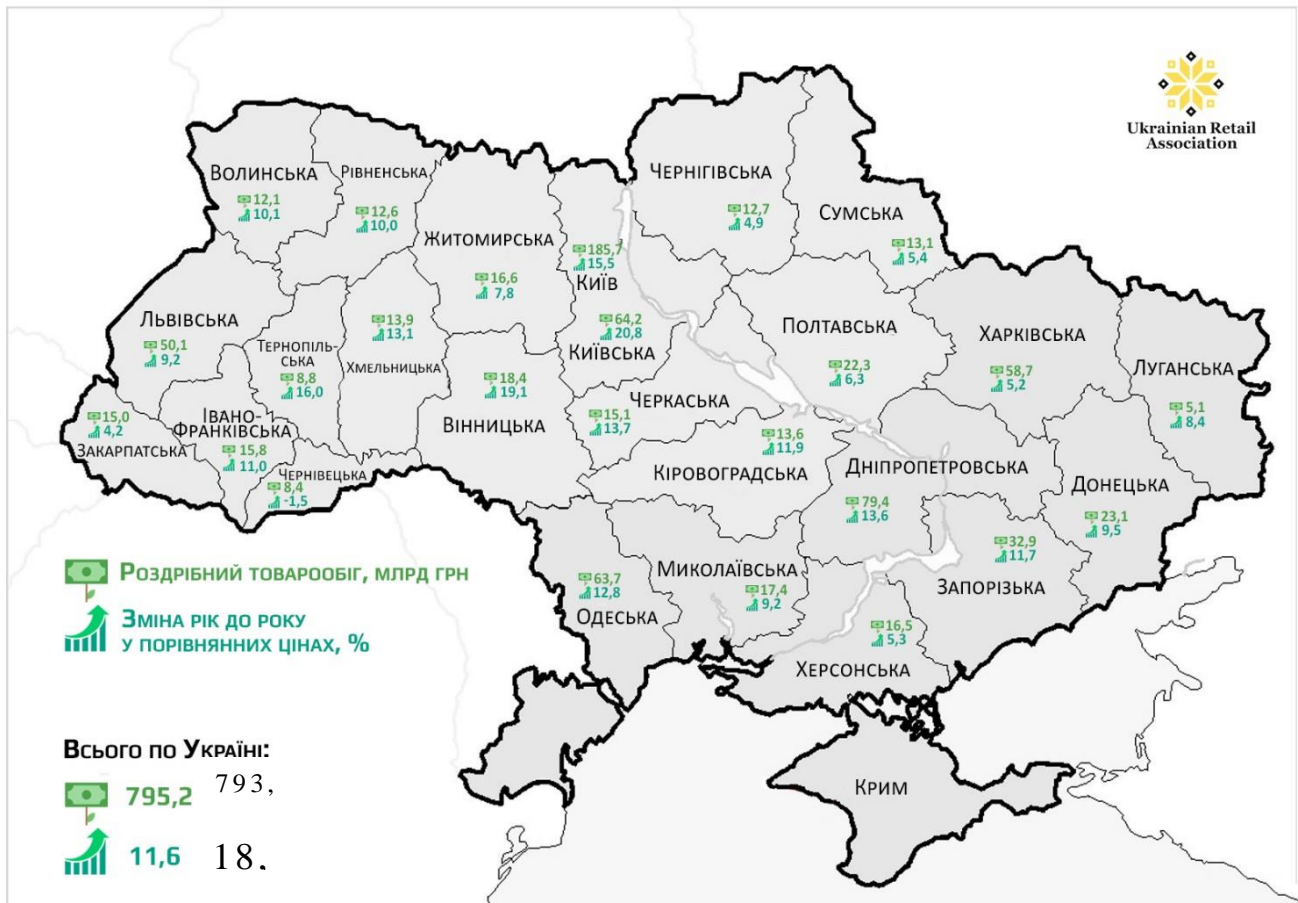
Таким чином, лише компанії, які відповідають таким параметрам, як великі обсяги продажів; трафік відвідувачів; програми лояльності; автоматизація процесів; технологічні новинки; наявна маркетинг стратегія, відносяться до ринку ритейлу.

В 2019 році ритейлери забезпечили 72,5 % роздрібних продажів – 793,5 млрд грн, що на 18,7% більше, ніж в 2018 році [8]. В регіональному розрізі найбільші темпи розвитку спостерігались у Київській області (без даних по м. Київ) – за рік товарообіг роздрібної торгівлі зріс на 20,8% та склав 64,2 млрд. грн; Дніпропетровській області (13,6%; 79,4 млрд. грн) і, власне, місто Київ (15,5%; 185 млрд. грн) (рис. 3).

Незначні темпи росту роздрібногo товарообороту характерні для ритейлерів областей Східної України (Сумська область – 5,4%, Харківська область – 5,2%). Лише в одній області України, Чернівецькій, відбулося скорочення виручки ритейлерів (-1,5%).

Розглянемо основних гравців ринку продуктового ритейлу в Україні (товари сегменту FMCG) у 2019 році. За даними аналітичної компанії GT Partners Ukraine станом на кінець 2019 року лідером за кількістю магазинів в українському продуктовому ритейлі є мережа АТБ-маркет, що об'єднувала 1078 магазинів. У трійку лідерів ринку входять групи Fozzy (Сільпо, Фора, Le Silpo, Thrash!, Fozzy C&C, Favore) та Volwest (Наш Край, Spar), які на кінець 2019 року налічували 561 і 277 магазинів відповідно (табл.1).

РЕГІОНАЛЬНА СТРУКТУРА РОЗДРІБНОГО ТОВАРОБОРОТУ У 2019 РОЦІ

1 Без урахування роздрібного товарообороту фізичних осіб-підприємців, а також тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

2 Дані за 2019 рік можуть бути уточнені.

3. Дані по місту Київ наведені окремо.

Рис. 3. Регіональна структура роздрібного товарообороту ритейлерів в Україні у 2019 році

Джерело: за даними Асоціації ритейлерів України (RAU) [6]

Таблиця 1

Лідери ринку продуктового ритейлу в Україні у 2018-2019 рр. за кількістю магазинів

Рейтинг	Компанія	Мережі	Кількість магазинів		Темп приросту за рік, %
			2018 рік	2019 рік	
1	ТОВ «АТБ-маркет»	АТБ, АТБ express	990	1078	8,9
2	Fozzi Group	Сільпо, Форс, Fozzi, Le Silpo, Thrash!, Favore	540	561	3,9
3	Volwest Group	Наш край, SPAR, Наш Край ЕКСПРЕС	247	277	12,1
4	ТОВ ТВК «Львівхолод»	Рукавичка, Під Боком, Рукавичка S	141	159	12,8
5	ТОВ «ЕКО»	ЕКО Маркет, Симпатик	114	148	29,8
6	ТОВ «Опторг-15»	Делві	109	112	2,8
7	ТОВ «Арїтейл»	Коло	52	105	101,9
8	ТОВ «ЛК-ТРАНС»	ЛотОК	84	91	8,3
9	ТОВ «Модерн-Трейд»	Копійка, Копійка-мінімаркет, Santim	86	90	4,7
10	ТОВ «Таврія В»	Таврія-В, Космос	76	86	13,2

Джерело: розраховано за даними Асоціації ритейлерів України (RAU) [6], GT Partners Ukraine [7]

В 2019 році продуктові мережі відкрили 697 магазинів в Україні, що на 192 магазини більше, ніж в 2018 році. В 2018 році в Україні було відкрито 505 магазинів, а в 2017 році – 511. З відкритих 697 торгових точок, 518 – це магазини в нових локаціях, інші 179 змінили назву в результаті ребрендингу, поглинання чи зміни прав оренди. Лідерами за темпами росту в 2019 році стали мережа магазинів біля дому «Коло» ТОВ «Артейл» (101,9%); ТОВ ТВК «Львівхолод», мережі «Рукавичка», «Під Боком», «Рукавичка S» (12,8%); ТОВ «ЕКО» (29,8%).

Лідерство за регіонами частково відрізняється (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика головних продуктових ритейлерів за регіонами України на 01.01.2020 р.

Компанія	Мережі	Кількість магазинів	Торгова площа, кв.м.
Місто Київ			
Fozzi Group	Сільпо, Фора, Fozzi, Le Silpo, Thrash!, Favore	199	169500
ТОВ «АТБ-маркет»	АТБ, АТБ express	143	52980
ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет»	Ашан, Мій Ашан	12	98670
Novus Україна	NOVUS, NOVUS express	28	72350
Retail Group	Велика кишеня, Велмарт	27	41425
Північна Україна (без м.Київ)			
Fozzi Group	Сільпо, Фора, Fozzi, Le Silpo, Thrash!, Favore	155	98600
ТОВ «АТБ-маркет»	АТБ, АТБ express	139	61000
ТОВ «ЕКО»	ЕКО Маркет, Симпатик	40	38 040
Novus Україна	NOVUS, NOVUS express	9	23000
Центральна Україна			
ТОВ «АТБ-маркет»	АТБ, АТБ express	129	60615
ТОВ «Август-Плюс»	МаркетОТП	71	31500
Fozzi Group	Сільпо, Фора, Fozzi, Le Silpo, Thrash!, Favore	22	29645
НПП «Аргон»	ГРОШ, Грош експрес, К-Маркет, Економ	26	18600
Retail Group	Велика кишеня, Велмарт	8	19950
Південна Україна			
ТОВ «АТБ-маркет»	АТБ, АТБ express	121	59200
ТОВ «Модерн-Трейд»	Копійка, Копійка-мінімаркет, Santim	90	48550
ТОВ «Таврія В»	Таврія-В, Космос	78	130125
Fozzi Group	Сільпо, Фора, Fozzi, Le Silpo, Thrash!, Favore	49	66465
Західна Україна			
Volwest Group	Наш край, SPAR, Наш Край ЕКСПРЕС	186	31550
ТОВ ТВК «Львівхолод»	Рукавичка, Під Боком, Рукавичка S	159	37380
ТОВ «АТБ-маркет»	АТБ, АТБ express	110	62820
Fozzi Group	Сільпо, Фора, Fozzi, Le Silpo, Thrash!, Favore	48	72630
ТОВ «ПАККО Холдинг»	Вопак, Пакко	63	29575
Східна Україна			
ТОВ «АТБ-маркет»	АТБ, АТБ express	435	213355
Fozzi Group	Сільпо, Фора, Fozzi, Le Silpo, Thrash!, Favore	88	140070
ТОВ «Омега»	VARUS, VARUS-market, Планета	67	68440
Metro Cash & Carry Ukraine	METRO Cash & Carry	7	54000
ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет»	Ашан, Мій Ашан	7	53750

Джерело: за даними Асоціації ритейлерів України (RAU) [6], GT Partners Ukraine [7]

Велике значення відіграє походження і місце старту компанії. Так, у Києві та Північній Україні найпоширеніші торгові мережі компанії Fozzi Group, центральний офіс якої знаходиться в столиці. На заході країни лідирують місцеві ритейлери – Volwest Group та ТОВ ТВК «Львівхолод».

Таким чином, основними рисами ринку продуктового ритейлу в Україні є:

- щорічне зростання товарообороту, кількості магазинів та торгівельних площ;
- розвиток франчайзингових мереж;
- ріст власних торгових марок;
- нарощування логістичних потужностей;
- низький рівень концентрації ринку та висока інтенсивність конкуренції.

В секторі непродовольчого ритейлу в Україні виділяються мережі, що продають товари для краси та здоров'я, так званий сектор drogerie. Даний ринок є одним з найбільш зростаючим. Так, за 2018 рік мережеві оператори drogerie відкрили 350 магазинів. Для порівняння: у 2017 році в країні було відкрито 308 нових магазинів (в 2016 р. – 455).

На ринку товарів для краси та здоров'я, на відміну від ринку товарів сегменту FMCG, існує трійка лідерів за кількістю магазинів, темпам розвитку і географічним охопленням: мережі EVA, Watsons, ProStor. Дані щодо розвитку топ-5 українських мереж сектору drogerie, наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Лідери ринку сектору drogerie в Україні у 2018-2019 рр. за кількістю магазинів

Рейтинг	Компанія	Мережі	Кількість магазинів		Темп приросту за рік, %
			2018 рік	2019 рік	
1	ТОВ «Руш»	EVA	770	974	26,5
2	ТОВ «ДЦ Україна»	Watsons	429	416	-3,0
3	ТОВ «Стиль Д»	ProStor	332	336	1,2
4	ТОВ «Торгова мережа Копійочка»	Копійочка	168	183	8,9
5	ТОВ «Шик і блиск»	Шик і блиск	151	143	-5,3

Джерело: розраховано за даними Асоціації ритейлерів України (RAU) [6], GT Partners Ukraine [7], офіційних сайтів компаній

Абсолютним рекордсменом 2019 року за темпами розвитку стала мережа магазинів EVA. В цілому компанія відкрила 218 нових торгових точок. При цьому чистий приріст магазинів за рік був трохи меншим: на кінець 2019 року EVA налічувала 974 магазини.

Міжнародна компанія Watsons, яка посідає друге місце за кількістю магазинів в Україні, обрала іншу стратегію розвитку – підвищення операційної ефективності та освоєння нових форматів магазинів, замість збільшення кількості точок продажу. За підсумками 2019 року компанія скоротила свою роздрібну мережу на 13 магазинів.

Мережа Prostor в 2019 році відкрила 24 нові торгові точки. Однак чистий приріст по мережі склав лише 4 магазини [10].

Як і основні продуктові ритейлери, сегмент drogerie в географічному плані основну увагу зосереджує на Західній Україні (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Львівська, Хмельницька, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області). В даному регіоні почало працювати 34,5% всіх нових об'єктів [10].

Отже, основними трендами drogerie-ритейлу в Україні є:

- лідерство мережі EVA у всіх регіонах, крім західних областей (тут переважає мережа магазинів «Копійочка»);
- активне розширення мереж;
- акцент на формування позитивного споживчого попиту;

- підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

До негативних проявів функціонування ринку ритейлу в Україні варто віднести низьке охоплення продаж вітчизняних товарів. Крім того, частка продажу підприємствами роздрібною торгівлі товарів, які вироблені на території України, щороку зменшується (рис. 4).

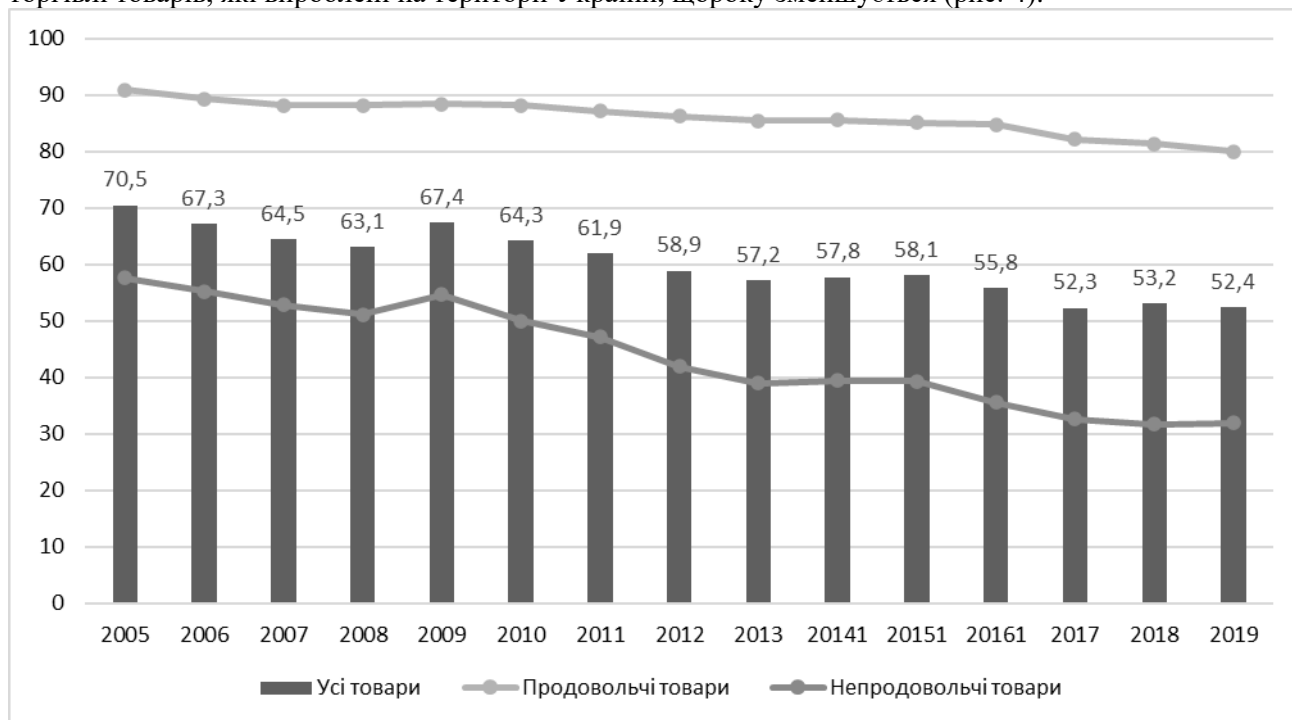

Рис. 4. Частка продажу підприємствами роздрібною торгівлі товарів, які вироблені на території України

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [8]

Згідно даних Державної служби статистики України, у 2019 році в роздрібній мережі було продано лише 52,4% вітчизняних товарів, в тому числі непродовольчих товарів частка продажу склала лише 32% [8]. Проте, в зв'язку з закриттям кордонів під час пандемії Covid-19, можливе зростання частки вітчизняних товарів в структурі продаж з 2020 року.

Отже, пріоритетами розвитку ринку ритейлу мають стати:

1. Організація безпеки для покупця та зручності обслуговування при *offline* торгівлі.

Беззаперечним є той факт, що навіть після відміни карантинних обмежень, безпечність перебування в громадських місцях стане скоріше принципом, ніж вимогою чи правилом.

2. Зростання темпів електронної торгівлі (*e-commerce*).

Сегмент електронної комерції в Україні займає незначну частку в загальному обсязі роздрібною торгівлі (4%). Проте, *online* торгівля є одним з найбільш перспективним і швидкозростаючим напрямком ритейлу, що має ряд переваг порівняно з класичними магазинами.

В праці [4] автори наголошують на перспективах електронного бізнесу в Україні, тому зазначають, що ритейлери повинні бути готовими оновити свою інформаційну систему для задоволення мінливого попиту на ринку та максимального задоволення потреб клієнтів.

Одночасно з розвитком *online* торгівлі виникає потреба якісних послуг кур'єрської доставки.

3. Розвиток інформаційних технологій (IT) в сфері ритейлу.

Застосування інформаційних технологій в роздрібній торгівлі зумовлює ефективність торговельної організації. Інформаційні продукти, що їх застосовують в торгівлі, не лише спрощують операційну діяльність підприємства, а й забезпечують управління взаєминами із клієнтами, постачальниками, контролюють процес продаж.

Федулова Л.І. нинішні тенденції в роздрібній торгівлі (укрупнення мереж, регіональна віддаленість об'єктів, національний масштаб діяльності передових ритейлерів, розвиток мультиформатності в рамках однієї мережі, прихід в Україну таких нових форматів, як *DIY*,

посилення розповсюдження супер- і гіпермаркетів) називає передумовами до зміни вимог до інформаційно-технологічної інфраструктури мережевого ритейлу [5, с. 32]. Автор до трендів формування та розвитку ІТ в торгівельних мережах відносить:

- розвиток ІТ, що сприяють мінімізації взаємодії між покупцями й обслуговуючим персоналом (термінали самообслуговування, селф-сервіси, інформаційні кіоски, використання прайс-чекерів);
- ІТ-підтримка програм лояльності клієнтів, збору й обробки персональних даних клієнта;
- провадження систем особистої участі клієнтів (DMA);
- широке використання соціальних мереж в просуванні товарів та комунікаціях;
- розвиток хмарних сервісів, що істотно прискорюють розв'язання інтеграційних завдань [5, с. 27-29].

4. Збільшення частки в товарообороті ритейлерів власних торгових марок.

Позиціонування private label як товару з меншою ціною та якістю, яку контролює ритейлер, дозволить утримати позиції роздрібним організаціям під час економічного спаду, коли покупці починають економити на придбанні продукції відомих торгових марок.

5. Часткове заміщення супермаркетів дискаунтерами і «магазинами біля дому» з удосконаленням сервісу обслуговування на основі принципу «позитивних емоцій».

Даний тренд буде продовжуватися, адже доступність, безпечність, зручність та емоції стають основними критеріями мотивації на рівні таких, як ціна і якість товару.

6. Нарощення логістичних потужностей.

Доцільними є інвестиції в розширення складів, удосконалення транспортної логістики, адже швидкість доставки товару до кінцевого споживача, контроль ланцюга поставок і скорочення витрат на логістику будуть ключовими факторами успіху в конкурентній боротьбі.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Ринок ритейлу в Україні показує щорічне зростання і відноситься до найбільш швидко розвинених сегментів української економіки, забезпечуючи 72,5 % роздрібних продажів в 2019 році. Виокремлені основні тренди продуктового та drogerie-ритейлу в Україні: щорічне зростання товарообороту, кількості магазинів та торгівельних площ; розвиток франчайзингових мереж; ріст власних торгових марок; нарощування логістичних потужностей; низький рівень концентрації ринку та висока інтенсивність конкуренції; акцент на формування позитивного споживчого попиту; підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

Основними пріоритетами в розвитку ринку ритейлу мають стати такі напрями як:

1. Організація безпеки для покупця та зручності обслуговування при offline торгівлі.
2. Зростання темпів електронної торгівлі (e-commerce).
3. Розвиток інформаційних технологій в сфері ритейлу.
4. Збільшення частки в товарообороті ритейлерів власних торгових марок (private label).
5. Часткове заміщення супермаркетів дискаунтерами і «магазинами біля дому».
6. Нарощення логістичних потужностей.

Наслідки економічної кризи та карантинних обмежень вплинуть на діяльність українських ритейлерів, що вимагає адаптації методів торгівлі до нових умов, активізації інноваційної діяльності в сфері роздрібної торгівлі. З огляду на це, перспективним напрямом подальших досліджень є детальне вивчення електронної торгівлі як способу диверсифікації діяльності в роздрібній мережі.

Джерела та література

1. Антонюк Я. М., Шиндировський І. М. Тенденції розвитку ритейлу в Україні. *Підприємництво і торгівля*. 2019. Вип. 24. С. 22-30.
2. Структурні зміни та сучасні тенденції розвитку внутрішньої торгівлі України: монографія /Апопій В. В., Мішук І. П., Антонюк Я. М. та ін.; за ред. проф. Апопія В. В. Львів : «Новий Світ -2000», 2017. 440 с.
3. Лігоненко Л., Красевич Г. Інноваційний вектор розвитку торгівлі в Україні. *Товари і ринки*. 2011. № 1. С. 7-14.
4. Lubov Lypych, Anna Mokhniuk. E-business in Ukraine: peculiarities, tendencies, prospects. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. Том 1. № 21. С. 74-79.
5. Федулова Л. Інформаційно-технологічна інфраструктура ритейлу. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 4. С. 21-42.
6. Офіційний сайт Асоціації ритейлерів України. URL: <https://rau.ua> (дата звернення: 26.04.2020).

7. GT Partners Ukraine. URL:<http://allretail.ua/> (дата звернення: 26.04.2020)/
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.04.2020).
9. Силкіна Ю. О. Проблеми та перспективи розвитку ринку роздрібних торговельних мереж в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 25(1). С. 152-157.
10. Рекордний рік: скільки магазинів відкрили найбільші мережі України в 2019-му. URL: <https://rau.ua/novyni/skolko-magazynov-otkryly-2019/> (дата звернення: 18.04.2020).

References

1. Antonyuk Ya. M. & Shyndyrovsky I. M. (2019). Tendenciji rozvytku rytejlju v Ukrajinі [Trends of retail development in Ukraine]. *Pidpryjemnyctvo i torghivlja - Entrepreneurship and commerce*, 24, 22-30 [in Ukrainian].
2. Strukturni zminy ta suchasni tendentsii rozvytku vnutrishn'oi torhivli Ukrainy [Structural changes and current tendencies of development of domestic trade of Ukraine], Apopij V. V., Mischuk I. P., Antoniuk Ya. M. ta in.; za red. prof. Apopiia V. V. (2017), «Novyj Svit-2000», L'viv, 440 [in Ukrainian].
3. Ligonenko L. & Krasnevych G. (2011). Innovacijnyj vektor rozvytku torhivli v Ukraini [Innovative vector of commerce development in Ukraine]. *Tovary i rynky – Goods and markets*, 1, 7-14 [in Ukrainian].
4. Lubov Lypych, Anna Mokhniuk (2020). E-business in Ukraine: peculiarities, tendencies, prospects. *Ekonomichnyj chasopys Skhidnojevropskogo nacionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 21, 74-79 [in English].
5. Fedulova L. (2017) Informacijno-tekhnologichna infrastruktura ritejlju [Retail information technology infrastructure]. *Visnyk Kyjivskogo nacionalnogo torhoveljno-ekonomichnogo universytetu – Bulletin of the Kyiv National University of Commerce and Economics*, 4, 21-42 [in Ukrainian].
6. Sait «Asotsiatsiia ryteileriv Ukrainy» [Website of the Ukrainian Retailers Association]. *rau.ua*. Retrieved from <https://rau.ua> [in Ukrainian].
7. GT Partners Ukraine. *allretail.ua*. Retrieved from <http://allretail.ua/> [in Ukrainian].
8. Sait «Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy» [State «Statistics Service of Ukraine»]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
9. Sylkina Yu.O. (2017). Problemy ta perspektyvy rozvytku rynku rozdrіbnykh torhoveljnykh merezh v Ukrajinі. [Problems and perspectives for the development of the market for retail trade chains in Ukraine] *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo ghumanitarnogo universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 25(1), 152-157 [in Ukrainian].
10. Rekordnyi rik: skilky mahazyniv vidkryly naibilshi merezhi Ukrainy v 2019-mu [Record year: how many stores opened Ukraine's largest networks in 2019]. Retrieved from <https://rau.ua/novyni/skolko-magazynov-otkryly-2019/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.05.2020 р.

УДК 338.487 (477)

Барибіна Яніна,
кандидат економічних наук, доцент,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»,
кафедра менеджменту,
м. Полтава; ORCID ID [0000-0001-8139-9081](https://orcid.org/0000-0001-8139-9081),
e-mail: barybinava@ukr.net

Гайденко Євгенія,
аспірантка,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»,
м. Полтава; ORCID ID [0000-0002-1052-0646](https://orcid.org/0000-0002-1052-0646),
e-mail: Ievgga@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-43-53>

ВПЛИВ ФАКТОРІВ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

В статті висвітлюється значення екологічного туризму для розвитку галузі та сільських територій. Проаналізовано вплив факторів на конкурентоспроможність галузі через показники Індексу конкурентоспроможності туризму та подорожей, що дозволило визначити найбільш суттєві з них, що потребують уваги керівників на макро-, мезо-, та мікро рівнях. Проведено оцінку туристичних потоків України, яка є основою для обґрунтування рішень, у пошуках причин низького рівня туристичної привабливості окремих видів туризму. Виокремлено групу факторів на інституційному рівні, що дозволило запропонувати напрями вдосконалення державної політики для підтримки галузі та розвитку окремих туристичних дестинацій. Підтверджена та обґрунтована необхідність перегляду діяльності сільських садиб та роль в процесі контролю якості надаваних послуг саморегулювальними організаціями.

Ключові слова: туризм, конкурентоспроможність, туристична дестинація, екологічний туризм.

Барыбина Янина,
кандидат экономических наук, доцент,
ВУЗ Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»,
кафедра менеджмента,
г. Полтава

Гайденко Евгения,
аспирантка,
ВУЗ Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»,
г. Полтава

ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТЬ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрено значение экологического туризма для развития отрасли и сельских территорий. Проведено анализ влияния факторов на конкурентоспособность отрасли через показатели Индекса конкурентоспособности туризма и путешествий, что позволило выделить наиболее значимые среди них и те, что требуют особого внимания со стороны менеджеров на макро-, мезо-, микроуровнях. Проведено оценку туристических потоков Украины, которая является основой для принятия решений в поисках причин низкого уровня конкурентоспособности отдельных видов туризма. Выделено отдельную группу факторов на институциональном уровне, что способствовало разработке предложенных путей улучшения государственной политики для поддержания отрасли и развития отдельных туристических дестинаций. Обоснована необходимость пересмотра деятельности сельских усадеб и роль в процессе их качества саморегулирующим организациям.

Ключевые слова: туризм, конкурентоспособность, туристическая дестинация, экологический туризм.

**Barybina Yanina,
PhD in Economics,
Associate Professor,
Poltava University of Economics and Trade,
Department of Management,
Poltava**

**Gaydenko Evgeniya,
Postgraduate Student,
Poltava University of Economics and Trade,
Poltava**

THE INFLUENCE OF FACTORS ON THE COMPETITIVENESS OF THE MARKET OF TOURIST SERVICES IN UKRAINE

The deep crisis due to the spread of the COVID-19 pandemic has become the most tangible for the tourism industry worldwide. The closure of borders in most countries has affected the review of opportunities for domestic tourism. Therefore, this period should be used for deep scientific research of the reasons for the low level of competitiveness of Ukrainian tourism and to develop directions, strategies and tactics to improve the competitive status of Ukrainian tourism in the world.

The aim of the study is to analyze the favorable and critical indicators of competitiveness assessment in tourism in Ukraine and to determine the factors influencing the development of tourist destinations through the promotion of active eco-tourism. The task of the article is to offer practical directions for improving the industry at the institutional and local level in order to increase the competitiveness of destinations and their development through the creation of products of active ecological tourism.

The importance of ecological tourism for the development of the industry and rural areas is substantiated. The influence of factors on the competitiveness of the industry is analyzed through the indicators of the Tourism and Travel Competitiveness Index, which allowed to identify the most significant of them that need the attention of managers at the macro, meso and micro levels. An assessment of tourist flows in Ukraine, which is the basis for justifying decisions, in search of reasons for the low level of tourist attractiveness of certain types of tourism.

A group of factors at the institutional level is singled out and directions for improving state policy to support the industry and development of individual tourist destinations are proposed, namely: the need to review the activities of rural estates and the role of self-regulatory organizations in quality control of provided services; creation of economic incentives for domestic and inbound tourism operators; creation of a trust fund for the use of tourist tax; application of sanctions to business entities that violate the conditions of activity; introduction of modern information and communication technologies at the national and regional levels; development and implementation of an effective communication strategy; development of state targeted programs to promote a healthy ecological lifestyle through incentives for active ecological tourism, which will ultimately contribute to the revival of the industry after the crisis.

Keywords: competitive environment, the market of tourist services, tourist company.

Постановка проблеми та її значення. Глибока криза через поширення пандемії COVID-19 найбільш відчутною стала для туристичної галузі у всьому світі. Закриття кордонів у більшості країн позначились на перегляді можливостей для розвитку внутрішнього туризму. Тому даний період необхідно використати для наукового глибинного пошуку причин низького рівня конкурентоспроможності українського туризму та випрацювати напрями, стратегії та тактики із підвищення конкурентного статусу українського туризму в світі.

За прогнозами експертів галузі, як нарівні Всесвітньої туристичної організації так і серед вітчизняних фахівців ринку, запити споживачів туристичного продукту докорінно зміняться у майбутньому, коли стане відчутний попит на екологічний туризм, який пересічний громадянин називає «виїздом на природу». Аби конкурувати за споживача у цьому сегменті ринку, необхідно створити конкурентний туристичний продукт на рівні окремих суб'єктів господарювання так і на рівні дестинацій. Проте, є низка факторів, які цьому процесу не сприяють, а навпаки гальмують. Тож, у всьому світі особливе значення набуває наукове вивчення закономірностей розвитку конкуренції в туризмі та розробка науково-методологічних основ формування конкурентоспроможності ринку туристичних послуг України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження конкуренції та конкурентоспроможності вивчалися в працях багатьох вчених, зокрема у працях Г. Азоєва, М. Долішнього, О. Кузьміна, Й. Петровича, А. Татаркіна, Р. Фатхутдінова, Л. Чайнікової, Н. Чухрай, Л. Шеховцевої та інших. Методичні аспекти дослідження конкурентоспроможності суб'єктів туристичної діяльності висвітлюють у своїх працях такі вчені: О. Азарян, Л. Балабанова, І. Бочан, О. Виноградова, С. Гаврилюк, А. Дурович, Ф. Поклонський, В. Полюга, О. Сидорова, Т. Ткаченко, Н. Цопа, Л. Шульгіна.

Разом з тим, не достатньо дослідженими залишаються особливості та специфіка конкуренції в сфері туристичної індустрії на різних рівнях, а також теоретичні та методологічні проблеми формування та забезпечення конкуренції, конкурентного середовища та конкурентоспроможності українського туризму.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є проаналізувати сприятливі та критичні показники оцінки конкурентоспроможності в туризмі України та визначити фактори впливу на розвиток туристичних дестинацій через стимулювання активного екологічного туризму. Завданням статті є запропонувати практичні напрями вдосконалення галузі на інституційному та локальному рівні з метою підвищення конкурентоспроможності дестинацій та їх розвиток через створення продуктів активного екологічного туризму.

Викладення основного матеріалу обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Конкурентоспроможність в туризмі являє собою складне багаторівневе поняття. Для того, щоб туристична індустрія була конкурентоспроможною в дестинації, необхідно, щоб були конкурентоспроможними не тільки окремі підприємства туристичної індустрії, а й рівень розвитку туристичної індустрії був збалансований. Це означає, що на мікро-, мезо- і макрорівні туристичної індустрії повинен проявлятися синергетичний ефект, тобто повинні формуватися нові системні властивості туріндустрії. Зокрема, для туризму синергетичний ефект проявляється у формуванні турпродуктів, які створюються спільно декількома підприємствами туріндустрії, наприклад, туроператором, авіакомпанією і готелем. Якщо в дестинації існують привабливі туристичні ресурси і є необхідні місця розміщення, але немає якісних засобів доставки туристів, немає доріг, то така дестинація буде неконкурентоспроможною і неможливо буде забезпечити достатній туристський потік [1].

Національна туристична організація України оголосила 2020 рік Роком розвитку туризму в регіонах та сільських місцевостях, який включає як екотуризм, так і відвідування різних місцевостей, громад. Одним словом, сільський туризм охоплює все, що стосується автентичності, традицій, культури та природи у сільській місцевості [2].

За словами Президента Національної туристичної організації України Івана Ліптуги «Мабуть, найбільша потреба сектору – це підготовка мешканців села до вдосконалення своїх сервісних навичок та розвитку людського капіталу, який забезпечить сталий та збалансований розвиток сільського туризму. Крім того, здоровий розвиток сільського туризму вимагає встановлення та впровадження міжнародних стандартів, об'єднаних у комплексну систему якості дестинацій, яка функціонально відповідає сучасним потребам ринку і ефективно підвищує якість обслуговування та управління».

До сільського туризму відноситься організація відпочинку у сільській місцевості. Він тісно пов'язаний з екологічним (зеленим), екскурсійним, активним та іншими видами туризму. Ті, хто відпочивають на селі, доволі часто цікавляться традицією, культурою, особливостями місцевого побуту, пам'ятками історії та природними об'єктами у даній місцевості.

Розвиток сільського (зеленого) туризму в Україні охоплює широке коло туристично-рекреаційної діяльності, а саме:

відпочинок у туристичних та курортних центрах, розташованих у селищах та містечках (зелений туризм), стаціонарний відпочинок у сільській місцевості (сільський туризм), відпочинок у сільських приватних господарствах (агротуризм), а також поєднання відпочинку із заняттям екологічним сільським господарством (екологічний туризм) всебічно сприяють розвитку даного виду туристичної та рекреаційної діяльності.

Ці види туризму мають наметі відпочинок у сільській екологічно чистій місцевості й максимальне наближення до природи без заподіяння шкоди екосистемі, що визначає екологічну

орієнтацію визначених видів туризму та використання матеріально-технічної бази і туристичних ресурсів сільських територій.

До того ж розвиток сільського туризму може вирішити декілька задач, таких як:

мінімізація міграції з сільських територій до міст;

забезпечення можливості працевлаштування сільської молоді, етнічних меншин, жінок та маргіналізованих груп;

зменшення бідності;

збереження культурної спадщини.

Незважаючи на те, що, крім розвитку сільського туризму, існують інші пріоритети, всі країни світу визнають його потенціал як засіб диверсифікації своїх продуктів у секторі туризму та індустрії гостинності.

Для розвитку конкуренції в індустрії туризму в Україні, ще не створено всі необхідні умови.

Причинами цього є такі аспекти, як:

недостатній рівень фінансування і підтримка з боку держави;

недосконалість правового регулювання відносин між споживачем та туристичними установами;

недосконалість законодавчої бази, що стосується розвитку туристичної індустрії;

недостатня кадрова забезпеченість туристичної галузі;

невідповідність діючої системи управління туризмом з інтересами туристичних установ;

відхилення від економічних реформ (податкова політика, оренда, приватизація, система санації тощо) [3].

Зазначені причини є характерними і для активного, екологічного чи зеленого туризму, який має і свої особливості розвитку, позатим, залишається під впливом факторів, що впливають на конкурентоспроможність туристичного ринку на рівні країни.

Якщо подивитись на статистику подорожей у 2019 році за метою подорожі, то маємо наступну картину[4]:

- з культурно-пізнавальною метою – 1731,1 тис. осіб;

- службовою – 110,1 тис. осіб;

- лікувально-оздоровчою – 17,2 тис. осіб;

- круїзний туризм – 11,0 тис. осіб;

- міський туризм – 10,7 тис. осіб;

- гірський курорт – 8,9 тис. осіб;

- пригодницький – 6,5 тис. осіб;

- екологічний – 4,4 тис. осіб;

- інші – 1 476,15 тис. осіб.

На даний час громадяни України віддають перевагу закордонним подорожам, які перевищують спектр послуг, що надаються туристичними організаціями України, за своєю якістю та ціновою політикою, про це свідчить статистика в'їзного до виїзного туризму (Рис.1).

Упродовж 2019 року Україну відвідало 13,6 млн туристів, що на 4,6 % менше, ніж у 2018 році (дані Адміністрації Держприкордонслужби) [4,5].

Територіальні негаразди в країні у 2014 – 2015 роках негативно вплинули на в'їзний туристичний потік до України, що скоротився майже вдвічі. Але вже з 2016 року спостерігалось поліпшення, яке відобразилося у поступовому зростанні в'їзного туристичного потоку до України.

Наразі існує велика кількість міжнародних рейтингів та оцінок рівня розвитку країн світу. Дослідження, що здійснюються авторитетними організаціями, аналізують найцікавіші сфери життєдіяльності суспільства в країнах світу, а отримані результати застосовуються для кореляції соціально-економічних, політичних, культурних аспектів різних країн серед низки досліджуваних.

За міжнародними рейтингами Україна оцінена так:

✓ 85-е місце у рейтингу конкурентоспроможності;

✓ 78-е місце у рейтингу туристичної привабливості;

✓ 57-е місце у рейтингу за розвитком інфраструктури (73-е місце за розвитком туристичної інфраструктури);

✓ 107-е місце у рейтингу найбезпечніших країн для туризму;

✓ 62-е місце у рейтингу країн з найкращою якістю життя;

✓ 20-е місце у рейтингу небезпечних країн для жінок, які подорожують.

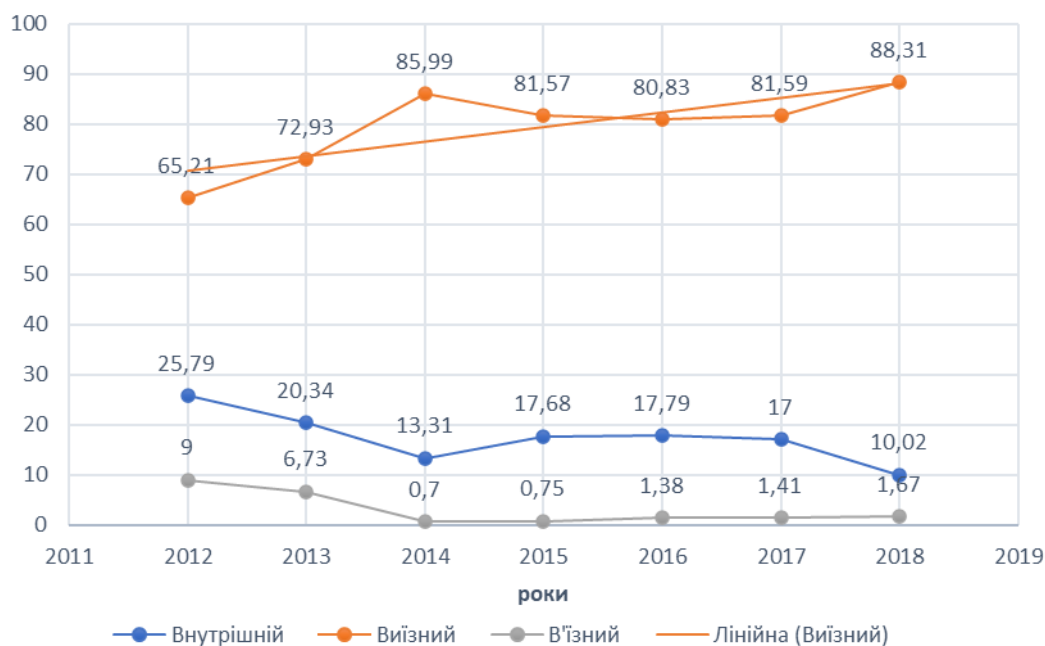

Рис. 1. Частка внутрішнього, виїзного та в'їзного туризму в організованому туризмі, %
Джерело: авторські розрахунки за даними Державної прикордонної служби України [4]

Україна втратила свої позиції у топ-10 найнебезпечніших місць для подорожей у світі.

Рис. 2. Складові Індексу конкурентоспроможності
Джерело: складено автором на основі даних [7,8]

Відповідно до завдань, завдань дослідження, проаналізуємо дані важливого рейтингу – Індексу конкурентоспроможності країн у сфері подорожей та туризму (The Travel & Tourism Competitiveness Report, TTCI) [7].

Даний індекс включає в себе сукупність факторів, які впливають на розвиток сфери туризму і подорожей, що сприяє конкурентоспроможності країни. Оцінка індексу конкурентоспроможності

сфери подорожей татуризму, здійснюється за допомогою певного алгоритму, який складається із 90 чинників. Загальна оцінка формується на основі 14 груп факторів, які згруповані в 4 базових блоки (рис.2).

Україна – не просто одна з найкрасивіших країн світу, а одна з найдешевших за вартістю проживання для іноземців. Світова туристична організація UNWTO оцінила туристичний потік в Україну у 2019 році в \$ 1,4 млрд.

Ключові показники України у 2019:

- Міжнародні туристичні прибуття 14229600.
- Надходження від в'їзного туризму 1 261,0 млн доларів США.
- Середні надходження на час перебування (прибуття) 526,5 дол США.
- ВВП в сфері Т&Т (% від загального 1,4%) 1794,5 млн. дол США
- Доля промисловості в ВВП % ВВП 1.4.
- Зайнятість в сфері Т&Т 206 200роб місць 1.3 % від загального.
- Частка Т&Т в зайнятості 1,3 % від загальної зайнятості.

У середині кожної з 14 груп факторів, аналізуються по кілька складових, які допомагають більш детально та об'єктивно зробити оцінку конкурентоспроможності, та визначити перешкоди, які заважають сталому розвитку сфери. У таблиці 1 проаналізовано динаміку зміни показників індексу конкурентоспроможності України у рейтингу 140 країн світу станом на 2013, 2017, 2019 роки.

Таблиця 1

Динаміка показників індексу конкурентоспроможності за 2013, 2017, 2019 роки [7,8]

Показники	Місце в рейтингу			Середній бал		
	2013	2017	2019	2013	2017	2019
Загальне місце в рейтингу	76	88	78	4,0	3,5	5,0
I. Сприятливість середовища	60	78	65	4,7	4,6	5,0
– Бізнес середовище	71	124	103	3,6	3,7	4,1
– Рівень безпеки	77	127	107	4,6	3,5	4,8
– Охорона здоров'я та гігієна	8	8	11	6,5	6,6	6,5
– Людські ресурси та ринок праці	-	41	48		4,9	4,8
– Інфраструктура інформаційно- комунікаційних технологій	70	81	78	3,1	4,2	4,5
II. Державна політика та створення сприятливих умов у сфері подорожей та туризму	114	85	70	3,9	4,1	4,5
– Пріоритизація сфери подорожей та туризму	-	90	92	-	4,3	4,3
– Міжнародна відкритість	-	78	56	-	2,9	3,7
– Цінова конкурентоспроможність туристичної індустрії	110	45	19	4,0	5,2	5,9
– Екологічна стійкість	92	97	114	4,3	3,9	3,9
III. Інфраструктура	71	79	73	3,6	3,1	3,4
– Інфраструктура повітряного транспорту	78	79	71	2,8	2,4	2,7
– Інфраструктура наземного та водного транспорту	73	81	77	3,5	3,0	3,1
– Туристична інфраструктура	50	71	65	4,6	4,0	4,3
IV. Природні та культурні ресурси	99	88	89	3,6	2,2	2,1
– Природні ресурси	102	115	116	3,0	2,3	2,2
– Культурні ресурси та ділові поїздки	80	51	55	2,1	2,1	1,9

Згідно показникам даного індексу та проведеного дослідження можна виділити стримуючі фактори у розвитку туризму України, попри загальне зростання у рейтингу:

- несприятливість середовища (бізнес сфера, рівень безпеки, інфраструктура інформаційно-комунікаційних технологій) – 60 рейтингове місце у 2013 року та 78 місце у 2017 року та 65 у 2019. Набір факторів в межах субіндексу є найбільш стримуючими для галузі, а це набір факторів, які безпосередньо відносяться до компетенцій керівників державного рівня;

- не досконалість державної політики та сприятливих умов у сфері подорожей та туризму (пріоритизація сфери подорожей та туризму, міжнародна відкритість, екологічна стійкість) – 114 рейтингове місце у 2013 року та 85 місце у 2017 року та 70 місце у 2019 році демонструє позитивну динаміку, проте насторожує фактор пониження в рейтингу екологічної стійкості. Це повинно стати ключовим у питаннях державної політик як на макро-, мезо-, та мікрорівнях;

- вкрай низький рівень якості інфраструктури (інфраструктура повітряного транспорту, Інфраструктура наземного та водного транспорту, туристична інфраструктура) – 78 рейтингове місце у 2013 року та 79 місце у 2017 року проти 73 місця у 2019 році;

- не належна охорона та відповідальне використання природних та культурних ресурсів відповідно займає 102 місце рейтингове у 2013 року та 115 місце у 2017 року проти 89 місця у 2019 році.

Про, що можуть свідчити такі показники? Звичайно, Україна має унікальний природньо-культурний потенціал, біорізноманіття та культурну спадщину, яка сягає віків. Проте, стримуючим фактором у зацікавленості є необізнаність туристів через недостатню промоцію туристичних можливостей України.

Таблиця 2

Показники субіндексу «Державна політика та створення сприятливих умов у сфері подорожей в туризмі»

СУБІНДЕКС В	2017р		2019р		Еталонна країна в рейтингу за показником
	Місце в рейтингу	Бал	Місце в рейтингу	Бал	
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ТА СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВИХ УМОВ У СФЕРІ ПОДОРОЖЕЙ В ТУРИЗМІ	85	4,1	70	4,5	
Пріоритизація розвитку сфери подорожей туризму	90	4,3	92	4,3	Мальта
Пріоритетність розвитку сфери туризму для уряду країни	122	3,4	124	3,5	Лесото
Державні витрати на розвиток туризму (%)	36	5,1	31	5,6	Сейшельські острови
Ефективність маркетингу та рекламних заходів для залучення туристів	103	3,6	101	3,8	Лесото
Повнота доступності даних, які щорічно надаються національними адміністраціями до збірника статистики туризму Всесвітньої туристичної організації (0-12-краще)	18	92	100	15	Іспанія
Своєчасність надання щомісячних щоквартальних даних до Всесвітньої туристичної організації (0=21-краще)	104	12,0	104	12	*
Позиція у Рейтингу бренду країни	65	75,2	119	61,6	Парагвай
Міжнародна відкритість	78	2,9	55	3,7	Нова Зеландія
Візова політика (необхідність віз та складність їх одержання) (0-100 краще)	105	23,0	39	54,0	Гаїті
Відкритість країни для створення угод про повітряне сполучення (0-38 краще)	111	7,0	113	7,0	Нова Зеландія
Кількість діючих регіональних торговельних угод	48	19,0	48	22,0	*
Цінова конкурентоспроможність туристичної індустрії	45	5,2	19	5,9	Іран, Ісламська Республіка

Продовження таблиці 2

Податки і збори в аеропортах (0-100 краще)	99	61,2	60	85,3	*
Відносна вартість розміщення в готелі (дол.США)	29	95,4	31	102,7	Литва
Паритет купівельної спроможності	2	0,3	12	0,3	Єгипет
Рівень цін на паливо (центів дол.. США за літр)	65	116,0	47	73,0	Венесуела
Екологічна стійкість	97	3,9	114	3,9	Швейцарія
Жорність та ступінь регулювання екологічних норм	110	3,3	116	3,1	Фінляндія
Рівень дотримання екологічних норм законодавства	116	3,0	119	3,0	Лесото
Сталість розвитку туристичної індустрії	108	3,7	100	3,9	Маврикій
Концентрація твердих частинок у повітрі (мг/куб.м.)	90	10,4	99	15,5	*
Загальна кількість ратифікованих конвенцій по охороні природи (0-27 краще)	43	23	95	20	*
Прогнозований дефіцит води (5-0 краще)	89	2,9	93	2,9	Люксембург
Зникаючі види флори і фауни (від загальної кількості відомих)	78	6,4	77	6,3	Сойшелські острови
Втрати лісового покриву (%зміни)	73	0,1	75	0,1	*
Рівень очистки стічних вод (%)	63	14,1	70	14,1	Йемен
Вплив промислового рибальства на екосистему морського шельфу (тонн/кВ.кв)	28	0,0	48	30,1	США

Примітка * показник притаманний багатьом країнам

З огляду на підвищення України в рейтингу на 10 позицій, не можемо залишити поза увагою фактори, які дали цей позитивний результат, а отже вони є сильною стороною галузі. В наступній статті, буде проведено детальний аналіз кожного показника в межах чотирьох субіндексів із визначенням та обґрунтуванням факторів впливу на отримання відповідного балу та займаного місця в рейтингу.

Разом з тим, в даному науковому дослідженні звернемо увагу на субіндекс, який, як зазначалось вище, є стримуючим – державна політика та створення сприятливих умов у сфері подорожей в туризмі. Незважаючи на підвищення в рейтингу на 2 сходинки у 2019 році проти 2017 року, ситуація в державотворчому процесі туристичної галузі залишається вкрай не стабільною.

Це пов'язано з постійним реформуванням галузі. Зупинимось на цьому детальніше.

Реалізація пріоритетних напрямків державної політики в галузі туризму, досягнення стратегічних цілей, узгодженість і задоволення інтересів держави та суб'єктів туристичного ринку можливе за рахунок впровадження оптимальної моделі державного регулювання та сприяння розвитку підприємницьких процесів у туристичній галузі можливо за рахунок розбудови відповідної нормативно-правової та інституційної бази.

Нормативно-правове забезпечення розвитку ринку туристичних послуг щільно взаємопов'язано та взаємообумовлене з його інституційним базисом. Так, досягнення проголошених цілей та окреслених пріоритетних напрямків розвитку туризму в державі можливо за рахунок системної взаємодії та чіткої регламентації повноважень органів державної влади з питань регулювання та управління туристичною галуззю, які утворюють інституційне забезпечення формування та розвитку ринку туристичних послуг.

Проте процес формування «інституційного базису» для українського туризму багато років поспіль перебуває в умовах невизначеності, що ніяк не сприяє цілеспрямованому досягненню цілей «Стратегії розвитку туризму та курортів 2026» прийнятої 2017 року.

Інституційне підґрунтя розвитку туристичного ринку забезпечується Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, мережею державних органів інституційно-правового управління та регулювання розвитку туризму, Місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування та місцевими органами, що здійснюють регулювання в галузі туризму. Окрему групу утворюють неурядові туристські організації та асоціації універсального та спеціалізованого характеру (рис. 3)

Станом на 2020 рік в інституційному забезпеченні ринку туристичних послуг відбулися деякі зміни:

- Департамент туризму та курортів, який був у структурі Міністерства економічного розвитку та торгівлі (з 2019 року Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства) було ліквідовано та утворено Головне управління Директорату туризму в структурі Міністерства (до складу головного управління туризму Директорату туризму входять два відділи: відділ координації та контролю туристичної діяльності; відділ розвитку туристичних напрямків);

- постановою Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1162 затверджено Положення про Державне агентство розвитку туризму України (Держтуризм) яке є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури, молоді та спорту і який реалізує державну політику у сфері туризму та курортів (крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів).

- Основними завданнями Держтуризму є:

- 1) реалізація державної політики у сфері туризму та курортів (крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів);
- 2) внесення на розгляд Міністра культури, молоді та спорту пропозицій щодо формування державної політики у сфері туризму та курортів (крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів).

Рис. 3. Інституційне забезпечення ринку туристичних послуг в Україні станом на 2020 рік

Джерело: власна розробка автора

Висновки і перспективи подальших досліджень. Означені в статті тенденції розвитку туристичного ринку України, складні та суперечливі процеси, які відбуваються, знайшли своє відображення в рейтингу Індексу конкурентоспроможності сфери подорожей та туризму.

Структури, які забезпечують інституційний розвиток галузі як на мезо-, так і на макро-, рівнях повинні враховувати динаміку показників Індексу спроможності, аналізувати сильні та слабкі фактори в межах кожного субіндексу та брати за основу у прийнятті управлінських рішень, програм, стратегій та інше.

Крім цього, задля системного розвитку галузі, вбачаємо за необхідне:

- наділення повноваженнями саморегулювальної організації у сфері туризму, які врегульовують діяльність ринку, мають тісний зв'язок на рівні туристичних дестинацій, контролюють якість товарів послуг, формують здорову конкуренцію на ринку;
- створення економічних стимулів для операторів внутрішнього та в'їзного туризму;
- врегулювання питання створення цільового фонду для використання туристичного збору для стимулювання розвитку туристичних дестинацій;
- застосування санкцій до суб'єктів господарювання, які порушують умови діяльності;
- впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на національному та регіональному рівнях;
- розробка та впровадження ефективної комунікаційної стратегії;
- пільгове оподаткування для суб'єктів туристичної діяльності, які забезпечують розвиток внутрішнього туризму;
- організація професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів;
- стимулювання розвитку інфраструктури туристичних об'єктів через державні програми та проекти;
- врегулювання питання ліцензування, сертифікації діяльності туроператорів, агентів та гідів-екскурсоводів;
- оптимізація міжвідомчої комунікації, яка носить хаотичний характер та не узгоджує спільні цілі у розвитку туристичної галузі (зокрема Міністерство Інфраструктури, Мінприроди та інші);
- необхідність розроблення протоколів з дотримання стандартів санітарії та гігієни в сфері туризму;
- розробка окремих державних цільових програм стимулювання здорового екологічного способу життя через стимулювання до активного екологічного туризму, що в підсумку сприятиме відродженню галузі після кризи;
- врегулювати діяльність індивідуальних засобів розміщення (сільський туризм), яка передбачає: обов'язкову реєстрацію суб'єкта господарювання та встановити норму садиби до 8 -15 осіб за межами села; обов'язкова реєстрація в межах села 10-30 осіб із пільговою системою оподаткування.

Зазначені пропозиції сприятимуть покращенню низки факторів, що відображено в показниках Індексу конкурентоспроможності та сприятимуть розвитку активного екологічного туризму в Україні та сталому розвитку сільських територій через стимулювання самозайнятості населення, надходження податків до місцевих бюджетів та покращення туристичної інфраструктури.

Джерела та література

1. Трегубов О. С. Особливості конкуренції в туризмі *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22) . С.101-107.
2. Національна туристична організація України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/ntoukraine_2020_ua.html
3. Явкін В. Г., Руденко В. П., Король О. Д. Проблеми географії та менеджмент туризму : Монографія. Чернівці : Рута, 2006. 260 с.
4. Економічна статистика. Економічна діяльність. Туризм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tur.htm
5. Державна прикордонна служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dpsu.gov.ua>
6. Міжнародні рейтинги України. Вікіпедія : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародні_рейтинги_України.
7. [The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019](https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019>
8. [The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017](https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017>

References

1. Tregubov O. S. (2016) Osoblyvosti konkurenciji v turyzmi [The peculiarities of competition in tourism]. *Ekonomika i orghanizacija upravlinnja - The economics and management*, 2, 101-107 [in Ukrainian].
2. Natsional'na turystychna orhanizatsiya Ukrayiny [National Tourism Organization of Ukraine]: Website (2020). - Retrieved from <http://www.ntoukraine.org> [in Ukrainian].
3. Iavkin V. H., Rudenko V. P., Korol O. D., (2016) Problemy heohrafii ta menedzhment turyzmu [Problems of geography and management of tourism] - Chernivtsi: Ruta, 2006. – 260 s. [in Ukrainian].
4. Ekonomichna statystyka. Ekonomichna diyal'nist'. Tury`zm. [Economic statistics. Economic activity. Tourism] - Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tur.htm [in Ukrainian].
5. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrayiny. [State Border Guard Service of Ukraine] - Retrieved from <https://dpsu.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Mizhnarodni rejtyngy Ukrayiny. Wikipediya [International ratings of Ukraine. Wikipedia] - Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародні_рейтинги_України. [in Ukrainian].
7. [The Travel & Tourism Competitiveness Report](https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019) 2019. – Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019>
8. [The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017](https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017). – Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017>

Стаття надійшла до редакції 13.05.2020 р.

РОЗДІЛ III

Економіка та управління підприємствами

УДК 631.1:633.8:330.3

Садовська Ірина,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і аудиту,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-7081-8524,
e-mail: irina_sadovska@ukr.net

Матвієць Володимир,
кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник,
Прикарпатська ДСГДС Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН,
відділ науково-консультативного та інформаційного забезпечення, економіки і маркетингу,
м. Івано-Франківськ; ORCID ID: 0000-0002-0926-047X,
e-mail: matviets2008@ukr.net

Столярчук Надія,
кандидат економічних наук,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,
відділ організації наукових досліджень та інноваційного розвитку,
м. Київ; ORCID ID: 0000-0001-9775-093X,
e-mail: stolyarchuk.iae@gmail.com

Козак Мирослав,
кандидат економічних наук,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,
відділ організації наукових досліджень та інноваційного розвитку,
м. Київ; ORCID ID: 0000-0002-8504-5528,
e-mail: kozak.myroslav@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-54-63>

ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ НАУКОЄМНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПРИКАРПАТСЬКОЇ ДСГДС

Наведено результати маркетингового аналізу кон'юнктури ринку (кон'юнктурний аналіз) наукоємної продукції Прикарпатської ДСГДС. Встановлено, що серед закінчених наукових розробок установи сорти рослин займають провідні позиції, як за кількістю, так і за надходженням коштів від їх використання, а також рівнем захищеності. Здійснено на прикладі ріпаку, як модельного об'єкта кон'юнктурний аналіз наукоємної продукції установи. Виділено сегменти ринку сортів рослин в Україні. Визначено, що пропозиція сортів рослин ріпаку формується переважно комерційними компаніями, організаціями, фірмами, тобто переважає приватна селекція. Обґрунтовано необхідність переходу на рівень наскрізної координації, трансферу цілісних технологій і стандартизованих сировинних ресурсів, застосування в аналізі нових оціночних підходів та системи технологічного забезпечення.

Ключові слова: інновація, кон'юнктурні дослідження, маркетингові дослідження, ринок сортів рослин.

Садовская Ирина,
доктор экономических наук, профессор,

**Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра учета и аудита,
г. Луцк**

**Матвиец Владимир,
кандидат экономических наук, старший научный сотрудник,
Прикарпатская ГСХОС Института сельского хозяйства Карпатского региона НААН,
отдел научно-консультативного и информационного обеспечения, экономики и маркетинга,
г. Ивано-Франковск**

**Столярчук Надежда,
кандидат экономических наук,
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»,
отдел организации научных исследований и инновационного развития,
г. Киев**

**Козак Мирослав,
кандидат экономических наук,
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»,
отдел организации научных исследований и инновационного развития,
г. Киев**

ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА НАУКОЕМКОЙ ПРОДУКЦИИ ПРИКАРПАТСКОЙ ГСХОС

Приведены результаты маркетингового анализа рынка (конъюнктурный анализ) наукоемкой продукции Прикарпатья ГСХОС. Установлено, что среди законченных научных разработок учреждения сорта растений занимают ведущие позиции, как по количеству, так и по поступлению средств от их использования, а также уровню защищенности. Осуществлено на примере рапса, как модельного объекта, конъюнктурный анализ наукоемкой продукции учреждения. Выделены сегменты рынка сортов растений в Украине. Определено, что предложение сортов растений рапса формируется преимущественно коммерческими компаниями, организациями, фирмами, то есть преобладает частная селекция. Обоснована необходимость перехода на уровень сквозной координации, трансфера целостных технологий и стандартизированных сырьевых ресурсов, применение в анализе новых оценочных подходов и системы технологического обеспечения.

Ключевые слова: инновация, конъюнктурные исследования, маркетинговые исследования, рынок сортов растений.

**Sadovska Irina,
Doctor of Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Accounting and Auditing,
Lutsk**

**Matviyets Volodymyr,
candidate of agricultural sciences, senior researcher,
Carpathian State Agricultural Institute of the Institute of Agriculture of the Carpathian Region, NAAS,
Department of Scientific Advisory and Information Support, Economics and Marketing,
Ivano-Frankivsk**

**Stolyarchuk Nadiia,
Ph.D.,
National Scientific Center "Institute of Agricultural Economics",
Department of Organization of Scientific Research and Innovative Development,
Kiev**

**Kozak Myroslav,
Ph.D.,**

National Scientific Center "Institute of Agricultural Economics",
Department of Organization of Scientific Research and Innovative Development,
Kiev

RESEARCH OF THE MARKET OF SCIENTIFIC PRODUCTION OF THE PRICARPATE DHSGDS

Introduction. In today's market conditions for the vast majority of scientists and institutions with state ownership, it is quite difficult, but an important step is to transform their worldview, motivations and strategy of action in innovative market-oriented directions. Effective and inefficient sellers (including IPOs), products and services compete in the market without any weakening. Encourage and motivate the consumer to choose your product - a challenge that requires careful attention and a systematic approach. The presence of seeds on the domestic market of rapeseed in the context of the number and range of varieties and hybrids of winter and spring rape is characterized by the expansion of market capacity, the dominance of foreign breeding innovations over domestic developments, sharp competition in the winter rape segment and low competition in the rape segment. In general, the ratio of old and new varieties to the culture is 0.6: 1.0. **The purpose of the article** Marketing analysis of the conjuncture of the plant varieties market as a model object of science-intensive production of a scientific institution. **Results.** Due to the fact that the main high-tech products of the Carpathian SSGDS are plant varieties, namely cruciferous crops, we have focused our efforts on research of the rapeseed market as a model object. The marketing analysis of market conditions (conjuncture analysis) of science-intensive products of the Precarpathian SSGDS on the example of rape as a model object was conducted. Allocated segments of the plant varieties market in Ukraine. The offer of varieties of rape plants is formed mainly by commercial companies, organizations, firms, that is, predominantly private breeding. **Conclusions.** The offer on the market of seed of plant varieties, as well as other offers of goods in a market economy, depends on its own market price, the cost price of the produced seed of a variety, the price of seeds of varietal substitutes, the number of sellers on the market and the state measures on market regulation.

Key words: innovation, market research, market research, market of plant varieties.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасних ринкових умовах для переважної більшості науковців та установ із державною формою власності досить складним, але важливим кроком є трансформація свого світогляду, мотивацій та стратегії дій в інноваційних ринково-орієнтованих напрямках. На ринку без жодних послаблень конкурують ефективні та неефективні продавці (в тому числі й установи-оригінатори ОПВ), товари і послуги. Спонукає і мотивує споживача вибрати саме Ваш товар – виклик, який потребує пильної уваги та системного підходу. Бути успішним в науці і бути успішним в бізнесі – далеко не синоніми. Тому, для наукових установ із державною формою власності стратегічно важливим напрямом їх входження в ринок розглядається, насамперед, системна перебудова з використанням всього набору ринкових механізмів та стратегій. Якщо створення продукції (потенційно товару) буде здійснюватися за старою неефективною схемою – навіть наявність маркетингової служби не гарантує досягнення успіху. Щоб досягти чогось на ринкових теренах, необхідно мати обізнаність (фаховий рівень та знання ринку), вмотивованість (система стратегічних координат), оперативність (попит та цінові коридори), нестандартне мислення й чималу винахідливість (креативність).

Таким чином, комплексне дослідження АПК України є необхідною передумовою формування стратегії і тактики його розвитку. Для проведення комплексного дослідження аграрного ринку й одержання чіткої інформації найбільш доцільно, базувати дослідження на принципах: цілеспрямованості, комплексності, системності, систематичності, об'єктивності, динамічності, врахування галузевої та територіальної специфіки, ефективності.

Варто зазначити, що маркетинговий аналіз кон'юнктури ринку (кон'юнктурний аналіз) є одним із найбільш складних видів маркетингового аналізу, адже його предметом є встановлення основних тенденцій розвитку ринку, його коливання, а також оцінювання потенціалу й основних пропорцій.

Аналіз досліджень проблеми. Важливий внесок у розвиток вітчизняного ринку наукоємної продукції було зроблено такими науковцями як Зубець М.В., Камінський В.Ф., Дерев'янка С.В., Чабана В.Г. [7]. Науково-методичне та організаційне забезпечення створення, ринкової капіталізації та комерціалізації інноваційного потенціалу аграрної науки вивчено та висвітлено у працях Володіна С.А., Курило Л.І., Правдюк М.В. [2]. Особливості оцінки інновацій в аграрному секторі економіки

присвячені праці Захарчука О.В. [5], Малаховського Д.В. [6], Тимчука В.М. [9]. Однак притаманна ринковому господарству багатогранна характеристика мінливих умов, у яких відбувається відтворювальний процес, зумовлює необхідність постійних досліджень цих змін у поточному періоді й оцінки їх у майбутньому.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є маркетинговий аналіз кон'юнктури ринку сортів рослин, як модельного об'єкту наукоємної продукції наукової установи.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Серед закінчених наукових розробок установи сорти рослин займають провідні позиції, як за кількістю, так і за надходженням коштів від їх використання, а також рівнем захищеності. З наявних в портфелі установи ОПШВ 37 сортів рослин, критеріям інноваційної продукції відповідають 11, строк використання яких не перевищує 5-ти років. За цей час розробка має погасити вартість свого створення. Розрізняють інтенсивну фазу погашення, яка становить три роки і екстенсивну фазу погашення – 1–2 років. Через три, максимум через 5 років комерційного використання розробки, вартість на її створення має бути повністю погашена і розробка переходить в категорію рядової. Крім 11 сортів рослин (4 – ріпаку, 4 – гірчиці, 1 – тимофіївка і 2 – розторопша) до інноваційних розробок також можна віднести 10 завершених розробок – з питань насінництва, землеробства та технологій вирощування; по 5 – зоотехнії й економіки та 2 – механізації сільського господарства.

Зважаючи на те, що основною наукоємною продукцією Прикарпатської ДСГДС є сорти рослин, а саме хрестоцвіті культури, то ми зосередили свої зусилля на дослідженнях ринку ріпаку, як модельного об'єкта. Було встановлено, що ринок сортів рослин – це система економічних взаємовідносин між власниками сортів, які занесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні, та товаровиробниками, які входять до реєстру виробників насіння і садивного матеріалу, з врахуванням вартості насіннєвого матеріалу й інтелектуальної власності на них.

Загальновідомо, що сорт відіграє значну позитивну роль у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур. Використання сортових рослинних ресурсів є однією з найважливіших ланок сільського господарства – основою економічного і соціального розвитку держави. До 2020 року питома вага приросту врожаю, одержаного за рахунок нового покоління сортів, буде становити від 70 до 80 відсотків, або в 2–3 рази вище досягнутого рівня на теперішній час. В теоретичному плані економічну категорію „пропозиція” доцільно розглядати як позицію ринкових суб'єктів щодо їх готовності пропонувати на ринок ті чи інші обсяги товару за відповідними цінами в межах певного відрізка часу. Пропозиція товару може надходити на ринок як безпосередньо від його виробників – селекціонерів, утворюючи первинний ринок сортів рослин, так і від – власників, підтримувачів та виробників насіння і садивного матеріалу (вторинний ринок). Згідно Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва на 2018 рік [1], вторинний ринок по ріпаку (37 сортів рослин) формували 24 суб'єкти (озима форма), із них – 7 власники сортів та 2 суб'єкта (яра форма).

Ринок сортів рослин – це специфічний ринок сортів рослин на які не обов'язково ведеться первинне насінництво. Але воно може бути відновлено протягом певного періоду та зайняти свою нішу в загальній кількості сортів споживання. Обсяг ринкової пропозиції можна визначати сумарною кількістю сортів у Державному Реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, а як матеріального носія сорту насіння і садивного матеріалу – обсягів планового виробництва насіння сортів рослин відповідно до Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу (до 01.03.2017 р.), Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва (з 01.03.2017 р.) та Реєстру сертифікатів на насіння і садивний матеріал.

Потенційна пропозиція в наших умовах завжди значно відрізняється від обсягів фактичних продаж і тим сильніше, чим несприятливішими є умови для реалізації певного сорту рослин. Наприклад, якщо у Державному реєстрі сортів рослин в 2007 році за даними М.В. Правдюк (2010) перебувало близько 3,6 тис сортів рослин, то для розмноження засівалося елітними та товарними посівами лише половина цих сортів [2].

Джерела пропозиції на ринку сортів рослин численні і різноманітні. Селекціонери та селекційні установи, підтримувачі сортів рослин, які поставляють сорти рослин та надають послуги у насіннепостачанні, відрізняються один від одного місцем розташування, розміром, формою

власності, технічною здатністю та десятками інших особливостей. Сільськогосподарські товаровиробники, що формують попит на сорти рослин, варіюють не менш широко. Вони вирізняються за розмірами, періодом і структурою діяльності, прибутками та різноманітним застосуванням.

Для отримання стабільних і високих показників врожайності, в виробництві слід використовувати лише зареєстровані та рекомендовані для конкретної агрокліматичної зони сорти рослин. Станом на 19.08.2019 р., в Державному реєстрі сортів рослин, дозволених до використання в Україні [3], нараховувалося 291 сортів озимого та 60 – ярого ріпаку. Крім того, до реєстру занесено 111 батьківських компонентів гібридів озимого ріпаку та 11 – ярого. Всього 473 сортів рослин культури.

Серед 52 заявників сортів рослин ріпаку, як озимого, так і ярого, 17 – українські і 35 – іноземні компанії [3]. Лідуючі позиції займають іноземні компанії: Монсанто Технолоджи ЛТД (77 зареєстрованих сортів), Норддойче Пфланценцухт Ганс-Георг Лемке КГ (49 зареєстрованих сортів) та Рапс ГБР Заатцухт Лундсгаард (45 сортів). Прикарпатська ДСГДС, порівняно з минулим роком опустилася з 4-го місця на 10-те з 17 сортами. До двадцятки найбільших заявників також входять такі вітчизняні наукові установи, як НУБіП України (11 зареєстрованих сортів) і ІОК НААН (10 сортів). Серед 17 сортів ріпаку Прикарпатської ДСГДС в Реєстрі представлено 6 – ранньостиглих, 1 технічного напрямку використання (‘Демерка’), решта – олійного.

На сьогоднішній день основний асортимент пропозиції насіння ріпаку формують українські (17 заявників), французькі і німецькі (по 8 заявників) та австрійські (6 заявників) компанії. На їх долю приходить 333, або 72,1 % сортів рослин ріпаку, в т.ч. і батьківських компонентів. Варто відмітити, що згідно даних Держреєстру з 41 заявника озимого ріпаку 6 – це наукові установи, інші 35 – фірми; з 22 заявників ярого ріпаку – 5 наукові установи і 17 – фірми. Як бачимо, пропозиція насіння ріпаку формується переважно комерційними компаніями, організаціями, фірмами, тобто переважає приватна селекція.

Співвідношення пропозиції насіння ріпаку між сортами і гібридами озимого ріпаку і ярого ріпаку за критерієм кількості зареєстрованих у Державному реєстрі рослин придатних до поширення в Україні, свідчить про домінування на насінневому ринку сортів і гібридів озимого ріпаку і нарощування його частки.

На сьогоднішній день, відбувається активне сортооновлення і заміна старих сортів озимого ріпаку новими аналогами, які є більш сучасними і адаптованими. Для переважної більшості сортів і гібридів озимого ріпаку, що були представлені в Реєстрі на 2015 р., за даними Чехова С. [4], час реєстрації не перевищував 5 років (72,0 % від загальної кількості). Співвідношення старих і нових сортів озимого ріпаку складало 1,0 : 4,6. Станом на 19.08.2019 р. (табл. 1), це співвідношення становить 0,3 : 1,0 для озимого ріпаку, 1,4 : 1,0 для батьківських компонентів озимої форми, 1,1 : 1,0 для ярого ріпаку та 4,5 : 1,0 для б/к ярої форми. В цілому по культурі співвідношення старих і нових сортів становить 0,6 : 1,0. Однак є окремі одиничні випадки підтримування в Реєстрі дуже «зрілих» сортів. Наприклад, сорт ‘Київський 18’ (рік реєстрації 1982) – заявник Національний ботанічний сад ім. Гришка НААН, сорт ‘Тисьменецький’ (рік реєстрації 1989) – заявник Прикарпатська ДСГДС. Основні характеристики зареєстрованих сортів і гібридів озимого ріпаку майже ідентичні : напрям їх використання – олійний; якість – «00»; відмінності спостерігаються за критерієм рекомендованої зони для вирощування.

Стримуючим фактором реалізації генетичного потенціалу національних сортових рослинних ресурсів, як показує досвід розвинутих країн світу та передових господарств України є недоліки з впровадженням нових сортів рослин, які викликані низьким рівнем співпраці власника сорту, виробника насіння і державного регулювання цих процесів [5].

Концептуальні засади розвитку ринку насіння сортів рослин в Україні сформовані на основі дії двох основних законів України “Про охорону прав на сорти рослин” та “Про насіння і садивний матеріал”. Вони є визначальними при обґрунтуванні організаційних структур, їх взаємодії та основних функціях. Згідно з зазначеними законами в Україні організовується поновлення насіння еліти та її репродукування за схемою: первинне, оригінальне (добазове), елітне (базове) та репродукційне.

Кількість зареєстрованих сортів рослин, 2014-2019 рр.

Назва культури	Розподіл сортів рослин ріпаку за роками реєстрації						
	>5-ти років		∑ 1-5 років		Всього		
	шт.	%	шт.	%	шт.	%	старі /нові
Ріпак (озимий)	71	24,4	220	75,6	291	100	0,3 : 1,0
Ріпак (озимий) б/к	64	57,7	47	42,3	111	100	1,4 : 1,0
Ріпак (ярий)	31	51,7	29	48,3	60	100	1,1 : 1,0
Ріпак (ярий) б/к	9	81,8	2	18,2	11	100	4,5 : 1,0
Разом	175	37,0	298	63,0	473	100	0,6 : 1,0

Джерело: сформовано авторами на основі [3]

Як ми уже відмічали вище, до Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва на 2018 рік, по ріпаку включені лише 26 суб'єктів насінництва, в т.ч. 24 суб'єкти : озима форма (29 сортів рослин), із них – 7 власники сортів і 17 працюють за ліцензіями, та 2 суб'єкта : яра форма (8 сортів) [1]. Решта суб'єктів господарювання, які вирощують, пропонують до продажу і реалізують насіння ріпаку на території України, знаходяться поза правовим полем.

В той же час, згідно «Реєстру сертифікатів на насіння і садивний матеріал» на 2018 рік, 59 суб'єктам господарювання були видані сертифікати на 4 221,8 т посівного матеріалу ріпаку (+1 293,1 т до 2017 року). Із них, 29 (+6 до попереднього року) займалися виробництвом насіння ріпаку українського походження (12,0 %), 30 (-13 в порівнянні з 2017 роком) – пропонували насіння з країн Європейського союзу (88,0 %) та 1 – з США (<0,1 %) [1].

В п'ятірку найбільших гравців на ринку насіння ріпаку в Україні входять ТОВ "НПЦ Україна" – 17 гібридів (Нім.) і 1 366,7 т сертифікованого насіння; ТОВ «Піонер насіння Україна» – 16 гібридів і 401,4 т; ТОВ «Монсанто Україна» – 21 гібридів (Фран., Іспан., Угорщ.) і 283,1 т; ТОВ «Байєр» – 13 гібридів і 253,0 т. (Данія, Нім., Франц.) ТОВ "ДСВ-Україна" – 8 гібридів (Нім.) і 156,6 т сертифікованого насіння.

Прикарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція ІСГ Карпатського регіону НААН зайняла 15 позицію (13 місце в 2017 р.) з 59, маючи 8 сортів і 57,0 т сертифікованого насіння. Інститут олійних культур НААН посідає 23 місце (-11), Інститут кормів і СГ Поділля НААН – 27 (+5), ННЦ-ІЗ НААН – 28 (+20). Решта 7 наукових установ і ДП ДГ НААН розташувалися на 44 місці.

В Концепції національних сортових ресурсів запропоновано відмовитись від посівів макросортів, що в минулому займали понад 50 % посівних площ. Найбільш поширені сорти повинні займати не більше 12–16 % посівної площі, а на частку інших може припадати від 1 % до 10 %. Такий підхід сприяє сталому розвитку виробництва продукції, збільшує можливості маневрування сортом, за необхідності гарантує проведення швидкої сортозаміни, поліпшує фітосанітарний стан рослин та унеможливує спалахи епіфітотій.

Пропозиція на ринку насіння сортів рослин, як і інші пропозиції товарів у ринковій економіці, залежить від власної ціни на ринку, собівартості продукowanego насіння сорту, ціни на насіння сортів-замінників, кількості продавців на ринку та заходів держави щодо регулювання ринку.

Дослідження сортових посівів сільськогосподарських культур свідчить, що сортові ресурси в сільськогосподарських підприємствах в основному формуються на основі насінневого матеріалу власного репродукційного насінництва та з посівів, призначених для товарного виробництва, оскільки оригінальне та елітне насінництво у всіх посівах сільськогосподарських культур складало лише відповідно 0,1 % та 1,7 %. Важливе значення для збільшення асортименту та якості насіння сортів рослин має репродукційне насінництво. В цілому по сортових посівах усіх сільськогосподарських культур воно займає 17,7 %. Розрахунок забезпечення господарств різних форм власності та господарювання насінням вищих категорій показав, що в цілому товаровиробники сільськогосподарської продукції забезпечені насінням вищих категорій майже на 90 % від його потреби [5].

Для вирішення щодо створення повноцінного ринкового середовища вкрай необхідно сформувати ринкову інфраструктуру в регіонах, відтворити і зміцнити оптову ланку торгівлі сортовим насінням з тим, щоб виробники насіння і садивного матеріалу та покупці мали можливість вільно контактувати, могли повною мірою скористатися сортовими характеристиками насіння і садивного матеріалу, вибрати найкращі високоврожайні сорти, районовані для даної місцевості, профінансувати майбутні витрати.

При збутовому або ринковому підході ціна формується споживачем насіння і садивного матеріалу. Товар, що надійшов на ринок оцінюється ним, формується відповідна кон'юнктура і визначається ціна, яка проходить відповідні стадії трансформації в інфраструктурній ланці ринку, і виробник одержує лише частину доходу, тому для забезпечення еквівалентної ціни потрібна компенсація.

Ринковий метод ціноутворення існує об'єктивно і виробник насіння, незалежно від вартості вкладених активів, не може впливати на рівень цін. За таких умов повинен підключитися регуляторний механізм держави, яка ринковими методами сприятиме формуванню рівноконкурентних умов розподілу доходу між усіма учасниками інфраструктурної ланки. За сучасних умов ринкової трансформації економіки з огляду фактичного стану потенціалу аграрного сектору найпершим завданням є розв'язання питання забезпечення відтворення активів виробника на рівні еквівалентного обміну.

Ринок виробництва сортового насіння і садивного матеріалу досить привабливий та прибутковий. Аналіз виробництва насіння озимої пшениці й ярого ячменю показує, що фактична собівартість виробництва зернових становить лише одну третину від фактичної реалізаційної ринкової ціни насіннєвого матеріалу вищих репродукцій. Слід відмітити, що для одержання посівного матеріалу насіння потрібно довести до посівної кондиції. Нині цим займаються сотні господарств, що одержали право на виробництво та реалізацію елітного чи репродукційного насіння. В середньому всі вони ще додатково витрачають на доробку, протруєння та пакування 240–250 грн. Але навіть при цьому рівень рентабельності знаходиться на рівні не нижче 35–65 %. Він може досягати 150–200 % [5].

Насіння сортів рослин є товаром виробничого попиту з боку насіннєвих господарств, що проводять його розмноження та з боку безпосередніх товаровиробників, які використовують його як ресурс у виробництві. В галузі насінництва, у ринкових умовах ведення агробізнесу, однією з найважливіших проблем є стабілізація фінансово-економічного стану насіннєвих господарств та процес товаропросування кондиційного насіння від виробника до кінцевого споживача. Незважаючи на те, що в економічній науці сутність ефективності трансформується у поняття економічної ефективності, набуваючи специфічної та своєрідної форми вияву, доцільно відмітити, що економічна ефективність – лише один із різновидів ефективності функціонування суб'єктів ринкової економіки.

Здійснюючи аналіз ефективності насінництва з мікроекономічної точки зору в системі насінництва хрестоцвітих культур, як в окремій організаційно-економічній галузі сільського господарства доцільно виділяти декілька видів ефективності, зокрема: агротехнічну, економічну, маркетингову, соціальну та екологічну. Кожний з вказаних видів ефективності галузі повинен характеризуватись системою економічних показників.

Ефективність діяльності насіннєвого господарства формується під дією численних внутрішніх (суб'єктивних) та зовнішніх (об'єктивних) факторів впливу. Серед яких ключовими є матеріально-технічне забезпечення, технологія виробничих процесів, нормативно-правова база та стан ринку. При її дослідженні треба звертати увагу на розклад даних чинників в динаміці, з врахуванням як внутрішньо організаційних змін, так і змін у зовнішньому середовищі [6].

Важливе значення в зростанні ефективності агропромислового виробництва має подальше підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Конкурентоспроможність – це властивість товару забезпечувати комерційний успіх в умовах конкуренції; відповідність продукції умовам ринку, конкретним вимогам споживачів за якісними, технічними, економічними й естетичними характеристиками, а також за умовами реалізації (сервіс, ціна, строки, реклама і т. д.) [7]. Для поліпшення якості вітчизняної продукції та підвищення її конкурентоспроможності необхідно: вдосконалювати систему техніко-технологічних та агротехнічних заходів виробництва насіння та його збуту; впроваджувати в виробництво нові енергозберігаючі технології виробництва

насіння, зберігання та реалізації; здійснювати належний контроль за насінням на всіх етапах його виробництва і збуту; впроваджувати в аграрний сектор нові високоврожайні сорти рослин [8].

На сьогоднішній день, в Україні відсутні офіційні дані про поширення сортів рослин. Тому, провести аналіз конкурентоспроможності селекційних розробок досить важко. Шляхом дослідження таких документів як Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу (до 01.03.2017 р.), Державний реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва (з 01.03.2017 р.) та Реєстр сертифікатів на насіння і садивний матеріал [1], які розміщені на сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України можна отримати опосередковану інформацію про площу, яку може зайняти той чи інший сорт.

Згідно з інформацією, яка наведена в статистичних бюлетенях Державної статистичної служби України ріпак (озимий і ярий) вирощувався на площі 789,1 тис га (2017) і 1 029,0 тис. га (2018), під урожай 2019 року посіяно 1,0 млн. га озимого ріпаку. В 2018 році намолочено в господарствах усіх категорій 277,4 тис. т. насіння при рівні врожайності 2,69 т/га, в т.ч. в Івано-Франківській області на площі 24,4 тис. га отримано 75,3 тис. тон при урожайності 3,08 т/га. Лідером серед регіонів, як і в попередній рік, була Одеська обл., відповідно, 147,3 тис. га., 344,9 т і 2,34 т/га. Господарства населення в основному висівали озимий ріпак – 13,1 тис. га проти 0,7 тис. га ярого. В географічному плані переважали південні та центральний регіони.

За результатами досліджень, які проводилися впродовж 2014–2019 рр. в Інституті рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН та Прикарпатській державній сільськогосподарській дослідній станції ІСГ Карпатського регіону НААН, здійснено аналіз виробництва за показниками урожайності, валових зборів та збиральних площ ріпаку. На рівні 24 областей України за основними векторами об'єктів, зон і механізмів трансферу проведено оцінку і групування областей як специфічних зон трансферу за рівнем варіабельності відповідних статистичних показників ріпаку.

Обґрунтовано необхідність переходу на рівень наскрізної координації, трансферу цілісних технологій і стандартизованих сировинних ресурсів, застосування в аналізі нових оціночних підходів та системи технологічного забезпечення. На прикладі модельного розподілу провідних областей за рівнем урожайності ріпаку показано обґрунтованість переходу до рівня цілісних технологій та зональної спеціалізації. На рівні України підтверджено наявність співвідношення між мінімальною, середньою та максимальною урожайністю ріпаку подібно до соняшнику і сої близькою до 75:100:125 (алгоритм 25%). Проведеними дослідженнями підтверджено важливість і прагматичність методологічної, організаційної та регуляторної складових в системі оптимізації трансферного процесу при реалізації наявного комплексу конкурентних переваг на зональному рівні. Показано, що порівняння областей є коректним і репрезентативним у рамках одного пулу або в рамках суміжних пулів. Обґрунтовано підходи до зональної спеціалізації областей, організації ефективного сировинного забезпечення оліє-жирової галузі та експортної логістики [9].

Як стратегічна культура для України ріпак потребує комплексного підходу щодо розробки та забезпечення трансферу цілісних технологій з визначенням напрямів зональної спеціалізації та концентрації в напрямках першочергової орієнтації на підвищену урожайність і ефективне використання ресурсу посівних площ.

«Попри те, що майже кожне підприємство у своїй діяльності використовує об'єкти інтелектуальної власності, цей актив поки що не є повноправним учасником господарського обороту. До того ж інвестора цікавить не “собівартість” бізнесу, а його можливість приносити вигоди у майбутньому. Коли ОІВ знаходяться під правовою охороною і є попит на продукцію і/або послуги, виготовлені з їхнім використанням, такі об'єкти є цінним діловим активом та збільшують вартість підприємства, а отже, його інвестиційну привабливість» [10, с. 237].

Успішні технології, як цілісні об'єкти трансферу, мають базуватися на принципах стандартизованих сировинних ресурсів та наскрізної координації оскільки при цьому параметри показників сировини в рослинництві і переробній галузі співпадають. Запропоновані авторами [9] підходи можуть використовуватись як інструмент моделювання та оптимізації процесів щодо культур як специфічних об'єктів трансферу в рослинництві та переробці, здійснення їх статистичної перевірки та обґрунтування зон виробництва. Розроблені та визначені методологічні підходи та алгоритми є специфічною науковою продукцією в системі супроводу та консалтингу в галузі рослинництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень: У цілому маркетингові дослідження підтвердили необхідність прискорення створення ринку наукової продукції в аграрному комплексі країни та формування відповідно до вимог часу реального трансферу інновацій на виробництві.

Надана загальна характеристика сучасного ринку сортів рослин в Україні. Виділені сегменти ринку сортів рослин в Україні: власники сортів рослин, що занесені в Державний реєстр сортів рослин, придатних до поширення в Україні; товаровиробники, які входять до реєстру виробників насіння і садивного матеріалу та товаровиробники – споживачі насіння і садивного матеріалу, для вирощування товарної продукції.

Проведені маркетингові дослідження інноваційної наукоємної продукції установи, а саме ринку сортів рослин хрестоцвітих культур, на прикладі ріпаку, як модельного об'єкта. Серед 52 заявників сортів рослин ріпаку, як озимого, так і ярого, 17 – українські і 35 – іноземні компанії. Лідируючі позиції займають іноземні компанії: Монсанто Технолоджі ЛТД (77 зареєстрованих сортів), Норддойче Пфланцензукт Ганс-Георг Лемке КГ (49 зареєстрованих сортів) та Рапс ГБР Заатцукт Лундсгаард (45 сортів). Прикарпатська ДСГДС, порівняно з 2017 роком опустилася з 4-го місця на 10-те місце з 17 сортами.

Стримуючим фактором реалізації генетичного потенціалу національних сортових рослинних ресурсів є недоліки з впровадженням нових сортів рослин, які викликані низьким рівнем співпраці власника сорту, виробника насіння і державного регулювання цих процесів. Успішні технології, як цілісні об'єкти трансферу, мають базуватися на принципах стандартизованих сировинних ресурсів та наскрізної координації, оскільки при цьому параметри показників сировини в рослинництві і переробній галузі співпадають.

Джерела та література

1. Державний реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва на 2018 рік. 2018. URL:<https://minagro.gov.ua/storage/app/uploads/public/5c6/d09/fc6/5c6d09fc6ed2d216627585.pdf>
2. М. В. Правдюк. Трансфер технологій як складова інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва. *Облік і фінанси АПК*. 2012. №1. URL:<http://magazine.faaf.org.ua/transfer-tehnologiy-yak-skladova-innovatsiyogo-rozvitku-silskogospodarskogo-virobnictva.html>
3. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2019 році. 2019. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d6/4fa/731/5d64fa731fd02026374899.pdf>
4. Чехов С. Аналіз пропозиції на вітчизняному ринку насіння ріпаку. *Економічний дискурс*. 2016. Випуск 1. С.51–60.
5. Захарчук О. В. Сорт як інноваційна основа розвитку рослинництва. *Агроінком*. 2009. № 5–8. С.17–22.
6. Малаховський Д. В. Особливості оцінки ефективності виробництва насіння зернових культур. *Всеукраїнський науково-виробничий журнал*. 2012. № 1. С.74–80.
7. Чабан В. Г. Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2006. № 7. С.68–72.
8. Бабарика Г. М., Тимчук В. М. Інноваційна продукція вітчизняних оригінаторів на регіональному ринку. *Вісник ЦНЗ АПВ Харківської області*. Харків. 2011. Вип. №10. С.341–347.
9. Тимчук В. М., Святченко С. І., Тимчук С. М., Матвієць В. Г. Оцінка озимого ріпаку як об'єкта трансферу. *Миронівський вісник*. 2018. вип. 6. С.114–132.
10. Столярчук Н.М. Оцінка виключних ліцензій як засіб управління інноваціями на підприємстві. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2017. № 875. С. 235–243.

References

1. Derzhavnyi reiestr subiektiv nasinnytstva ta rozsadnytstva na 2018 rik [State Register of Seeds and Seedlings Subjects for 2018.]. (2018). Retrieved from <https://minagro.gov.ua/storage/app/uploads/public/5c6/d09/fc6/5c6d09fc6ed2d216627585.pdf> [in Ukrainian].
2. Pravdiuk, M. V. (2012). Technology transfer as a component of innovative development of agricultural production. *Oblik i finansy APK* [Accounting and Finance APK], 1. Retrieved from <http://magazine.faaf.org.ua/transfer-tehnologiy-yak-skladova-innovatsiyogo-rozvitku-silskogospodarskogo-virobnictva.html> [in Ukrainian].

3. *Derzhavnyi reiestr sortiv roslyn, prydatnykh dlia poshyrennia v Ukraini u 2019 rotsi* [State Register of Plant Varieties Suitable for Dissemination in Ukraine in 2019]. (2019). Retrieved from <https://minagro.gov.ua/storage/app/uploads/public/5c6/d09/fc6/5c6d09fc6ed2d216627585.pdf> [in Ukrainian].
4. Chekhov, S. (2016). Analysis of the supply of rapeseed in the domestic market. *Ekonomichnyi dyskurs* [Economic discourse], 1, 51–60. [in Ukrainian].
5. Zakharchuk, O. V. (2009). Variety as an innovative basis of crop development. *Ahroinkom* [Agroincom], 5–8, 17–22. [in Ukrainian].
6. Malakhovskyi, D. V. (2012). Features of estimation of efficiency of production of seeds of grain crops. *Vseukrainskyi naukovo-vyrobnychiy zhurnal* [All-Ukrainian scientific and production journal], 1, 74–80. [in Ukrainian]
7. Chaban, V. H. (2006). Innovations as a Condition for Increasing the Competitiveness of the Agrarian Sector. *Ekonomika APK* [APK economy], 7, 68–72. [in Ukrainian].
8. Babaryka, H. M., Tymchuk, V. M. (2011). Innovative products of domestic originators in the regional market. *Visnyk TsNZ APV Kharkivskoi oblasti*. [Bulletin of the CNV APV Kharkiv region], 10, 341–347. [in Ukrainian]
9. Tymchuk, V. M., Sviatchenko, S. I., Tymchuk, S. M., Matviets, V. H. (2018). Evaluation of winter rape as a transfer object. *Myronivskyi visnyk* [Myronivka Bulletin], 6, 114–132. [in Ukrainian].
10. Stolyarchuk, N.M. (2017). Otsinka vyklyuchnykh litsenzyi yak zasib upravlinnya innovatsiyamy na pidpryyemstvi. [Valuation of exclusive licenses as a means of managing enterprise innovation]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika". Menedzhment ta vyrobnytstvo v Ukraini: etapi stvorennia ta problemy rozvytku*. 875. C. 235–243. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.04.2020 р.

УДК 364.3

Колосок Андрій,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедри економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-9167-5430,
e-mail: kolosok.andrew@eenu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-64-71>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ КАРАНТИНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто економічну сутність категорій «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» населення, вказано на проблему отожднення даних понять, досліджено їх зміст та взаємозв'язок. Відмічено, що категорія «соціальний захист» є ширшим поняттям, яке включає в себе «соціальне забезпечення». Досліджено особливості соціального захисту населення в умовах карантину на прикладі Волинської області. Відмічено наявні тенденції, проблеми, управлінські помилки органів державної влади та окреслено найблищі перспективи. Запропоновано до використання та дано визначення поняття «гібридний надзвичайний стан». Визначено пріоритетні напрями забезпечення ефективного соціального захисту населення в умовах карантину.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, карантин.

Колосок Андрей,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедры экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА И СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ КАРАНТИНА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрено экономическую сущность категорий «социальное обеспечение» и «социальная защита» населения, указано на проблему отождествления данных понятий, исследовано их содержание и взаимосвязь. Отмечено, что категория «социальная защита» является более широким понятием, которое включает в себя «социальное обеспечение». Исследовано особенности социальной защиты населения в условиях карантина на примере Волынской области. Отмечено имеющиеся тенденции, проблемы, управленческие ошибки органов государственной власти и очерчено ближайшие перспективы. Предложено к использованию и дано определение понятия «гибридное чрезвычайное положение». Определены приоритетные направления обеспечения эффективной социальной защиты населения в условиях карантина.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, карантин.

Kolosok Andrii,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Economics, Security and Innovation Activity of the Enterprise,
Lutsk

SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL SECURITY DURING THE QUARANTINE PERIOD: A THEORETICAL ASPECT

Introduction. The problems of social protection and social security of the population are particularly acute during the crisis caused by the coronavirus. The shortage of the own financial resources and the difficulties with attracting external credit resources during the global economic slowdown have created new challenges for public authorities, which require complex solutions.

The purpose of the article. The purpose of the article was to substantiate theoretically concepts of "social protection" and "social security", to study the peculiarities of social protection of the population in emergency

situations. The following research objectives have been identified: to reveal the essence and interrelation of the concepts of "social security" and "social protection"; explore the peculiarities of social protection and social security during the quarantine period.

Results. Having combined and summarized most of the interpretations and approaches, we can say that there is no common accepted definition of the concepts of "social security" and "social protection of the population", as well as the unity of opinion on their composition, structure and methods of expression. Based on the research conducted, we have created our own vision of the nature of these categories and we believe that they are usually incorrectly interpreted. In our view, the category "social protection" is a broader term, which includes "social security".

The authorities of Ukraine were not ready for the social protection and social security of the population under quarantine. Therefore, most of the management decisions in this area were non-systemic and based on the analogy of countries of the European Union not taking into account national peculiarities. Compared to EU countries, there is insignificant financial reserve in Ukraine, miniscule household wealth accumulation, a weak health-care system, significant imbalances in the structure of small and large businesses. In addition, there are significant numbers of migrant workers and socially vulnerable groups, which have created additional risks.

The measures taken by the Cabinet of Ministers to establish an emergency situation throughout the country were controversial from a legal point of view, as they restricted the constitutional rights of citizens without the imposition of a state of emergency.

A significant part of the population was forced to go on leave with no pay, without receiving any compensation from the state to pay for the utility bills. A similar situation has developed in business, operational activities have actually stopped, although taxes and loan obligations must be paid. Such a situation in which the state imposes additional restrictions and obligations on individuals and entities without fulfilling compensation measures in response, we propose to call a "hybrid emergency".

Conclusions. In our opinion, to ensure effective social protection of the population under quarantine, it is necessary: To ensure self-isolation of the population who are at risk (over sixty years old, with chronic diseases, weakened immunity, etc.), without setting the limits on healthy working-age citizens. Organize an effective observation for all citizens arriving from countries with an increased epidemic situation. Produce our own disinfectants, overalls and equipment on preferential taxation terms. Maximize contactless payments (by credit cards, phones with an NFC module) in order to limit cash circulation and reduce the risk of transmission of the virus through banknotes. To do this, it is necessary to stimulate the sphere of contactless payments by loyalty programs both for bank customers and for financial institutions themselves; transfer cash issuance of pensions and other social payments to bank card accounts. Arrange the delivery of vital products and goods to vulnerable categories of the population in order to minimize their presence in public places, using the resources of Ukrposhta and territorial centers of social services. Limit the export of important essential food products, in particular buckwheat, wheat, oil, in order to create their stocks in the country for the long term, and improve social security in the country.

We see the prospects for further research in the development of effective methods of social security under quarantine conditions in order to achieve maximum standards of social protection with a minimum restriction of the rights and freedoms of the population.

Key words: social protection, social security, quarantine.

Постановка проблеми та її значення. Проблеми соціального захисту та соціального забезпечення населення особливо гостро постали в кризу спричинену коронавірусом. Обмаль власних фінансових ресурсів та труднощі із залученням зовнішніх кредитних ресурсів під час світової економічної рецесії, обумовили перед органами державної влади нові виклики, що потребують складних рішень. Додали складнощів і не завершені адміністративна та медична реформа, у зв'язку з чим виникли певні диспропорції у фінансуванні державного та місцевих бюджетів, а ефективне лікування соціально незахищених верств населення потребує ручного керування, особливо в карантинних умовах. Тому дана проблематика є надзвичайно актуальною та потребує швидкого вирішення, оскільки в даних умовах ціною некомпетентних рішень є не лише добробут громадян, а й їх здоров'я та життя безпосередньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні займалися багато вітчизняних вчених, зокрема: Бутрин О. І. [12], Дутчак А. В. [3], Гринчишин І. М. [10], Клименко А. Л. [4], Колосок А. М. [5], Міщенко Л. О. [6], Нечипоренко С. Д. [7], Огінська А. Ю. [8], Раневич О. Ю. [9], Сторонянська І. З. [10], Філіпчук В. Р. [11], Хомин О. Й. [12] та ін.

Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць у цій сфері, соціальний захист та соціальне забезпечення населення потребують подальшого вивчення. Зокрема, існує проблема ототожнення даних понять в повсякденному застосуванні, залишаються недостатньо розробленими теоретико-методологічні питання та практичні рекомендації щодо особливостей здійснення соціального захисту та соціального забезпечення в період карантину.

Мета і завдання статті. Мета статті – обґрунтування теоретичних аспектів понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», дослідження особливостей соціального захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій. Відповідно до поставленої мети, визначено наступні завдання дослідження:

- розкрити сутність та взаємозв'язок понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист»;
- дослідити особливості соціального захисту та соціального забезпечення в період карантину.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дефініція соціального забезпечення пройшла багато стадій свого розвитку, вона удосконалювалася та все більш глибоко тлумачилася дослідниками. Наразі, не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «соціальне забезпечення», а також єдності думок щодо її складу, структури та сфер прояву. Крім того, науковці сперечаються щодо тотожності категорій «соціальне забезпечення» та «соціальний захист», їх взаємозв'язку та підпорядкування.

Зокрема, Дутчак А. В. зазначив що : «соціальне забезпечення є складовою соціальної політики держави та одночасно вважається невід'ємним компонентом системи соціального захисту і соціальної роботи зокрема». На його думку, дану економічну категорію можна визначити «як систему державних і суспільних заходів із матеріального забезпечення громадян на випадок старості, інвалідності, хвороби, в разі втрати годувальника та в інших установлених законодавством випадках» [3, с. 568-569].

Сторонянська І. З., Гринчишин І. М. дослідили європейський досвід фіскальної децентралізації в контексті розвитку соціального захисту. Зокрема, відмітили «важливість локального рівня публічного управління при фінансуванні видатків соціального забезпечення спрямованих на підтримку людей похилого віку, сімей із дітьми та соціальної інклюзії; зазначили велику відмінність у фінансуванні соціальної сфери в Україні та Європі, як щодо обсягів так і диспропорцій між державним та місцевими бюджетами» [10, с. 27-28].

Нечипоренко С. Д. відмітив, що основою соціального забезпечення є «соціальне страхування, яке представляє собою систему економічних відносин з приводу утворення різного виду резервів грошових і матеріальних засобів, необхідних для відшкодування збитку, надання допомоги або для соціального забезпечення в зв'язку з настанням певних подій» [7, с. 59].

Клименко А. Л. розглядала дану категорію згідно стандартів Європейського Союзу, де «соціальне забезпечення віднесено до системи, яка включає, крім соціального забезпечення (через соціальне страхування), також інші форми соціального захисту, зокрема, державну соціальну допомогу, а також спеціальний і особливий (додатковий) соціальних захист для окремих категорій населення» [4, с. 8]. Погоджуємося з думкою автора, що необхідно поступово реформувати вітчизняну систему соціального забезпечення із метою максимального її наближення до відповідних міжнародних стандартів, закріплених у актах Міжнародної організації праці.

Філіпчук В. Р. соціальний захист та соціальне забезпечення розуміє як не розривне ціле, обґрунтовуючи це наявністю у зведеному бюджеті України видаткової статті «Соціальний захист та соціальне забезпечення». Виконання якої реалізується шляхом «призначення пільг, здійснення соціальних та компенсаційних виплат, а також надання соціальних послуг здебільшого державними або комунальними закладами системи соціального захисту» [11, с. 145].

Огінська А. Ю. стверджує, що більшість наявних дефініцій «містять методологічну помилку, адже перерозподільний характер мають лише відносини з соціального страхування, тоді як соціальне забезпечення, що є складовою соціального захисту, доцільно характеризувати як сукупність розподільчих відносин». Підтримуємо дане твердження оскільки, не можливо достовірно визначити, за рахунок яких саме платників податків були сформовані ті частини державного та місцевих бюджетів, які спрямовані на фінансування витрат з соціального захисту населення [8, с. 132].

Мищенко Л. О. притримується думки, «що під соціальним захистом слід розуміти сукупність нормативно закріплених соціальних гарантій спрямованих на вирівнювання положення окремих

верств громадян, які потребують державної допомоги з іншими у випадках настання соціальних ризиків» не виділяючи окремо категорію соціальне забезпечення [6].

Такої ж думки Хомин О. Й. та Бутрин О. І. : «соціальний захист населення – це діяльність держави, яка скерована на гарантування громадянам їхніх основних соціальних прав завдяки створенню та забезпеченню сприятливих умов для всебічного розвитку населення. Держава повинна не лише гарантувати, а й забезпечувати різним верствам населення певний так званий «пакет» соціальних пілг та гарантій не лише в разі виникнення ризиків чи несприятливих умов проживання, а й взагалі впродовж усього життя» [12, с. 248].

Найбільш повно дану проблематику висвітлив Раневич О. Ю. : «соціальний захист у конституційному його розумінні є ширшою категорією, ніж соціальне забезпечення, і включає останнє поміж інших структурних елементів. Проте в законодавстві України відсутнє єдине розуміння цих правових понять, що зумовлює юридичну невизначеність і ототожнення конституційно-правових термінів «соціальний захист» і «соціальне забезпечення». Соціальний захист можна визначити як комплекс правових, економічних та організаційних заходів і засобів, покликаних убезпечити як населення загалом, так і окремих індивідів від впливу на них негативних обставин об'єктивного характеру. На відміну від соціального забезпечення, соціальний захист включає й інші соціальні гарантії, що покликані створити умови для нормального життя та розвитку людини, підтримання стану соціальної безпеки та соціальної захищеності її життя та здоров'я, а також не допустити негативних наслідків у суспільстві й забезпечити соціальну справедливість» [9, с. 91].

Розглянемо соціальний захист та соціальне забезпечення в умовах карантину на прикладі Волинської області. Згідно інформації департаменту соціального захисту населення Волинської обласної державної адміністрації в області розпочато виплату соціальних допомог, які перепризначені автоматично в умовах карантину.

Через обмеження та відсутність можливостей безперешкодного доступу до приміщень органів соціального захисту населення в період надзвичайної ситуації державні соціальні допомоги, які призначені та термін яких спливає саме в період карантину, перепризначаються автоматично. До них відносяться : державні соціальні допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиним матерям, допомоги сім'ям, які доглядають важкохворих дітей, тимчасові допомоги на дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, державні соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію. Законодавчо визначено питання перепризначення виплат на період надзвичайної ситуації усіх соціальних допомог громадянам, в яких на цей час припадає медична перекомісія при встановленні інвалідності. Перепризначення (продовження) допомог на новий термін здійснюється без заяв одержувачів та без інших необхідних документів.

Протягом квітня 2020 року органами соціального захисту населення Волинської області здійснено перепризначення соціальних допомог близько 5 тисячам громадян на загальну суму 21,5 млн. грн. Також протягом даного періоду одноразову виплату в сумі однієї тисячі гривень (в зв'язку із виникненням та поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19), в області отримало близько 17 тисяч окремих категорій громадян. Дані грошові кошти не будуть враховуватись при перепризначенні субсидій [1].

Щодо житлових субсидій, то вони перепризначені автоматично на наступний період усім одержувачам, які їх отримували протягом опалювального періоду 2019-2020 років, без їхніх звернень. Крім того збільшенні на 50 % соціальні нормативи користування окремими комунальними послугами на період дії карантину.

По завершенню карантину органи соціального захисту населення здійснять перерахунок усіх розмірів випланих допомог, субсидій, пенсій, тощо на підставі поданих заяв та супровідних документів.

Позитивним прикладом соціального захисту населення в умовах карантину є співпраця соціально відповідального бізнесу з органами державної влади. Зокрема, за сприяння Міністерства соціальної політики України та вітчизняної мережі магазинів АТБ надано допомогу продуктовими наборами малозабезпеченим верствам населення Волинської області. Відповідно до розподілу департаменту соціального захисту населення Волинської обласної державної адміністрації протягом карантину 17800 продуктових наборів в магазинах АТБ отримало 18 територіальних центрів, 12

центрів надання соціальних послуг районів і міст області. До складу продуктового наборів входили життєво необхідні продукти та товари: крупи, макарони, цукор, сіль, рослинні масла, лимони, печиво, чай та інше. Соціальні працівники забезпечили адресну доставку даної натуральної допомоги визначеним соціально незахищеним верствам населення [1]. Така співпраця не тільки забезпечила знедолених продуктами харчування, а й значно зменшила інфікування осіб, що знаходяться у підвищеній зоні ризику.

Благодійний фонд «Тільки разом» витратив на соціальний та медичний захист волинян більше 13 мільйонів гривень. Зокрема, для боротьби з розповсюдженням інфекції вразливим верствам населення були роздані продуктові набори на 317 тис. грн.. Для медичних закладів міста Луцька закуплені: 15 тисяч захисник масок та засоби індивідуального захисту й дезінфекції, захисні окуляри, ліки та медичні вироби, 65 сучасних багатофункціональних ліжок та нова постільна білизна, пральне обладнання, бронхофіброскоп та ларингоскоп, термодезінфектор з мийними засобами, біохімічний аналізатор, система очищення води та багатофункціональна клінічна центрифуга; змонтовано два потужні компресори системи подачі кисню для апаратів штучної вентиляції легень; встановлено систему кріоциліндрів та бокси з металопластикових конструкцій для унеможливлення контакту хворих з іншими пацієнтами й медичними працівниками; облаштовано бокс для стерильних робіт та ПЛР лабораторію [2]. Причому дані роботи були здійснені у дуже короткий термін, що значно покращило готовність Волинської області до епідемічної ситуації. Оскільки процедура розподілу та освоєння коштів державного та місцевих бюджетів є досить складною та потребує певного часу навіть у надзвичайному режимі.

Карантин привернув увагу посадовців до соціального захисту медичного персоналу, оскільки заробітні плати в даній сфері мізерні, особливо в молодих лікарів та медсестер. Зокрема, голова Волинської обласної ради зобов'язала комісію з питань бюджету, фінансів та цінової політики підготувати розрахунки для компенсації перевізникам за перевезення медиків, які працюють на обласних комунальних медичних підприємствах і проживають в місті Луцьку та за його межами. А також винайти можливості для додаткового преміювання медичних працівників зайнятих лікуванням хворих на COVID-19 [2].

Необхідно відмітити не готовність місцевих органів державної влади до ефективних управлінських рішень в умовах карантину. Наприклад, на засіданні регіональної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, що відбулась під керівництвом голови Волинської облдержадміністрації 9 квітня 2020 року, прийняли додаткові обмежувальні заходи. Зокрема, на вербну неділю, починаючи з 11 квітня з 13.00 до 13 квітня 6.00 в області ввели режим максимального обмеження пересування, влада вказала населенню не виходити з дому та придбати необхідні продукти і ліки заздалегідь [1]. Рекомендаційне рішення місцевої ОДА, не було відповідним чином роз'яснене населенню, що спричинило додаткову паніку та черги у супермаркетах і аптеках, оскільки громадяни подумали, що дані заклади не будуть працювати.

Висновки. Поєднавши та узагальнивши більшість тлумачень та підходів, ми можемо стверджувати, що не існує єдиного загальноприйнятого визначення понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист населення», а також єдності думок щодо їх складу, структури та методів прояву. На основі проведених досліджень ми сформуваємо власне бачення сутності даних категорій та дотримуємось думки про хибність їх ототожнення. На нашу думку категорія «соціальний захист» є ширшим поняттям, яке включає в себе «соціальне забезпечення».

Під «соціальним захистом» ми розуміємо систему взаємопов'язаних економіко-правових заходів направлених на покращення добробуту вразливих верств населення шляхом надання їм пільг, допомог, субсидій, соціальних послуг, страхових виплат, чи можливостей додаткового заробітку з метою їх підтримки та створення умов для набуття власної фінансової самодостатності. Кінцевою метою держави у здійсненні соціального захисту є зменшення соціального напруження серед населення, заради досягнення високого рівня соціальної безпеки в країні.

Під «соціальним забезпеченням» ми розуміємо гарантовану державою систему матеріального забезпечення населення, яка передбачає страхові виплати громадянам після досягнення ними певного віку, у разі інвалідності, тимчасової непрацездатності, інших випадках передбачених законодавством; утримання будинків-інтернатів та територіальних центрів соціального обслуговування для громадян, які потребують догляду та не мають близьких родичів.

Органи державної влади України не були готові до соціального захисту та соціального забезпечення населення в умовах карантину. Тому більшість управлінських рішень в цій сфері були безсистемними, та приймалися по аналогії до країн Європейського Союзу, без врахування національних особливостей. Зокрема, в Україні незначний державний фінансовий резерв, мізерні накопичення домашніх господарств, слабка медична система, значні диспропорції у структурі малого та великого бізнесу в порівнянні з країнами ЄС. Крім того, значна кількість заробітчан та соціально вразливих верств населення, що спричинило значні додаткові ризики.

Прийняті Кабінетом міністрів заходи по впровадженню надзвичайної ситуації на території всієї держави, були суперечливі з юридичної точки зору, оскільки обмежували конституційні права громадян без введення надзвичайного стану. Значна частина населення, була змушена піти у відпустки за свій рахунок, не отримавши від держави жодних компенсацій, щодо оплати комунальних послуг. Аналогічна ситуація склалася у бізнесі, операційна діяльність фактично зупинилася, а податки та кредитні зобов'язання необхідно сплачувати. Такий стан за якого держава накладає на фізичних та юридичних осіб додаткові обмеження та зобов'язання, не здійснюючи у відповідь компенсаційних заходів, ми пропонуємо називати «гібридний надзвичайний стан».

На наш погляд для забезпечення ефективного соціального захисту населення в умовах карантину необхідно:

- Забезпечити самоізоляцію категорій населення, що знаходяться у зоні підвищеного ризику (старші шістдесяті років, з наявністю хронічних захворювань, послабленим імунітетом, тощо), не обмежуючи при цьому здорових працездатних громадян.

- Здійснити перепризначення (продовження) усіх видів соціальних допомог та субсидій на період карантину без будь-яких документів, тобто за відсутності безпосередніх звернень громадян.

- Організувати ефективну обсервацію усіх громадян, що прибувають з країн з підвищеною епідемічною ситуацією.

- Запровадити виробництво власних дезінфікуючих засобів, спецодягу та обладнання на пільгових умовах оподаткування.

- Максимізувати безконтактні розрахунки (банківськими картами, телефонами з NFC модулем), заради обмеження готівкового обігу та зниження ризиків передачі вірусу через банкноти. З цією метою необхідно стимулювати сферу безконтактних розрахунків програмами лояльності як для клієнтів банків так і для самих фінансових установ; перевести готівкову видачу пенсій та інших соціальних виплат на банківські карткові рахунки.

- Налагодити доставку життєво важливих продуктів та товарів вразливим категоріям населення, аби мінімізувати їх присутність у громадських місцях, використовуючи ресурси Укрпошти та територіальних центрів соціального обслуговування.

- Обмежити експорт важливих харчових продуктів першої необхідності, зокрема гречки, пшениці, олії, аби створити їх запаси в країні на довгостроковий період, та покращити соціальну безпеку країни.

- Проводити на загальнодоступних інформаційних ресурсах постійну роз'яснювальну роботу, щодо рішень органів державної та місцевої влади пов'язаних з обмеженням пересування населення та здійснення карантинних чи санепідеміологічних заходів, аби уникнути паніки, ажіотажу та черг за продуктами першої необхідності.

- Створити чітку інструкцію щодо порядку госпіталізації хворих, та осіб підвищеного ризику зокрема, як на загальнодержавному так і місцевому рівнях. Вказати необхідний список речей, продуктів, ліків, засобів захисту, фінансових ресурсів, тощо, які громадянам рекомендовано мати наготовленими на випадок госпіталізації їх чи близьких родичів.

- Заборонити проїзд у громадському транспорті особам, що знаходяться у зоні підвищеного ризику (пенсіонерам, хронічним хворим, тощо), інші категорії населення перевозити лише в засобах індивідуального захисту та з розрахунку одна особа на два квадратних метра транспортного засобу.

- Обмежити богослужіння усіх конфесій, перевести їх в он-лайн режим, заборонити присутність мирян у храмах до повного завершення карантину. Особливо важливо не допустити скупчення віруючих під час релігійних свят вербної неділі, Пасхи, тощо.

- Забезпечити безкоштовний проїзд медичного персоналу, до місць роботи та у зворотному напрямку, виділити кошти на харчування медперсоналу, які лікують хворих на COVID-19 в умовах обсервації.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці ефективних методів соціального забезпечення в умовах карантину, аби при мінімальному обмеженні прав і свобод населення досягнути максимальних стандартів соціального захисту.

Джерела та література

1. Волинська обласна державна адміністрація. URL : <https://voladm.gov.ua/> (дата звернення: 15.04.2020).
2. Волинська обласна рада. URL : <http://volynrada.gov.ua/> (дата звернення: 16.04.2020).
3. Дутчак А. В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С. 568-571.
4. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України: окремі аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. № 2 (12). С. 1-10.
5. Колосок А. М. Соціальний захист населення: актуальні проблеми та перспективи розвитку. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. №17. С. 38 – 45. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-38-45>
6. Міщенко Л. О. Сучасний стан соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні в умовах децентралізації: напрями подальшого розвитку. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5867>
7. Нечипоренко С. Д. Сутність та значення соціального страхування в системі соціального захисту населення. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 55-60.
8. Огінська А. Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 131-136.
9. Раневич О. Ю. Про використання термінів «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» в нормативно-правових актах України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 88-92.
10. Сторонянська І. З., Гринчишин І. М., Дуб А. Р., Хорга Й. Фіскальна децентралізація в Європі в контексті розвитку соціального захисту. *Економічний часопис-XXI*. 2019. № 175 (1-2), С. 24-28. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-04>
11. Філіпчук В. Р. Тенденції та проблеми фінансового забезпечення соціального захисту населення за умов глобалізації. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 31, С. 141-147.
12. Хомин О. Й., Бутрин О. І. Соціальний захист населення: суть поняття та еволюція. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2015. № 1, С. 245-254.

References

1. Volynska oblasna derzhavna administratsiia [Governor of Volyn Oblast]. (n.d.). voladm.gov.ua. Retrieved from <http://voladm.gov.ua/> [In Ukrainian].
2. Volynska oblasna rada [Volyn Regional Council]. (n.d.). volynrada.gov.ua. Retrieved from <http://volynrada.gov.ua/> [In Ukrainian].
3. Dutchak, A.V. (2017) Sotsialne zabezpechennia hromadian: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. [Public social security: current state and prospects of development]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 5 (45), 568-571 [in Ukrainian].
4. Klymenko, A. L. (2017) Sotsialnyi zakhyst i sotsialne zabezpechennia v umovakh yevrointehratsii Ukrainy: okremi aspekty [Social protection and social security in the conditions of Ukraine's Eurointegration: selected aspects]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*. 2 (12), 1-10 [in Ukrainian].
5. Kolosok, A. M. (2019) Sotsialnyi zakhyst naselennia: aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku [Social protection of population: actual problems and prospects of development]. *Ekonomichni chasopys Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*, 17, 38–45. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-38-45> [In Ukrainian].
6. Mishchenko, L. O. (2017) Suchasnyi stan sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoho zabezpechennia naselennia v Ukraini v umovakh detsentralizatsii: napriamy podalshoho rozvytku [The current state of social protection and social security of the population in Ukraine in conditions of decentralization: directions of further development]. *Efektivna ekonomika – Efektivna ekonomika*, 11. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5867> [in Ukrainian].

7. Nechyporenko, S. D. (2017) Sutnist ta znachennia sotsialnoho strakhuvannia v systemi sotsialnoho zakhystu naseleння [The essence and importance of social insurance in the social protection system]. *Ahrosvit –Agrosvit*, 6, 55-60 [in Ukrainian].

8. Ohinska, A. Yu. (2018) Sotsialnyi zakhyst naseleння ta finansovyi mekhanizm yoho realizatsii: teoretyko-kontseptualnyi zriz [Social protection of the population and financial mechanism of its realization: theoretical and conceptual section]. *Ekonomika ta derzhava – Ekonomika ta derzhava*, 4, 131-136 [in Ukrainian].

9. Ranevych, O. Yu. (2017) Pro vykorystannia terminiv «sotsialnyi zakhyst» i «sotsialne zabezpechennia» v normatyvno-pravovykh aktakh Ukrainy [On the use of the terms «social protection» and «social security» in the legal acts of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 9, 88-92 [in Ukrainian].

10. Storonianska, I. Z., Hrynchyshyn, I. M., Dub, A. R., & Khorha, Y. (2019) Fiskalna detsentralizatsiia v Yevropi v konteksti rozvytku sotsialnoho zakhystu [Fiscal decentralization in Europe in the context of social protection development]. *Ekonomichni chasopys- XXI – Economic Annals-XXI*, 175(1-2), 24-28 DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-04> [in Ukrainian].

11. Filipchuk, V. R. (2018) Tendentsii ta problemy finansovoho zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naseleння za umov hlobalizatsii & Trends and problems of financial provision of social protection of the population under globalization conditions]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black sea economic studies*, 31, 141-147 [in Ukrainian].

12. Khomyn, O. J., & Butryn, O. I. (2015) Sotsialnyi zakhyst naseleння: sut poniattia ta evoliutsiia [Social protection of population: the essence of the concept and evolution]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia ekonomichna. – The Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs (economic series)*, 1, 245-254 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.04.2020 р.

УДК 331.101.32

Болквадзе Наталія,
кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний економічний університет,
кафедра міжнародних економічних відносин,
м. Тернопіль; ORCID ID 0000-0002-1253-5892,
e-mail: polikevychnata@gmail.com

Гетьман Тетяна,
магістрант,
Тернопільський національний економічний університет,
кафедра міжнародних економічних відносин,
м. Тернопіль; ORCID ID 0000-0003-0154-6550,
e-mail: tatianahetman5@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-72-82>

СУЧАСНІ МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ІТ-КОМПАНІЙ

У статті розкрито новітні методи мотивації персоналу, а також розглянуто роль стимулів в процесі мотивації праці. Охарактеризовано теорію очікувань В. Врума та наведено правила, які покликані допомогти підвищити мотивацію співробітників компанії. Проаналізовано динаміку росту кількості ІТ-спеціалістів в Україні та їх географічну приналежність. Здійснено опитування працівників ІТ сфери в м. Тернопіль для виявлення найголовніших факторів, що впливають на їх мотивацію. Підтверджено, що мотивація орієнтована лише на грошове заохочення, не є достатньою. Згідно з проведеним опитуванням виявлено, що професійний ріст та комфортний психологічний клімат відіграють не менш важливу роль у мотивації ІТ-фахівців, а ніж матеріальні стимули.

Ключові слова: мотивація, персонал, методи мотивації, теорія очікувань, потреби працівників, стимулювання.

Болквадзе Наталія,
кандидат экономических наук, доцент,
Тернопольский национальный экономический университет,
кафедра международных экономических отношений,
г. Тернополь

Гетман Татьяна,
магистрант,
Тернопольский национальный экономический университет,
кафедра международных экономических отношений,
г. Тернополь

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА ИТ-КОМПАНИЙ

В статье раскрыты новейшие методы мотивации персонала, а также рассмотрено роль стимулов в процессе мотивации труда. Охарактеризовано теорию ожиданий В. Врума и приведены правила, которые призваны помочь повысить мотивацию сотрудников компании. Проанализирована динамика роста количества ИТ-специалистов в Украине и их географическую принадлежность. Осуществлен опрос работников ИТ-сферы в г. Тернополь для выявления главных факторов влияющих на их мотивацию. Подтверждено, что мотивация ориентирована только на денежное поощрение, не является достаточным. Согласно проведенному опросу выявлено, что профессиональный рост и комфортный психологический климат играют не менее важную роль в мотивации ИТ-специалистов, нежели материальные стимулы.

Ключевые слова: мотивация, персонал, методы мотивации, теория ожиданий, потребности работников, стимулирование.

Bolkvadze Nataliia,
PhD in Economics, Assistant Professor,
Ternopil National Economic University,
Department of International Economic Relationship,
Ternopil

Hetman Tatiana,
Master student,
Ternopil National Economic University,
Department of International Economic Relationship,
Ternopil

MODERN METHODS OF STAFF MOTIVATION OF IT COMPANIES

The article describes the newest methods of motivating staff, not focusing solely on material incentives. The role of incentives in the process of work motivation as specific external irritants is considered. In the article, incentives are also considered as levers of influence, which concentrate certain motives of a person. The theory of expectations of V. Vrum, which states that the employee is obliged to have such needs, which can be significantly satisfied with the result of anticipated rewards, is characterized. The rules that are intended to help increase the motivation of the company's employees are outlined. The growth dynamics of the number of IT specialists in Ukraine and their geographical identity are analyzed. It is revealed that geographically Ukraine is divided into five IT hubs (Kyiv, Odesa, Lviv, Dnipro, Kharkiv), which accumulate 75% of all IT employees in Ukraine. Accordingly, startup projects and the latest developments of the IT-sphere are implemented and based in these hubs. The IT sector employees in Ternopil were interviewed to identify the main factors that influence their motivation. The main age category of employees in IT companies is young people aged 18 to 25 years (68.3%), and 25 to 45 years (31.7%). The number of men working in the IT sector is 63.3% and women - 36.7%, which means that the prevalence of men in the companies surveyed is significant. In our opinion, this situation is explained by the change of priorities in the young generation and the desire of women to develop new professions in the IT field. The largest number of respondents work in companies up to a year, and the least number of employees work at the same company for more than five years, which indicates that the companies have insufficient staff turnover policies. The study confirmed that motivation focused solely on monetary incentives is not sufficient. According to the survey, it was found that professional growth and comfortable psychological climate play no less important role in the motivation of IT professionals than material incentives. Besides, the curiosity of the accomplished tasks, the workplace, stability, free schedule, the ability to work outside the office, the status, and the brand of the company is dramatically important.

Key words: motivation, staff, methods of motivation, theory of expectations, needs of employees, stimulation.

Постановка проблеми. Для вдалого та результативного існування будь-якого виробництва, компанії чи організації, незалежно від послуг та товарів які вона пропонує, потрібні ефективні та кваліфіковані кадри. Якщо компанії вдалося сформувати колектив із надійних працівників, необхідно вагому увагу приділяти їх мотивації. Стимулювання працівників займає одне з головних місць в управлінні персоналом, оскільки таким чином компанії можуть досягати значних результатів у своїй діяльності. І тому, заохотити працівників орієнтуватися на досягнення цілей компанії є основним завданням управління персоналом.

Незнання основ мотивації персоналу та економія коштів на методах мотивування є головними проблемами компаній, що хочуть підвищити результативність своїх працівників. Найчастіше увага приділяється соціально-психологічним аспектам стимуляції персоналу, що створюють певні умови для здобуття значних результатів виробничо-господарської діяльності, з мінімальними низькими та ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему мотивації персоналу знайшла своє відображення в наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а саме: В. Врум [11], Ф. Херцберг[12], Д. Макклелланд [13], А. Маслоу [14], О. Бугуцький [16] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Конкурентоспроможність вітчизняних компанії на ринку залежить від вміння пристосовуватися до внутрішніх та зовнішніх викликів. Одним із ефективних способів внутрішньо підсилити компанію – це залучення

кваліфікованих працівників, що в свою чергу потребує впровадження вітчизняними компаніями новітніх методів керування персоналом базуючись на досвіді міжнародних фірм.

Виклад основного матеріалу. Фахівці по роботі з персоналом, протягом останніх років вивчають, досліджують та пропонують новітні та оригінальні способи стимулювання працівників. Стандартні методи, в основі яких лежали лише грошові винагороди відійшли у минуле, а на заміну їм прийшли сучасні методи, які отримують відгос за допомогою нееконімічних шляхів стимулювання [1, с. 200].

На сьогоднішній день, у процесі мотивації праці стимули відіграють значну роль. Стимули – це специфічні зовнішні подразники, яким властива роль «важелів» впливу, які концентрують ті чи інші мотиви людини [5]. Особливість стимулів полягає у тому, що вони запрограмовані виконувати роль «каталізатора» активності працівників, а відповідно спрямованість якої вже буде визначатися внутрішньою мотиваційною структурою особистості. Стимули будуть ефективними та зможуть вплинути на результати діяльності співробітника лише тоді, коли вони здатні викликати реакцію людини до певної ситуації.

Кравчик В.К. [3, с. 12] зазначає, що стимулювання має різні форми, а особливо поширеним є матеріальне стимулювання. У своїй праці «Про сутність маркетингу трудових ресурсів» Кравчик В.К. [3, с. 12] вважає, що «...процесом стимулювання – являється процес використання різних стимулів для мотивування людей...» та варто враховувати ситуацію, коли матеріальне стимулювання буде найбільш оптимальним і не призведе до нівелювання самого стимулу. Таке обмеження є необхідним з огляду на складну та не однозначну систему потреб, пріоритетів, інтересів і цілей працівників. Система мотивування за принципом «батого і пряника» недооцінювала цю особливість людської мотивації. Жодна система керування не буде ефективно функціонувати без створення ефективної мотиваційної моделі, оскільки мотивація спонукає конкретного індивіда і колектив у цілому до досягнення, як особистих так і загальних цілей в організації [3, с. 12].

Варто звернути увагу на теорію очікувань В. Врума [11], що базується на очікуванні певної події. Вона пояснює важливість трьох взаємозв'язків:

- витрати – результати;
- результати – винагорода;
- винагорода – задоволеність винагородою [8].

Послідовники теорії очікувань запевняють, що рівень мотивації працівників пов'язаний від уявлень суб'єктів щодо своїх вмінь до здійснення різного роду задач і одержання бажаної премії. Теорію очікувань можна сформулювати як вчення, що описує залежність мотивації від двох пунктів: скільки б хотіла людина одержати й наскільки реально для неї отримати те, що вона хотіла б отримати, а саме, як багато зусиль вона готова приділити цьому [9].

Таким чином, в теорії очікувань, потреба не є ключовою умовою мотивації людини задля завоювання певної цілі. Процесуальні теорії очікування показують, що поведінка працівників визначається поведінкою:

- начальника, що при відповідних умов покращує роботу співробітника;
- працівника, який упевнений, що за будь-якої ситуації йому буде видана премія;
- співробітника і начальника, які припускають, що при відповідному покращенні якості роботи, він отримає винагороду;
- співробітника, який ототожнює розмір премії із сумою, яка потрібна йому для задоволення потреби [11].

У своїй науковій праці Іванов С.Л. зазначає, що мотивація буде слабнути, якщо люди не відчувають прямого зв'язку між затратними спробами та досягненими результатами. Брак взаємозв'язку може бути спричиненим неправильною самооцінкою робітника, його слабку підготовку чи невідповідне навчання, недостатності прав у працівника до здійснення необхідного завдання [6, с. 22].

Вище зазначене дає нам розуміння, що в теорії очікування виокремлюється потреба у перевазі удосконалення якості праці й впевненості в тому, що це буде відзначено начальником та дасть працівнику змогу насправді задовольнити свою потребу.

Керівництво компанії мусить складати високий, але реалістичний рівень очікувань від результатів працівників і надихати їх, що вони в змозі досягти цих цілей, якщо докладуть певних

зусиль. Зазвичай, працівники оцінюють свої зусилля базуючись на тому, що очікує від них їхнє керівництво.

Відповідно, спираючись на теорії очікувань можна сказати, що працівник зобов'язаний мати такі потреби, які можуть значною мірою бути задоволені результатом передбачуваних нагород. Також керівник повинний запроваджувати відповідні заохочення, які зможуть задовольнити очікувану потребу працівника. Задля ефективної мотивації менеджер повинен встановити тверде співвідношення між досягнутими результатами та винагородою. Для прикладу, у ряді комерційних установ нагороду виділяють у вигляді визначених товарів, розуміючи, що працівникам вони необхідні.

Загалом, що теорія очікувань В. Врума має свої позитивні та негативні сторони:

Переваги:

- наявність чіткого співвідношення між результатами та нагородою лише за ефективну роботу;
- ретельний контроль за рівнем самооцінки працівників, їх знань та навичок;
- високе, але реалістичне планування рівня результатів підлеглих.

Недоліки:

- неповністю беруться до уваги індивідуальні особливості кожної людини та організації;
- недостатньо досліджені методологічні заходи та технічна сторона використання моделі у реальному житті.

Отже, головна суть, чому модель В. Врума стала значущою серед сучасних моделей трудової мотивації та породила безліч досліджень, на нашу думку полягає в тому, що вона не вдається до спрощень, оскільки змістовні теорії, в свою чергу занадто спрощують та перефразовують мотивацію людини.

Колот А. наводить правила, які покликані допомогти підвищити мотивацію співробітників [2, с. 198]:

1. Несподівані, непередбачувані і нерегулярні заохочення мотивують краще, ніж прогнозовані. Це правило легко пояснити. Часто так виходить, що ті заохочення про які нам відомо і вони регулярні, можуть на підсвідомості людини прирівнюватися до частини заробітної платні, яку вони звикли отримувати в певний день і в фіксованому розмірі.

2. Мотивування приносить результати, тільки коли робітники відчують визнання свого внеску та володіють заслуженим статусом. Це пояснюється тим, що всі працівники хочуть визнання, а ті, які про це прямо не говорять все одно про це думають і таємно бажають. Це можливо пояснити егоцентричною природою людини. Проте, використання цього правила має деякі негативні наслідки: збільшення конфліктів в колективі, надмірне переоцінювання та/або недооцінювання працівників

3. Наступне правило – позитивне підкріплення результативніше негативного. Метод «негативного підкріплення» – метод зміни небажаної поведінки. Метод полягає в моментальній і неприємній для працівника реакції на його небажану поведінку. Для прикладу: співробітник не справляється з обов'язками, оскільки він працює за себе і за іншу людину, яка захворіла і яку нікому замінити. У відповідь його начальник вкрай різко реагує на негативний результат і позбавляє його премій, виписує штрафи.

4. Робітників необхідно стимулювати за проміжними досягненням, не чекаючи закінчення всього проекту. Отже, позитивно мотивувати співробітника необхідно частіше та відповідно до об'єму виконаної працівником роботи [5].

5. І останнє правило, яке перетинається з першим – заохочення повинні застосовуватися якомога швидше після виконаної співробітником роботи. В жодному разі про заохочення не можна забувати, особливо якщо керівник дав обіцянку співробітнику, що його чекає бонус за виконану ним роботу. У цьому правилі є закономірність: чим довше проміжок між успішно виконаною роботою і заохоченням тим менший ефект від даного заохочення.

В даний час в Україні стрімко збільшується кількість ІТ-компаній, де переважно працює молодь. Така висока кількість працівників зумовлена швидким ростом галузі та отриманням великого доходу в цій сфері. Проте, навіть попри високий рівень заробітної плати, в компаніях зіштовхуються із недостатньою мотивацією персоналу. В свою чергу це призводить до втрати кваліфікованих працівників (перехід до конкурентів) або виїзд за кордон, що є проблемою.

Найбільший актив українського ринку розробки програмного забезпечення – це велика кількість ІТ-фахівців. Станом на 1 квартал 2019 року він нараховує понад 184 700 фахівців, і прогнозують, що на кінець 2020 року кількість працівників задіяних в ІТ сфері перевищить 200 000 (рис 1). Згідно досліджень [7] приблизно 60% українських розробників програмного забезпечення зараз працюють в ІТ компаніях з аутсорсингу.

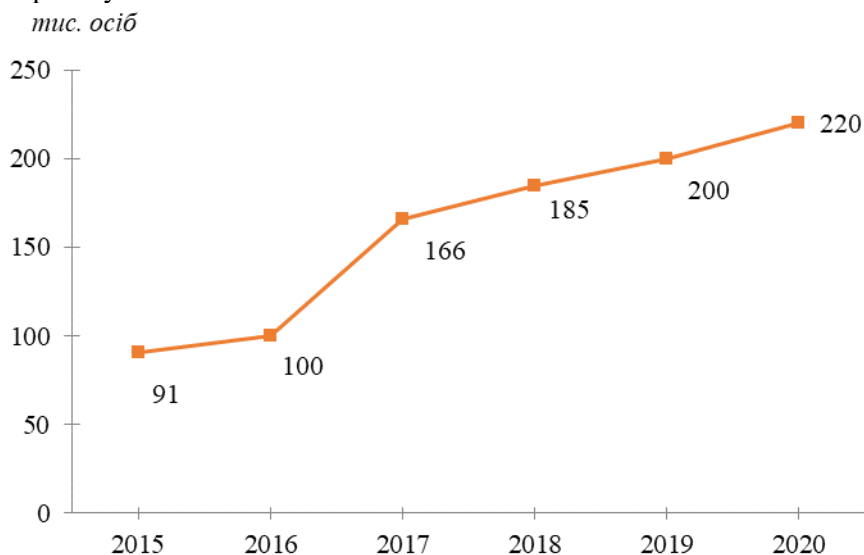

Рис.1. Число ІТ спеціалістів в Україні

Джерело: сформовано автором за даними [7]

Варто зазначити, що окрім високого рівня заробітної плати є ще декілька основних причин такого значного росту кількості ІТ спеціалістів в Україні, а саме: соціальний статус та престиж, сильна база технологічної освіти, позитивні зміни в законодавстві та податковій політиці стосовно ІТ сфери, а також географічне положення України.

Головним лідером за кількістю ІТ-спеціалістів є Київ та київська область. Тут зареєстровано більше ніж 45 тис. працівників (рис. 2). Друге місце займає харківська область де знаходиться близько 22 тис. всіх ІТ-спеціалістів. Третє – львівська область (близько 16 тис. працівників). Дніпропетровська область посідає четверте місце, де є близько 14 тис. ІТ-спеціалістів. Всі ці міста є ІТ хабами, де акумулюються 75% усіх ІТ-фахівців України, а також базуються start-up проекти та впроваджуються новітні розробки.

Програмісти в Україні сьогодні – найбільш затребувані працівники. У них практично завжди суттєво зростає заробітна плата, і незалежно від ситуації на ринку праці, вони завжди матимуть робоче місце. Проте й тут трапляються випадки недостатньої мотивації, і тому мотивація персоналу давно стала ключовим чинником працездатності та успішності будь-якої компанії.

Перш за все, важливо приділяти увагу мотивації працівників, які приносять фірмі прямий дохід, а саме менеджери з продажу, менеджери проектів і керівники. Далі іде персонал, який займається підтримкою бізнесу, тобто ІТ-фахівці. Винятком є підприємства, що займаються створенням і продажем ІТ-товарів і послуг, в яких робота ІТ-спеціалістів – головне джерело доходу. Тут варто зазначити, що потрібно займатися мотивацією всіх ІТ-фахівців, не залежно від їх функції в компанії, адже ІТ-спеціалісти потрібні в кожній компанії і є важливим структурним і організаційним компонентом.

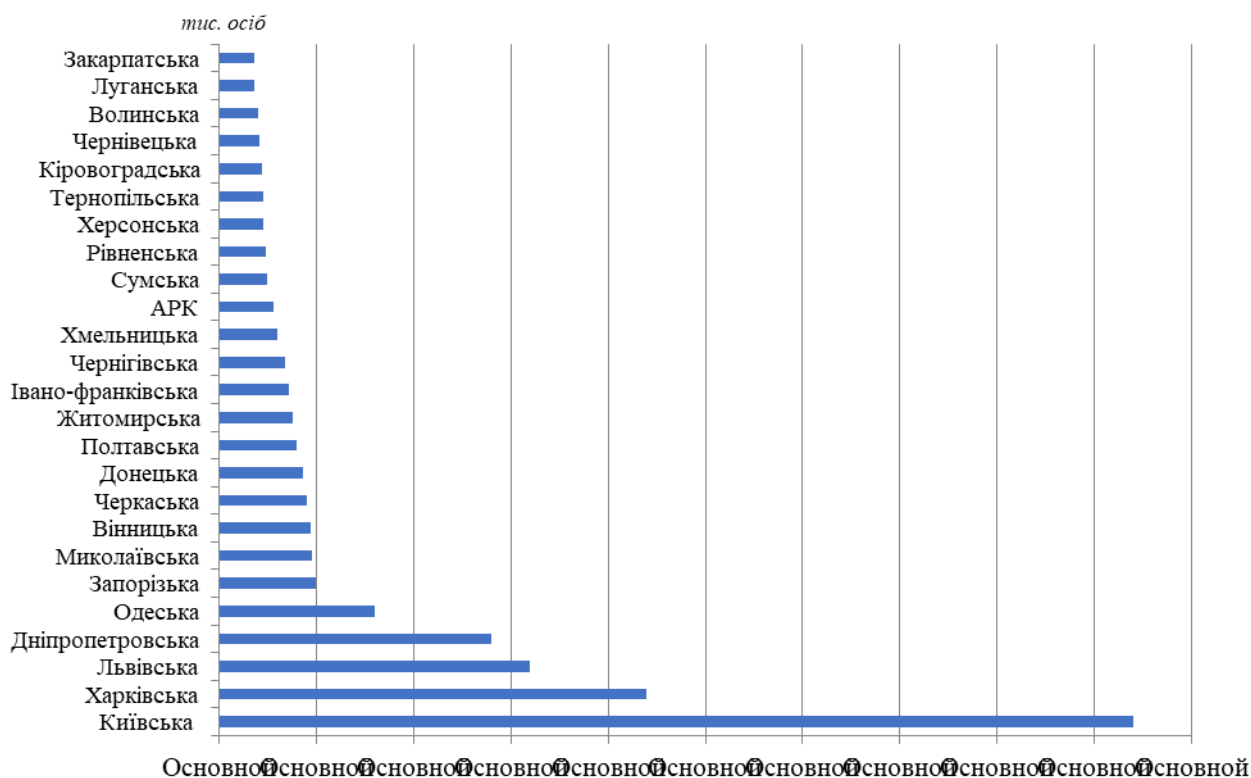

Рис.2. Кількість ІТ-спеціалістів за областями у 2019 р.

Джерело: сформовано автором за даними [10]

Професійне саморозуміння «айтішників» вагомо розширилося останнім часом. Раніше типовий представник ІТ-сфери відрізнявся асоціальним мисленням, основним мотиватором був цікавий зміст роботи, а різноманітні дії HR-менеджерів, орієнтовані на ефективну мотивацію персоналу, сприймалися без ентузіазму (типовий коментар: «Всі ці HR-вігадки тільки від роботи відволікають»). Сучасний ІТ-працівник зацікавлений як в матеріальній, так і в нематеріальній мотивації своєї роботи й досить добре обізнаний про власну значущість для компанії [4, с. 45].

Для кращої співпраці та введення ефективної стратегії мотивації, варто проводити аналіз персоналу. Опитування – як метод пізнання соціальних явищ та процесів чудовий спосіб отримання інформації. Саме тому нами було проведено опитування для визначення мотивації персоналу компаній в м. Тернополі, що працюють в ІТ сфері.

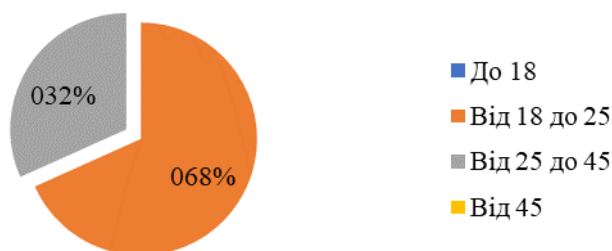

Рис.3. Вікова категорія опитаних

Джерело: сформовано авторами на основі проведеного опитування

Згідно з результатами діаграми (рис.3), основна вікова категорія працюючих в ІТ компаніях, молодь віком від 18 до 25 років (68,3%). Респонденти віком від 25 років до 45 років становили 31,7% опитаних. Як бачимо серед опитуваних немає осіб молодше 18 років та старше 45 років.

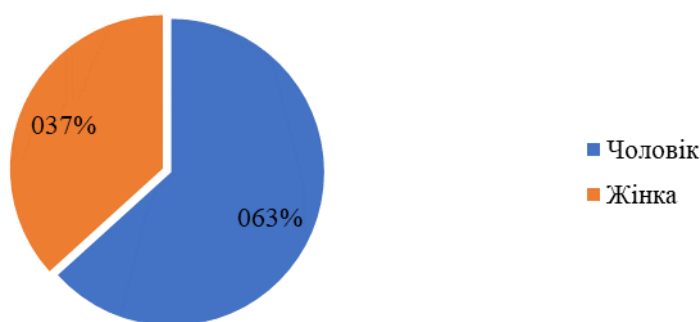

Рис.4. Статева належність респондентів

Джерело: сформовано авторами на основі проведеного опитування

Згідно з рис.4, кількість чоловіків працюючих в ІТ сфері становить 63,3%, а жінок – 36,7%. Ці дані є досить важливі, адже показують, що обидві статі зацікавлені у розвитку своїх здібностей в ІТ сфері.

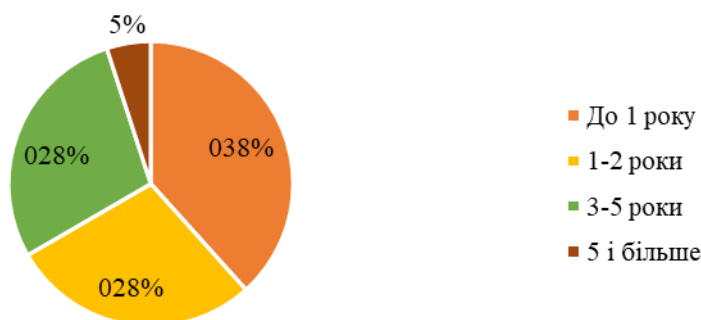

Рис. 5. Досвід роботи в ІТ

Джерело: сформовано авторами на основі проведеного опитування

Серед опитаних 38,3% ІТ-спеціалістів працюють до 1 року. Друге місце займають працівники з досвідом роботи 1-2 роки, а третє місце 3-5 років – 28,3%. Найменша частка належить категорії 5 років і більше – лише 5%. З огляду на ці дані, може зробити висновок про недостатню політику компанії із збереження персоналу та наявну плінність кадрів.

В ході опитування респонденти мали можливість обрати 3 найголовніших фактори, що впливають на їх мотивацію. Як видно із рис.6. серед ІТ-спеціалістів високий дохід та хороший колектив займають найвищі місця зі значенням у 70%. Далі важливим критерієм є професійний розвиток, що підкреслює важливість для компанії включати в мотиваційну стратегію різні види навчання.

Проаналізуємо обрані категорії у відповідності до відповідей респондентів:

- «Високий дохід». Вважається найлегшою і дієвою мотивацією праці високу заробітну плату. Для працівників в сфері ІТ, рівень заробітної плати справді займає вагоме місце. Згідно нашого дослідження близько 80% ІТ-фахівців, які планують змінити свою роботу і займаються активним пошуком нової, на співбесідах головною причиною цього рішення зазначають низький (невідповідний ринку) рівень заробітної плати. Проте, цей спосіб мотивації є досить витратним і не завжди дієвим, а з часом він може стати неефективним, адже високий рівень доходу стає настільки звичним, що не буде впливати на працездатність працівника.

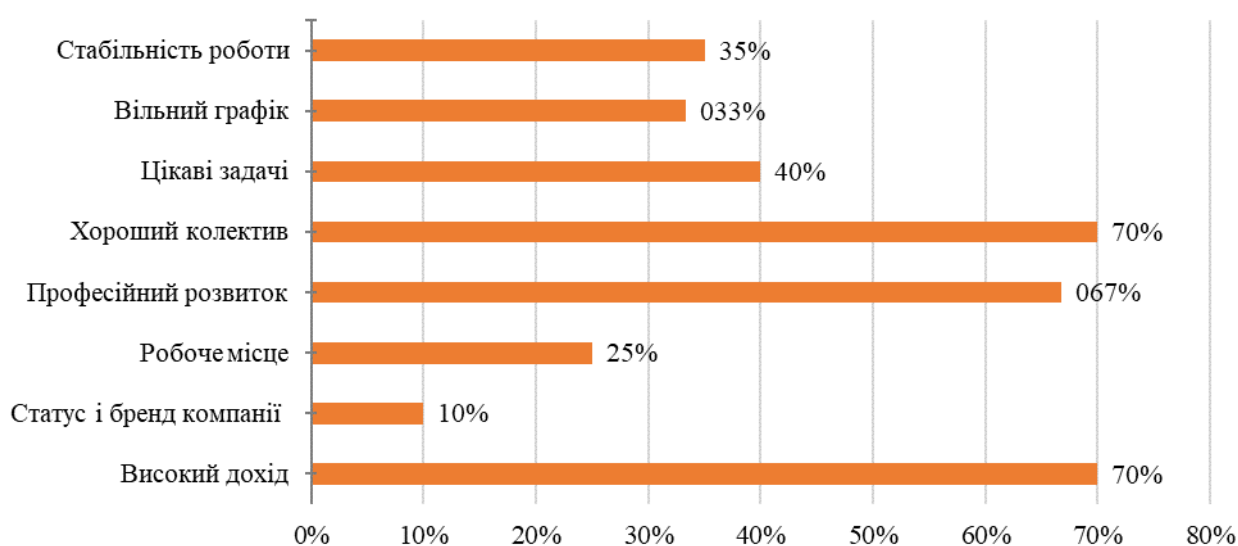

Рис. 6. Фактори, які впливають на комфорт роботи в компанії

Джерело: сформовано авторами на основі проведеного опитування

- «Хороший колектив і керівник». Доброзичливий колектив, лояльний і професійний топ менеджмент – складові психологічного мікроклімату будь-якої компанії. Співробітник, що працює в сприятливих соціальних і психологічних умовах, отримує від роботи більше задоволення, вмотивований на отримання видимого результату як для себе, так і для своєї компанії.

Для ІТ-спеціаліста в структурі мікроклімату провідну роль відіграє особистість і професіоналізм безпосереднього керівника. Відносини всередині колективу - більш другорядні. При зміні роботи другої за популярністю причиною звільнення після незадовільного рівня зарплати є догляд шановного керівника і неможливість спрацюватися з новим, некомпетентне керівництво.

- «Професійний розвиток» стоїть на 2 місці – 66,7%. ІТ-фахівці надають вагоме значення можливостям постійного особистісного та професійного розвитку. На даний момент працівники ставляться більш лояльно до роботодавців, які повністю або частково оплачують спеціалізоване ІТ-навчання: отримання професійних сертифікатів, проходження курсів підвищення кваліфікації та ін. В результаті компанія отримує більш професійного співробітника.

- «Цікаві задачі» (40% респондентів). У рідкісних випадках ІТ-фахівець погодиться виконувати роботу, яка не цікава йому особисто. Звичайно, якщо специфіка роботи ІТ-служби пов'язана з підтримкою існуючої системи, визначеними щоденними рутинними функціями, досить складно заради підвищення мотивації змінити зміст такої роботи. Однак навіть в подібній ситуації можна зробити кроки, які позитивно вплинуть на мотивацію – такі, як розширення існуючих функціональних обов'язків (наприклад, коучинг молодих фахівців), залучення в нові проекти та можливість горизонтальної ротації в ІТ-департаменті.

- «Стабільність роботи» (35%). Важливість цієї категорії свідчить про формування відданості роботі та впевненості в майбутньому.

- «Вільний графік» (33,3%). Прихильність до робочого графіка «з 9.00 до 18.00» як єдиного правильного і загальноприйнятого останнім часом переживає свій спад. Вільний графік дедалі більше набуває популярності. Надання можливості обрати для себе графік роботи буде надзвичайною перевагою та мотивацією.

- Робоче місце (25%). Комфортні умови праці, а саме зручне місце розташування компанії (близькість до центру/ зупинок/метро) і великий, світлий, добре обладнаний офіс займають ажливе місце. Розглядаючи цей мотиватор в розрізі мотиваційної системи ІТ-фахівця, має сенс виділити деякі його складові такі, як кондиціонер, звукоізоляція, якісні монітори.

• Статус і бренд компанії (10%). Важливість працювати у відомій фірмі виявилось не настільки суттєвим в порівнянні із іншими чинниками, що дозволяє стверджувати про зміну в пріоритетах молодого покоління працівників.

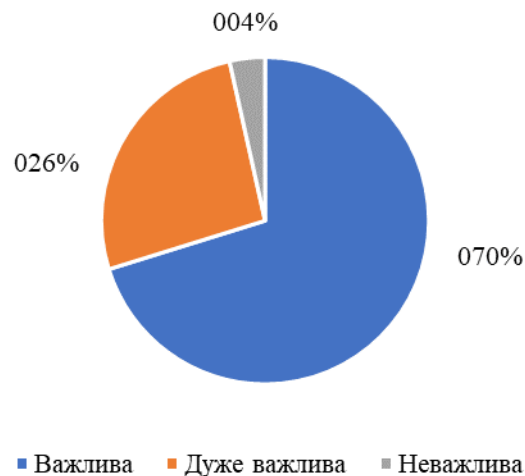

Рис.7. Важливість грошової мотивації

Джерело: сформовано автором на основі опитування

За результатами опитування (рис. 7) для 70,2% фінансова мотивації є важливою, для 26,3% дуже важливою і лише для 3,5% неважливою.

Відповідно до результатів проведеного опитування можемо зробити висновок, що для підвищення ефективності мотивації працівників ІТ сфери необхідно враховувати наступні пункти:

- Рівень заробітної плати досить вагомий для ІТ-спеціалістів, проте для посилення і підтримки рівня мотивації й ефективності роботи працівників є сенс започатковувати бонусну чи преміальну грошову частину;
- Варто мотивувати працівників можливістю отримання професійного росту через проходження ними професійного навчання;
- Комфортний психологічний клімат в компанії допоможе втримати працівників від зміни місця роботи та підвищити зацікавленість в кінцевому результаті спільної роботи.
- Змога обирати графік роботи є вагомим мотиваційним чинником для будь-якого ІТ-фахівця, що своєю чергою гарантує комфорт і допомагає індивідуальному підходу до оптимізації працездатності співробітника.

Висновки та пропозиції. На успіх та процвітання компанії впливають безліч факторів. Одним з них є майстерність мотивації. Для створення ефективної системи мотивації, враховуючи менталітет українського народу, хорошим прикладом є теорія очікувань В. Врума.

Наше дослідження було орієнтоване на ІТ-компанії що працюють в Україні. Результати анкетування працівників ІТ-компаній, дозволяють зробити висновок, що мотивація орієнтована лише на грошове заохочення, поступово відходить у минуле. Згідно з нашим опитуванням професійний ріст та комфортний психологічний клімат відіграють не менш важливу роль у задоволенні ІТ-фахівців, а ніж матеріальна мотивація. Додатково слід відзначити, що є досить багато різних факторів які також впливають на кінцевий результат роботи працівника

Система мотивації працівників має бути прозорою та зрозумілою для того, щоб усунути відчуття несправедливості та порівнянь. Кожен співробітник має знати, що за виконання якісної роботи, за ініціативу та нові ідеї, за творчий підхід до рішення завдань, він отримає відповідну винагороду у вигляді премії, знижок, безплатних квитків на участь у конференціях, новітнього обладнання, а також визнання з боку керівника та інших учасників. Отже, нехтування мотиваційним фактором у певній сфері призводить до зниження показників продуктивності праці, якості продукції в кожній конкретній організації чи компанії.

Джерела та література

1. Веснин В.Р. Менеджмент персоналу. М.: «Элит-2000». 2015. С. 200
2. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу. К.: КНЕУ. 2018. С. 198
3. Кравчик В.К. Про сутність маркетингу трудових ресурсів. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2016. №1. С. 12.
4. Різник В.В., Сучасні тенденції мотивації праці управлінського персоналу. *Економічний вісник університету*. 2018. №15/1. С. 45.
5. Лукашевич Ю. Стимулювання персоналу як підтримка стратегічного розвитку підприємства. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2010_14/Lukashevich%20UL.pdf. (дата звернення: 16.04.2020)
6. Іванов С.Л. Ролі нематеріальних чинників мотивації праці у формуванні людського капіталу сучасного підприємства в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2017. № 5. С. 22-23.
7. Software development in Ukraine: 2019-2020 IT market report. URL: <https://www.n-ix.com/software-development-in-ukraine-2019-2020-market-report/> (дата звернення: 20.04.2020).
8. Baran B. (2019). Employee Motivation: Expectancy Theory. Management Minutes: Quick Insights Into Behavior at Work. You Tube. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=0zd5m8V9No0> (дата звернення: 18.04.2020).
9. Isaac R. G., Zerbe W.J., Pitt D.C. Leadership and motivation: The effective application of expectancy theory. *Journal of Managerial Issues*. 2018. №13(2). P. 212-226.
10. Кількість ІТ-спеціалістів в Україні зросла на чверть. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/04/15/647043/> (дата звернення: 19.04.2020).
11. Врум В. Труд и мотивация. 1964. С. 100-120
12. Херцберг Ф., Моснер Б., Блох-Снидерман Б. Мотивация к работе: Пер. с англ. М.: Вершина, 2007. С. 240
13. Макклелланд Д. Мотивация человека. СПб.: Питер. 2007. С. 672 .
14. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. пер. с англ. СПб.: Питер. 2008. С. 352.
15. Колот А.М. Мотивація персоналу. К.: КНЕУ. 2012. С. 397.
16. Богущкий О.А. Фактори розвитку мотивації праці. *Економіка АПК*. 2005. № 7. С. 46–47.

References

1. Vesnyn V.R. (2015) *Menedzhment personala [HR Management]*. Moscow: Elit -2000 [in Russian].
2. Kolot A.M. (2018) *Motyvatsiya, stymulyuvannya y otsinka personalu [Motivation, stimulation and evaluation of staff]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Kravchuk V.K. (2001) Pro sutnist' marketynhu trudovykh resursiv [On the essence of labor marketing]. *Visnyk Akademiji praci i social'nykh vidnosyn Federaciji profspilok Ukrajinu – Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine*. (Vols. 1), (pp. 18-30) [in Ukrainian].
4. Riznyk V.V. (2010) Suchasni tendentsiyi motyvatsiyi pratsi upravlinskoho personalu [Current trends in the motivation of management staff]. *Ekonomichnyj visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*. Pereyaslav: Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named Hryhoriy Skovoroda (Vols. 15/1), (p. 45) [in Ukrainian].
5. Lukashevych J.(2009) Stymulyuvannya personalu yak pidtrymka stratehichnoho rozvytku pidpryyemstva [Stimulating staff to support the strategic development of the enterprise]. *Ekonomichnyj visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*. Retrieved from: <http://ephshair.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/89898989/461/%D0%92%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%2014%2C%202010.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=77> [in Ukrainian].
6. Ivanov S.L (2017) Roli nematerial'nykh chynnykiv motyvatsiyi pratsi u formuvanni lyuds'koho kapitalu suchasnoho pidpryyemstva v Ukrayini. [The role of intangible factors of labor motivation in the formation of human capital of a modern enterprise in Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*. (Vols. 5), (pp. 22-23) [in Ukrainian].
7. IT market report (2020) Software development in Ukraine: 2019-2020. Retrieved from: <https://www.n-ix.com/software-development-in-ukraine-2019-2020-market-report/> [in English].
8. Baran B. (2019) Employee Motivation: Expectancy Theory. Management Minutes: Quick Insights Into Behavior at Work. YouTube. Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=0zd5m8V9No0> [in English].
9. Isaac, R. G., Zerbe, W.J., & Pitt, D. C. (2018) Leadership and motivation: The effective application of expectancy theory. *Journal of Managerial Issues*. Vol.13(2), pp. 212-226.

10. Epravda (2019) Kiljkistj IT-specialistiv v Ukrajinі zrosła na chvertj [The number of IT specialists in Ukraine has increased by a quarter] Ekonomichna Pravda – Economic Truth. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/04/15/647043/>
11. Vrum V. (1964) *Trud i motivatsiya [Expectation theory]* N. Y.
12. Khercbergh F., Mosner B., Blokh Snyderman B. (2007) *Motyvacyja k rabote [The Motivation to Work]*. Per. s anghl. Moskow: Vershyna [in Russian].
13. Makklelland D. (2007) *Motivatsiya cheloveka [Human motivation]*. SPb.: Piter [in Russian].
14. Maslou A. (2008) *Motivatsiya i lichnost' [Motivation and personality]*. 3-e izd. per. s angl. SPb.: Piter [in Russian].
15. Kolot A.M. (2012) *Motyvatsiya personal [Staff motivation]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
16. Boghucjkyj O.A. (2005) Faktory rozvytku motyvatsiyi pratsi [Factors of work motivation development]. *Ekonomika APK*. (Vol. 7.) (pp. 46-47) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.04.2020 р.

УДК 338.64

Коренюк Петро,
доктор економічних наук, професор,
Дніпровський державний технічний університет,
завідувач кафедри менеджменту організацій і адміністрування,
м. Дніпро; e-mail: korenvukp@gmail.com

Ускова Олена,
доктор економічних наук, доцент,
Миколаївський національний аграрний університет,
в. о. директора навчально-наукового інституту економіки та управління,
м. Миколаїв; ORCID ID 0000-0001-6734-5757,
e-mail: elenamb73@rambler.ru

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-83-89>

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ

Формування структури власного капіталу на багатьох приватних підприємствах здійснюється інтуїтивно, або згідно з традиціями, без належного аналітично-математичного обґрунтування. В даній ситуації різко підвищується значимість управління власним капіталом. Від того, наскільки ефективно та доцільно він трансформується в основні та оборотні активи, залежить фінансовий добробут підприємства в цілому, його власників та робітників.

Підвищення результативності підприємницької діяльності забезпечує зростання економічного потенціалу держави і навпаки - виникнення кризових явищ на окремих підприємствах негативно відбивається на економічній системі в цілому. За таких умов саме підприємство повинно стати у центрі подальших економічних реформ з метою створення функціонально ефективною, стратегічно зорієнтованою та демократичною економіки.

Ключові слова: власний капітал, ефективність управління, управлінські рішення, критерії ефективності, рентабельності власного капіталу.

Коренюк Петр,
доктор экономических наук, профессор,
Днепропетровский государственный технический университет,
заведующий кафедрой менеджмента организаций и администрирования,
г. Днепро

Ускова Елена,
доктор экономических наук, доцент,
и.о. директора учебно-научного института экономики и управления,
Николаевского национального аграрного университета,
г. Николаев

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ СОБСТВЕННЫМ КАПИТАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЙ

Формирование структуры собственного капитала на многих частных предприятиях осуществляется интуитивно, или согласно установленным традициям, как правило, без должного аналитически-математического обоснования. В данной ситуации резко повышается значимость управления собственным капиталом. От того, насколько эффективно и целесообразно он трансформируется в основные и оборотные активы, зависит финансовое благополучие предприятия в целом, его владельцев и работников.

Повышение результативности предпринимательской деятельности обеспечивает рост экономического потенциала государства и наоборот - возникновение кризисных явлений на отдельных предприятиях негативно отражается на экономической системе в целом. При таких условиях само предприятие должно стать в центре

дальнейших экономических реформ с целью создания функционально эффективной, стратегически ориентированной и демократической экономики.

Ключевые слова: собственный капитал, эффективность управления, управленческие решения, критерии эффективности, рентабельности собственного капитала.

Korenyuk Peter,
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Management of Organizations and Administration,
Dnieper State Technical University,
Dnipro city

Usykova Elena,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Nikolaev National Agrarian University,
Director of the Educational and Scientific Institute of Economics and Management
Nikolaev

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CAPITAL MANAGEMENT SYSTEM OF ENTERPRISES

The formation of the structure of equity in many private enterprises is carried out intuitively, or according to tradition, without proper analytical and mathematical justification. In this situation, the importance of managing your own equity rises sharply. The financial well-being of the enterprise as a whole, its owners and employees, depends on how efficiently and appropriately it is transformed into fixed and current assets.

Improving the effectiveness of entrepreneurial activity ensures the growth of the economic potential of the state and vice versa - the emergence of crisis phenomena at individual enterprises negatively affects the economic system as a whole. Under such conditions, the enterprise itself should become the center of further economic reforms in order to create a functionally effective, strategically oriented and democratic economy.

Keywords: equity, efficiency of management, managerial decisions, efficiency criteria, return on equity.

Постановка проблеми. Власний капітал є основою для початку і продовження господарської діяльності будь-якого підприємства. Дослідження методичних підходів щодо управління власним капіталом підприємств в умовах ринкових відносин є дуже актуальним.

Однією із найважливіших проблем, з якою стикаються вітчизняні підприємства, є недостатня ефективність організації управління власним капіталом. З огляду на те, що власний капітал - найважливіший чинник економічного зростання, організацію управління власним капіталом підприємств необхідно трактувати як основну ланку усього комплексу заходів, спрямованих на його забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною методологічною основою роботи є основні положення і висновки, сформульовані в наукових фундаментальних працях вітчизняних і закордонних спеціалістів, а саме Крейніної М.Н., Ковальова В.В., Антони Р.Н., Модільяні Ф., Міллера М. та ін.

Становлять інтерес визначення власного капіталу організації, що приводять у сучасній літературі. Так, наприклад, американський економіст Антони Р.Н. вважає, що власний капітал підприємств є результатом інвестицій з боку інвесторів-співвласників цього підприємства (за умови, що компанія не має зобов'язань по поверненню внесеного капіталу своїм інвесторам). В той же час вітчизняні економісти (Белобжецький І.А., Блатов Н.А., Вейцман Н.Р. й ін.) відзначають, що власний капітал - це властива умовам ринкової економіки категорія, що замінила традиційне поняття «джерела власних коштів підприємства». П. С. Безруких вважає, що «власний капітал підприємства як юридичної особи або відособленого господарюючого суб'єкта в загальному виді визначається вартістю майна, що належить підприємству, це так звана чиста вартість майна. Вона дорівнює різниці між вартістю майна й позиковим капіталом».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження моделей та методичних підходів щодо управління власним капіталом в умовах мінливих нестабільних економічних відносин. До завдань роботи відносяться визначення теоретичних та методичних підходів щодо управління власним капіталом підприємства та дослідження системи показників оцінки ефективності використання власного капіталу і сучасних моделей управління капіталом підприємства в умовах не стабільного економічного становища країни.

Викладання основного матеріалу. Під організацією управління власним капіталом підприємницькими товариствами потрібно розуміти створення ефективної управлінської системи та її постійне удосконалення. Саме таке завдання і має вирішувати організація, яка схематично подана на рисунку 1.

Рис. 1. Схема організації управління власним капіталом суб'єктів господарювання

Таке розуміння сутності організації дає можливість: чітко визначити проблему та ціль діяльності системи управління; вибрати правильний об'єктивний спосіб дослідження складних економічних процесів; відібрати комплекс методів і засобів, що дають змогу досягнути поставленої мети шляхом проектування здатної до адаптації економічної системи; побудувати та забезпечити функціонування цієї системи.

Проаналізуємо докладніше кожен етап процесу організації управління власним капіталом підприємства.

1. Оцінка наявних стимулів для заохочення управлінців і господарників за позитивні результати діяльності.

2. Звернення до минулого досвіду управління власним капіталом підприємства, а також до позитивного досвіду інших господарюючих суб'єктів, як вітчизняних, так і зарубіжних.

3. Одним з основних етапів процесу організації управління власним капіталом є формулювання проблеми у тій сфері діяльності, де виявлені проблеми використання власного капіталу.

- Розглянувши різні підходи науковців, ми виявили, що капітал є поняттям багатограним. Загалом – це фінансово-економічні ресурси підприємства, що використовуються для фінансування як матеріальних, так і нематеріальних активів (інформаційні, основні засоби, запаси товарів тощо) з метою постійного збільшення вартості капіталу. Існує надзвичайно велика кількість класифікаційних ознак капіталу, проте загалом їх можна розділити на три основні групи – за джерелами залучення, за формами залучення та за характером використання. Найкраще, на нашу думку, можна підкреслити роль капіталу для підприємства на прикладі видів капіталу в залежності від використання у

виробничому процесі – оборотний та основний. Капітал використовується власне для фінансування ефективної діяльності підприємства, що й забезпечує постійне розширене відтворення останнього, а це у свою чергу забезпечує зростання вартості капіталу.

• Формування капіталу акціонерного товариства відрізняється від тотожного процесу на підприємствах іншого організаційно-правового типу лише у частині формування власного капіталу. Так у акціонерному товаристві весь капітал суб'єкта господарювання ділиться на акції, мінімальний розмір статутного капіталу становить 1250 мінімальних заробітних плат. Вітчизняне законодавство чітко регламентує процес збільшення обсягу власного капіталу підприємства та його зменшення. Що ж до формування позикового капіталу у акціонерному товаристві, то цей процес є типовим і відбувається за рахунок залучення банківських кредитів та кредитів небанківських фінансових установ, комерційних кредитів, у формі емісії цінних паперів, у формі одержаних послуг тощо. Власний та позиковий капітал характеризуються своїми як позитивними, так і негативними якостями, а тому при формуванні фінансової структури капіталу необхідно підходити індивідуально до потреб конкретного акціонерного товариства.

Організація системи управління власним капіталом підприємства має забезпечити розв'язання проблем недостатності оборотного капіталу; труднощів при здійсненні розрахунків із постачальниками; різкого зменшення кількості замовлень, зменшення обсягу продажу через появу нових конкурентів; наявності збитків; заборгованості в розрахунках за банківськими відсотками; появи негативного іміджу підприємства на ринку; конфлікту між ланками керівництва підприємства; звільнення висококваліфікованих працівників.

4. Пошук альтернативного управлінського рішення.
5. Збір даних та їх прогнозування.
6. Встановлення критеріїв ефективності.
7. Прийняття управлінського рішення.
8. Реалізація прийнятого рішення.
9. Оцінка результату реалізації рішення.

На підставі аналізу основними недоліками організації власного капіталу підприємств є:

1. Підприємство функціонує в основному за рахунок власних коштів.
2. Недостатнє забезпечення додатковим та резервним капіталом.
3. Відсутність значних нововведень та нових інвестицій.
4. Значне зниження нерозподіленого прибутку.
5. Низький показник рентабельності власного капіталу.

Усі ці чинники значною мірою можуть вплинути на діяльність підприємств у майбутніх періодах. Зниження конкурентоздатності, застаріння обладнання та технологій, а звідси і зниження прибутковості, рентабельності тощо.

Як відомо, використання підприємствами лише власного капіталу має не лише позитивні, а й негативні риси:

- обсяг власного капіталу обмежений тому підприємство може втратити можливість розширення діяльності та збільшення рентабельності за рахунок залучення позикових коштів;
- часто власний капітал, що залучений із зовнішніх джерел, має більш високу вартість порівняно із позиковим капіталом.

Головною метою діяльності підприємства є максимізація прибутку. Тому край необхідно залучити коротко- або довгострокові позики. Оптимальним варіантом формування фінансів підприємства вважається наступне співвідношення: частка власного капіталу повинна бути більше або дорівнює 60%, а частка позикового капіталу - менше або дорівнює 40%.

Тобто в першу чергу підприємству слід залучити для своєї господарської діяльності позикові кошти. Так як використання лише власних коштів не може достатньо розвивати виробництво, а в подальшому знизить рентабельність, фінансову стійкість товариства. Збільшення капіталу може відбуватися за допомогою реінвестування прибутку усередині компанії.

Для поліпшення фінансового стану й удосконалення організації власного капіталу підприємств можуть бути використані наступні шляхи прискорення оборотності капіталу:

- 1) Залучення позикових коштів для розвитку виробництва та росту прибутку;

2) Скорочення тривалості виробничого циклу за рахунок інтенсифікації виробництва (використання новітніх технологій, механізації й автоматизації виробничих процесів, підвищення рівня продуктивності праці, більше повне використання виробничих потужностей підприємства, трудових і матеріальних ресурсів й ін.);

3) Поліпшення організації матеріально-технічного постачання з метою безперебійного забезпечення виробництва необхідними матеріальними ресурсами й скорочення часу знаходження капіталу в запасах;

4) Прискорення процесу відвантаження продукції й оформлення розрахункових документів;

5) Скорочення часу знаходження коштів у дебіторській заборгованості;

6) Підвищення рівня маркетингових досліджень, спрямованих на прискорення просування товарів від виробника до споживача (включаючи вивчення ринку, удосконалювання товару й форм його просування до споживача, формування правильної цінової політики, організацію ефективної реклами й т. п.);

7) Створення більшого резервного фонду, а також удосконалювання його обліку й відбиття в бухгалтерському балансі.

Сучасне економічне становище потребує від власників та фінансових менеджерів підприємств ефективного управління, уважного контролю та своєчасного коригування структури капіталу підприємства, бо оптимальна структура капіталу дозволяє отримувати максимальний прибуток, рентабельність, фінансову стійкість та високі показники ліквідності та платоспроможності. Для контролю за поточним станом структури капіталу необхідно регулярно визначати показники ефективності управління капіталом підприємства.

Діяльність підприємства в умовах будь-якої форми власності, організаційно-правового статусу і галузевої спрямованості безпосередньо залежить від фінансового капіталу та його структури. Досягнення стратегічних цілей підприємства також значно залежить від ефективності управління капіталом підприємства та його структурою, тобто визначення загальної потреби в них, формування оптимальної структури, умов їх залучення.

Кожне підприємство прагне управляти фінансовим капіталом та його структурою, тобто досягнути такого співвідношення внутрішніх та зовнішніх джерел коштів, яке б здійснювало максимальний позитивний вплив на досягнення його стратегічних цілей.

Доцільніше за все для забезпечення кращого співвідношення власного і позикового капіталу поєднати усі із запропонованих моделей воедино, що дозволить досягти найвищих показників господарської діяльності підприємства.

Перш за все запозичимо ідею послідовників традиційного та компромісного підходів. При невеликих позиках ймовірність розорення низька і витрати банкрутства також невеликі. Тобто слід впровадити помірне зростання позикових коштів, тобто деяке підвищення фінансового ризику, яке приведе до оптимальної структури капіталу, росту виробництва та ін. Загальна рекомендація щодо компромісного підходу зводиться до того, що 100%-й позиковий капітал, і виключно власне фінансування є неоптимальними стратегіями управління.

- Щодо методичних особливостей управління підприємством у зарубіжних підприємствах, то тут ми звернули увагу на вартісно-орієнтоване управління – процес, ціль якого є власне збільшення вартості капіталу. Тут ми рекомендуємо українським суб'єктам господарювання використовувати такі фінансові показники, як EVA, MVA, SVA, DCF тощо, що дозволяють не лише відслідковувати зміну вартості підприємства, а й формувати систему фінансових індикаторів, що забезпечать максимально швидке досягнення поставлених цілей приросту вартості капіталу. Перелічені аспекти управління капіталом можна назвати зарубіжним досвідом лише умовно – вітчизняні підприємства також здійснюють первинне розміщення акцій, використовують інструменти хеджування ризиків та використовують вартісно-орієнтоване управління підприємством. Проте якщо в Україні така практика не поширена, то в зарубіжній практиці – ці інструменти є важливими у щоденній практиці для будь-якого підприємства.

Рекомендацією сигнальної моделі Майерса-Майлуфа 1984р. по формуванню цільової структури капіталу є також підтримання запасу позикової потужності для залучення капіталу.

М. Н. Крейніна підходить до управління структурою капіталу підприємства з позиції фінансової стійкості підприємства.

Згідно її підходу, стійке фінансове становище підприємства визначається достатньо високим рівнем коефіцієнтів поточної ліквідності та забезпеченості власними коштами. Перший з коефіцієнтів збільшується при відносно більш високих темпах росту капіталу і резервів у порівнянні з темпами росту короткострокової заборгованості.

Висновки та пропозиції. Ми вважаємо, що стійке фінансове становище підприємства визначається також високою рентабельністю капіталу. Від цього залежить інвестиційна привабливість підприємства, рівень дивідендів на акції. Але при інших рівних умовах рентабельність капіталу тим вище, чим менше його сума. При заміщенні частини власного капіталу позиковим рентабельність капіталу підвищується.

Тому, з одного боку, підприємство не може безмежно збільшувати короткострокову заборгованість (максимальний її обсяг у відповідності з офіційно встановленим коефіцієнтом ліквідності, що дозволяє вважати підприємство платоспроможним, повинен бути вдвічі менше величини оборотних активів).

Краще користуватися довгостроковими позиками, ніж короткостроковими. Однак в сучасних умовах така рекомендація носить в основному теоретичний характер: довгострокові кредити і позики, як правило, надаються підприємствам в дуже обмежених розмірах, а частіше взагалі не надаються.

Є. С. Стоянова пропонує деякі положення:

1. Підприємство, що використовує лише власні кошти, обмежує їхню рентабельність приблизно 2/3 економічної рентабельності.

2. Підприємство, що використовує кредит, збільшує або зменшує рентабельність власних коштів, в залежності від співвідношення власних та позикових коштів у пасиві та від величини відсоткової ставки.

Отже, раціональний підхід щодо ефективного управління капіталом підприємства та його структурою має базуватися на побудові балансових моделей оцінки фінансового стану підприємства. За настання абсолютної фінансової стійкості підприємство не використовує переваг які має зовнішнє фінансування при цьому обмежуючи зростання обсягів своєї діяльності.

Оптимальною будемо вважати другу модель: нормальна фінансова стійкість: за умови, що $ВОК < ЗВ < НДФЗ$. Коли на підприємстві застосовується ефективна політика залучення та використання позикових коштів, виробничі потреби підприємства в повному обсязі забезпечуються різноманітними джерелами фінансування (ВОК, короткострокові банківські кредити та позики для покриття оборотних активів, розрахунки з кредиторами за товари, роботи, послуги), строк сплати яких не настав.

Таким чином, наявність цілої низки підходів щодо проблеми ефективності управління капіталом та його структурою обумовлена неоднозначним впливом структури капіталу на різноманітні аспекти його діяльності. Головним критерієм є управління співвідношенням власних і позикових коштів. Отже, головним завданням фінансових менеджерів для підприємств є оптимізація даного співвідношення, вибір надійних кредиторів для росту залучених коштів. А це в свою чергу дасть новий потенціал для підприємства і виробництва, ріст конкурентоспроможності і стійкості.

Джерела та література

1. Деркач Т. В. Збільшення статутного капіталу ТОВ: додаткові внески та штрафні санкції. Бухгалтерія. – 2018. - №35. 74с.
2. Марковський С. Н. Аналіз діяльності підприємств. *Економіка України*. К., 2019, № 2, 35с.
3. Фролова Т.О. Фінансовий аналіз: Навчально методичний посібник для самостійного вивчення і практичних занять: - К.: Вид-во Європ.ун-ту, 2018. – 253с.
4. Энтони Р., Рис Дж. Облік ситуації приклади: перев. з англ. /Гл. ред. Я.В.Соколов.-М. 1993.- 234с.
5. Яремко І. Й. Управління капіталом підприємства: економічний і фінансовий інструментарій : монографія. - Львів : Вид-во "Каменярь", 2018. – 176с.
6. Електронний ресурс: Державна установа "Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України" www.smida.gov.ua
7. Електронний ресурс: сайт Загальнодоступної інформаційної бази даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів www.stockmarket.gov.ua

8. Електронний ресурс: сайт "Законодавство України" www.zakon.rada.gov.ua

References

1. Derkach, T.V. (2018). Zbilshennia statutnoho kapitalu TOV: dodatkovi vnesky ta shtrafni sanktsii [Increase of the authorized capital of the LLC: additional contributions and penalties]. Accounting, 35, 74p. [in Ukrainian].
2. Markovsky, S.N. (2019). Analiz diialnosti pidpriemstv [Analysis of enterprise activity]. Economy of Ukraine, Kyiv: 2, 35p. [in Ukrainian].
3. Frolov, T.O. (2018). Finansovyi analiz: Navchalno metodychnyi posibnyk dlia samostiinoho vyvchennia i praktychnykh zaniat [Financial analysis: A manual for self-study and practical training]. Kyiv: European University Edition, 253p. [in Ukrainian].
4. Anthony, R., Figure, J. (1993). Oblik sytuatsii pryklady [Situation accounting examples]. [in Ukrainian].
5. Yaremko II (2018). Upravlinnia kapitalom pidpriemstva: ekonomichni i finansovyi instrumentarii [Enterprise capital management: economic and financial tools]. Lviv: Kamyannar Publishing House, 176 p. [in Ukrainian].
6. Ahentstvo z rozvytku infrastruktury fondovoho rynku [Stock Market Infrastructure Development Agency of Ukraine]. Retrieved from www.smida.gov.ua / [in Ukrainian].
7. Zahalnodostupna informatsiina baza danykh Derzhavnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku pro rynek tsinnykh paperiv [Information Database of the State Commission on Securities and Stock Market about the securities market]. Retrieved from www.stockmarket.gov.ua / [in Ukrainian].
8. Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine]. Retrieved from www.zakon.rada.gov.ua / [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.04.2020р.

УДК 334.72:005.95]:005.336.2

Ліпич Любов,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-9059-7271,
e-mail: Lipych.Liubov@eenu.edu.ua

Хілуха Оксана,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-1228-7171,
e-mail: Oksana.Hiluha@eenu.edu.ua

Кушнір Мирослава,
кандидат економічних наук,
Український католицький університет,
кафедра прикладної економіки та бізнесу,
м. Львів; ORCID ID 0000-0002-4441-4278,
e-mail: mlipych@ukr.net

Волинець Ірина,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0003-2556-2109,
e-mail: Irina.Volynets@eenu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-90-98>

МОДЕЛІ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРАЦІВНИКІВ

Компетентність персоналу є стратегічним ресурсом підприємства. Тому кадровий менеджмент має забезпечити необхідні умови для їх формування та розвитку. Підприємству, яке функціонує відповідно до принципу ефективного господарювання, слід враховувати витрати та вигоди від реалізації програм розвитку компетентностей. Це означає порівняти рівень компетентності окремих працівників до і після навчання. Результат такого аудиту дозволяє визначити ті навчальні програми, що є корисними для працівників та ефективними для підприємства.

У статті розглядаються переваги та недоліки моделей оцінювання ефективності програм розвитку компетентностей персоналу, що найчастіше використовуються підприємствами, зокрема модель Кіркпатріка та її модифікована версія Дж. Філіпсом, модель СІРР, «метод успішних випадків» Р. Брінкерхоффа.

Для забезпечення сприйняття вітчизняною практикою зарубіжного досвіду, дослідження методології оцінювання ефективності навчання персоналу має рухатися у напрямку системної декомпозиції зарубіжних моделей та врахування особливостей національної економіки.

Ключові слова: компетентності, цілі навчання, ефективність навчальних програм, оцінювання навчальних програм, моделі оцінювання.

Липич Любовь,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

Хилуха Оксана,
кандидат экономических наук, доцент,

**Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк**

**Кушнир Мирослава,
кандидат экономических наук,
Украинский католический университет,
кафедра прикладной экономики и бизнеса,
г. Львов**

**Волынец Ирина,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк**

МОДЕЛИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОГРАММ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ РАБОТАЮЩИХ

Компетентность персонала является стратегическим ресурсом предприятия. Поэтому кадровый менеджмент должен обеспечить необходимые условия для их формирования и развития. Предприятию, которое функционирует в соответствии с принципом эффективного хозяйствования, следует учитывать расходы и выгоды от реализации программ развития компетентностей. Это значит сравнивать уровень компетентности отдельных работников до и после обучения. Результат такого аудита позволяет определить те учебные программы, которые являются полезными для работников и эффективными для предприятия.

В статье рассматриваются преимущества и недостатки моделей оценки эффективности программ развития компетенций персонала, которые чаще всего используются предприятиями, в частности модель Киркпатрика и ее модифицированная версия Дж. Филлипсом, модель CIPP, «метод успешных случаев» Р. Бринкерхоффа.

Для обеспечения восприятия отечественной практикой зарубежного опыта, исследования методологии оценки эффективности обучения персонала должны двигаться в направлении системной декомпозиции зарубежных моделей с учетом особенностей национальной экономики.

Ключевые слова: компетентности, цели обучения, эффективность учебных программ, оценка учебных программ, модели оценки.

**Lipych Lubov,
Doctor of Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Economics, Security and Innovative Activities of Enterprise,
Lutsk**

**Khilukha Oksana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Economics, Security and Innovative Activities of Enterprise,
Lutsk**

**Kushnir Myroslava,
PhD in Economics,
Ukrainian Catholic University,
Department of Applied Economics and Business,
Lviv**

**Volynets Iryna,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Economics, Security and Innovative Activities of Enterprise,
Lutsk**

MODELS OF EFFICIENCY EVALUATION DEVELOPMENT PROGRAM OF EMPLOYEES' COMPETENCES

Introduction. Staff competence is a strategic resource of the enterprise. Therefore, personnel management should provide the necessary conditions for their formation and development. An enterprise that operates in accordance with the principle of efficient management should consider the costs and benefits of implementing competency development programs. This means comparing the level of competence of individual employees before and after training. The result of such an audit allows us to identify training programs that are beneficial to employees and effective for the enterprise.

This purpose of the article is to systematize the experience of methods of evaluating the effectiveness of training programs for the development of employees' competences with a view to their perception of domestic practice.

Results. There are two types of competences: the necessary ones that follow from the prepared job profiles and outline the requirements for those who will perform this work in a certain workplace (position); acquired, which employees are acquired and used on the job. Therefore, the main purpose of competency development at the enterprise is to achieve a better match between the necessary and actual levels of competence. Development involves improving the already acquired competences and mastering completely new ones.

Employee competencies are developed in different ways. These are: learning through experience; use of employees as assistants, trainees; preparation in project teams; information and advice received from others (coaching, mentoring, consultations, meetings with experts); conferences, seminars, trainings taking various forms.

The diversity of approaches is explained by the fact that the development needs of each enterprise are different. In addition, the methods used must be adapted to the changing environmental conditions.

The article discusses the advantages and disadvantages of the most commonly used enterprise competence development models of performance assessment programs, including the Kirkpatrick model and its modified version by J. Phillips, the CIPP model, and R. Brinkerhoff's "case of success."

Conclusions. In order to ensure that domestic practice of foreign experience is accepted, research into the methodology of assessing the effectiveness of personnel training should move in the direction of systematic decomposition of foreign models and taking into account the peculiarities of the national economy.

Key words: competences, learning objectives, curriculum effectiveness, curriculum evaluation, assessment models.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ведення бізнесу, навчання персоналу розглядається як дієвий інструмент впливу на рівень конкурентоспроможності підприємства, якість продукції та послуг, підвищення загального компетентнісного рівня організації тощо. В епоху економіки знань саме працівники своїми знаннями, вміннями та ставленнями визначають позицію підприємства на ринку. Оскільки компетентність персоналу є стратегічним ресурсом підприємства, кадровий менеджмент має забезпечити необхідні умови для їх формування та розвитку. Тобто в персонал необхідно інвестувати, щоб покращити його якість. У той же час підприємство, як підрозділ, який дотримується принципів результативності та самофінансування, повинен уникати неефективних інвестицій, у тому числі в людський капітал, тому оцінка ефективності є важливим етапом кожного навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки проблематика оцінювання ефективності навчання персоналу набула неабиякої популярності. Коло методів і моделей, за допомогою яких організації, підприємства та установи можуть визначити доцільність розвитку персоналу, постійно розширюється від простого анкетування до використання складних статистичних процедур. Серед авторів публікацій, що присвячені більш загальним завданням оцінювання ефективності витрат у розвиток людського капіталу можна назвати таких, як: П. Ромер, Р. Лукас, Р. Нельсон, Е. Фелпс, Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Р. Уолт та інших.

У різних теоретичних аспектах досліджували проблематику формування та ролі людського капіталу А. Добринін, С. Дятлов, М. Критський, Н. Кошель, С. Шекшня та такі вітчизняні вчені, як В. Геєць, О. Грішнова, Г. Євтушенко, Є. Лібанова, В. Куценко, С. Писаренко, Л. Шевчук та інші.

У цілому, наукова література пропонує велику кількість результатів досліджень проблем оцінювання ефективності навчання персоналу. Разом із цим, в більшості наукових публікацій лише дискутують навколо тематики дослідження або пропонують неперевіреним часто описовий матеріал,

у якому моделі і методи лише ідентифікуються, але рідко забезпечується їх доведення до практичних рекомендацій.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація досвіду щодо методів оцінювання ефективності навчальних програм розвитку компетентностей працівників з метою їх сприйняття вітчизняною практикою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виокремлюють два види компетентностей пов'язаних з роботою працівника на підприємстві. Перш за все, це необхідні компетентності, які впливають із підготовлених профілів роботи та окреслюють вимоги до тих, хто буде виконувати цю роботу на певному робочому місці (посаді). По-друге, аналізуються компетентності, які працівники придбали та застосовують на роботі. Тому головною метою розвитку компетентностей на підприємстві є досягнення кращої відповідності між необхідним та фактичним рівнем компетентностей. Розвиток передбачає як удосконалення вже набутих компетентностей, так і оволодіння абсолютно новими. Більше того, на підприємствах, що використовують в управлінні людськими ресурсами компетентнісний підхід, акцент робиться на розвитку компетентностей працівників на основі визначених ключових компетентностей компанії. Таким чином реалізується концепція стратегічного інвестування в людський капітал, а конкретні напрями вдосконалення та набуття нових компетентностей узгоджуються з довгостроковими цілями, вираженими у вигляді стратегій.

Розвиток компетентностей – це процес. Перш ніж працівник осягне необхідні компетентності, йому притаманна так звана неусвідомлена некомпетентність. Це означає, що він не усвідомлює необхідності набуття конкретних знань, умінь та навиків, необхідних для належного виконання роботи. Завдання тоді виконуються на рутинному та рефлексивному рівні – спосіб виконання роботи такий самий або дуже схожий незалежно від її контексту. Ключовим моментом у розвитку компетентності є перехід від першого рівня до другого, коли відбувається усвідомлення факту некомпетентності. Це називається пізнавальна стадія, яка характеризується прийняттям незнання. Важливо, що в той же час настає розуміння необхідності придбання або поповнення певного ресурсу вмінь. Процес розвитку веде послідовно до усвідомленої компетентності. Це етап, на якому уже здобуті теоретичні знання та практичні аспекти його використання, але виконання роботи вимагає постійного удосконалення. Працівник починає втілювати в життя те, що знає, але ще не працює на повну силу, оскільки не набув достатньої майстерності. На етапі несвідомої компетентності виконувати роботу ефективно можна лише коли вона відповідає ситуаційному контексту. У випадку складних завдань, що вимагають реагування на суперечливу інформацію, крім навиків, що забезпечують виконання певної діяльності звичним способом, компетентний працівник демонструє постійну креативність.

Компетентності працівників можна розвивати різними способами. Серед найпопулярніших такі:

- навчання через досвід;
- використання працівників у ролі асистентів, стажерів;
- підготовка в проектних групах;
- інформація та поради, отримані від інших (коучинг, наставництво, консультації, зустрічі з експертами);
- конференції, семінари;
- тренінги, що приймають різноманітні форми.

Різнomanітність підходів пояснюється тим, що потреби в розвитку на кожному підприємстві різні, тому універсальної схеми процесу розвитку компетентностей не існує. Крім того, використовувані методи повинні бути адаптовані до мінливих умов зовнішнього середовища.

Розвиток людського капіталу, що означає якісні зміни трудових ресурсів, покращує конкурентну позицію та підвищує ринкову вартість підприємства. На рівні підприємства розвиток людського капіталу відбувається, в основному, завдяки навчанню. Навчання вимагає значних витрат, крім того, інвестиції в людський капітал не дають негайного їх повернення (ці витрати окупляться через кілька місяців або навіть років). Тому підприємство повинно здійснювати економічні розрахунки при плануванні програм розвитку компетентностей працівників.

Навчання можна вважати ефективним, коли працівники підприємства набувають визначених компетентностей і пов'язані з цим переваги перевищують витрати на навчання. Ефективне навчання

компетентностей приносить результат у формі набуття учасниками прийомів (технік), що були предметом занять, і в подальшій перспективі їх застосування на практиці та розвитку навичок при користуванні ними. Крім того, що після навчання працівники набувають конкретних знань про нові способи роботи, щоб навчальний процес був ефективним, працівники повинні використовувати набуті знання на практиці і тим самим демонструвати конкретні навички та зміну ставлення до роботи.

Кожне підприємство, яке здійснює навчальну діяльність щодо своїх працівників, є "інвестором", що несе певні витрати на збільшення ресурсу компетентності. Цьому виду діяльності, як будь-якій іншій інвестиційній діяльності, загрожують невдачі. Основний інструмент, який використовується для їх усунення, – це перевірити ефективність навчання, завдяки чому можна вносити корективи у навчальний процес. Основна проблема полягає у створенні надійної системи оцінювання ефективності тренінгу, яка б забезпечувала осіб, які приймають рішення, потрібною інформацією.

Спроби класифікації та систематизованого опису моделей оцінки ефективності навчання представляє табл. 1, куди включено десять моделей оцінки розвитку людських ресурсів [1].

Таблиця 1

Систематизація методів оцінювання ефективності навчання персоналу

Автори	Схеми оцінювання за напрямками
1. Kirkpatrick [2]	Чотири рівні: реакція, навчання, поведінка та результати
2. CIPP, Stufflebeam [3]	Чотири рівні: контекст, вхід, процес, ефект
3. CIRO, Warr et al. [4]	Чотири рівні: контекст, внесок, реакція та результати
4. Brinkerhoff [5]	Шість етапів: постановка задач, планування програми, реалізація програми, поточний результат, кінцевий результат, вплив та значення
5. Systems approach, Bushnell [6]	Чотири рівні: внесок, процес, продуктивність та наслідки.
6. Kraiger, Ford and Salas [7]	Три види результату від навчання: когнітивний, базисні навички, емоційний.
7. Kaufman, Keller and Watkins [8]	П'ять рівнів: пристосування і реакція, оволодіння, застосування, продуктивність підприємства, соціальні наслідки.
8. Holton [9]	П'ять рівнів: вплив, елемент мотивації, зовнішні чинники, наслідки, пристосованість
9. Phillips [10]	П'ять рівнів: Реакція і планування дій, навчання, практичне застосування знань на робочому місці, результати, повернення від інвестицій.
10. Results Model, Swanson and Holton [11]	Чотири рівні: параметри «виходу» системи й фінансові результати, досягнуті рівні знань і досвіду, та реакції учасників і зацікавлених сторін

Джерело: [1]

На практиці найчастіше використовуються два підходи до оцінки ефективності навчання [12, 13, 14]:

1. Цільове оцінювання, де оцінка результатів навчання проводиться з точки зору раніше прийнятих цілей навчання. Навчання вважається ефективним, якщо цілі були досягнуті – працівники розвинули або набули конкретних компетентностей. Набуття додаткових знань чи навичок, які не були визначені як пріоритетні, не впливає на оцінку ефективності навчання. На цьому підході базується одна з найпопулярніших моделей оцінювання модель Д Кіркпатріка (D. Kirkpatrick) або її модифікована версія так звана модель Філіпса (Phillips).

2. Систематичне оцінювання. Цей підхід враховує більш широкий контекст навчального процесу. Оцінка ефективності починається на етапі встановлення навчальних цілей та вибору методів і відбувається протягом усього навчального процесу. У рамках цього підходу найуживанішими є модель запропонована Стафлебеамом (Stufflebeam) так звана модель CIPP та модель Р. Брінкерхоффа (Brinkerhoff, R.O.) – «метод успішних випадків».

Розглянемо більш детально сутність цих моделей.

Модель Кіркпатріка розроблена як цільова оцінка. У цій моделі аналіз ефективності проекту навчання проводиться на чотирьох рівнях:

1. Рівень реакції (reaction, response), на якому збираються суб'єктивні дані (думки та оцінки) рівня задоволеності учасників тренінгу. Визначення зазвичай робиться відразу після навчання. Інструментом, який найчастіше використовується для цього, є анкетування.

2. Рівень навчання (learning), на якому, використовуючи спеціальні тести, істинно-хибні тести, відкриті тести (незакінчені речення) тощо оцінюють рівень досягнення дидактичних цілей навчання.

3. Рівень поведінки (behaviour, performance), на якому визначається вплив навчальних програм на зміну поведінки на робочому місці. На цьому етапі найчастіше використовуються такі методи: експериментальний, метод 360°, листи оцінювання працівників, аналіз документів.

4. Рівень результатів (results), на якому ідентифікуються досягнення учасників тренінгу після його закінчення, що вплинули на результати роботи всієї організації. Під час цього етапу проводиться оцінка ефективності навчальних програм за посередництвом показників роботи підприємства в інших сферах (виробництво, ринок, фінанси).

Перші два рівні оцінюють індивідуальні досягнення (особисті), тоді як два інші стосуються ефективності діяльності підприємства. З часу публікації моделі (1959 р.) через її простоту та зрозумілість вона широко використовується під час оцінювання програм навчання персоналу. Хоча модель дуже ґрунтовно представлена у спеціальній літературі, підприємства не завжди реалізовували усі чотири рівні. Лише у деяких випадках увага приділялася поведінковим результатам. Наприклад, аналіз досліджень, опублікованих і неопублікованих, які оцінювали ефективність навчання, що проводилося у формі тренінгів з моделювання поведінки, показав, що у 52 випадках вимірювалося ставлення до навчання, у 46 – отримані знання, у 66 – виробнича поведінка, і жодне не ставило завдання визначити результати у бізнесі [15].

У 1996 році модель Кіркпатріка була доповнена. Джек Філіпс запропоновано п'ятий рівень – коефіцієнт прибутковості інвестицій (ROI) та співвідношення вигод і витрат BCR (benefits costs ratio). Щодо навчання, рентабельність інвестицій розраховується таким чином [10, с. 151]:

$$ROI = \frac{\text{доходи від навчання} - \text{витрати на реалізацію навчальної програми}}{\text{витрати на реалізацію навчальної програми}}, \quad (1)$$

а BCR так:

$$BCR = \frac{\text{сума доходів від інвестування в навчання}}{\text{обсяг інвестицій}}, \quad (2)$$

Основне питання полягає у відповіді на питання чи вартість результатів навчання перевищує витрати на його реалізацію. Негативна відповідь може бути важливішою для загальної оцінки навчального процесу, ніж позитивний результат чотирьох інших рівнів традиційної моделі Кіркпатріка. Тому оцінка ефективності розглядається як надзвичайно важливий етап в реалізації програм розвитку компетентностей, бо визначає, чи йде тренінг попереду потреб підприємства та чи ефективно використовуються наявні ресурси.

Оцінювання навчання також повинно враховувати не тільки матеріальні доходи та витрати, але й нематеріальні. Нематеріальні переваги включають, наприклад, збільшення мотивації працівників та їх бажання виконувати завдання краще, ідентифікація себе з підприємством, підвищення рівня комунікування між членами колективу, краще розуміння та прийняття організаційних змін тощо.

Крім моделі Кіркпатріка та її доповнення у вигляді моделі Філіпса для оцінки ефективності навчання також використовується модель CIPP (context, input, process, product – контекст, вхід, процес, ефект), розроблена

Д.Л. Стаффлебеама (Stufflebeama). За його припущеннями, оцінювачі прагнуть визначити потреби, виявити проблеми, запропонувати альтернативні рішення, які менеджери змогли б застосувати і які призвели б до досягнення встановлених цілей.

У цій моделі оцінюється ефективність розвитку компетентностей у чотирьох напрямках. Перший – це контекст. Йдеться про збір інформації про поточну ситуацію на підприємстві, про проблеми працівників, неефективні заходи та процедури. Таким чином приймається рішення про освітні потреби та встановлюються цілі навчальних програм.

Далі в наступному напрямі аналізу (внесок) збираються дані для полегшення прийняття рішень щодо форми навчання, а також для розрахунку витрат, що вимагає навчання. Згодом на третьому напрямі (процес) генеруються оцінки та думки учасників тренінгу з методичних та організаційних питань тренінгової програми. Оцінюється реалізація навчання. Завершує модель етап продукту, метою якого є збирання інформації про фактичні наслідки проведених тренінгів розвитку компетентностей, при цьому оцінюються безпосередні, опосередковані та довгострокові результати [3].

Підводячи підсумок, можна зауважити, що модель CIPP дає можливість розглянути ефективність програми розвитку компетентностей в цілісному контексті, оскільки оцінка враховує передбачувані цілі навчання, адекватність обраних методів, задоволеність учасників та реально досягнуті результати.

Ще один науковець Р. Брінкерхофф представив модель, яку він називає «методом успішних випадків» [16]. Метод передбачає вивчення успішних і невдалих елементів навчальних програм. Потім ця інформація використовується для документування ефектів і визначення чинників, які сприяють або перешкоджають їх збільшенню. Вона також надає дані про вплив навчання на результати діяльності підприємства.

Представлені моделі оцінювання ефективності програм розвитку компетентностей мають на меті допомогти керівникам оцінити результати навчальної діяльності. Однак у практичній діяльності існує багато проблем, пов'язаних із правильно проведеною діагностикою ефективності тренінгів. До найбільш серйозних можна віднести [17]:

1. Часова перспектива оцінювання. Підприємці, працівники, менеджери персоналу чи самі спікери найчастіше оцінюють ефективність навчання лише після його закінчення і обмежуються іспитом, відгуками учасників або перевіркою набутих ними знань. Тим часом, належна оцінка ефективності навчання повинна відбуватися в різні моменти часу – до запуску програми, протягом її тривалості, після її завершення та під час виконання працівником щоденних професійних обов'язків. Тільки з цієї точки зору можна адекватно оцінити, чи забезпечить програма навчання реалізацію цілей та чи, як наслідок, працівники змінили свою щоденну поведінку, щоб їх діяльність була ефективнішою.

2. Недостатня об'єктивність оцінки. Кожен учасник, зацікавлений у навчальній програмі, має свої цілі, і тому по-різному оцінює її ефективності. Наприклад, для працівника навчання буде ефективним, коли воно забезпечує здобуття конкретних практичних навичок, які можна використовувати в повсякденній роботі. Для інвесторів у розвиток персоналу ефективне навчання – це підвищення результатів діяльності підприємства. Керівник структурного підрозділу, у свою чергу, може вирішити, що реалізація навчальних цілей повинна бути пов'язана з більшою комунікативністю колективу. Спікер визначить навчання як ефективне, коли виконає запланований графік занять. З огляду на вищезазначене, важливо, щоб кінцевий результат оцінки навчальної програми складався з думок усіх зацікавлених сторін, тоді ймовірність суб'єктивності судження зводиться до мінімуму.

3. Скрупульозність оцінки. Моделі Kirkpatrick, Phillips чи CIPP – це моделі багатоетапного оцінювання навчальних програм. Скрупульозний аналіз означає, що оцінювання вимагає як певного часу, так і набуття навичок використання схеми оцінювання. Тому на практиці оцінювання часто виконується фрагментарно. Замість використання чотирьох рівнів оцінки ефективності як частини моделі Кіркпатріка, зацікавлені сторони обмежуються опитуванням рівня задоволеності навчанням. Таким чином скорочується час оцінки, проте, на жаль, за рахунок отримання точної інформації.

4. Складність визначення реальних наслідків навчання. Слід пам'ятати, що чітке визначення рентабельності інвестицій під час тренінгу є досить проблематичним, оскільки в кожному випадку воно вимагає посилання на конкретні показники наприклад, кількість виготовленої чи реалізованої продукції, валовий дохід, плинність персоналу тощо. Проблемою також є визначення реального впливу на функціонування підприємства збільшення знань, умінь і навичок чи зміни ставлення

слухачів до праці. Це пов'язано з тим, що на кожну сферу діяльності підприємства впливає одночасно безліч змінних і виділення однієї є складним завданням.

Представлені чотири проблеми не вичерпують перелік, вони лише сигналізують про складність процесу оцінки ефективності навчальних програм. Однак, усвідомлення існування проблем не повинно, перешкоджати проведенню оцінки, а лише застерігати про можливі помилки.

Висновки і перспектива подальших досліджень. У роботі представлена сутність розвитку потенціалу працівників. Акцентовано увагу на питанні ефективності навчання та представлені моделі оцінки результатів впроваджених навчальних програм.

Підсумовуючи міркування щодо представлених підходів до оцінювання навчання, можна сказати, що концепція моделі Кіркпатріка базується на цілях підприємства, які можуть корелювати від суто технічних до корпоративної стратегії підприємства. Слабкою позицією цієї моделі є те, що вона не визначає заходів, необхідних для досягнення намічених цілей, не містить способів використання отриманих результатів оцінки для вдосконалення програми навчання. З вищезазначених причин багато підприємств не використовуює всю модель, зосереджує увагу лише на перших етапах.

У той же час розробка моделі Кіркпатріка дала можливість Дж. Філіпсу оцінити ефективність розвитку компетентності з точки зору рентабельності. Для цього він використав фінансовий показник повернення інвестицій ROI та співвідношення витрат і вигод BCR.

Системний підхід до оцінки, який використовується в моделі СІРР, видається кориснішим при розгляді загального контексту програм для підвищення конкретних компетентностей працівників. З іншого боку проблема виникає через відсутність бажаного рівня деталізації при проведенні аналізу, а системна оцінка не показує кореляції між навчанням та оцінкою розвитку компетентності.

«Метод успішних випадків» Р. Брінкерхоффа передбачає вивчення успішних і невдалих складових навчальних програм та надає дані про вплив навчання на результати діяльності підприємства.

Для забезпечення сприйняття вітчизняною практикою зарубіжного досвіду, дослідження методології оцінювання ефективності навчання персоналу має рухатися у напрямку системної декомпозиції зарубіжних моделей та врахування особливостей національної економіки.

Джерела та література

1. DeSimone R. L., Werner J. M., Harris D. M. Human resource development. Mason, South Western, 2003.
2. Kirkpatrick D. Revisiting Kirkpatrick's four-level-model. Training & Development, 1996. № 1. P. 54-57.
3. Stufflebeam D. L. Evaluation perspectives and procedures, w: Evaluation in Education, ed. W. J. Popham, McCutchan. Berkley. 1974.
4. Warr P., Bird M. & Rackham N. Evaluation of management training. London: Gower Press. 1970.
5. Brinkerhoff R. O. Increasing impact of training investments: an evaluation strategy for building organizational learning capability. Industrial and Commercial Training. 2006. № 6. V. 38. P. 302-307.
6. Bushnell D. S. Input, process, output: A model for evaluating training. Training and Development Journal. 1990. № 44 (3). P. 41-43.
7. Kraiger K., Ford J. K. & Salas E. Application of cognitive, skill-based, and affective theories of learning outcomes to new methods of training evaluation. Journal of Applied Psychology. URL: [www.apa](http://www.apa.org) (retrieved: 24.04.2020).
8. Kaufman R., Keller J. and Watkins R. What Works and What Doesn't: Evaluation Beyond Kirkpatrick. Performance and Instruction. 1996. № 35 (2). P. 8-12.
9. Holton E. F. The flawed four-level evaluation model. Human Resource Development Quarterly. 1996. № 7 (1). P. 5-21.
10. Phillips J.J. ROI: the search for Best Practices. Training and Development. 1996. P. 42-47.
11. Swanson R. A., Holton E. F. Results: How to assess performance, learning and perceptions in organizations. San Francisco CA; Berrett Kochler. 1999.
12. Bramley P. Evaluating training effectiveness. McGraw-Hill, Maidenhead. 1996.
13. Eseryel D. Approaches to Evaluation of Training: Theory & Practice. Educational Technology & Society. 2002. № 5 (2).
14. Worthen B. R., Sanders J. R. Educational evaluation. Longman, New York. 1987.
15. Taylor P. J., D. F. Russ-Eft and D. W. L. Chan. A meta-analytic review of behavior modeling training. Journal of Applied Psychology. 2005. № 90. P. 692-709.

16. Brinkerhoff R. O. Increasing impact of training investments: an evaluation strategy for building organizational learning capability. *Industrial and Commercial Training*. 2006. № 6. V. 38. P. 302-307.
17. Wiczorek-Szymańska A. Problematyka oceny efektywności programów rozwoju kompetencji pracowników. *Studia i prace wydziału nauk ekonomicznych i zarządzania*. 2011. № 24. S. 205-207.

References

1. DeSimone R. L., Werner J. M., Harris D. M. (2003). Human resource development. Mason, South Western. [in English].
2. Kirkpatrick D. (1996). Revisiting Kirkpatrick's four-level-model. *Training & Development*. № 1. P. 54-57. [in English].
3. Stufflebeam D. L. (1974). Evaluation perspectives and procedures, w: Evaluation in Education, ed. W. J. Popham, McCutchan. Berkley. [in English].
4. Warr P., Bird M. & Rackham N. (1970). Evaluation of management training. London: Gower Press. [in English].
5. Brinkerhoff R. O. (2006). Increasing impact of training investments: an evaluation strategy for building organizational learning capability. *Industrial and Commercial Training*. № 6. V. 38. P. 302-307. [in English].
6. Bushnell D. S. (1990). Input, process, output: A model for evaluating training. *Training and Development Journal*. № 44 (3). P. 41-43. [in English].
7. Kraiger K., Ford J. K. & Salas E. Application of cognitive, skill-based, and affective theories of learning outcomes to new methods of training evaluation. *Journal of Applied Psychology*. URL: [www.apa](http://www.apa.org) (retrieved: 24.04.2020). [in English].
8. Kaufman R., Keller J. and Watkins R. (1996). What Works and What Doesn't: Evaluation Beyond Kirkpatrick. *Performance and Instruction*. № 35 (2). P. 8-12. [in English].
9. Holton E. F. (1996). The flawed four-level evaluation model. *Human Resource Development Quarterly*. № 7 (1). P. 5-21. [in English].
10. Phillips J.J. (1996). ROI: the search for Best Practices. *Training and Development*. P. 42-47. [in English].
11. Swanson R. A., Holton E. F. (1999). Results: How to assess performance, learning and perceptions in organizations. San Francisco CA; Berrett Kochler. [in English].
12. Bramley P. (1996). Evaluating training effectiveness. McGraw-Hill, Maidenhead. [in English].
13. Eseryel D. (2002). Approaches to Evaluation of Training: Theory & Practice. *Educational Technology & Society*. № 5 (2). [in English].
14. Worthen B. R., Sanders J. R. (1987). Educational evaluation. Longman, New York. [in English].
15. Taylor P. J., D. F. Russ-Eft and D. W. L. Chan. (2005). A meta-analytic review of behavior modeling training. *Journal of Applied Psychology*. № 90. P. 692-709. [in English].
16. Brinkerhoff R. O. (2006). Increasing impact of training investments: an evaluation strategy for building organizational learning capability. *Industrial and Commercial Training*. № 6. V. 38. P. 302-307. [in English].
17. Wiczorek-Szymańska A. (2011). Problematyka oceny efektywności programów rozwoju kompetencji pracowników. *Studia i prace wydziału nauk ekonomicznych i zarządzania*. № 24. S. 205-207. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020 р.

УДК 338.46:37

Лялюк Алла,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-4889-0511
e-mail: allalvalvuk@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-99-106>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У БІРЖОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено зарубіжний досвід впливу інформаційних технологій на біржову діяльність світу; розглянуто приклади того, як інформаційна технологія змінила та сформувала поточний стан ринків, а також визначила його майбутній напрям; показано як інформаційні технології змінюють фінансові ринки, впливаючи на процес торгівлі починаючи від вибору активів і до сортування та обробки результатів аналізів торгів; описано етапи схеми біржових торгів: аналіз перед торгівлею, торговий «сигнал» та власне виконання торгів; представлено алгоритм схеми торгового процесу біржової торгівлі та відповідні моделі на кожному етапі; на прикладі біржі Nasdaq показано перехід до торгівлі, який залежить від високошвидкісної автоматизованої адаптаційної технології.

Ключові слова: інформаційна технологія, біржова діяльність. Фондова біржа, високочастотна торгівля, фінансові ринки

Лялюк Алла,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Лесии Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В БИРЖЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье исследован зарубежный опыт влияния информационных технологий на биржевую деятельность мира; рассмотрены примеры того, как информационная технология изменила и сформировала текущее состояние рынков, а также определила его будущее направление; показано как информационные технологии меняют финансовые рынки, влияя на процесс торговли, начиная от выбора активов, сортировки и обработки результатов анализов торгов; описаны этапы схемы биржевых торгов: анализ перед торговлей, торговый «сигнал» и собственно выполнения торгов; представлены алгоритм схемы торгового процесса биржевой торговли и соответствующие модели на каждом этапе; на примере биржи Nasdaq показано переход к торговле, который зависит от высокоскоростной автоматизированной адаптационной технологии.

Ключевые слова: информационная технология, биржевая деятельность. Фондовая биржа, высокочастотная торговля, финансовые рынки

Lialiuik Alla,
Associate Professor, Economics and Security of Enterprise Department,
Lesia Ukrainka East European National University,
Associate Professor, Ph.D. in Economics Lutsk,

FOREIGN EXPERIENCE OF INFORMATION TECHNOLOGY APPLICATION IN EXCHANGE ACTIVITIES

The article describes foreign experience of influence of information technologies on exchange activity of the world; exploitation of the latest technologies in making forecasts in the financial market based on the analysis of search queries on the Internet; and the priority directions of their application on the domestic stock market are determined.

After engaging computer systems in stock trading, and later deciding whether to perform computer operations in self-selection and information processing, the concept of algorithmic trading or so-called computer trading was born

In order to understand algorithmic trading systems (ie computerized trading), the paper describes the process of trading on the stock exchange on the basis of three stages: pre-trade analysis (processing of information before using data or attracting news to analyze certain features of the market); trading "signal" (choosing the most optimal and profitable asset for bidding) and bidding itself. Pre-trading analysis includes: an alpha model (used to predict the future behavior of financial instruments); risk model and cost model that calculates future costs of trading in financial instruments. The rise of analytically sophisticated computing trading strategies shows that in recent years it has become commonplace for market participants to electronically search for agents and execute a transaction, all of which can be done in seconds. A new style of trading has emerged - high-frequency, where automated systems buy and sell financial instruments on an electronic platform, taking a certain position in just a few seconds. Described as Google search queries, the behavior and emotions of people on social networks can help predict the stock market situation.

The conclusion is made. that for capital market companies, technology provides the opportunity to get ahead and win by orienting the process in the right direction, adapting it to the needs of their own businesses.

Key words: information technology, stock market activity. Stock exchange, high frequency trading, financial markets

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією із сфер, яка стрімко розвивається під впливом інформаційних технологій, є біржова діяльність. і зокрема, функціонування фондових бірж. Останні досягнення в галузі інформаційних технологій, такі як, хмарні обчислення, машинний інтелект, наука по поведінку та інші сфери, дають нам буквально прогнозувати завтрашній день і рухати біржовий ринок вперед новими способами.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У вітчизняній науковій літературі проблеми діяльності бірж, зокрема фондових піднімали у своїх працях Вавдійчик І.М., Малишенко К. А. [1-2]. Поряд з цим, питання впливу інформаційних технологій на розвиток біржової діяльності майже не досліджується, тоді як в економічно розвинутих країнах, дану проблематику піднімають неодноразово такі економісти як Лім К. П. (Lim K.-P.), Брукс Р. (Brooks R.), де Луца М. (De Luca M.), Шостек Ш. (Szostek Ch.), Картлідж Дж. (Cartlidge J.), Діаз Є. (Diaz E.), Кірас М (Kearns M.), Кулеша А (Kulesza A.), Невмивака Ю. (Nevmyvaka Y.) та ін.[3-13, 15].

Мета і завдання статті. Метою статті є ознайомитися із зарубіжний досвідом впливу інформаційних технологій на біржову діяльність світу; дослідити використання новітніх технологій у здійсненні прогнозу на фінансовому ринку на основі аналізу пошукових запитів в Інтернеті; описати процес перетворення запитів на необхідну інформацію та визначити пріоритетні напрями їх застосовування на вітчизняному біржовому ринку.

Виклад основного матеріалу Існують багато прикладів того, як інформаційна технологія змінила та сформувала поточний стан ринків, а також визначила майбутній напрямок. Але найвагомішими серед них Дж. Оуен (Jelf Owen), В.Джеймс (Burrows James), Д. Винн (Davies Wynn) у роботі «CAPITAL MARKETS TECHNOLOGY 2022» наводять такі:

- раціональне та автоматизоване використання (набір системних та автоматизованих технологій можуть забезпечити ефективний метод торгів та зменшити витрати);
- розширення каталогу залучених та проаналізованих даних, які створюють уявлення про потреби та поведінку клієнтів у реальному часі;
- відкритість і доступність (інформація про компанії стає більш прозорою);
- легка адаптативність (розробка «живого бізнесу», що може легко адаптуватися до будь-яких змін швидко та ефективно відповідно потребами ринку та споживачів);
- усунення зайвої складності по всьому процесу торгів, сортування та уникання витратних послуг, де це можливо [3].

Фондовий ринок - це один із найважливіших способів залучення грошей, який дозволяє публічно торгувати підприємствами та збирати додатковий фінансовий капітал, розширювати його шляхом продажу власних акцій компанії на публічному ринку. Посилаючись на історичні показники країн-світових лідерів, К.-Р., Лім і Р. Brooks зробили висновок, що ціна акцій та інших активів є важливою частиною динаміки економічної діяльності і може впливати і бути показником соціального забезпечення населення. Фондовий ринок часто вважається основним показником економічної міцності та розвитку країни [4]. Останнім часом спостерігається дуже значне

збільшення відсотків торгів на світових фінансових ринках, які здійснюються автоматизованими алгоритмічними системами для торгівлі – так званими «роботами», які самостійно виконують торгові ролі, які ще більше десяти років тому виконували люди. Група науковців з Брістольського університету М. Лука (M Luca), Ч. Шостек (Ch. Szostek) та ін. наводять достовірну інформацію, що на великих європейських біржах частка торгів, виконаних роботами, наближається до 50 %, а на основних біржових осередках США становить близько 75 % [5].

Роль фондової біржі в економіці країни визначається насамперед рівнем «зрілості» торгово-економічних і фінансових відносин на базі капіталістичного ринку, ступенем розвитку ринку цінних паперів в цілому. Вітчизняні науковці Малишенко К. А., Вавдійчик І.М. та ін., факторами, які впливають на фондовий ринок, називають характер попиту і пропозиції; суб'єктивні чинники; ситуацію на суміжних ринках а також технічні фактори. Проте до технічних факторів відносять лише те, що пов'язане з технічною сферою цінних паперів, при цьому не уточнюючи, яку роль при цьому відіграють інформаційні технології. Однак, зазначають, що вираженою тенденцією, яка значно змінює «лице» біржової торгівлі, є зміни, викликані застосуванням комп'ютерів і сучасних інформаційних технологій у біржовій торгівлі., які дозволяють в режимі реального часу (он-лайн) здійснювати операції на фондовому і товарному ринках [1-2].

Після залучення комп'ютерних систем до біржової торгівлі, а пізніше прийняття рішення щодо виконання комп'ютерних операцій у самостійному відборі та обробці інформації, було розроблено автоматизовану систему виконання (AES – англ.). По мірі того, як AES ставала усе більш звичною і довіреною, різні торгові установи розпочали експериментувати з більш досконалими підходами до автоматизованого виконання: були розглянуті різноманітні методи і алгоритми, здатні відповідати вимогам для певних видів торгових угод за відповідних ринкових обставин. Таким чином. народилося поняття алгоритмічної торгівлі або так званої комп'ютерної торгівлі [6].

Заслугує на увагу твердження Ч. Вандербурга (Ch. Vandenburg), про те, що дослідження, періодичність та виконання – це три основні сфери, які змінилися у діяльності фондового ринку та інформаційних технологій. Зараз інвестори мають необмежену кількість доступу до інформації про підприємства та їх запаси, оскільки комп'ютерні системи швидко записують замовлення на купівлю або продаж необхідних акцій, то інвестори можуть за кілька секунд дізнатися їх ціну та інші необхідні дані. Фінансові консультанти тепер можуть передавати поточні події в режимі реального часу, і результатом цієї майже миттєвої інформації є більша поінформованість інвесторів, учасників біржових торгів та консультантів. Електронні торги усувають обробку операцій людьми, і тому помилки мінімізуються [7].

Віто Хенджото, директор консалтингової фірми «Zenifix», яка розробляє свій власний професійний та незалежний погляд щодо подій фінансовому ринку, повідомив, що найбільша зміна в фондових іграх, яку приносить технологія, полягає у тому, що учасник торгів більше не прив'язаний до робочого столу, як до робочого місця, адже тепер можна торгувати в дорозі через власний телефон або ноутбук. Раніше торги займали багато часу, використаний період доходив майже до 24 годин, а то й пару днів, тепер це ж саме можна зробити за декілька секунд і для цього потрібно лише доступ до Інтернету [9].

Для розуміння алгоритмічних торгових систем (тобто комп'ютерного торгу) спочатку потрібно побачити, як здійснюється торгівля на біржі, різні типи торгів та типи учасників. Зазвичай дилери виконують свої замовлення через загальний централізований ресурс замовлень, у якому перераховані замовлення на купівлю або продаж за певними видами цінних паперів, розподіленими за ціною та часом публікації замовлення. Процес торгів досить наочно описав Кліфф Д. (Cliff D.) у праці «Технологічні тренди на фінансовому ринку. Бачення до 2020» [6]. (Рис 1.) Відповідно до рис 1, процес торгівлі проходить на основі трьох етапів. Перший етап - це аналіз перед торгівлею (оброблення інформації перед використанням даних або залучення новин для аналізу певних особливостей ринку). Другий – торговий «сигнал» (вибір найбільш оптимального та прибуткового активу для здійснення торгів). Третій - власне виконання торгів. Аналіз перед торгівлею включає: альфа-модель (використовується для прогнозування майбутньої поведінки фінансових інструментів); модель ризику (використовується для оцінки різних типів впливу та ризику); та модель витрат (вартості), яка розраховує майбутні витрати на торгівлею фінансовими інструментами. На етапі торгового сигналу є створення моделі, яка приймає результати з альфа-моделі, моделі ризику та

моделі вартості транзакцій і вибирає «найкращий» варіант, при цьому вираховуючи як збільшити потенційний прибуток, обмежуючи при цьому ризик та витрати. Нарешті, на етапі виконання торгівлі модель виконання проводить необхідні торги найефективнішим способом [6].

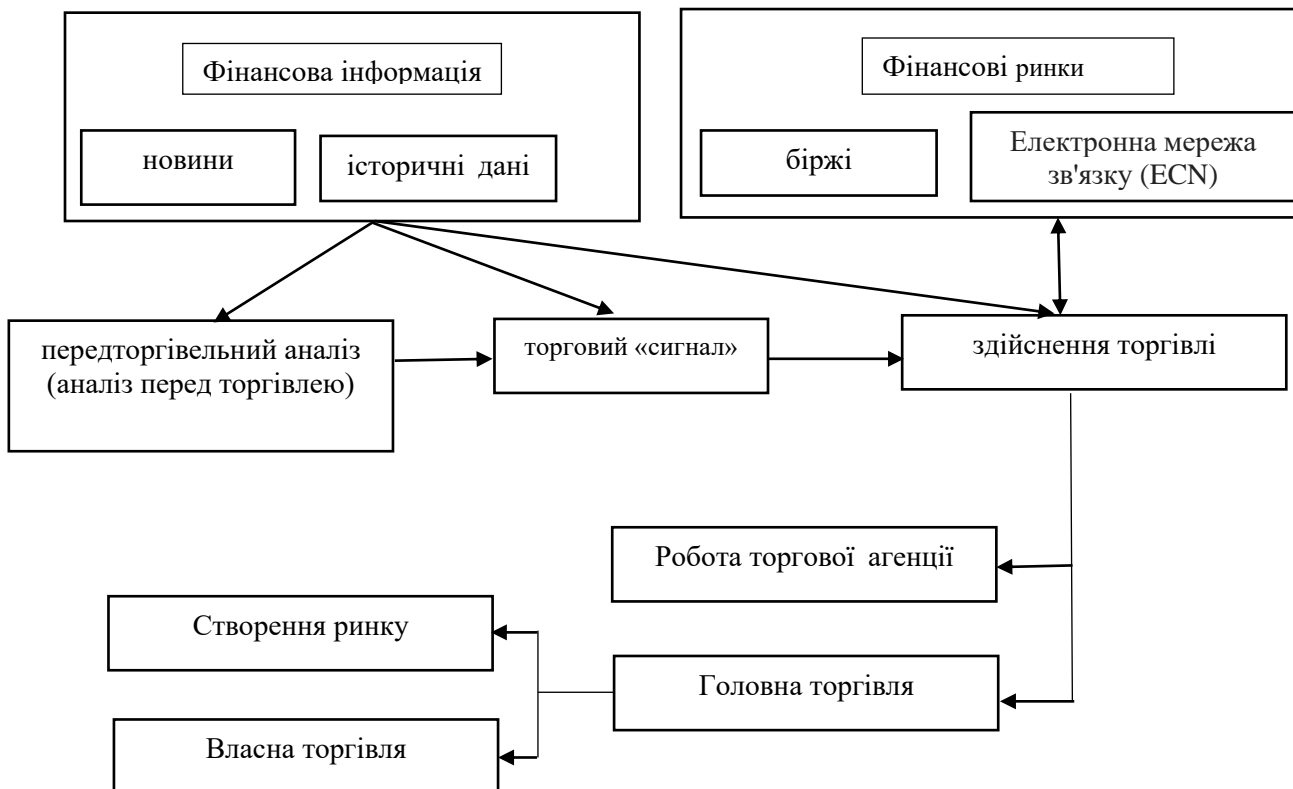

Рис 1. Схема торгового процесу біржових торгів

Джерело: [7]

Зростання аналітично складних обчислювальних торгових стратегій, швидке автоматизоване виконання та доступ на ринок показують, що за останні роки стало звичним учасникам ринку в електронному вигляді шукати агентів, ідентифікувати зміст, а потім виконати транзакцію, і все це можна зробити протягом кількох секунд. Отже, з'явився новий стиль торгівлі, відомий як високочастотна торгівля (*HFT – high-frequency trading*), де автоматизовані системи купують і продають на електронних майданчиках фінансові інструменти, виконуючи певну позицію лише кілька секунд [10].

Перехід до торгівлі, який залежить від високошвидкісної автоматизованої адаптаційної технології спостерігається протягом останнього десятиліття. Сьогодні торгові системи можуть існувати в будь-якому місці і будь-який час. Необхідна лише доброякісна база даних, яка б спонукала торгувати у будь-якій частині світу та забезпечувала сприятливе середовище управління ризиками. Це глобальна вимога, і звичайно не усі фінансові ринки можуть конкурувати між собою, а тим більше бути лідерами у цій сфері. Наприклад, Nasdaq, одна з трьох основних фондових бірж США, прийняла новий стратегічний напрямок розвитку з урахуванням комп'ютерного майбутнього, надаючи перевагу таким бізнесам, як комп'ютерні технології та інформаційні послуги, які надають найбільші можливості для зростання. Середовище в якому ми живемо і працюємо, піддається технологічним пріоритетам, які включають чотири ключові тенденції:

- еволюція в купівлі та продажу активів з використанням біржових механізмів, що дозволяють вести переговори щодо ціни в режимі реального часу. Такі механізми є основою біржового бізнесу;
- популяризація інвестиційних банків, які демонструють реальну зацікавленість у роботі з Nasdaq або іншими біржами, для розробки нових технологій, які допоможуть розвинути їхній бізнес;
- управління інвестиціями стають все більш конкурентоспроможними із сильним акцентом на сферах, що працюють на технологіях [11].

У період постійних змін, розвитку та модернізації нових технологій науковці провели дослідження і виявили, що пошукові запити у Google, поведінка та емоції людей у соціальних мережах таких як Twitter чи Facebook можуть допомогти передбачити ситуацію на фондовому ринку. Тому розробляються та вдосконалюються програми для відстеження та аналізу запитів. Пошукова система Google надає доступ до сукупної інформації про обсяг запитів для різних пошукових термінів в тому числі і запити про фондовий ринок, та про те, як ці обсяги змінюються з часом (тиждень чи день) через загальнодоступний сервіс Google Trends. Щоб показати як працюють пошукові дані, та який вплив має поведінка людей на певний продукт, подію чи сферу, для прикладу наведемо часовий ряд пошуку в Google для слова Oktoberfest in Munich (рис.2).

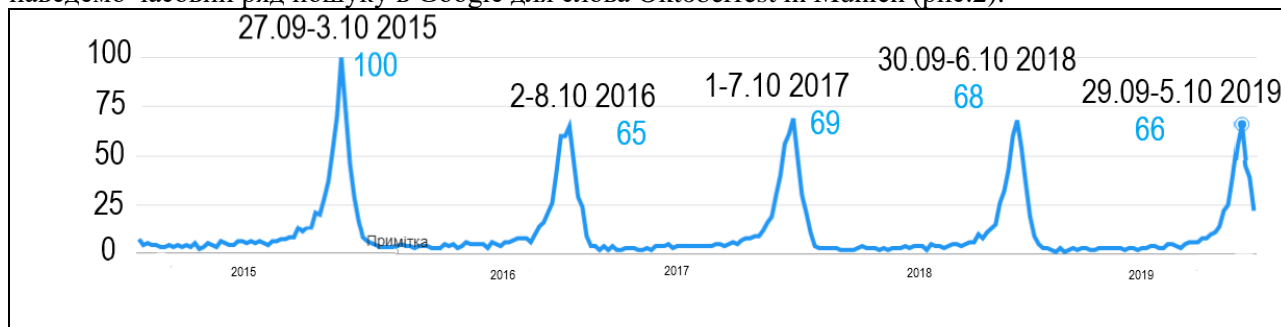

Рис. 2. Часовий ряд пошуку в Google для слова Oktoberfest in Munich. Приклад даних з Google Trends

Джерело: [14]

Виділені цифри показують популярність запитів відносно найвищої точки на графіку для певного регіону та періоду часу. 100 – це пік популярності терміну. 50 означає, що популярність терміну вдвічі менша. 0 означає, що було замало запитів про цей термін [14]. Із рис 2 видно, що дані з сайту Google Trends мають максимум 100, а решта значень виходять з цієї максимальної частоти. Ми також бачимо, що дані часових рядів мають сильний зріст на осінній період кожного року. І цей процес можна легко пояснити, оскільки, як правило, популярний німецький фестиваль «Oktoberfest» зазвичай починається з кінця вересня і до початку жовтня, що означає, що навколо цього періоду буде значна кількість пошукових запитів.

Відповідно до програм оброблення інформації та переведення Інтернет запитів в числовий генератор - стало відомо, чим більше запитів стає - тим популярнішою і дорожчою стає певна сфера, або ж навпаки – коли негативна інформація впливає на зниження курсу акцій. Прикладом може слугувати транспортний зв'язок, а саме аеропорт в Мюнхені. Не секрет, що ціна на квитки авіарейсів залежить від сезону, популярності напряму, тобто скільки запитів іде на певний рейс (якщо більше пошуків на сайті, то відповідно ціна зростає) та інших додаткових функцій. Оскільки нас цікавить чи впливає фестиваль, а саме пошукові запити в Інтернеті про транспортний зв'язок на курс акцій та зріст прибутку аеропорту на період кінця вересня - початку жовтня. Дослідження місцевих аналітичних компаній показало - що впливає, адже близько 6-7 мільйонів людей відвідують щорічно фестиваль пива в Мюнхені. Згідно з підрахунками організатора, позаминулорічний (2018 рік) «Oktoberfest» збільшив місцеву казну на 1,23 мільярда євро. «Oktoberfest» є і залишається чітко «баварським» фестивалем. Більшість відвідувачів «Oktoberfestу» - близько 71 відсотків - приїжджають із району Баварія. Цей показник розподіляється на: 58 відсотків це жителі самого Мюнхена та 13 відсотків від решти Баварії. Ще 15 відсотків відвідувачів «Oktoberfestу» приїжджають з інших частин Німеччини. Решта 14 відсотків відвідувачів фестивалю приїжджають з-за кордону. Оскільки більшість іноземних відвідувачів користувались авіалініями і відповідно купували квитки до аеропорту Мюнхена відслідковується, що у період осені є збільшення прибутку даної установи, спершу зростають ціни через часті запити авіаквитків (можна відслідкувати скільки запитів було про даний аеропорт знаючи кількість пасажирів і використовуючи програми оброблення інтернет-запитів) і відповідно курс акції, а також прибуток аеропорту зростає [14].

Соціальні медіа надають велику кількість думок користувачів у реальному часі, зацікавлені організації можуть потенційно використати цю інформацію, використовуючи методи машинного навчання та природні технології обробки мови. У статті, опублікованій Університетом Пенсільванії: «Починаючи з 2008 року, багато фірм почали використовувати Twitter як форму передачі новин

споживачам та інвесторам через свою привабливість і зосередженість на 140 символах, що дозволяють людям передавати коротку, цінну та швидку інформацію. Також 38 % організацій у широкому діапазоні галузей планували витратити понад 20 % від загального обсягу рекламних бюджетів на канали соціальних медіа у 2015 році [15]

Дослідники вивчали, чи впливають настрої користувачів, повідомлення та публікації відображені в соціальних мережах, на прибуток, окремі акції або на весь ринок чи спричиняють бум. Наприклад StockTwits - найбільша платформа мікроблогів для інвесторів та інвестиційних фахівців. Це дозволяє користувачам відстежувати конкретні фінансові активи, використовуючи хештеги (наприклад, # stock, #marketstock, #business #trend, #selling, #buying) у своїх повідомленнях. На основі цих хештегів було використано програму під назвою SentiStrength, щоб класифікувати кожне повідомлення як позитивне, негативне або нейтральне. Ці три категорії настрою можуть ефективно узагальнити думки користувачів мікроблогів щодо акцій [15]. Потім зібрали кількість позитивних /негативних повідомлень за певним періодом. Ця процедура аналізу настроїв генерувала часовий ряд позитивних та негативних балів настроїв для кожної акції. Спираючись на теорії та попередні висновки щодо фінансування на основі поведінки в Інтернеті, дослідники вважають що, хоча настрої інвесторів можуть передбачати майбутні прибутки, на це, ймовірно, впливатимуть і минулі прибутки. Визначені позитивні та негативні настрої мають різний вплив на інвесторів. Хоча було розроблено єдиний індекс настрою шляхом зважування позитивних та негативних настроїв, але доведено, що негативні настрої керують ринком у короткостроковій перспективі, а позитивні в довгостроковій.

Результати показують, що настрої користувачів на StockTwits значною мірою коливаються. Ефект сильніший на негативних настроїв, ніж від позитивних. Тобто негативні настрої посилюються після негативної віддачі (публікацій), ніж позитивні настрої після позитивної віддачі. Тим часом негативні настрої, але не позитивні, прогнозують повернення акцій протягом години (швидкий продаж), тобто після негативного допису в мережі акціонери будуть спродувати акції. Крім того, сильніший вплив негативних настроїв, відображає поведінки торговців так званим шумом, які більш чутливі до втрат, ніж до прибутків. Що стосується позитивних відгуків в мережі, то вони не спричиняють миттєвий бум купівлі акції, це зумовлено тим, що все ж таки інвестори обдумують свої рішення і не поспішають вкладати гроші покладаючись лише на швидку інформацію.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. З появою нової торгової платформи відбулось підвищення ефективності ринку, збільшено кількість інвесторів, більше зареєстрованих компаній, швидша торгівля. Для компаній, що працюють у сфері ринків капіталу, технологія надає можливість випереджати та перемагати. Успішні вміють орієнтувати технологічний процес в правильному напрямку, пристосовувати його до потреб власного бізнесу та використовувати безперервно. Інформаційні технології є інструментом, який може забезпечити масштабний і швидкий доступ до розуміння та оброблення інформації. Результати вивчені під час написання статті показують, що соціальні дані, в даному випадку пошукові запити в Інтернеті, мають передбачувану силу щодо різних аспектів фінансових ринків, що підтверджують загальні результати, виявлені в попередніх дослідженнях іноземних вчених. Наявні дані в Google Trends або соціальних мережах можна використовувати як отримання аналізу та прогнозування про те, яка ситуація на фінансовому ринку. Відфільтрована необхідна інформація буде безпосередньо аналізувати поведінку людей і це допоможе інвесторам рід час прийняття рішень щодо купівлі або продажу акцій. Інвестори будуть знати про загальну географічну та політичну ситуацію і діятимуть на для покращення своїх фінансових результатів.

Джерела та література

1. Вавдійчик І. М. Сучасний стан та тенденції розвитку біржової торгівлі в Україні / І. М. Вавдійчик [Електронний ресурс] :– Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/36.pdf>
2. Малишенко К. А. Фактори, що визначають особливості фондового ринку / К. А. Малишенко [Електронний ресурс] :– Режим доступу http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/25_1.pdf
3. HOW TECHNOLOGY IS AFFECTING THE FINANCIAL MARKETS //Wall Street, Jan 29, 2019. [Електронний ресурс]:– Режим доступу: <https://wall-street.com/how-technology-is-affecting-the-financial-markets/>.

4. Lim K.-P. The Evolution of Stock Market Efficiency Over Time: A Survey of the Empirical Literature / K.-P. Lim, R. Brooks // *Journal of Economic Surveys*, 2010. [Електронний ресурс]: – Режим доступу <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-6419.2009.00611.x>
5. De Luca Marco. *Studies of Interactions Between Human Traders and Algorithmic Trading Systems* / Marco De Luca Marco, Charlotte Szostek, John Cartlidge, Dave Cliff // Department of Computer Science, University of Bristol, 2011. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org/711e/f95dfa873e06274df93fd12c2b766078a837.pdf>
6. Cliff Dave. *Technology Trends in the Financial Markets: A 2020 Vision* / Dave Cliff, Dan Brown, Philip Treleaven. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/313371531_Technology_Trends_in_the_Financial_Markets_A_2020_Vision
7. Vandenburg Christa. *The Impact of Technology on the Stock Market* / Christa Vandenburg [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://bwstewart.wordpress.com/2018/03/19/the-impact-of-technology-on-the-stock-market/>
8. Johnston Kevin. *The Impact of Technology on the Stock Market* / Kevin Johnston [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://www.zacks.com/search.php?q=Kevin+Johnston>
9. Diaz Eva. *How Technology is Changing the Way You Trade* / Eva Diaz // website offering online financial trading news - Finance Magnates [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://www.financemagnates.com/>
10. Kearns M. *Empirical Limitations on High Frequency Trading Profitability* / M. Kearns, A. Kulesza, Y. Nevmyvaka // *Journal of Trading*, 2010. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.cis.upenn.edu/~mkearns/papers/hft_arxiv.pdf
11. Arnuk S. *Broken Markets: How High Frequency Trading and Predatory Practices on Wall Street are Destroying Investor Confidence and Your Portfolio* / S. Arnuk, J. Saluzzi [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://ptgmedia.pearsoncmg.com/images/9780132875240/samplepages/0132875241.pdf>
12. Jelf Owen. *CAPITAL MARKETS TECHNOLOGY 2022* / Owen Jelf, James Burrows, Wynn Davies. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://www.accenture.com/_acnmedia/pdf-69/accenture-capital-markets-technology-2022.pdf
13. Preis T. Stanley Quantifying Trading Behavior in Financial Markets Using *Google Trends* / T. Preis, H. Susannah Moat, H. Eugene // *Scientific Reports* 3, 1684 (2013) [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://www.nature.com/articles/srep01684>
14. Фінансовий звіт Мюнхенського аеропорту https://www.munich-airport.com/b/000000000000006771266bb5d10d6daFMG_IB2018_Financial-report.pdf
15. Deng .Sh., *The Interaction between Microblog Sentiment and Stock Return: An Empirical Examination* / Shuyuan Deng, Zhijian (James) Huang, Atish P Sinha Huimin Zhao, September 1, 2018 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3054906

References

1. Vavdiichyk I. M. (2017) *Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku birzhovoi torhivli v Ukraini* [Current state and tendencies of development of stock exchange trade in Ukraine] Retrieved from: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/36.pdf> [in Ukrainian].
2. Malysenko K. A. *Faktory, shcho vyznachaiut osoblyvosti fondovoho rynku* (n.d) [Factors that determine the features of the stock market] Retrieved from http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/25_1.pdf [in Ukrainian].
3. *HOW TECHNOLOGY IS AFFECTING THE FINANCIAL MARKETS* (Jan 29, 2019 [[Wall Street](https://wall-street.com/how-technology-is-affecting-the-financial-markets/)]) Retrieved from: <https://wall-street.com/how-technology-is-affecting-the-financial-markets/> [in England]
4. Lim K.-P., Brooks R. (2010). *The Evolution of Stock Market Efficiency Over Time: A Survey of the Empirical Literature* [*Journal of Economic Surveys*]. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-6419.2009.00611.x> [in England].
5. De Luca Marco, Szostek Charlotte, Cartlidge John, Cliff Dave (2011) *Studies of Interactions Between Human Traders and Algorithmic Trading Systems*. [Department of Computer Science, University of Bristol]. Retrieved from: <https://pdfs.semanticscholar.org/711e/f95dfa873e06274df93fd12c2b766078a837.pdf> [in England].
6. Cliff Dave, Brown Dan, Treleaven Philip. (2010). *Technology Trends in the Financial Markets: A 2020 Vision*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/313371531_Technology_Trends_in_the_Financial_Markets_A_2020_Vision [in England].
7. Vandenburg Christa (2018). *The Impact of Technology on the Stock Market*. Retrieved from: <https://bwstewart.wordpress.com/2018/03/19/the-impact-of-technology-on-the-stock-market/> [in England].
8. Johnston Kevin. (n.d) *The Impact of Technology on the Stock Market*. Retrieved from: <https://www.zacks.com/search.php?q=Kevin+Johnston> [in England].

9. [Diaz Eva](#) (2016). *How Technology is Changing the Way You Trade*. [website offering online financial trading news - Finance Magnates]. Retrieved from: <https://www.financemagnates.com/> [in England].
10. [Kearns M.](#), [Kulesza A.](#), [Nevmyvaka Y.](#) (2010). *Empirical Limitations on High Frequency Trading Profitability*. [Journal of Trading]. Retrieved from: http://www.cis.upenn.edu/~mkearns/papers/hft_arxiv.pdf. [in England].
11. [Arnuk S.](#), and [Saluzzi J.](#) (2012) *Broken Markets: How High Frequency Trading and Predatory Practices on Wall Street are Destroying Investor Confidence and Your Portfolio*. Retrieved from: <http://ptgmedia.pearsoncmg.com/images/9780132875240/samplepages/0132875241.pdf> [in England].
12. [Jelf Owen](#), [Burrows James](#), [Davies Wynn.](#) (2018). *CAPITAL MARKETS TECHNOLOGY 2022* Retrieved from: <https://www.accenture.com/acnmedia/pdf-69/accenture-capital-markets-technology-2022.pdf> [in England].
13. [Tobias Preis](#), [Helen Susannah Moat](#), [H. Eugene.](#) (2013). [Stanley](#) Quantifying Trading Behavior in Financial Markets Using *Google Trends*. Retrieved from: <https://www.nature.com/articles/srep01684> [in England].
14. *Financial Report of Munich Airport* (2018) Retrieved from: https://www.munich-airport.com/b/0000000000000006771266bb5d10d6da/FMG_IB2018_Financial-report.pdf [in England].
15. [Shuyuan Deng](#), [Zhijian \(James\) Huang](#), [Atish P Sinha](#) [Huimin Zhao](#) (2018) *The Interaction between Microblog Sentiment and Stock Return: An Empirical Examination* Retrieved from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3054906 [in England].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2020 р.

УДК 65.014.1

Немченко Ганна,
асистент,
Одеська національна академія харчових технологій,
кафедра управління бізнесом,
м. Одеса; ORCID ID 0000-0003-0407-3744
email: lady.anna.cat@gmail.com

Колеснікова Катерина,
кандидат економічних наук, доцент,
Одеська національна академія харчових технологій,
кафедра менеджменту та логістики,
м. Одеса; ORCID ID 0000-0001-6954-6819
email: ekolesnikova.od@gmail.com

Бондар Вікторія,
кандидат економічних наук,
Одеська національна академія харчових технологій,
кафедра менеджменту та логістики,
м. Одеса; ORCID ID 0000-0002-0419-6579
email: bondary1801@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-107-113>

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ КРИЗИ

У статті встановлено, що перед сучасними підприємцями постає безліч ризиків. Важливим напрямком виходу з кризи, особливо, в умовах пандемії спричиненої COVID 2019, повинна бути підтримка держави, особливо харчових підприємств, які забезпечують продовольчу безпеку, отельного та ресторанного бізнесу, розважальний сектор та ін., які забезпечують надходження ВВП і покращують життя. Не зважаючи на те, що фахівці вважають, що харчова промисловість – одна із галузей, які страждають від кризи найменше, тим не менш, існують проблеми, з якими стикаються підприємці, і які висвітлені у статті. Підприємствам запропоновані шляхи можливого подолання кризового становища.

Ключові слова: управління в умовах кризи, якість харчової продукції, управління підприємствами, бізнес ризику, харчова промисловість, продовольча безпека.

Немченко Анна,
асистент,
Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра управления бизнесом,
г. Одесса

Колесникова Екатерина,
кандидат экономических наук, доцент,
Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра менеджмента и логистики,
г. Одесса

Бондар Виктория,
кандидат экономических наук,
Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра менеджмента и логистики,
г. Одесса

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ В УСЛОВИЯХ МИРОВОГО КРИЗИСА

В статье установлено, что перед современными предпринимателями возникает множество рисков. Важным направлением выхода из кризиса, особенно в условиях пандемии вызванной COVID 2019, должна быть поддержка государства, главным образом, пищевых предприятий, обеспечивающих продовольственную безопасность, отельного и ресторанного бизнеса, развлекательный сектор и др., которые обеспечивают поступление ВВП и улучшают жизнь. Несмотря на то, что специалисты считают, что пищевая промышленность - одна из отраслей, которые страдают от кризиса меньше, тем не менее, существуют проблемы, с которыми сталкиваются предприниматели, и которые освещены в статье. Предприятиям предложены пути возможного преодоления кризисного положения.

Ключевые слова: управление в условиях кризиса, качество пищевой продукции, управление предприятиями, бизнес риски, пищевая промышленность, продовольственная безопасность.

Hanna Nemchenko,
Assistant Lecturer,
Odessa National Academy of Food Technologies,
Business Management Chair,
Odessa

Kateryna Kolesnikova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Odessa National Academy of Food Technologies,
Management and Logistic Chair,
Odessa

Victoriya Bondar,
PhD in Economics,
Odessa National Academy of Food Technologies,
Management and Logistic Chair,
Odessa

MANAGEMENT PROBLEMS OF ENTERPRISES IN WORLD CRISIS

The article is dealt with, that there are plenty of risks in any industry. And managers have to solve different problems every day to stay relevant and profitable. It is a well-known fact that modern entrepreneurs want to become harmonious and successful. It is believed that successful business is the art of managing limited resources in conditions of constant risk and unlimited opportunities. Management of companies in any industry has its own nuances. For example, food enterprises. Managers of this industry must run their business and on the other hand there is strict liability because these enterprises ensured food security - one of the most important functions of the state. Risk is known to be a potential problem that can drive development or destroy a business. Thus, most scientists identify risks, like economic, political, reputational risks, the threat of losing competitive advantage, environmental, price, technical, investment, currency, legal and others. Therefore, it is extremely important for any entrepreneur to clearly identify all the risks associated with doing business to implement an effective business management system. Among the most significant risks, in 2020, entrepreneurs identify quarantine caused by the COVID 2019 virus (coronavirus disease). Overcoming the crisis in 2020 is mainly related to the fight against the pandemic and the support of health care facilities. However, other industries, especially the food industry, tourism, hotel, restaurant business, etc., also need support. An important direction in solving the problem should also be given to food security, improving the quality of food, quality of services, focus on the environment, which will address the effects of the crisis, increase GDP, and, consequently, improve welfare, emigration and unemployment, will improve life expectancy.

Key words: crisis management, food quality, enterprise management, business risks, food industry, food security.

Постановка проблеми. Перед сучасними підприємцями, які хочуть, щоб власний бізнес розвивався гармонічно та був прибутковим, постає безліч ризиків. Існує думка, що успішна підприємницька діяльність – це мистецтво управляти обмеженими ресурсами в умовах постійного ризику і необмежених можливостей. Управління підприємствами будь-якої галузі має свої нюанси. Особливо варто відзначити саме харчові підприємства, оскільки перед менеджерами стоїть жорстка відповідальність, тому що цими підприємствами забезпечується продовольча безпека – одна із

важливих функцій держави. Відомо, що ризик є потенційною проблемою, яка може стати двигуном розвитку, або знищити бізнес. Так, більшість вчених виділяють ряд ризиків, серед яких: економічні, політичні, репутаційні ризики, загроза втратити конкурентні переваги, екологічні, цінові, технічні, інвестиційні, валютні, юридичні та ін. Тому, для будь-якого підприємця вкрай важливо чітко ідентифікувати всі ризики, пов'язані із здійсненням підприємницької діяльності, щоб впровадити ефективну систему управління бізнесом. Серед найбільш вагомих ризиків, у 2020 році, підприємці виділяють карантин, який спричинено вірусом COVID 2019 (коронавірус). Подолання кризи у 2020 році в основному пов'язують з боротьбою з пандемією і підтримкою закладів охорони здоров'я. Однак, тим не менш, у підтримці потребують й інші галузі, особливо харчова промисловість, туристичний, отельний, ресторанний бізнес та ін. Важливим напрямком у вирішенні проблеми необхідно також приділити увагу питанню продовольчої безпеки, підвищення якості харчових продуктів, якості послуг, орієнтації на екологічність, що дозволить вирішити наслідки кризового становища, забезпечить зростання ВВП країни, і, відповідно, покращення добробуту населення, зниження показника еміграції і безробіття населення, покращить показник тривалості життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління підприємствами знайшла відображення у різного роду дослідженнях М.П. Сичевського, Г. Поченцова, О. Орлова-Курилової та ін. У наукових працях Немченко В.В. йдеться мова про роль продовольчої безпеки в управлінні не лише підприємства, а і держави в цілому. Тим не менш, існує ряд проблем, які потребують вирішення, і відображені у даній статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій, які присвячено подоланню економічної кризи, шляхи управління бізнесом у кризовому становищі, як на прикладі кризи від пандемії коронавірусу, мало досліджені. У першу чергу, необхідно приділити увагу заходам виходу з кризи, яка розпочалась у 2020 році. Особливо необхідно приділити увагу якості виробництва харчової продукції, як в Україні, так і у інших державах.

Виклад основного матеріалу. Підприємці кожен день стикаються з різними труднощами. Але, управління бізнесом в умовах кризових явищ – це мистецтво поєднання викликів і головної мети будь-якого підприємства – отримання прибутку. З одного боку, ризики є загрозою, але і з іншого – рушійним джерелом бізнесу, можливостями і перспективами. Суспільство постійно постає перед глобальними викликами: забезпечити продовольчу, екологічну безпеку та рід інших аспектів. Але, у 2020 році, серед актуальних проблем додалась проблема подолання вірусу, який став пандемією і зупинив не просто ряд підприємств, а світові економіки. Отже, причиною економічної кризи у світі у 2020 році стала захворюваність на коронавірус. У результаті боротьби з хворобою в усіх країнах, в тому числі і в Україні, зменшився ВВП. В оптимістичному сценарії Світової організації торгівлі, глобальна торгівля товарами знизиться на 13 відсотків порівняно з минулим роком. За обсягом експорт товарів знизиться на 17,1 відсотка в Північну Америку, на 13,5 відсотка в Азію та на 12,2 відсотка в Європу. Імпорт впаде відповідно на 14,5 відсотка, 11,8 відсотка та 10,3 відсотка.

У найгіршому випадку глобальна торгівля товарами знизиться на 32 відсотки порівняно з 2019. Це включає падіння експорту товарів з Північної Америки на 40,9 відсотка, з Азії на 36,2 відсотка та з Європи на 32,8 відсотка. Імпорт знизиться на 33,8 відсотка до Північної Америки, 31,5 відсотка до Азії та 28,9 відсотка до Європи [1].

Щодо ситуації в Україні, то за оцінками офісу ефективного регулювання BRDO, то серед секторів економіки, в IT галузі зростання сповільниться, але тим не менш, через актуальність нових технологій, у допомозі виходу із кризи, ця галузь має істотні можливості для відновлення.

Постраждають телекомунікації, хоча і попит ця галузь не втратить, однак, спостерігається скорочення використання певних послуг, скорочення доходів від закриття магазинів, що призведе, до можливого подорожчання вартості послуг і призупиненню розгортання нових мереж.

В енергетиці прогнозовано, що через зменшення доходів впаде і рівень сплати за комунальні послуги. Наприклад, у Києві на кінець березня рівень оплати 80%, що є меншим за аналогічний період у минулих роках.

Металургія постраждає через падіння цін на нафту. Крім того, ціни на залізну руду залежать від цін обсягів експорту до Китаю, який також скоротився.

Інвестиції у розвиток значно скоротяться, що призведе до скорочення масштабу будівництва.

На ринку праці, а також і підприємствах, які вимушені закрити свій бізнес на час карантину (ресторани, кінотеатри, розважальні заклади, туроператори, фітнес клуби, вантажні перевезення та ін.), виникне проблема з оплатою праці співробітників і пошуків ресурсів, для підтримки життєздатності бізнесу і населення на час карантину. Підприємства постануть перед вибором: відправляти персонал у неоплачувану відпустку чи звільняти людей, оскільки бізнес не готовий до таких випробувань.

Щодо сільського господарства, хоча і більшість вважає, що цю галузь криза зачепить не сильно, існує ряд викликів. По-перше, не зважаючи на попит на українську аграрну продукцію, спостерігається засуха, яка призведе до втрати значної частини врожаю. По-друге, падіння цін на нафту є поштовхом до зубожіння тих країн, значна частина багатства яких залежить від нафти. Серед цих країн, є ті, які імпортують українську продукцію. Тому, можливо, різке скорочення експорту, і як наслідок – зменшення доходів українців [2,3,4].

Як вважав К. Маркс у XIX столітті основою виходу з економічної кризи є оновлення основного капіталу. Сьогодні основою виходу з кризи є не тільки оновлення основного капіталу, але ще й вирішення соціальних проблем – охорони здоров'я, навколишнього середовища, забезпечення якісним продовольством та інші, які тісно взаємопов'язані між собою. Це передбачає створення нової сучасної структури економіки, формування інноваційно-соціальної моделі суспільства. В цих умовах зростає значення держави, яка повинна використовувати як ринкові так і неринкові важелі управління. Причому мова повинна йти про оптимізацію цих важелів управління. На жаль, такої оптимізації ми не завжди спостерігаємо. Так, наслідком боротьби з коронавірусною інфекцією стало закриття ресторанного, туристичного бізнесу, транспорту, деяких видів торгівлі та промисловості. Заходи держави, які стосуються кредитування (зниженню відсотків), на нашу думку, мало буде сприяти зростанню економіки в Україні. Пільгове кредитування повинно надаватись в першу чергу інноваційним та соціальним напрямкам. Згортання фінансової підтримки АПК, місцевих бюджетів та інших соціальних напрямків робить проблематичним взагалі вихід з кризи.

Важливим напрямком виходу з кризи в умовах пандемії повинна бути підтримка держави не тільки закладів охорони здоров'я, але й харчових підприємств, від продукції яких залежить тривалість життя. Ось чому, сучасна держава повинна підтримувати виробництво екологічної, якісної, інноваційної харчової продукції.

Як вважає Орлова-Курилова О., при динамічних змінах у зовнішньому середовищі складно-організована, система інноваційного підприємництва знаходиться у постійній напрузі, що неминуче призводять до порушення стабільності усієї системи, виникнення хаосу й, відповідно, пошуку системою резервів як усередині так із зовні, для поліпшення свого стану. У такому стані підвищуються потреби системи до інновацій, завдяки яким можливо удосконалити її структуру й вивести на новий, більш високий рівень інноваційного розвитку. Ми повністю розділяємо цю думку [5].

В першу чергу, вважаємо, що необхідні інновації в управлінні харчовим бізнесом. Як вже йшла мова, що саме цей сектор забезпечує продовольчу безпеку, яка представляє собою не лише кількісний вимір продуктів харчування, але і якісний. Нині, якісний фактор є недорозвиненим.

Забезпечення населення харчовими продуктами – найважливіша проблема у XXI столітті, вирішення якої впливає на рівень та якість життя населення, зростання ВВП. По відношенню вартості харчових продуктів, які споживають домогосподарства, до зарплати (або доходу) визначають економічну доступність продовольства і рівень життя населення. Так, у розвинутих державах харчові продукти займають незначну частку у бюджеті населення. У країнах з перехідною економікою витрати на продовольство становлять більше половини сімейного бюджету, що на нашу думку, не завжди достатньо розкриває його доступність для населення, оскільки ще залежить, і, від цін на інші товари, необхідні для підтримки життя. Особливо в умовах кризи, спричиненою пандемією, більшість населення стає на порозі бідності, у деяких випадках не має фінансових ресурсів, для забезпечення себе предметів першої необхідності. Так, в Україні підвищення цін на житлово-комунальні платежі, високий рівень інфляції, сприяло зниженню купівельної спроможності населення, включаючи харчові продукти, що супроводжувалось збільшенням захворюваності, смертності. У деяких випадках, у сільській місцевості, все це ще сприяло зниженню лісосмуг, тому що населення використовувало дрова для опалення для економії газу. Це свою чергу погіршує

екологічне становище, створює загрозу майбутнім врожаю і підйому життєвого рівня. У цих умовах населення України вимушена орієнтуватися лише на дешеві, не завжди якісні харчові продукти. Тому, харчова промисловість незацікавлена випускати якісну продукцію для національного продовольчого ринку. Низька якість харчової продукції викликана і тим, що сільськогосподарська сировина не завжди відповідає сучасним вимогам. Пов'язано таке становище з тим, що економіка України характеризується багатокладністю, існуванням доринкових форм господарювання. Мова йде в першу чергу про особисті підсобні господарства, які суперечать розвитку суспільства у XXI столітті, не мають ні технічних, ні фінансових можливостей для достатнього виробництва екологічно безпечної, якісної продукції. На нашу думку, в цих умовах виникає потреба кооперації особистих господарств, що з одного боку збільшить їх фінансові можливості, використовувати екологічні технології, а з іншого дозволить контролювати виробництво державою, регіонами та споживачами харчової продукції. При чому кооперація повинна бути «пов'язана» з переробними харчовими підприємствами, що дозволить отримувати додану вартість, створювати робочі місця, випускати якісну продукцію, а не експортувати на зовнішні ринки сировину.

Слід відзначити, що низька якість харчової продукції спостерігається не тільки в слаборозвинутих країнах, але й у ЄС, де наприклад, на початку 2019 року був заборонено експорт яловичини з Польщі, яка мала загрозу для здоров'я споживачів.

У березні 2019 року в Уганді отруїлись 160 людини і 2 померли від споживання зернових культур, які надавались Всесвітньою продовольчою програмою ООН. Це свідчить, що у кожній країні існують «свої» стандарти, які іноді не відповідають міжнародним. Не випадково професор Немченко В.В. визначає продовольчу безпеку, як «здатність задовольняти потреби населення в продовольстві в умовах обмежених фінансових, екологічних можливостей держави згідно з науково-обґрунтованими нормами, індивідуальних особливостей людини та її платоспроможності на рівні цін. Таке визначення продовольчої безпеки значно ширше і свідчить, що її ще не досягли майже усі країни світу» [6, с.180]. Ось чому, і якість харчових продуктів в усіх країнах ще не досягла науково-обґрунтованих норм споживання з урахуванням особливостей конкретної людини.

Великі фірми, використовуючи сенсорний аналіз розробляють і виробляють такі харчові продукти, які відповідають смаковим запитам населення регіону, роблячи його залежним споживачем. При чому, виробники створюють дослідницькі фонди, за допомогою яких і реклами впливають масовій свідомості. Наприклад, виробники солодких напоїв доказують, що не цукор веде до ожиріння, а відсутність фізичних навантажень [7]. Породжуючи сумнів у споживача, це виробляє у нього залежність від цих напоїв і одночасно сприяє розвитку діабету, але це не заважає таким харчовим підприємствам отримувати прибуток. Як справедливо вважає М.М. Бердар, що «харчові продукти повинні не просто задовольняти їх смаковим уподобанням, а і бути екологічними, безпечними, органічними чи медично корисними» [9, с12]. Одним із напрямків вирішення цієї проблеми, на думку автора, є фортифікація продуктів харчування. Вона дозволяє збільшити зміст вітамінів та мікроелементів у продуктах харчування заради покращення поживних якостей їжі та позитивного ефекту для здоров'я людей.

Все це свідчить, що у XXI столітті змінюється функція держави на аграрному ринку. Вона виступає не тільки як «нічний вартовий», а управління «невидимої руки» повинно бути доповнено економічними та правовими важелями, які би впливали не тільки на пропозицію якісної продовольчої продукції, але і допомагало формувати у населення відповідний попит, тому що від цього залежить тривалість життя, зростання економіки. Тому, в управлінні виробництвом і контролем якісної харчової продукції, забезпеченні продовольчої безпеки повинні приймати участь регіони та держава. Відсутність такого управління буде сприяти зменшенню трудового потенціалу регіонів (кількісного та якісного), ВВП країни, збільшенню витрат на охорону здоров'я населення, зменшенню якості земельних ресурсів.

Все це підтверджує, що сьогодні повинна здійснюватися орієнтація на виробництво екологічних харчових продуктів, розробляти такі інгредієнти яких були би корисні для людини. Це передбачає «союз» харчової промисловості і охорони здоров'я. Безумовно визначити вплив того або іншого харчового продукту, його в першу чергу, якості та стан здоров'я досить важка задача, тому що сьогодні ще відсутні відповідні дослідження. Не випадково Царенко О.М. ще у 1999 році писав:

«Контроль якісного складу продуктів харчування не вирішує проблему гарантії виробництва нешкідливої продукції, оскільки не дає системних знань про наслідки споживання тієї або іншої продукції як у складовій частині взаємодії організму і середовища проживання [8, с.21]. Слід звертати увагу на слова президента асоціації "Український клуб аграрного бізнесу" Алекса Ліссітси: "Український аграрний експорт є значною частиною всього українського експорту – більше 20 млрд доларів щорічно, і тому навіть падіння на 10%, 15%, або 20% може становити до мінус 4 млрд доларів валютних надходжень до державної скарбниці. А це досить суттєвий показник для нашої слабкої економіки".

Щодо ситуації з готелями, авіакомпаніями, розважальними закладами, ресторанами і тд., то ситуація аналогічна: найбільше постраждають сфери бізнесу, на діяльність яких накладаються безпосередні обмеження у зв'язку з введенням карантинних заходів:

– розважально-культурні заклади (театри, кінотеатри, виставки, різноманітні розважальні заходи, фітнес-клуби тощо) та готельно-ресторанний бізнес - від повної зупинки до спаду виручки на 50-80%;

– туристичні послуги – абсолютне падіння у період карантину у зв'язку із закриттям кордонів України;

– сфера надання косметологічних послуг – вже спад відвідувачів більш ніж на 50% [10].

Саме тому, особливо у такій ситуації, необхідна державна підтримка бізнесу.

По-перше, пропонується зменшити податкове навантаження і звільнити від сплати податків у карантинний період ті підприємства, які вимушені закритися.

По-друге, надавати пільгове кредитування під інноваційні проєкти.

По-третє, не зважаючи на кризу, стимулювати адаптуватися бізнес до сучасних викликів, використовуючи інноваційні та екологічні принципи.

Тому, вважаємо, якщо ці міри будуть застосовуватися, то вихід з кризової ситуації пройде легше і швидше, держава зможе відновити роботу підприємств.

Висновки та пропозиції. У ХХІ столітті основою виходу з кризи стає не тільки оновлення основного капіталу, але ще й вирішення соціальних проблем. Важливим напрямком виходу з кризи в умовах пандемії повинна бути підтримка держави не тільки закладів охорони здоров'я, але й харчових підприємств, від продукції яких залежить тривалість життя.

Виникає потреба в кооперації особистих господарств, що з одного боку збільшить їх фінансові можливості використовувати екологічні технології, а з іншого дозволить контролювати виробництво державою, регіонами та споживачами харчової продукції. При чому кооперація повинна бути «пов'язана» з переробними харчовими підприємствами, що дозволить отримувати додану вартість, створювати нові робочі місця, випускати якісну продукцію, а не експортувати на зовнішні ринки сировину.

Країна ще не відновилась після кризи 2009 року. На жаль, вітчизняний агропромисловий сектор виробляє найпростіші аграрні продукти з низькою доданою вартістю. Більшість підприємств зупинило роботу і не мають фінансових ресурсів для подолання кризи. Тому, для стабілізації, запропоновано ряд заходів, які допоможуть вийти із кризи і у майбутньому забезпечити ріст ВВП, сприятиме покращенню добробуту і якості життя населення.

Джерела та література

1. The Coming Decline of Global Trade [Електронний ресурс]:– Режим доступу: <https://geopoliticalfutures.com/the-coming-decline-of-global-trade/>
2. Економіка буде сидіти вдома. [Електронний ресурс]:– Режим доступу: <https://businessviews.com.ua/ru/business/id/jak-karantin-vplivaje-na-biznes-2159/>
3. Вплив економічної кризи на ключові сфери та ринки: оцінка BRDO. [Електронний ресурс]:– Режим доступу: <https://brdo.com.ua/analytics/vplyv-ekonomichnoyi-kryzy-na-klyuchovi-sfery-ta-rynky-otsinka-brdo/>
4. Тепла зима і суха весна: українські аграрії бояться втратити врожай. Deutsche Welle. [Електронний ресурс]:– Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/tepla-zyma-i-sukha-vesna-ukrainski-ahrarii-boiatsia-vtratyty-vrozhai/a-53004803>

5. Орлова-Курилова О. Методологічні підходи до аналізу інноваційних процесів у підприємстві. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020, №1, С.80-86. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-80-86>
6. Немченко В.В. Продовольча безпека України. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 4 (70) Т.2, С.179 – 182.
7. Поченцов Г. Управляя коммуникацией, мы одновременно управляем миром. *Дзеркало тижня*. [Електронний ресурс] :- Режим доступу: https://zn.ua/socium/upravlyaya-kommunikaciyemy-odnovremenno-upravlyаем-mirom-309839_.html
8. Бердар М.М. Конкурентоспроможність підприємств харчової промисловості України: сучасні проблеми та напрями підвищення. *Агросвіт*. 2018. № 12, С.8-14.
9. Сичевський М.П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави. К.: Аграрна наука. 2019. 388 с.
10. Бізнес в Польщі в умовах пандемії коронавірусу (COVID-2019). [Електронний ресурс]:- Режим доступу: <https://blog.liga.net/user/mromanyuk/article/36285>

References

1. The Coming Decline of Global Trade. *geopoliticalfutures.com* Retrieved from: <https://geopoliticalfutures.com/the-coming-decline-of-global-trade>.
2. Ekonomika bude sydyty vdoma. [The economy will stay home] *businessviews.com.ua*. Retrieved from: <https://businessviews.com.ua/ru/business/id/jak-karantin-vplivaje-na-biznes-2159> [in Ukrainian].
3. BRDO's analysis: the impact of the economic crisis on key areas and markets. *brdo.com.ua*. Retrieved from: <https://brdo.com.ua/analytics/vplyv-ekonomichnoyi-kryzy-na-klyuchovi-sfery-ta-rynky-otsinka-brdo/>
4. Tepla zyma i sukha vesna: ukrajinsjki aghrariji bojatjsja vtratyty vrozhaj. [Warm winter and dry spring: Ukrainian farmers are afraid of losing the harvest]. *Deutsche Welle*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/teplazyma-i-sukha-vesna-ukrajinski-ahrarii-boiatsia-vtratyty-vrozhai/a-53004803> [in Ukrainian].
5. Orlova-Kurilova Olga (2020). Metodologichni pidkhody do analizu innovacijnykh procesiv u pidpryjemnyctvi. [Methodological approaches to analysis of innovation processes in entrepreneurship]. *Ekonomichnyj chasopys Skhidnojevropejskogho nacionaljnogho univertsytetu imeni Lesi Ukrajinky*. - *Economic Journal of the Lesia Ukrainka East European National University*. 2020, 1, 80-86. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-80-86> [in Ukrainian].
6. Nemchenko Valerii (2012). Prodovoljcha bezpeka Ukrajiny [Ukrainian food safety]. *Zbirnyk naukovykh pracj VNAU. Serija: Ekonomichni nauky*. - *Collection of scientific works of VNAU. Series: Economic Sciences* № 4 (70) V. 2, 179 – 182. [in Ukrainian].
7. Pochencov Gh. (2020) Upravljaja kommunykacyej, мы odnovremenno upravljаем myrom. [Managing communication, we simultaneously control the world]. *Dzerkalo tyzhnja*. Retrieved from: https://zn.ua/socium/upravlyaya-kommunikaciyemy-odnovremenno-upravlyаем-mirom-309839_.html [in Russian].
8. M. Berdar (2018). Konkurentospromozhnistj pidpryjemstv kharchovoji promyslovosti Ukrajiny: suchasni problemy ta naprjamy pidvyshhennja. [Competitiveness of food industry enterprises of Ukraine: modern problems and directions of improvement]. *Агросвіт*. (12), 8-14. [in Ukrainian].
9. Sychevsjkyj M.P. (2019). Kharchova promyslovistj jak osnova prodovoljchoji bezpeky ta rozvytku derzhavy. [Food industry as a basis for food security and state development]. *Агхарна наука - Agricultural science*, 388 [in Ukrainian].
10. Biznes v Poljsjhi v umovakh pandemiji koronavirusu (COVID-2019). [Business in Poland in the context of the coronavirus pandemic (COVID-2019)] *blog.liga.net*. Retrieved from: <https://blog.liga.net/user/mromanyuk/article/36285> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2020 р.

УДК 331.105.64

Громко Лілія,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-9437-9071,
e-mail: hromko.lilia@eenu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-114-120>

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті встановлено, що корпоративна культура є специфічним продуктом діяльності і розвитку підприємства, виявляється в системі використовуваних цінностей, які розділяє весь персонал, завдяки цілеспрямованим діям суб'єкта управління з «прищеплення» працівникам єдиних культурних стереотипів поведінки. Систематизовано чинники, що впливають на формування корпоративної культури. Узагальнено принципи формування корпоративної культури, дотримання яких дозволяє провести організаційні зміни, не викликаючи у персоналу неприйняття і протидію їм.

Доведено, що найбільш вірогідним вектором необхідних організаційних змін в діяльності вітчизняних торговельних підприємств на сучасному етапі є перехід від технократичного управління до організаційної демократії, що забезпечує підвищення організаційної ефективності на основі розвитку процесів самоорганізації та самоврядування. Виявлено, що корпоративна культура є найважливішим фактором будь-яких змін на торговельних підприємствах.

Ключові слова: корпоративна культура, організаційні зміни, мотивація персоналу, індивідуалізація, команда, цінності.

Громко Лилия,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

КОРПОРАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье установлено, что корпоративная культура является специфическим продуктом деятельности и развития предприятия, оказывается в системе используемых ценностей, которые разделяет весь персонал, благодаря целенаправленным действиям субъекта управления по «привитию» работникам единых культурных стереотипов поведения. Систематизированы факторы, влияющие на формирование корпоративной культуры. Обобщены принципы формирования корпоративной культуры, соблюдение которых позволяет провести организационные изменения, не вызывая у персонала неприятие и противодействие им.

Доказано, что наиболее вероятным вектором необходимых организационных изменений в деятельности отечественных торговых предприятий на современном этапе является переход от технократического управления к организационной демократии, обеспечивающей повышение организационной эффективности на основе развития процессов самоорганизации и самоуправления. Выведено, что корпоративная культура является важнейшим фактором любых изменений на торговых предприятиях.

Ключевые слова: корпоративная культура, организационные изменения, мотивация персонала, индивидуализация, команда, ценности.

Liliia Hromko,
Associate Professor, Candidate of Economics,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Enterprise Economics, Security and Innovative Activity,
Lutsk

CORPORATE CULTURE AS A KEY FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF A TRADE ENTERPRISE

Nowadays, the social and economic development of society has a clear focus on the growth of innovation, efficiency and competitiveness. Only employee, who possesses creative potential and the ability not only to reproduce their own workforce, but also to self-development, becomes a personalized asset for the organization and a determining factor in the success of society and each separate enterprise. Today, the attention is paid to the person who is considered a key resource of the company, and conditions for the realization of his/her potential and ability to work effectively are created.

Corporate culture is one of the most effective means of attracting and motivating employees of any commercial enterprise, which brings to it a very specific material result. In order to increase productivity of trade enterprises in market economy, it is necessary to improve not only quantitative indicators of their activities, but also qualitative, to develop a corporate culture, which is the key to profitability and competitiveness of modern enterprises.

The main purpose of the article is to find conceptual factors for improving the corporate culture of a commercial enterprise and also the analysis of corporate culture as a basis to increase of labor productivity.

The article establishes that corporate culture is a specific product of activity and development of the enterprise, that is performed in the system of used values, which are shared by all staff due to purposeful actions of the management to implement united cultural stereotypes. The factors, which influence the formation of corporate culture, are systematized. The principles of formation of corporate culture are generalized, which allows to carry out organizational changes by observing them, without causing rejection and opposition to them in the personnel.

It is proved that nowadays the most likely vector of necessary organizational changes in the activity of domestic trade enterprises is the transformation from technocratic management to organizational democracy, which provides increasing of the organizational efficiency based on the development of self-organization and self-managemant. It was found that corporate culture is the most important factor of any change in commercial enterprises.

Key words: corporate culture, organizational changes, staff motivation, individualization, team, values.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічний розвиток суспільства має чітку направленість на ріст інноваційності, ефективності та конкурентоспроможності. При цьому лише працівник з його творчим потенціалом, здатністю не лише до відтворення власної робочої сили, а й до саморозвитку, стає для організації персоніфікованим активом, визначальним фактором успіху суспільства і кожного окремого підприємства. Сьогодні увага звертається на людину, яка розглядається як ключовий ресурс компанії, і на створення умов для реалізації його потенціалу і здатності до ефективної роботи. Корпоративна культура - одна з найбільш дієвих засобів залучення і мотивації співробітників, будь-якого підприємства, а особливо торговельного. Корпоративна культура приносить господарюючому суб'єкту абсолютно конкретний матеріальний результат. Вищезазначені факти обумовлюють актуальність дослідження корпоративної культури як провідного чинника розвитку торговельного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження змісту корпоративної культури займалися такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як М. Дмитренко, Г. Захарчин, Є. Капітонов, Я. Пижинський, М. Семикіна, О. Синицький, М. Чепелюк, Н. Фіщук та інші. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників показує, що існуючі концепції корпоративної культури містять багато цінної інформації, системне осмислення якої дає підставу для побудови цілісної і несуперечливої концепції управління персоналом з урахуванням мотиваційних і культурних аспектів трудової поведінки, властивих працівникам вітчизняних торговельних підприємств в сучасних умовах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незначний досвід вітчизняних торговельних підприємств у сфері управління корпоративною культурою, як однієї з головних сфер управління.

Виклад основного матеріалу. Термін «корпоративна культура» є вельми багатогранним, що призводить до появи безлічі різних визначень цього поняття, не завжди співзвучних один одному за смисловим значенням. Розглядаючи визначення корпоративної культури, можна виділити найпоширеніші підходи до тлумачення цього поняття: корпоративна культура як соціально-психологічний портрет організації; як вираз її цінностей; як кредо або символ віри організації; як

стиль життя, що характеризує організацію; як проекція особистісних рис керівника на стиль життя організації; як філософія і ідеологія управління тощо [2, 8, 9].

Тлумачення поняття «корпоративна культура» зводять її, переважно, до переліку складових: цінності, вірування, принципи, думки, ритуали тощо. Це призводить, з нашої точки зору, до спрощеного тлумачення поняття корпоративної культури. Адже, як відомо, для визначення сутності будь-якого предмета або явища не досить простого перерахування складових частин. Тому, щоб не «перевантажувати» визначення перерахуванням всіх складових, важливо виділити ту з них, яка є визначальною. Нам видається, що такою складовою, що утворює внутрішній «стрижень» корпоративної культури, є система цінностей, прийнятих на підприємстві.

З огляду на висловлені міркування, корпоративна культура може бути визначена як специфічний продукт діяльності і розвитку підприємства, що виявляється в системі використовуваних цінностей, які розділяє весь персонал, завдяки цілеспрямованим діям суб'єкта управління з «прищеплення» працівникам єдиних культурних стереотипів поведінки.

Найбільш істотними ознаками корпоративної культури, які слід враховувати в практичному управлінні, є наступні:

1. **Всеохоплюваність корпоративної культури.** Корпоративна культура охоплює всі сфери управління і види управлінських дій, здійснюваних на підприємстві. Загальна культурна узгодженість в організації можливою завдяки тому, що всі аспекти організаційної діяльності, включаючи стратегії, системи винагород, стилі лідерства, підходи до керівництва персоналом тощо, мають акцент на одних і тих же організаційних цінностях.

2. **Неформальність корпоративної культури.** Корпоративна культура, сильна або слабка, що сприяє динамічному розвитку або перешкоджає змінам, присутній в будь-якій організації незалежно від того, наскільки люди усвідомлюють її вплив. Організаційні цінності не завжди усвідомлюються в достатній мірі, але від цього вони не стають менш дієвими. У реальному поведінці і сформованих поглядах працівників організації завжди простежується закладений в них ціннісний, моральний підтекст.

3. **Стійкість корпоративної культури.** Ця характеристика пов'язана з таким загальним властивістю культури, як традиційність її норм і інститутів. Люди приходять в організацію і йдуть, а культура залишається більш-менш стабільною. Становлення будь-якої корпоративної культури вимагає значних зусиль з боку керівників і підприємців. Але, будучи сформованими, цінності культури і способи їх реалізації набувають характеру традицій і зберігають стійкість протягом декількох поколінь працівників [1, с. 37].

Розглядаючи корпоративну культуру в практичному аспекті, важливо розуміти, що їй притаманні і деякі протиріччя. Основне протиріччя полягає в необхідності, з одного боку, підтримувати з її допомогою традиції і, з іншого боку, - проводити зміни, відповідні вимогам мінливого внутрішнього і зовнішнього середовища. Традиції забезпечують стабільність, цілісність організації, злагодженість взаємодії і прихильність працівників до організаційних цілей. Але традиції можуть стати одночасно і фактором, що стримує зміни, який призупиняє розвиток, якщо вони вже не відповідають мінливим вимогам часу.

Один з найбільш відомих розробників концепції корпоративної культури Е. Шейн вважає, що на кожному етапі життєвого циклу організації роль корпоративної культури може змінюватися. Так, на стадії становлення корпоративна культура «скріплює» підприємство, закріплює в свідомості працівників цінності, що сприяють досягненню успіху. На стадії середнього віку культура стає самостійним чинником життя організації, визначає політику в галузі управління персоналом, особливості взаємодії із зовнішнім середовищем, сприяє адаптації організації до мінливих зовнішніх умов. На стадії зрілості і, тим більше, занепаду культура може виявитися «каменем на шії» організації, але настільки звичним, що від нього важко відмовитися, і тоді лідер повинен знайти в собі сили для перетворень [3, с. 145].

Корпоративна культура, будучи специфічним продуктом життєдіяльності підприємства, існує об'єктивно, незалежно від нашої волі і свідомості. Несучи в собі певні протиріччя, вона може сприяти, а може перешкоджати реалізації тих чи інших управлінських стратегій. Тому основне завдання

керівництва в цій сфері полягає в свідомому впливі на корпоративну культуру і цілеспрямованому внесення в неї змін, що відповідають меті організаційного розвитку.

При цьому ключовими факторами, що визначають необхідність збереження і зміцнення або зміни корпоративної культури, які виступають у ролі зворотного зв'язку, з боку організації є організаційна ефективність, а з боку працівника - задоволеність працею.

На рис. 1 представлена схема, що демонструє основні чинники, які впливають на формування корпоративної культури. Ключова роль у формуванні корпоративної культури належить керівнику (або власнику підприємства) і його найближчому оточенню. Цілі та цінності, що розділяють вище керівництво організації, є тим початковим вихідним матеріалом, на основі якого здійснюється формування корпоративної культури. Оскільки будь-яке підприємство не є ізольованим, керівництво змушене при формуванні корпоративної культури враховувати не лише власні цілі і цінності, а й вимоги, що ставить ринок і суспільство в цілому до діяльності об'єкта господарювання. Від того, як повно будуть враховані ці вимоги, залежить те, наскільки організація виявиться конкурентоспроможною і успішною.

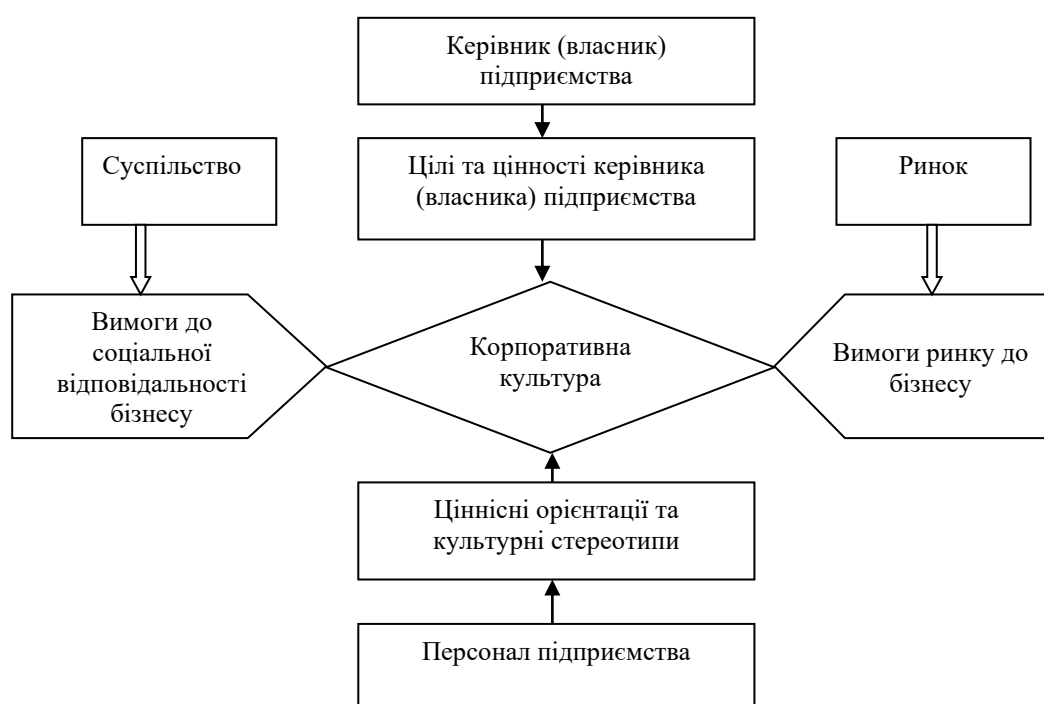

Рис. 1. Чинники, що впливають на формування корпоративної культури

При всій важливості зовнішнього фокуса корпоративної культури не варто забувати, що за всіма успіхами і досягненнями організації стоїть персонал.

Найважливішими факторами, які слід враховувати при формуванні корпоративної культури, є ціннісні орієнтації та культурні стереотипи працівників організації. Формування корпоративної культури, по суті, зводиться до «прищеплення» єдиних цінностей всім працівникам організації. Тому зрозуміло, що успішність вирішення цього завдання в значній мірі залежить від того, наскільки проголошені керівництвом організаційні цінності відповідають ціннісним орієнтаціям працівників і не суперечать їм. Протиріччя ціннісних орієнтацій працівників і того, що є найбільш цінним для керівництва організації, стає основним джерелом розчарувань, конфліктів і падіння продуктивності праці [8, с. 258].

На торговельних підприємствах останнім часом спостерігається процес інтелектуалізації: поведінкою персоналу керують правила, етичні норми, а не менеджери; широко застосовуються колективні методи прийняття рішень; практикується коучинг. Досвід роботи торговельних підприємств, які володіють сильною корпоративною культурою, показують як елементи культури відіграють іноді вирішальну роль у конкурентній боротьбі. Важливим чинником успіху

корпоративної культури на торговельних підприємствах стає взаємозв'язок корпоративних принципів із загальними цілями діяльності.

Вважаємо, що корпоративну культуру торговельних підприємств варто будувати дотримуючись принципів моделі Ф. Харріса та Р. Морана. Дослідники пропонують будувати корпоративну культуру спираючись на такі характеристики: усвідомлення себе і свого місця на підприємстві; комунікативна система та мова спілкування; зовнішній вигляд і само презентація на роботі; харчові звички та традиції персоналу; усвідомлення часу, відношення до нього та його використання; взаємовідносини між людьми; цінності та норми; віра в цілі та прихильність до них; процес розвитку працівника та його навчання; етика на робочому місці та мотивація працівника [7].

З точки зору демократії, яка передбачає в працівниках високий ступінь індивідуальності, творчості та особистої відповідальності, корпоративна культура покликана забезпечити високий рівень соціалізації персоналу в поєднанні з індивідуалізацією. Саме такий тип працівника є найбільш ефективним в умовах командної роботи на торговельному підприємстві. Тому корпоративна культура, побудована на цінностях організаційної демократії, повинна сприяти не тільки успішної соціалізації працівників, а й сприяти розвитку їх творчих починань, що є необхідною умовою командної роботи.

Вище ми описали найбільш загальний підхід до формування корпоративної культури і впровадження в життя підприємства нових цінностей, відповідних прийнятої стратегії розвитку суб'єкта господарювання. Але все нове часто викликає опір персоналу. Тому варто узагальнити принципи формування корпоративної культури, дотримання яких дозволяє провести організаційні зміни, не викликаючи у персоналу неприйняття і протидію їм. До основних таких принципів можна віднести наступні:

1. Інформування персоналу про заплановані зміни. Працівники повинні розуміти зміст нововведень, причому не лише з точки зору підприємства, але і їх особистих інтересів.

2. Впровадженню організаційних змін повинне передувати навчання кадрів, метою якого є не лише інформування про зміст позитивних і негативних аспектів нововведень, а й налагодження ефективних взаємовідносин з персоналом.

3. Необхідно дотримуватися умови поетапності здійснюваних нововведень. Хороший ефект може також дати проведення попереднього експерименту - впровадження нововведень в окремих підрозділах для перевірки як позитивних, так і негативних їх наслідків. Не можна одночасно здійснювати багато інноваційних програм.

4. Широке залучення персоналу, створення умов активної підтримки нововведень. Організаційні перетворення не матимуть успіху, якщо в процес змін не будуть залучені всі члени організації. Особливе значення має також підтримка нововведень «ключовими» людьми на підприємстві, залучення неформальних лідерів до здійснення змін;

5. Створення схильності персоналу до змін шляхом енергійної підтримки нововведень і працівників, що відповідають за їх впровадження; стимулювання тих співробітників, які найбільш повно втілюють у своїй діяльності проголошені цінності і принципи; заохочення поведінки, що сприяє змінам в бажаному напрямку.

6. Здійснення не тільки об'єктивних, але і символічних змін для закріплення на свідомому і підсвідомому рівні працівників організаційних цінностей через активне формування традицій, підтримки обрядів, використання гасел і символів підприємства - її назви, уніформи, логотипів тощо.

7. Відмова від прямої критики минулого, так як це може бути багатьма сприйнято негативно, максимальне використання позитивних сторін минулого як ґрунту для «виращування» майбутніх нових тенденцій.

8. Створення системи вимірювання та обліку результатів від нововведень, публічне визнання успіхів і досягнень, вшанування працівників і підрозділів, які зробили вагомий внесок в організаційний розвиток [4, с.21].

Як зазначалося вище, однією з найбільш істотних характеристик корпоративної культури є її всеохоплюваність: корпоративна культура охоплює всі сторони життєдіяльності підприємства. Тому при проведенні організаційних перетворень, спрямованих на зміну корпоративної культури, важливо визначити основні напрями прикладання зусиль.

Будучи вже сформованою, корпоративна культура виконує такі функції на підприємстві:

- 1) функція ідентифікації - формує почуття приналежності до підприємства;
- 2) функція інтеграції - формує почуття причетності до спільної справи, сприйняття підприємства як деякого цілісного утворення, відмінного від інших аналогічних утворень;
- 3) функція суспільної пам'яті - забезпечує збереження і накопичення досвіду та традицій підприємства;
- 4) нормативно-регулююча функція - виконує роль найбільш ефективного механізму соціального регулювання трудових відносин, встановлюючи для всіх працівників організації загальні цінності і правила трудової поведінки. Завдяки використанню норм досягається стійке і дієве регулювання трудової поведінки працівників, забезпечується надійність і передбачуваність поведінки, її відповідність очікуванням;
- 5) комунікативна функція - забезпечує взаєморозуміння і взаємодію працівників завдяки прийняттю ними спільних цінностей;
- 6) адаптивна функція - сприяє виживанню підприємства в мінливих умовах;
- 7) виховно-світоглядна функція - формує уявлення працівників про своє місце і призначення на підприємстві, забезпечує правильне сприйняття етичних проблем;
- 8) пізнавально-інформаційна функція - дозволяє працівникам визначити, як вони повинні ставитися до оточуючої їх дійсності, чого слід очікувати від колег, керівників в тих чи інших ситуаціях;
- 9) іміджева функція - сприяє формуванню особливого образу підприємства, відрізняє її від інших господарюючих суб'єктів;
- 10) мотиваційна функція - забезпечує найбільш ефективний вплив на колективну мотивацію персоналу [5].

Здійснюючи зазначені функції, корпоративна культура сприяє успішній соціалізації працівників торговельного підприємства. Під організаційною соціалізацією розуміється безперервний процес взаємодії працівника і його організаційного оточення, в результаті якого працівник визначає своє місце і роль на підприємстві, усвідомлює організаційні цінності і приймає встановлені в організації зразки рольової поведінки і методи виконання роботи.

Соціалізація працівників, що відбувається під впливом корпоративної культури не може в повній мірі виключити процеси індивідуалізації, а здійснюється паралельно з ними. З точки зору організаційної демократії, яка передбачає в працівниках високий ступінь індивідуальності, творчості та особистої відповідальності, корпоративна культура покликана забезпечити високий рівень соціалізації персоналу в поєднанні з індивідуалізацією. Саме такий тип працівника є найбільш ефективним в умовах командної роботи торговельного підприємства, тому його прийнято називати «член команди». Саме корпоративна культура, побудована на цінностях організаційної демократії, повинна сприяти не тільки успішній соціалізації працівників, а й сприяти розвитку їх творчого потенціалу, що є необхідною умовою командної роботи персоналу торговельного підприємства.

Запропонований у статті підхід до формування корпоративної культури визначає основні принципи та напрями зусиль, що забезпечують послідовну заміну технократичних цінностей в управлінні персоналом торговельних підприємств на цінності організаційної демократії. Практична реалізація такого підходу сприяє розвитку колективної мотивації до праці і підвищення на цій основі організаційної ефективності.

Висновки та пропозиції. Отже, відзначимо, що колективна діяльність створює сильнішу мотивацію до праці, ніж індивідуальна. Тому найважливішим завданням ефективного управління персоналом є формування колективних суб'єктів діяльності та розвиток колективної мотивації до праці. Колективним суб'єктом діяльності, що володіє найбільш потужним мотиваційним потенціалом саме для персоналу торговельного підприємства, є команда - особливий тип робочої гурту, який характеризується розвиненими відносинами співпраці та особистої відповідальністю кожного члена групи за внесок в загальну справу. Найбільш очевидним вектором необхідних організаційних змін в діяльності вітчизняних торговельних підприємств на сучасному етапі є перехід від технократичного управління до організаційної демократії, що забезпечує підвищення організаційної ефективності на основі розвитку процесів самоорганізації та самоврядування.

Насамкінець варто зазначити, що найважливішим фактором будь-яких змін на підприємствах, в тому числі й торговельних, є корпоративна культура. Цілеспрямоване і послідовне впровадження в

діяльність господарюючого суб'єкта цінностей організаційної демократії сприяє успішній соціалізації працівників, розвитку колективної мотивації до праці і підвищення на цій основі ефективності діяльності торговельного підприємства.

Джерела та література

1. Дмитренко М. Й. Методологічні засади дослідження корпоративної культури у соціально-філософському знанні. *Гуманітарний часопис*. 2011. № 1. С. 37- 41.
2. Захарчин Г. М. Корпоративна культура: навч. посібник . Львів: Новий світ. 2011. 122 с.
3. Капитонов Э. А., Зинченко Г. П. Корпоративная культура: теория и практика: учеб. пос. М. : Альфо-Пресс. 2015. 351 с.
4. Пижинський Я. І., Бустінов Д.В. Формування концепції організаційної культури. *Економіка и управление*. № 5. 2008. С. 20 – 25.
5. Семикіна М. В. Еволюція організаційної культури на українських підприємствах: проблеми та протиріччя . *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2009. № 6. С. 197–200.
6. Синицька О.І. Корпоративна культура: типологізація, функції та критерії забезпечення у формуванні соціально-трудоких відносин на ринку праці України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 5 (3). С. 255–261.
7. Структура и модели организационной культуры. URL: <http://www.corpculture.ru/content/ctrukurai-modeli-organizatsionnoi-kultury> (дата звернення: 01.05.2020).
8. Чепелюк М.І. Роль корпоративної культури підприємства в концепціях організаційних змін. Проблеми формування та реалізації конкурентної політики : матеріали III Міжнар. наук.–практ. конф., м. Львів, 19–20 верес. 2013 р. Національний університет «Львівська політехніка» [та інші]. Львів : АртДрук. 2013. С. 258–259.
9. Фіщук Н. Ю. Корпоративна культура організації: сутність, види, принципи та вплив на розвиток організації. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економічні науки*. 2014. № 6 (24). С. 56-65.

References

1. Dmytrenko M. Y. (2011) Metodolohichni zasady doslidzhennia korporatyvnoi kultury u sotsialno-filosofskomu znanni [Methodological bases of research of corporate culture in social and philosophical knowledge]. *Humanitarnyi chasopys*. 1, 37-41 [in Ukrainian].
2. Zakharchyn Gh. M. (2011) Korporatyvna kuljtura: navch. posibnyk [Corporate culture]. Ljviv: Novyj svit, 2011, 122 [in Ukrainian].
3. Kapitonov E. A. (2015) Korporatyvnaia kultura: teoryia y praktyka: ucheb. pos.[Corporate culture: theory and practice]. M.: Alfo-Press [in Russian].
4. Pyzhynskiy Ya. I., Bustinov D.V. (2008) Formuvannia kontseptsii orhanizatsiinoi kultury. [Formation of the concept of organizational culture]. *Ekonomyka y upravlenye*. № 5, 20 – 25 [in Ukrainian].
5. Semykina M. V. (2009) Evoliutsiia orhanizatsiinoi kultury na ukrainykykh pidpriumstvakh: problemy ta protyrychchia [Evolution of organizational culture at Ukrainian enterprises: problems and contradictions]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. 6, 197–200 [in Ukrainian].
6. Synytska O.I. (2014) Korporatyvna kultura: typolohizatsiia, funktsii ta kryterii zabezpechennia u formuvanni sotsialno-trudovykh vidnosyn na rynku pratsi Ukrainy [Corporate culture: typology, functions and criteria for providing in the formation of social and labor relations in the labor market of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Ekonomichni nauky*. 5 (3) , 255–261 [in Ukrainian].
7. Struktura y modely orhanyzatsyonnoi kultury [Structure and models of organizational culture]. Retrieved from: <http://www.corpculture.ru/content/ctrukurai-modeli-organizatsionnoi-kultury> [in Ukrainian].
8. Chepeliuk M.I. (2013) Rol korporatyvnoi kultury pidpriumstva v kontseptsiiakh orhanizatsiinykh zmin [The role of corporate culture of the enterprise in the concepts of organizational change]. Problemy formuvannia ta realizatsii konkurentnoi polityky : materialy III Mizhnar. nauk.–prakt. konf., [pp. 19–20] Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika» [ta inshi]. Lviv : ArtDruk [in Ukrainian].
9. Fishchuk N. Yu. (2014) Korporatyvna kultura orhanizatsii: sutnist, vydy, pryntsyipy ta vplyv na rozvytok orhanizatsii [Corporate culture of the organization: the essence, types, principles and impact on the development of the organization] *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 6 (24), 56-65 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.05.02020 р.

УДК 005.32

Лариса Ющишина,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м.Луцьк; [ORCID ID: 0000-0001-8926-7577](https://orcid.org/0000-0001-8926-7577)
e-mail: yushchyshyna.larysa@cenu.edu.ua

Вікторія Пиль,
здобувачка вищої освіти,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м.Луцьк; [ORCID ID: 0000-0002-5003-4554](https://orcid.org/0000-0002-5003-4554),
e-mail: nikavika24082001@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-121-129>

ЕННЕАГРАМА В БІЗНЕСІ: НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАТИВНИМИ ПРОЦЕСАМИ В КОНФЛІКТІ

У статті розглянуто сутність еннаграми як докладної карти особистості – її сильні та слабкі боки, потреби, побоювання і можливості. Викладено сучасні концепції формування та основні методологічні підходи до використання еннаграми. Охарактеризовано дев'ять еннатипів та виокремлено чотири основних рівні використання еннаграми сучасними бізнес-організаціями. Визначено цінність еннаграми, що полягає у можливості змінити на краще динаміку конфлікту завдяки баченню індивідуальності кожного працівника. Виокремлено особливості впливу еннатипу на поведінку різних категорій персоналу організації. Доведено можливість застосування еннаграми як інструменту для управління комунікативними процесами в конфлікті.

Ключові слова: еннаграма, конфлікт, комунікативний процес, управління, бізнес.

Лариса Ющишина,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

Виктория Пиль,
соискательница высшего образования,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
факультета экономики и управления,
г. Луцк

ЭННЕАГРАММА В БИЗНЕСЕ: НОВЫЙ ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ КОМУНІКАТИВНЫМИ ПРОЦЕССАМИ В КОНФЛИКТЕ

В статье рассмотрена сущность эннаграммы как подробной карты личности – ее сильные и слабые стороны, потребности, опасения и возможности. Изложены современные концепции формирования и основные методологические подходы к использованию эннаграммы. Охарактеризованы девять эннатипов и выделены четыре основных уровня использования эннаграммы современными бизнес-организациями. Определены ценность эннаграммы, которая заключается в возможности изменить к лучшему динамику конфликта благодаря лицезрению индивидуальности каждого сотрудника. Выделены особенности влияния эннатипа на поведение персонала организации различной категории. Доказана возможность применения эннаграммы как инструмента для управления коммуникативными процессами в конфликте.

Ключевые слова: эннаграмма, конфликт, коммуникативный процесс, управление, бизнес.

Larysa Yushchyshyna,
Ph.D. in Economics, Associate Professor,

Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Economics, Security and Innovation of Enterprise,
Lutsk

Viktoriia Pyl,
Student,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Economy and Management,
Lutsk

ENNEAGRAM IN BUSINESS: A NEW TOOL FOR MANAGING COMMUNICATION PROCESSES IN CONFLICT

Introduction. Modernity shows that the most important factor in ensuring business competitiveness is its organizational culture. Conflicts cause significant damage to maintaining the team atmosphere in good condition, effective interaction in groups and cause loss of production resources and time. Modern managers must have a communicative technique for solving conflict situations with all their consequences without negatively affecting the organizational culture of the enterprise. The need to find new sources of managing communication processes in a conflict is extremely relevant and absolutely indisputable today. Enneagram is the key that will help to find an approach to each person and prevent the conflict from developing.

The purpose of the article. Demonstrate enneagram as a tool for managing communication processes in conflict.

Results. The essence of the enneagram as a detailed personality map - its strengths and weaknesses, needs, concerns and opportunities. Modern concepts of formation and basic methodological approaches to the use of the enneagram are described. Nine enneatypes are described and four main levels of using the enneagram by modern business organizations are highlighted. The value of the enneagram, which is the possibility to change the conflict dynamics for the better thanks to the vision of each employee's individuality, is determined. The features of the impact of the enneagram on the behavior of different categories of personnel in the organization are highlighted.

Conclusions. Different types of management decisions require different information data. The Enneagram can become an effective tool for a manager in making managerial decisions, which, in turn, will increase business efficiency. The most important advantages of the enneagram are awareness of other people's peculiarities and the possibility to find a personal approach, to reveal the employee's potential, to motivate him/her correctly and to solve conflicts at early stages. Therefore, modern business organizations should pay more attention to the possibility of using enneagram as a tool for analysis and management of communication processes in a conflict to create a favorable atmosphere in the team, increase productivity and develop optimal solutions for complex conflict and crisis situations.

Keywords: enneagram, conflict, communication process, management, business.

Постановка проблеми та її значення. Наразі підприємства функціонують у складних соціально-економічних умовах. Міжособистісні конфлікти, грубість призводять до відчуження, протистояння, опору нововведенням, обертаються моральними втратами (боягузтво, лицемірство, підлабузництво). Сучасність показує, що найважливішим фактором гарантування конкурентоспроможності бізнесу є його організаційна культура. Конфлікти завдають значної шкоди підтриманню атмосфери колективу в хорошому стані, ефективній взаємодії у групах та стають причиною втрат виробничих ресурсів і часу. Нерідко конфлікти призводять до фізіологічних втрат: нервових зривів, стресів, серцевих та інших захворювань. Сучасний керівників має володіти комунікативною технікою вирішення конфліктних ситуацій з усіма їх наслідками без негативного впливу на організаційну культуру та здоров'я працівників. Надзвичайно актуальним і абсолютно безспірним є те, що потрібно шукати нові джерела управління комунікативними процесами в конфлікті, і знаходитися вони можуть у системній моделі enneagramи особистості.

На даний час не існує єдиної точки зору вчених на визначення шаблону єдиної правильної поведінки при вирішенні конфліктів, проте enneagramа виступає ключем, що допоможе знайти підхід до кожної людини та не допустити розвитку конфлікту. Незважаючи на своє прадавнє коріння, enneagramа набуває наукового підтвердження у сучасних дослідженнях та активно й успішно використовується за рубежом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В силу специфіки змісту, розвитку та поширення enneagramи в Україні – вітчизняні напрацювання за темою дослідження практично відсутні і наше

дослідження опирається в основному на зарубіжні та перекладні джерела. Основні методологічні тенденції виявляємо саме в зарубіжній літературі у найбільш відомих працях дослідників усіляких напрямів, таких як К. Наранхо, Д. Рісо, Р. Хадсон, Р. Теллон, М. Сікора, Л. Кінгма, Дж. Лепід-Богда, К. Бергхоф, М. Бэлл, А. Панграці, Х. Макані та ін.

Цікавий підхід до використання моделі енеаграми подано у праці Клаудіо Наранхо, де автор презентує її в якості інструменту підвищення особистих знань та здолання обмежень, які накладає на сучасну людину її невроз і характер [1]. Мітчел Паква, навпаки, висловлює жорстку критику до індустрії енеаграми, знаходячи в ній окультне коріння і соціально-психологічні зловживання [2].

За кордоном широке розповсюдження отримала методика, побудована на енеаграмі, що графічно відображає співвідношення між різними типами особистості стосовно їх поведінки в робочій обстановці. На думку Хелени Макані, енеаграма є не лише корисним інструментом для особистісного розвитку, але й дозволяє значно покращити комунікацію з іншими людьми [3]. Слід згадати інноваційну за своїм підходом працю Р.Теллона та М. Сікори [4], яка є не чим іншим, як картою для досягнення високих результатів та успіху в будь-якій професійній діяльності.

Глибокі дослідження енеаграми стосовно підсвідомого конфлікту на робочому місці проведені Лі Кінгма. У своїй праці [5] Л. Кінгма на основі особистісного досвіду та багаторічного спостереження доводить, що основні енеатипи, які перебувають у взаємодії між собою, тим самим дають корисні рішення для конфліктів. Авторка розглядає конфлікт як звичайне явище, і заявляє про можливість підвищення майстерності вирішення конфліктів на основі знань типів енеограми.

Інтерес представляють також індикатор типу особистості за енеаграмою Д. Рісо і Р. Хадсона (RHETI), що включає 144 питання для розуміння системи вивчення енеатипів (зауважимо, що через проблеми з науковою обґрунтованістю теоретичної бази та валідацією тестів індикатор поки що не взятий науковим співтовариством на озброєння) [6], опитувальник Томаса-Кіллена (КТІ), щодо стратегій поведінки при конфлікті [7] та тренінг-курс Анни Протасової, мінського майстера енеаграми, щодо використання енеаграми при конфліктах в бізнесі [8]. Проте, відсутність достатньої наукової бази вивчення енеограми з ціллю практичного застосування бізнес-організаціями потребує подальших досліджень.

Мета і завдання статті. Продемонструвати енеаграму як інструмент управління комунікативними процесами в конфлікті.

Виклад основного матеріалу. В Україні, соціально-психологічної методи набувають все більшого поширення. Вони дозволяють відкрити організаційний потенціал, призначати потрібних кандидатів на керівні посади, надають допомогу керівникам при вирішенні конфліктів без появи негативних наслідків для корпоративної культури організації [9, с. 291].

Енеаграма – це психологічний інструмент, який може бути корисний у різних сферах життя, в тому числі й у бізнесі. Окремі компанії застосовують її для підвищення продуктивності праці працівників, підбору персоналу і тимблдингу.

Термін «енеаграма» у перекладі з грецької означає «9 фігур», адже в основі лежить фігура з дев'ятьма точками (рис 1). Точки розміщуються за колом і кожна з них відповідає тому чи іншому типу особистості. Всі типи взаємопов'язані, хоч і є унікальними, але разом утворюють єдине ціле [10].

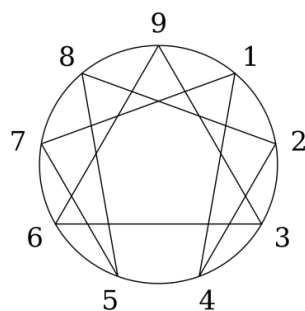

Рис 1. Загальний вигляд фігури енеаграми

Джерело : [10].

Зображення енеаграми можна виявити у давньогрецьких математиків, в ранніх християнських і перських традиціях. Західний світ познайомився з енеаграмою в XX столітті завдяки філософу Г. Гурджієву. У 60-і роки філософ О. Ічазо спільно з психіатром К. Наранхо дали енеаграмі друге народження – доповнили філософські ідеї Гурджієва напрацюваннями реальної психології. Згодом на основі енеаграми вони розвивали універсальну психологічну концепцію. У сучасному вигляді вона включає в себе розробки багатьох психологічних шкіл і підходів і співвідноситься з класичної психоаналітичної діагностикою [11].

М. Паква не погоджується, що енеаграма це логічна конструкція, яку потрібно вивчати: «На даний момент я не відчуваю повагу до індустрії енеаграмми. Слід поставити під сумнів і піддати дослідженню існування саме дев'яти типів особистості. Число дев'ять було заздалегідь продиктовано Ічазо і Наранхо структурою окультної фігури енеаграми. На яких психологічних даних ґрунтується твердження про існування лише дев'яти основних типів?» [2].

Логічно, що всіх людей не можна віднести лише до 9 типів, адже є ряд факторів (крила, підтипи, рівні розвитку), що впливають на поведінку індивіда, і як результат існує 486 можливих варіантів типів. Розглянемо більш детально, як утворилося дане число. Мітчель Паква не дослідив (не врахував) той факт, що у кожного типу є 2 крила, в які він переходить залежно від життєвих ситуацій (відповідно 9 типів*2=18), окрім типів є три підтипи: безпечний, соціальний та парний, що також впливає на поведінку та цінності індивіда (18*3=54 варіанти) і не менш важливе – рівні розвитку, їх є 9 (54*9=486 варіацій типів). Д. Рісо та Р. Хадсон розділили їх на три види: здоровий, середній та нездоровий [10]. За дослідженнями А. Протасової, на здорових рівнях розвитку, з першого до третього, знаходяться всього 1-2% людей, що перебувають у гармонії між своїм тілом і розумом [8]. Звичайна людина здатна досягнути третього рівня шляхом позбавлення від патернів та глибокого пропрацювання духовного розвитку, що є досить складним процесом і на це йдуть роки. На середніх рівнях розвитку, від четвертого до шостого, знаходяться 94-95% населення [8], що також цілком нормально, адже нами керує заздрість, використовуються маніпуляції тощо. Нездорові рівні найнебезпечніші, до них відноситься сьомий, восьмий та дев'ятий рівень. Люди, що опинилися або знаходяться на цих рівнях не можуть самостійно піднятися на середній рівень, їм потрібна допомога психолога/психіатра, залежно від ситуації. Дані люди бачать світ з іншого боку – через призму злості та несправедливості. Зазвичай на нездорових рівнях опиняються самогубці, наркомани, вбивці, люди з алкогольною залежністю тощо. Важливо не плутати рівні розвитку з типами особистості. Рівень розвитку насамперед залежить від умов, в яких виросла особа, формувалася психіка та модель поведінки. Досить високий відсоток перебування людей на середніх рівнях розвитку пояснюється використанням застарілих методів виховання в середньостатистичних сім'ях. З типами енеаграми не так. Людина народжується з одним типом, який протягом життя не змінюється, а розвиток особистості відбувається виключно завдяки підніманню рівнями розвитку вгору.

Беручи ці всі фактори до купи, розуміємо що енеаграма це не просто дев'ять необґрунтованих чисел. Існують і будильники, і червоні прапори для кожного типу, що виступають своєрідними сигналами про перехід типу на середні та нездорові рівні.

Як зазначають І. Адізес, І. Маданес, на відміну від більшості поширених підходів до бізнес-коучингу енеаграма є докладною картою особистості – її сильні і слабкі сторони, потреби, побоювання і можливості. Крім того, завдяки енеаграмі можна багато чого довідатися про те, як ми схильні реагувати на події під впливом різних життєвих обставин. Аналіз особистості за енеаграмою Адізеса включає:

- 1) визначення енеатипу особистості;
- 2) дослідження специфічної сторони інтелекту відповідно до пов'язаного типу [12].

Енеаграма часто використовується психологами, а уже з 2019 року набуває стрімкої популярності серед населення та починає впроваджуватися у бізнес-організації як новий інструмент управління.

Проведені дослідження дозволили виокремити чотири основних рівні, на яких сучасні бізнес-організації використовують енеаграму:

1. Індивідуальний (формування свідомості працівника). Використовується при відборі кандидатів, адже певні типи схильні до виконання різних видів робіт.

2. Міжособистісний (покращення міжособистісного спілкування). Компанії організують тренінги, що зі сторони енеаграми позитивно впливає на розвиток співробітників та допомагає при визначні їх сильних чи слабких рис характеру.

3. Груповий (створення ефективного колективу, вирішення конфліктів). На цьому рівні енеаграма вкорінюється безпосередньо в колектив та елементарні знання щодо відмінності типів підвищують свідомість кожного працівника та дозволяє неупереджено ставитися до міжособистісних відмінностей.

4. Організаційний (формування корпоративної культури). Енеаграма на четвертому рівні використовується як ключ до підбору ефективної системи мотивації, що максимально розкриє продуктивність праці кожного типу.

Тип особистості – це основний, рушійний мотив людини, що формується в дитинстві і не змінюється протягом життя. Представникам кожного типу притаманний унікальний набір психологічних механізмів і характеристик, які на несвідомому рівні впливають на те, як люди сприймають світ, на їх образ думок і переживань, і, в кінцевому підсумку, на їх поведінку в колективі. Дамо характеристику основних типів енеаграми.

Тип 1 – Перфекціоніст: раціональні, ідеалістичні, проникливі, цілеспрямовані, володіють сильним самоконтролем. Головний страх – бути поганим, злим, неідеальним. Гнів відбувається у вигляді критики, саркастичних зауважень, повчань в різкій формі.

Тип 2 – Помічник: дбайливий, люблячий тип енеаграми. Метою свого життя вони вибирають турботу про близьких і отримання подяки за цю турботу.

Тип 3 – Досягатор: основний страх – бути нікчемними, не мати цінності крім своїх досягнень. Найуспішніші, видатні люди, добре мотивують своїм прикладом, енергією. Трійок називають хамелеонами, вони легко пристосовуються і адаптуються до різних ситуацій. Вимикають емоції, тому що вважають їх перешкодою продуктивності та успішності.

Тип 4 – Індивідуаліст: найкреативніший, наповнений творчістю, емоційно виразний і драматизуючий тип, дуже темпераментний. Основний страх – не мати індивідуальності.

Тип 5 – Спостерігач: інтелектуальні, проникливі, інноваційні глибокі. Основний страх – бути безпорадним, некомпетентним. Постійно обмірковують і аналізують.

Тип 6 – Лояліст: відданий, орієнтований на безпеку тип. Базовий страх – залишитися без підтримки. Скептичні у відношенні до всього нового і невідомого. Люблять, коли все чітко і за правилами.

Тип 7 – Ентузіаст: генератори ідей, шукачі пригод, спонтанні, місцями розсіяні, швидко приймають рішення. Практичні, залучені в безліч проєктів, зазвичай перестрибують із однієї теми на іншу.

Тип 8 – Бос: сильний, домінуючий, рішучий тип, що ранимий всередині. Основна боязнь – контроль і порушення кордонів. Борються з труднощами, мотивують на боротьбу оточуючих, мають здатність переконувати людей.

Тип 9 – Миротворець: чутливі та уперті. Найголовніше у житті: спокій і гармонійні відносини з людьми [10].

На думку Р. Арзуманова, «найефективніша група – це та, в складі якої знаходяться люди з несхожими рисами характеру, чий погляд сприяють досягненню цілей організації і створенню корпоративного духу, де маючи високий статус члени групи не домінують» [13, с.58]. А. Панграці вбачає, що більшість людей є екстравертами і вони, будучи в групі, черпають свою енергію від інших людей [14].

На нашу думку, для розв'язку конфліктних ситуацій слід використовувати гармонійні групи. Виокремлюють три таких види:

1. Група компетентного підходу (типи 1; 3; 5).
2. Група позитивного сприйняття (типи 2; 7 9).
3. Експресивна група (типи 4; 6; 8) [15].

Гармонійні групи вказують на те, як ми справляємося з конфліктами та труднощами, наші дії при неотриманні бажаного. Розкривають фундаментальний спосіб захисту нашої особистості від втрат та розчарувань.

1. Група компетентного підходу: основна причина конфліктів типів 1; 3; 5 – система, або її відсутність. Дані типи навчилися справлятися з труднощами, відкладають в сторону свої особисті почуття, стараються бути об'єктивними, ефективними та компетентними. Вирішують проблеми логічно і очікують, що інші чинитимуть так само. Зазвичай, власні потреби та почуття залишають на задньому плані.

2. Група позитивного сприйняття: основна причина конфліктів типів 2; 7; 9 – потреби. Дані типи реагують на конфлікти та труднощі через призму «позитиву», оптимістично дивляться на речі, проте важко сприймають неприємні життєві ситуації. У них відсутній баланс між своїми потребами і потребами оточуючих. У двійок, стратегія розв'язку конфлікту – придушення власних потреб, емоцій розчарування та злості. У дев'ятого типу – відкладання проблем на потім.

3. Експресивна група: основна причина конфліктів типів 4; 6; 8 – відносини з людьми. Дані типи емоційно реагують на конфлікти та проблеми, спочатку говорять, а потім думають. Переконані, що інші мають відповідати їх емоціональному стану. Не вміють довіряти.

Першоджерелом конфлікту або умовою його виникнення вважається конфліктна ситуація, що призводить до загострення стосунків між конфліктуючими сторонами. Тому ми вивчили конфліктні ситуації для різних типів енеаграми. Результати були такі:

1) перший тип (перфекціоніст) вибухає, коли колеги порушують правила, не прибирають робочі місця, не слідуєть встановленій процедурі виконання завдань, не беруть відповідальність за свої помилки, натомість придумують виправдання;

2) другий тип (помічник) дратується, коли колеги здійснюють необдумані вчинки, безпідставно критикують, ставлять свої інтереси вище інших, керівник відноситься до співробітників без поваги;

3) для третього типу (мотиватора, досягатора) конфліктною є ситуація, коли колеги не вкладаються в дедлайни, витрачають час, приписують собі досягнення інших, перешкоджають досягненню цілей, зустрічі, що не принесли результат;

4) для четвертого типу (індивідуаліста) – колеги не цінують їхні результати, фокусуються на швидкості виконання, замість естетики, виконувати завдання без перспективи розвитку;

5) для п'ятого типу (наглядача, мислителя) – цілі і обов'язки є неточними, лідер непродуктивний, інші вмішуються в роботу, колеги нехтують дедлайнами;

6) для шостого типу (лояліста) – керівництво зловживає посадою, колеги обирають швидкість, а не якість, необхідність приймати рішення самотійно;

7) для сьомого типу (ентузіаста) – колеги заперечують можливість втілення завдання, не підтримують ідеї, зібрання нудні;

8) для восьмого типу (конфронтатора, боса) – колеги обговорюють за спиною, діють нерішуче, не відповідають чітко на запитання, обмежують його дії;

9) для дев'ятого типу (миротворця, посередника) – не розуміють поставлене завдання, думку не враховують, замість прохання віддають накази.

Складається враження, що певні типи природжені керівники, інші – співробітники. Частково так, проте кожен проявляє себе по-особливому, як на управлінських, так і на виконавчих посадах (табл.1).

Таблиця 1

Особливості впливу енеатипу на поведінку різних категорій персоналу організації

Енеатипи	Мотиваційні фактори	Керівники	Співробітники
Перший тип – перфекціоністи	права та можливості покращення, реформування	підтримують високі моральні стандарти в команді, детально планують завдання, беруть відповідальність за кожне слово/крок, виникають складності, якщо команда не показує блискучих результатів	дотримуються ієрархії та довіряють авторитетам, не підводять, здатні проектувати внутрішнього «критика» на членів команди, потребують схвалення керівника, інколи не вкладаються в дедлайни – робота має бути ідеальною
Другий тип – помічники	вплив на інших, допомога колегам	уважні до співробітників та їх побажань, створюють	важко сприймають критику, намагаються отримати погодження

		позитивну атмосферу в колективі, надихають співробітників, некомфортно критикувати роботу інших	керівника, не виказують невдоволення, щоб не налаштувати проти себе
Третій тип – мотиватори, досягатори	публічне визнання з боку керівництва, підлеглих	налаштовані на досягнення цілей, великі очікування до співробітників, швидкий підйом за кар'єрною драбиною, трудоголіки, не мають часу для відпочинку	при чіткій цілі стрімко йдуть до успіху, цінують керівника, що прислуховується до їх ідей, подавлені, якщо ініціатива не сприймається
Четвертий тип – індивідуалісти	можливість внести свій унікальний, креативний вклад	самовдосконалюються, враховують почуття співробітників, шукають проблеми в собі, націлені на створення унікального продукту/послуги.	уникають конфліктів, відкрито говорять про наявні проблеми, високий рівень емоціонального інтелекту, при підтримці колективу/керівника відзначаються високою працездатністю
П'ятий тип – наглядчі, мислителі	нові знання, можливість покращити уже існуюче	вирішують проблеми раціонально, постійно аналізують інформацію для ефективного плану дій, надійні партнери в бізнесі, уникають спілкування з колективом, не публічні	фокусуються на роботі, працюють самостійно, поважають особисті кордони, надійні при чітких проєктах та задачах, не люблять несподіванок
Шостий тип – лоялісти	особистий простір для роботи, можливість встановлювати дедлайни	відповідальні, оцінюють та зважають можливі ризики, скептично відносяться до факту влади	задають безліч питань, продуктивні, потребують довіри зі сторони колег та керівництва, не люблять несподіванок
Сьомий тип – ентузіасти	необмежені можливості та варіанти, «політ фантазії»	надихають команду, не вибудовують ієрархію на роботі, не витримують контролю, некомфортно себе відчують у ролі керівника	чутливі до критики, важко концентруються, гостро реагують на обмеженості, швидко налагоджують контакт з колегами, у роботі надають перевагу свободі дій
Восьмий тип – конфронтатор Бос	можливість користуватися силою, мати владу над кимось	надихають співробітників на вирішення складних завдань, комфортно себе відчують у ролі лідера, вміють надавати колегам простір для дій, мають труднощі із вислуховуванням співробітників	надають перевагу свободі дій, цілком вкладаються в справу, важливо знати, що їх думку поважають і враховують, інколи ставлять під сумнів дії керівника
Дев'ятий тип – миротворець, посередник	гармонійна атмосфера в робочому колективі	досягнення приписують команді, розпізнають сильні сторони в кожному співробітнику, створюють розслаблену атмосферу та легко вирішують конфлікти між робітниками, вміють згуртувати різних людей в єдину команду	легкі у спілкуванні, працюючі, ефективні, ставлять чужі потреби вище своїх, різко висловлюють свою думку

Джерело: сформовано авторами на основі [1-5; 8; 10-12; 14; 15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Різні типи управлінських рішень вимагають різних інформаційних даних. Не дивлячись на те, що енеаграма особистості залишається моделлю невизнаною в академічному середовищі, оскільки не має обґрунтованої наукової бази, вона може стати дієвим інструментом керівника в ухваленні управлінських рішень, що, в свою чергу, підвищить ефективність бізнесу. Цінність енеаграми полягає перш за все в усвідомленні особливостей інших людей, можливості змінити на краще динаміку конфлікту, адже до кожного типу потрібен особистісний підхід, розкрити потенціал працівника, правильно змотивувати його та вирішувати конфлікти ще на ранніх етапах. Тому, сучасним бізнес-організаціям варто уважніше підійти до можливості використання енеаграми як інструменту для аналізу та управління комунікативними процесами в конфлікті задля створення сприятливої атмосфери в колективі та підвищення продуктивності праці.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у можливості вивчення впливів енеатипів на комунікативні процеси в бізнес-структурах, що визначають взаємини та взаємозв'язки їх суб'єктів, і, в свою чергу, дозволять розширити базу дослідження для вироблення оптимальних рішень при складних конфліктно-кризових ситуаціях.

Джерела та література

1. Наранхо К. 27 персонажей в поисках бытия. Опыт изменения себя в свете энеаграммы / перевод с испан. Ю. Волковой. Москва: Класс, 2016. 408 с.
2. Pacwa M. Tell Me Who I Am, O Enneagram. *Christian Research Journal*. URL: <https://christian.net/pub/resources/text/crj/crj-jrnl/web/crj0146a.html> (дата звернення: 16.05.2020).
3. Макани Х. К. Энеаграмма: Ваш путь личностного развития. Пер. с англ. И. Каропы. Москва: Ганга, 2012. 288 с.
4. Тэллон Р, Сикора М. Осознанность в действии. Энеаграмма, коучинг и развитие эмоционального интеллекта. Пер. с англ. М. Калдина. Москва: Ориенталия, 2017. 432 с.
5. Kingma L. What's Your Tribe?: An Enneagram Guide to Human Types at Work and Play. Lansdowne : Juta and Company Ltd, 2009. 115 p.
6. Newgent R.A., Parr P.E., Higgins K.K. The Riso-Hudson Enneagram Type Indicator: Estimates of reliability and validity. *Measurement and evaluation in counseling and development*. 2004. Vol. 36. P. 226-237.
7. Kilmann R. H. A Brief History of the Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument (TKI). URL: <https://kilmanniagnostics.com/a-brief-history-of-the-thomas-kilmann-conflict-mode-instrument/> (дата звернення: 15.04.2020).
8. Протасова А. Введення в енеаграму : вебінар. URL: <https://ennearesourse.ru/pl/teach/control/lesson/view?id=115219056&editMode=0> (дата звернення: 14.05.2020).
9. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Психология управления : учебник. Харьков: Фортуна-пресс, 1998. 464 с.
10. Рисо Д. Р., Хадсон Р. Мудрость Энеаграммы. Полное руководство по психологическому и духовному росту для девяти типов личности. Москва : Открытый Мир, 2016. 536 с.
11. Бергхоф К., Бэлл М. Энеаграмма для современной жизни. Узнай, кто ты и кем можешь стать. Пер. с англ. Е. Никитиной. Москва : Эксмо, 2020. 256 с.
12. Адизес И., Маданес И. От застоя к росту. Как раскрыть и развить в себе потенциал бизнес-лидера: бизнес-книга. Пер. А .В. Чедия. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 144 с.
13. Арзуманов Р.М. Менеджмент предпринимательской деятельности: управление развитием бизнеса : учеб. пособ. Феодосия: Гнозис, 2014. 226 с.
14. Панграці А. Подорож всередину себе. Енеаграма як теорія особистості / пер. О. Якимець. Львів : Колесо, 2011. 176 с.
15. The Enneagram in Business. Conflict. URL: <https://theenneagraminbusiness.com/business-applications/conflict/> (дата звернення: 05.04.2020).

References

1. Naranho, K. (2016). *27 personazhey v poiskah byitiya. Opyit izmeneniya sebya v svete enneagrammyi. [27 characters in search of being. The experience of changing oneself in the light of the enneagram]*. (Yu. Volkovoy, Trans.). Moskva: Klass [in Russian].
2. Pacwa, M. (1994). Tell Me Who I Am, O Enneagram. *Christian Research Journal*. Retrieved from <https://christian.net/pub/resources/text/crj/crj-jrnl/web/crj0146a.html> [in English].

3. Makani, H. K. (2012). *Enneagramma: Vash put lichnostnogo razvitiya. [Enneagram: Your personal development path]*. (I. Karopyi, Trans.). Moskva: Ganga [in Russian].
4. Tellon, R. & Sikora, M. (2017) *Osoznannost v deystvii. Enneagramma, kouching i razvitie emotsionalnogo intellekta. [Awareness in action. Enneagram, coaching and development of emotional intelligence]*. (M. Kaldina, Trans.). Moskva: Orientaliya [in Russian].
5. Kingma, L. (2009). *What's Your Tribe?: An Enneagram Guide to Human Types at Work and Play*. Lansdowne : Juta and Company Ltd [in English].
6. Newgent, R. A., Parr, P. E. & Higgins, K. K. (2004). *The Riso-Hudson Enneagram Type Indicator: Estimates of reliability and validity. Measurement and evaluation in counseling and development*. (Vols. 36), (pp.226-237) [in English].
7. Kilmann, R. H. (n.d.). *A Brief History of the Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument (TKI)*. Retrieved from <https://kilmanniagnostics.com/a-brief-history-of-the-thomas-kilmann-conflict-mode-instrument/> [in English].
8. Protasova, A. (n.d.). *Vvedennya v enneagramu : vebinar [Introduction to the enneagram: webinar]*. Retrieved from <https://ennearesourse.ru/pl/teach/control/lesson/view?id=115219056&editMode=0>
9. Bandurka, A. M., Bocharova, S. P. & Zemljanskaja, E. V. (1998). *Psykhologhyja upravlenyja [Management psychology]*. Kharkov: Fortuna-press [in Ukrainian].
10. Riso, D. R. & Hudson, R. (2016) *Mudrost Enneagrammyi. Polnoe rukovodstvo po psihologicheskomu i duhovnomu rostu dlya devyati tipov lichnosti [The Wisdom of the Enneagram. A complete guide to psychological and spiritual growth for nine personality types]*. Moskva : Otkryityiy Mir [in Russian].
11. Berghof, K. & Bell, M. (2020). *Enneagramma dlya sovremennoy zhizni. Uznay, kto ty i kem mozhesh stat [Enneagram for modern life. Find out who you are and who you can become]*. (E. Nikitinoy, Trans.). Moskva : Eksmo [in Russian].
12. Adizes, I. & Madanes, I. (2015). *Ot zastoja k rostu. Kak raskryit i razvit v sebe potentsial biznes-lidera [From stagnation to growth. How to unleash and develop the potential of a business leader]*. (A .V. Chediya, Trans.). Moskva: Mann [in Russian].
13. Arzumanov, R. M. (2014). *Menedzhment predprynimateljskoj dejatel'nosti: upravlenye razvytyem byznesa [Entrepreneurship Management: Business Development Management]*. Feodosiya: Gnozis [in Ukrainian].
14. Pangracci, A. (2011). *Podorozh vseredynu sebe. Enneagrama jak teorija osobystosti [Journey inside yourself. Enneagram as a theory of personality]*. Lviv: Koleso [in Ukrainian].
15. The Enneagram in Business. Conflict. (n.d.). *theenneagraminbusiness.com*. Retrieved from <https://theenneagraminbusiness.com/business-applications/ conflict/> [in English].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2020 р.

УДК 338.43

Людмила Шостак,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-8786-9582,
e-mail: Shostak.Lyudmyla@eenu.edu.ua

Олена Сосовська,
студентка,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-6367-0392
e-mail: Olenasosovska@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-130-136>

ПРОБЛЕМИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті розглянуті стан та тенденції розвитку корпоративного управління на вітчизняних підприємствах у порівнянні з іноземними, виявлено проблеми та запропоновано можливі шляхи підвищення ефективності. Вивчено вітчизняну модель корпоративного управління, проаналізовано її переваги та недоліки, узагальнено результативність її використання у національній економіці. Проведено діагностику корпоративного управління окремих вітчизняних корпорацій та визначено перспективи їх подальшого розвитку саме при підвищенні ефективності їх корпоративного управління.

Ключові слова: управління, корпоративне управління, корпорація, корпоративний сектор.

Людмила Шостак,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

Елена Сосовська,
студентка,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

ПРОБЛЕМЫ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассмотрены состояние и тенденции развития корпоративного управления на отечественных предприятиях в сравнении с иностранными, определены проблемы и предложены возможные пути повышения эффективности. Проанализирована отечественная модель корпоративного управления, проведена диагностика её преимуществ и недостатков, обособлено результативность её использования в национальной экономике. Проведена диагностика корпоративного управления отдельных отечественных корпорацій и определено перспективы их дальнейшего развития именно при повышении уровня эффективности корпоративного управления.

Ключевые слова: управление, корпоративное управление, корпорация, корпоративный сектор.

Liudmyla Shostak,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,

Department of Enterprise Economics, Security and Innovative Activities,
Lutsk

Olena Sosovska,
Student,

Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Enterprise Economics, Security and Innovative Activities,
Lutsk

PROBLEMS OF CORPORATE GOVERNANCE AT DOMESTIC ENTERPRISES

The article discusses the status and development trends of corporate governance at domestic enterprises in comparison with foreign ones, identifies problems and suggests possible ways to improve efficiency. The domestic model of corporate governance is analyzed, the diagnosis of its advantages and disadvantages is carried out, the effectiveness of its use in the national economy is isolated. The corporate governance diagnostics of individual domestic corporations was carried out and the prospects for their further development were determined precisely with an increase in the level of corporate governance efficiency.

There is no single, generally accepted model of corporate governance that would be used by all countries. However, there are certain defined principles, standards, basic criteria and provisions. The Ukrainian model of corporate governance, in contrast to countries with developed market economies, was formed mainly artificially - by almost simultaneous corporatization and privatization of a huge number of state-owned enterprises. The process of formation of corporate relations in Ukraine was somewhat different from the world and has already passed three stages. The effectiveness of corporate governance is defined as the result of a combination of four factors: features of national legislation, type of ownership, governing bodies, social pressure. The main problems of modern corporate governance, in our opinion, are: the uncertainty of the external environment, the difficulty in using the domestic model of corporate governance, violations of shareholder rights.

The transition to a market economy, rapid processes of restructuring and privatization of certain sectors of the national economy have introduced into economic circulation a rather complex category as "corporate governance", which has become the key to successful management of any business unit. Today, the creation of new corporate enterprises is becoming increasingly popular, which in most cases is manifested in the creation of joint stock companies. The effectiveness of their work directly depends on the qualifications of staff, including management, the ability to make and implement decisions, the right management system and so on. The effectiveness of corporate governance is a crucial factor in the success of any company. The problem of the effectiveness of corporate governance is becoming increasingly important in times of economic and political crises, in the period of outflow of qualified personnel, in periods of stagnation of some and the rise of other sectors of the national economy.

Today, corporate governance at Ukrainian enterprises is accompanied by many problems that need to be addressed immediately. The main ones are the lack of a single methodology for assessing the effectiveness of corporate governance, unregulated corporate relations. Therefore, it is necessary to develop a method of corporate governance that would take into account all the problems and peculiarities of the functioning of domestic enterprises and meet the needs of stakeholders in corporate relations.

Key words: management, corporate governance, corporation, corporate sector.

Постановка проблеми та її значення. Перехід до ринкової економіки, стрімкі процеси реструктуризації а приватизації окремих галузей національної економіки внесли в економічний обіг досить складну категорію як «корпоративне управління», що стало запорукою успішного управління будь-якою господарською одиницею. Сьогодні все більшої популярності набуває створення нових корпоративних утворень, що у більшості випадків проявляється у створенні акціонерних товариств. Ефективність їх функціонування напряму залежить від кваліфікації персоналу, зокрема управлінського, від вміння приймати та реалізовувати рішення, від правильно вибраної системи управління тощо. Ефективність корпоративного управління є вирішальним фактором успішної роботи будь-якої компанії. Проблема ефективності корпоративного управління набуває все більшого значення в період економічних та політичних криз, в часи відтоку кваліфікованого персоналу, в періоди застою одних та піднесення інших галузей національної економіки.

На сьогодні корпоративне управління на українських підприємствах супроводжується багатьма проблемами, які потребують негайного вирішення. Головними з них є відсутність єдиної методики оцінки ефективності корпоративного управління, нерегульованість корпоративних відносин. Отже,

потрібно розробити таку методичку такого корпоративного управління, яка врахувала б всі проблеми та особливості функціонування вітчизняних підприємств та задовольнити потреби зацікавлених суб'єктів корпоративних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Питанням корпоративного управління присвячені праці багатьох вітчизняних та провідних зарубіжних вчених. Варто відмітити праці таких вчених, як Анісімов О., Білорус О., Винслов Ю., Девіс С., Демб А., Довгань Л., Козаченко Г., Ларіна Р., Мілявський М., Найбаер Ф., Салівен Дж. Тощо. Проте, дане питання вимагає подальших досліджень у зв'язку зі зміною економіко-політичної ситуації в країні, змінюється нормативно-правове забезпечення і відповідно динамічність самої економічної науки вимагає постійного удосконалення та доповнення попередніх досліджень.

Мета і завдання статті. Дослідити основні проблеми, пов'язані з проблемністю корпоративного управління на вітчизняних підприємствах та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Проблеми корпоративного сектору вітчизняної економіки розглядались вченими в різних аспектах – правовому, організаційному, економічному, фінансовому, інформаційному тощо. Саме таке комплексне вивчення проблеми дало можливість провести всесторонню та повну оцінку корпоративного управління будь-якого підприємства чи корпорації.

Багатьма авторами система корпоративного управління розглядається як організаційна модель, за допомогою якої представляються і захищаються інтереси інвесторів, тобто корпоративне управління є організаційною угодою, яка може охоплювати різні аспекти діяльності корпорації організацію роботи вищих керівних органів, систему мотивації персоналу та інші, і обумовлена розмежуванням права власності від процесу управління. Основною проблемою даного процесу управління є створення механізмів щодо контролю аутсайдерів (кредиторів та міноритарних акціонерів) за інсайдерами (вищим керівництвом та акціонерами з контрольним пакетом акцій). Деякі вчені ототожнюють корпоративне управління з управлінням акціонерного товариства. [1, с.46; 20]

Однієї, загальноприйнятої моделі корпоративного управління, яку б використовували всі країни немає. Проте, існують певні визначені принципи, стандарти, основні критерії та положення, що використовуються в попередньо згаданих контекстах дослідження. Відповідно, практично всі рейтингові агентства використовують для оцінювання рівня корпоративного управління ті стандарти, які запропоновані в цих моделях.

Варто зазначити, що більшість вітчизняних підприємств використовують вітчизняну модель корпоративного управління.

Українська модель корпоративного управління, на відміну від країн з розвинутою ринковою економікою, формувалася переважно штучно — шляхом майже одночасної корпоратизації та приватизації величезної кількості державних підприємств, первісно утворених за умови адміністративного регулювання економіки. Однак в сучасних умовах масове акціонування підприємств не призвело до істотних зрушень у досягненні основних цілей суспільства. Початковий етап ринкової трансформації адміністративно-командної економіки виявив значну невідповідність початкових задумів реформаторів і фактично досягнутих результатів. Отже, підсумки приватизації не дають підстав стверджувати, що основна проблема реформи — формування ефективної структури власності — близька до успішного вирішення.

Процес становлення корпоративних відносин в Україні дещо відрізнявся від світових і на даний час вже пройшов три етапи:

1) Перший етап (1991—1993 рр.): прийнято базові закони, у тому числі "Про підприємства в Україні" від 27 березня 1991 року, "Про господарські товариства" від 19 вересня 1991 року, пакет законів про приватизацію, внесено деякі зміни у Цивільний кодекс та Кодекс законів про працю тощо;

2) Другий етап (1993—1997 рр.): характеризується масовою приватизацією, оскільки вона відбувалася у формі масового акціонування державних підприємств та залучення великої кількості населення до приватизаційного процесу. Приватизація великих і середніх державних підприємств здійснювалася переважно через продаж акцій відкритих акціонерних товариств, створених на базі майна цих об'єктів. Масова приватизація в Україні мала на меті формування не тільки корпоративного сектора, а й фондового ринку та його інфраструктури. Специфіка даного етапу

визначила і його назву — "сертифікатна" приватизація, оскільки її основою стали приватизаційні майнові та компенсаційні сертифікати, а також акції пільгового розміщення. На цьому етапі головними учасниками корпоративізації стали працівники підприємств та їх керівництво, які користувалися значними пріоритетами під час купівлі акцій. Результатом став безпрецедентний за масштабами розподіл акцій серед дрібних власників, що дозволило дослідникам на даному етапі констатувати формування "аутсайдерської" моделі корпоративного управління;

3) Третій етап (розпочався у грудні 1997 р.): характеризується опрацюванням та внесенням суттєвих змін до Закону "Про господарські товариства". За цей період на розгляд Верховної ради внесено закони проектів "Про акціонерні товариства", "Про корпоративізацію", прийнято новий Цивільний кодекс під гаслом створення ефективних механізмів оптимізації структури власності, що зумовило пошук нових схем її формування. Відбувся продаж великих державних об'єктів та активне залучення до приватизаційних процесів зовнішніх інвесторів. Основною відмінністю цього етапу стало проведення продажу акцій за грошові кошти у вигляді комерційних і некомерційних конкурсів, грошових аукціонів та продажу пакетів акцій на фондових біржах.

Отже, бачимо, що процес становлення вітчизняної системи (моделі) корпоративного управління є довготривалим і затяжним. Відповідно досить важко говорити про визначення ефективності корпоративного управління на вітчизняних підприємствах.

Ефективність корпоративного управління визначають як результат поєднання чотирьох факторів, які застосовують відповідно до національної або регіональної специфіки: особливості національного законодавства, тип власності, органи управління, суспільний тиск. Вивчаючи їх, можна досягнути глибшого розуміння національного «регуляційного» середовища, з яким взаємодіють корпорації [2].

Однозначно, що на ефективність корпоративного управління будь-якого підприємства впливають зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища функціонування підприємства. Тому варто розглянути проблеми здійснення корпоративного управління як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях.

На внутрішньому рівні проблеми ефективності корпоративного управління, пов'язані з відсутністю на підприємствах розвиненої корпоративної культури, непорозумінням у відносинах між акціонерами (власниками) та управляючими (менеджерами); нерозуміння ролі корпоративного секретаря, конфліктні ситуації, недотримання кодексу «корпоративного управління» тощо. Проте ці проблеми виникають і зникають під впливом самого підприємства, тобто його структури управління і вирішуються всередині підприємства чи корпорації.

Щодо зовнішніх проблем слід відмітити, що структура власності корпоративних підприємств створювалася, в основному, не класичним шляхом об'єднання капіталів, а шляхом розподілу статутних фондів державних підприємств під час приватизації. При цьому, оскільки значних масштабів набула сертифікатна (безплатна) приватизація, то підприємства не отримали реальних інвестицій, що зумовило неприйняття управлінським персоналом акціонерів як власників. Особливості формування вітчизняного корпоративного сектора: сильно розпорошена, неефективна структура акціонерної власності в процесі приватизації; значна роль держави у формуванні корпоративного сектора; наявність у держави великої кількості акцій і необхідність розв'язання проблеми управління державними корпоративними правами; потужне податкове навантаження, яке створює для акціонерів різних галузей неоднакові податкові умови тощо. [3, с. 80]. Причому виникнення цього сегмента проблем ніяким чином не пов'язане із недосконалістю чи неефективністю системи управління на конкретному підприємстві, а виникає в силу обставин, які не залежать від підприємства і не можуть мати ніякого впливу з боку системи корпоративного управління.

Особливостями формування ефективного вітчизняного корпоративного сектора є: сильно розпорошена, неефективна структура акціонерної власності в процесі приватизації; значна роль держави у формуванні корпоративного сектора; наявність у держави великої кількості акцій і необхідність розв'язання проблеми управління державними корпоративними правами; потужне податкове навантаження, яке створює для акціонерів різних галузей неоднакові податкові умови тощо.

Основними проблемами сучасного корпоративного управління, на нашу думку, є наступні:

- невизначеність зовнішнього середовища, в якому функціонують учасники корпоративного управління (корпорації) . зовнішнє середовище вітчизняної економіки й надалі залишається невизначеним, складним, досить проблемним, причому із значною кількістю яскраво виражених неринкових ознак;

- складність у використанні вітчизняної моделі корпоративного управління, що призводить до значних помилок та прорахунків, і як результат – неефективність системи управління в цілому;

- порушення, що стосуються прав акціонерів, інформованості стосовно дивідендів, прозорості окремих видів діяльності та господарських операцій, нерегулярне та неповне інформування акціонерів, непрозорість та недоступність до фінансово-економічної інформації;

- неефективні рішення менеджерів, внаслідок їх недостатньої кваліфікації чи обізнаності і як наслідок – зниження вартості акцій, доходів корпорації та дивідендів акціонерів;

- небажання менеджерами окремих корпорацій використовувати в повній мірі Кодекс корпоративного управління;

- різке розходження теорії та практики стосовно корпоративного управління, його принципів, методик прийняття рішень розподілу доходів тощо.

Причому, в останні місяці, в період тотального карантину, обмеження діяльності окремих корпорацій та підприємств проблемних питань стає все більше, а ресурси для їх швидкого та ефективного вирішення практично відсутні.

Звичайно, що вирішення окреслених проблем одномоментно не відбудеться, хоча поступове їх вирішення обов'язково призведе до покращення ефективності корпоративного управління на вітчизняних підприємствах.

На нашу думку, вирішення окреслених проблем варто здійснювати наступним чином і в такій послідовності:

1. Узгодження на законодавчому рівні інтересів усіх сторін корпоративного управління, а також чітко закріплена законодавчо процедура виплати дивідендів акціонерів усіх рівнів.

2. Зрозуміло, що регламентація виплати дивідендів призведуть до притоку інвестицій як з боку населення, так і іноземних, що значно пожвавить фондовий ринок та стан вітчизняної економіки в цілому.

3. Вдосконалення управління (конкретними організаціями) з поступовим переходом на засади корпоративного управління.

4. Використання гнучкої системи пільгового оподаткування дивідендів з метою залучення інвестицій в цінні папери корпорацій.

5. Усунення білих плям в теорії щодо корпоративного управління в Україні, що ускладнює практику корпоративних відносин.

6. Розробка заходів та практичних рекомендацій щодо усунення проблем у практиці корпоративного управління в Україні, оскільки це не дозволяє залучати більшості вітчизняних акціонерних товариств ресурси інвесторів і обмежує джерела фінансування їх фінансово – господарської діяльності, що негативно відбивається як на їх діяльності та і на розвитку економіки України в посткризовий період.

7. Більшість великих підприємств повинні зрозуміти необхідність використання на практиці корпоративного управління, оскільки це дасть їм наступні можливості:

- вихід на європейський та світовий ринки й необхідність посилення власних конкурентних переваг;

– приєднання до угод міжнародного економічного співтовариства й важливість відтворення власної ідентичності та конкурентного потенціалу;

– покращання інвестиційного клімату та надання гарантій інвесторам, збільшення інноваційно-інвестиційної діяльності;

– ефективне використання корпоративних прав з метою підвищення ефективності енерго- та ресурсокористування, виробництва та його модернізації, обсягів експортно-імпортних операцій [4, с. 147].

Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку корпоративного управління в Україні лише серйозні зміни податкового законодавства та чітка регламентація порядку нарахування і виплати дивідендів

приведуть до притоку інвестицій в економіку як з боку населення, так і з боку іноземних інвесторів [5, с. 244].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. На сьогодні можна стверджувати, що в Україні вітчизняна модель корпоративного управління перебуває на етапі свого активного становлення й розвитку.

Для кращої роботи акціонерних товариств пропонується приділити особливу увагу:

1. Корпоративним відносинам. Для цього потрібно застосувати методи і засоби державного регулювання. Це потрібно для того щоб держава перетворилась з простого власника акцій в активного акціонера.

2. Вдосконаленню законодавчої бази. Внесення змін до Закону України "Про акціонерні товариства". Це дасть змогу покращити роботу акціонерних товариств.

3. Покращенню корпоративної культури в товаристві, зокрема додержання прав акціонерів.

4. Підвищенню конкурентоздатності фондового ринку України та вихід на іноземні ринки.

5. Підвищенню інвестиційної привабливості акціонерних товариств, зокрема за допомогою оптимізації дивідендної політики та покращення інформаційної прозорості товариства.

6. Запровадженню на акціонерному товаристві головних принципів корпоративного управління та обґрунтування ролі корпоративного секретаря в роботі акціонерного товариства.

Таким чином, з метою подальшого удосконалення української моделі корпоративного управління доцільно враховувати світовий досвід управління, адаптувавши його до національних економічних умов. Подальші дослідження необхідно спрямовувати на питання, пов'язані з підвищенням зацікавленості вітчизняних корпорацій у створенні ефективної структури корпоративного управління використовуючи існуючі досягнення.

У подальших дослідженнях автор планує більш детально зупинитись на проблемі визначення ефективності корпоративного управління вітчизняних корпорацій з практичної точки зору.

Джерела та література

1. Бабіченко В.В. Актуальні проблеми корпоративного управління в Україні та шляхи їх вирішення . *Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка»*. 2014. №4. С. 46-50.
2. Боковець В.В. Ефективність корпоративного управління на підприємствах. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. №8. С. 328-331
3. Коробка С.В. Корпоративне управління в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З.Гжицького*. 2016. № 2. С. 80-83.
4. Кривець Ю.М. Проблеми та перспективи розвитку корпоративного управління агроформувань. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/11/23.pdf>.
5. Войцеховська Ю. В. Проблеми корпоративного управління в Україні та шляхи їх вирішення . «Львів. політехніка». 2009. С. 244-247.
6. Окунев О. Корпоративне управління як новий тренд українських компаній URL: <http://yur-gazeta.com/publications/events/korporativne-upravlinnya-uk>
7. Козакова Т.С. Сучасні підходи до визначення корпоративного управління в умовах інформаційної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 1. С. 56-58.

References

1. Babichenko V.V. (2014), Aktualni problemy korporativnoho upravlinnia v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia . *Naukovo-vyrobnychyj zhurnal «Innovatsiina ekonomika»* [Actual problems of corporate governance in Ukraine and ways to solve them], *Naukovo-vyrobnychyj zhurnal «Innovatsijna ekonomika»*, vol. 4, pp. 46-50. [in Ukrainian].
2. Bokovets V.V. (2015), Efektyvnist korporativnoho upravlinnia na pidpriemstvakh. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. [The effectiveness of corporate governance in enterprises. Global and national economic problems], vol. 8, pp. 328-331. [in Ukrainian].
3. Korobka S.V. (2016), Korporativne upravlinnia v Ukraini: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Corporate governance in Ukraine: the problems and ways of their solution], *Naukovyj visnyk LNUVMBT imeni S.Z.Yzhyts'koho*, vol. 2, pp. 80-83. [in Ukrainian].

4. Krivets Yu.M. Problemy ta perspektyvy rozvytku korporatyvnoho upravlinnia ahroformuvan. [Problems and prospects of development of corporate management of agricultural formations]. Retrieved from: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/11/23.pdf> [in Ukrainian].

5. Vojtsekhovs'ka Yu. V. (2009), Problemy korporatyvnoho upravlinnia v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [“Problems of corporate governance in Ukraine and ways to solve them”], vol. 1, pp. 244-247. [in Ukrainian].

6. Okunev O. Korporatyvne upravlinnia yak novyi trend ukrainskykh kompanii. [Corporate governance as a new trend of Ukrainian companies]. Retrieved from: <http://yur-gazeta.com/publications/events/korporativne-upravlinnya-yak> [in Ukrainian].

7. Kozakova T.S. (2016), Suchasni pidkhody do vyznachennia korporatyvnoho upravlinnia v umovakh informatsiinoi ekonomiky. [Modern approaches to the definition of corporate governance in the information economy]. Black Sea Economic Studies. vol. 1, pp. 56-58. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2020 р.

РОЗДІЛ IV

Регіональна економіка та економіка природокористування

УДК 332.024.2

Сорокопуд Ія,
здобувач освіти,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-9261-2538,
[e-mail: Sorokopyd.Ija@eenu.edu.ua](mailto:Sorokopyd.Ija@eenu.edu.ua)

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-137-142>

ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ

В даній статті досліджено стан електроенергетики України, констатовано значну енергозалежність України від зовнішніх постачальників в супереч існуючих та потенційних можливостей вироблення власних енергоресурсів, з'ясовано норми та правила енергетичної безпеки, охарактеризовано енергетичну систему України, окреслено взаємозв'язки між суб'єктами цієї системи в напрямку моніторингу існуючих моделей електроенергетичного ринку України. Здійснено аналіз втрат та здобутків від регулюючого впливу електроенергетичного ринку протягом 2014-2018 років, доведено, що Європейський сценарій реформування електроенергетичних ринків є найбільш адаптованим до сучасних умов реальності. Систематизовано та запропоновано напрями загальнодержавної політики на електроенергетичному ринку на найближчі роки.

Ключові слова: електроенергетичний ринок, енергетичні ресурси, конкурентоспроможність, рентабельність, монополія, досконала конкуренція, енергетичні блоки.

Сорокопуд Ія,
соискатель образования,
Восточноевропейский национальный университет имени Лесы Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО РЫНКА

В данной статье исследовано состояние электроэнергетики Украины, констатировано значительное энергозависимость Украины от внешних поставщиков вопреки существующих и потенциальных возможностей выработки собственных энергоресурсов, установлено нормы и правила энергетической безопасности, охарактеризованы энергетическую систему Украины, определены взаимосвязи между субъектами этой системы в направления мониторинга существующих моделей электроэнергетического рынка Украины. Осуществлен анализ потерь и достижений от регулирующего воздействия электроэнергетического рынка в течение 2014-2018 годов, доказано, что Европейский сценарий реформирования электроэнергетических рынков является наиболее адаптированным к современным условиям реальности. Систематизированы и предложены направления общегосударственной политики на электроэнергетическом рынке на ближайшие годы.

Ключевые слова: электроэнергетический рынок, энергетические ресурсы, конкурентоспособность, рентабельность, монополия, совершенная конкуренция, энергетические блоки.

Sorokopud Iia,

applicant of education,
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk

CONTENTAL CHARACTERISTICS AND TRENDS OF THE REGIONAL ENERGY MARKET DEVELOPMENT

Introduction. This article explores the state of electricity in Ukraine, finds significant energy dependence of Ukraine on external suppliers in contradiction to existing and potential production of own energy resources, clarifies the rules and rules of energy security, describes the energy system of Ukraine, outlines the relationship between the subjects of this system in direction of monitoring the existing models of the electricity market of Ukraine. The analysis of losses and gains from the regulatory impact of the electricity market during 2014-2018, shows that the European scenario of reforming the electricity markets is the most adapted to current conditions of reality. The directions of the national policy on the electricity market in the coming years have been systematized and proposed.

The purpose of the article. The purpose of the article is to investigate the content, the essence, the integrity of the electricity market, given the tendency of its improvement. The important tasks are the following: generalization and refinement of the electricity market of Ukraine and the region; improvement of the existing models of functioning of the electric power industry with their further specification regarding adaptation to external changes; the circumstances for the more efficient functioning of the region's electricity market have been clarified; to propose priority directions of the national electricity market policy for the next few years.

Results. Prolonged energy efficiency program to ensure dependence on imported electricity supplies, optimize conditions for energy efficiency in transportation, and distribute energy resources to energy-efficient use by consumers. A number of legislative acts and agreements aimed at approving European standards for norms have been ratified to ensure a competitive and liberalized sector. These include, in particular, the Law of Ukraine «On the Gas Market», the Law of Ukraine «On Amendments to the Legislative Acts of Ukraine on Increasing the Transparency of Extractive Industries in Ukraine», «On National Energy Efficiency Responsibilities for 2020».

Conclusion. During 2014-2018 in the electricity market of Ukraine there were both losses and gains: Ukraine's energy dependency has been the impetus for diversifying supply sources to reduce dependency. In this direction, the agreement on the construction of power units in Khmelnytsky AU was terminated, an agreement was signed for the supply of nuclear fuel batches with the American company Westinghouse Electric Company at Ukrainian power plants, an agreement was concluded between SE NNEG «Energoatom» and the international supply company YCO 12REN which can be used to produce nuclear fuel for the Ukrainian nuclear power plant at a company in Switzerland, built at the Chernobyl Exclusion Zone according to US Centralized Storage Technology for spent nuclear fuel.

Key words: electricity market, energy resources, competitiveness, profitability, monopsony, perfect competition, energy blocks.

Постановка проблеми та її значення. За умов національних глобалізаційних та автоматизованих процесів електроенергетичні ресурси все більше займають роль невід'ємного економічного ресурсу, необхідного при виробництві та передачі тепла й електроенергії. Електроенергетика пронизує національні та регіональні межі господарського устрою формуючи екологічний баланс та необхідний потенціал на наступний період.

Однак низька ефективність та відсутність конкурентоспроможної мотивації національної продукції, тиск імпортного паритету товарообігу на Україну вимагає безперервної ефективної державної та регіональної підтримки ринку електроенергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість дослідників та науковців, практиків приділяла значну увагу окресленій проблемі, використовуючи різні підходи до пошуку суті, ролі та змістовної характеристики електроенергетичного ринку регіонів та країни. В цьому напрямі слід виділити праці В. Лагодієнка, В. Купчака, Ю. Костіна.

Однак, тенденції та перспективи електроенергетики в регіональному сенсі окреслено вкрай поверхнево та потребують глибокого аналізу та стратегічного планування. Це і стало поштовхом для подальшого дослідження різносторонніх проблем електроенергетичного ринку. Найбільш важливі результати дослідження дозволили виокремити мету та завдання наукових пошуків та розвідок.

Мета і завдання статті: метою статті є дослідження змісту, суті, цілісності електроенергетичного ринку за умов націленості тенденцій його покращення.

Важливими завданнями є наступні:

- узагальнення та уточнення ринку електроенергетики України та регіону;
- удосконалення існуючих моделей функціонування електроенергетики з їх подальшою конкретизацією відносно адаптації до зовнішніх змін;
- з'ясовано обставини для ефективнішого функціонування електроенергетичного ринку регіону;
- запропонувати пріоритетні напрями загальнодержавної політики електроенергетичного ринку на найближчих декілька років.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Під ринком електроенергії слід розуміти комплекс взаємовідносин між її суб'єктами в процесі здійснення купівлі-продажу електричної енергії, а також суміжних послуг, передачі, розподілу та постачання споживачами електричної енергії [1].

На сьогодні ключовим моментом національної електроенергетичної галузі є процеси реформування на лібералізаційних засадах. Для більшості країн ЄС та ОЕСР це вже пройдений шлях, який знизив монопольне свавілля та забезпечує доступність електроенергії фізичним категоріям споживачів за умов виваженої законодавчо-обґрунтованої політики, підвищення конкурентної та інвестиційної складових.

Однак, позитивний досвід лібералізації ринків електроенергії свідчить про тривалість свого протікання та пріоритетність здебільшого регіональними механізмами трансформування.

Загальноприйнятими моделями регіонального реформування лібералізованих ринків електроенергетики є ті обставини, які враховували та видозмінювали електроенергетичну систему відносно національних специфік, принципів соціального, економічного та географічного розташування.

Тому виділяється 4 моделі ринку електроенергії за різним ступенем конкуренції та характером суб'єктів, а також процесами ціноутворення:

- цілковите монопольне становище та відсутність конкуренції, в основному характеризує вертикально-інтегровані корпорації, які за рахунок державного сприяння контролюють всі етапи діяльності ринку електроенергетики : виробництво, передачу, розподіл та збут;

- моносонічне панування або влада одного покупця. Характеризується наявністю єдиного посередницького підприємства, яке уповноважено державою здійснювати закупівлі безлічі конкуруючих підприємств за обсяги продажу електроенергії за умов надійності та якісного електропостачання. Зазвичай моносоніст здійснює контроль над мережами передачі та перепродажу електроенергії різним споживачам. Ціни в основному є заданими моносоністом;

- оптовий ринок конкуренції електроенергетичними ресурсами. Обумовлюється вільним вибором енергогенерувальних компаній (ЕГК) та розподільнозбутових компаній (РЗК). Однак транспортування (передача) електроенергії здійснюється самостійною та уповноваженою державною енергетичною компанією (ТЕК). Також існує незалежне агентство по оперативнодиспетчерському та режимному управлінні регіональних електроенергетичних систем, яке регулює оптовість ціноутворення.

- абсолютно досконалий оптовий та роздрібний ринок електроенергії (вільний ринок), де усі споживачі мають право обирати самостійно постачальника. Характеризується відокремленням розподілу та збуту електроенергії та існування безлічі конкуруючих роздрібних суб'єктів з високим конкурентним потенціалом.

Відтак перша та друга модель віддзеркалює ринки з регульованим тарифоутворенням, третя та четверта – віддзеркалює функціонування ринків з вільним ціноутворенням.

Для зручності та наочності сприйняття продемонструємо зазначене в таблиці 1.

Запропоновані моделі ринків обумовлюють певною мірою поглиблення лібералізованості виробництва та розподілу електроенергетичних ресурсів, в тій чи іншій мірі характеризують етап поступового переходу від монопольної до конкуруючої структури [5]. Країни, які обрали модель абсолютно досконалої конкуренції оптового та роздрібного ринку припинили або частково обмежили фінансове забезпечення та будівництво капіталомістких енергоблоків АЕС, ТЕС.

Особливістю є доволі жорсткі бар'єри для інвестиційного входження партнерів для будівництва та модернізації об'єктів електроенергетичного призначення.

Особливості ринку електроенергії

Модель	Позитивні риси	Негативні риси
Цілковите монопольне становище та відсутність конкуренції	- органічна структурованість та централізованість управління; - маніпулювання ціною; - очікування реакції для споживача та держави	- відсутність стимулювання задля підвищення ефективності; - інвестиційний колапс державної або регіональної підтримки
Моносонічне панування або влада одного покупця	- приватне інвестиційне партнерство для реалізації радикальних змін; - можливість впливу на регулювання та ціноутворення; - очікування реакції для споживача та держави	- важливість об'єктивності та прозорості діяльності монополіста
Оптовий ринок конкуренції	- залучення приватно інвестиційного партнерства для поточних змін; - маніпулювання ціною; - очікування реакції для споживача та держави	важливість інвестиційного залучення в державні та регіональні мережі на конкуруючих та тарифоутворюючих засадах
Абсолютно досконала конкуренція оптового та роздрібного ринку	- зацікавленість приватно-інвестиційних партнерів; - наявність стимулів та мотивів підвищення ефективності; - всебічне відтворення електроенергетичної галузі	- відсутність впливу на ціноутворення; - необхідність значного та виваженого реформування з частковою стабілізацією рівня цін

*Джерело. Удосконалено автором на основі джерел: [4]

Водночас що є суттєвим недоліком, який спричиняє дефіцит генерувальних потужностей, зменшення резервних ресурсних запасів, зниження безпечності енергосистеми загалом. Однак, ефектом запровадження даної моделі є монопольна преференція суб'єктів генерації, яку останні використовують в своїх цілях піднімаючи собівартість продукції споживачів електроенергії з поетапним зниженням конкурентоспроможності їх продукції на регіональних та світових торгах.

Практика реформування електроенергетичного комплексу зіштовхнулася з чималою кількістю проблем організаційного та фінансового походження через зношеність матеріально-технічної бази галузі, дефіцит фінансового відтворення, недієвість державно-регіонального впливу та недосконалістю нормативно-правового супроводу.

Не дивлячись на специфічні особливості кожної країни в намірі адаптації до тієї чи іншої моделі майже у всіх країнах розвинуеного ринку питаннями прийняття місцевих рішень займається держава.

Для більшості країн світу в умовах реструктуризації функціонує оптовий ринок електроенергії, який забезпечує прямі поставки і також є наявними ринками споту, балансування та резервування.

Значне місце в державній та регіональній політиці належить дотриманню норм та прав енергетичної безпеки з детальним сценарієм ймовірних ризиків та загроз національній безпеці.

Стосовно форм власності, то для енергетичних підприємств є характерними перетікаючий момент. Україна за декілька років пройшла шлях від приватної до державної, і не так давно повернулася знову до приватної власності. З огляду на стратегічну важливість електроенергетичної галузі для більшості урядів було необхідним хоча б часткове володіння їх активами, контролювання галузю.

Однак, високий ступень монополізму та централізації електроенергетичного ринку України, необхідність його влиття в одну енергетичну систему України, передбачає напрями його реформування та знаходження оптимальної моделі, яка дозволить лібералізувати ринок до європейських реалій.

Енергетична система України є шостою в Європі за розмірами, поступаючись Франції, Німеччині, Італії, Іспанії та Великобританії. Тісні електричні зв'язки налагоджені між Україною та енергосистемами Білорусії, Молдови та європейськими об'єднаннями ENTSOE. Найвагомішу частину у виробництві електроенергії займає ТЕС, ТЕУ та атомні електростанції. Однак, останніми роками в Україні простежується зниження рівня виробництва електричної енергії та ТЕС. Не має повного завантаження блоків теплових електростанцій.

Вугільні блоки від країни-виробника електричної енергії становить лише 36%. Щодня резервується близько 30 енергетичних блоків та стільки ж перебувають у ремонті. Це веде до значних простоїв у експлуатації електроенергетичних ресурсів, які б Україна могла експортувати.

Однак, експорт вітчизняної електричної енергії за деякими напрямками майже є відсутнім. Падіння внутрішнього споживання електроенергії відбулося в наслідок військової ситуації та економічної кризи. Особливо відчутною втратою промислового виробництва стало припинення постачання електричної енергії з Криму.

За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості України у 2017 році загальне виробництво електроенергетичних ресурсів досягло 154817,4 млн. кВт год, що порівняно з попереднім роком менше на 2847,8 млн кВт год або на 1,8%. Однак, ТЕУ та ТЕС виробляли електричної енергії на 1149,9 млн кВт год або на 2,1% більше ніж у 2018 році. У 2019 році, цей показник становив 56611,6 млн кВт год [6].

Важливим індикатором функціонування галузі є обсяг втрат електричної енергії в електроенергетичних системах. Протягом 10 місяців 2018 року технологічні втрати електроресурсів зокрема на їх передачі сягнули 13,1 млрд кВт год (11,2% від узагальненого обсягу електроенергії), що на 0,1 млрд кВт є меншим від аналогічного періоду минулого року на 0,6% знизилася частка нормативних технологічних втрат електроенергії. Підвищення показників стало наслідком узгоджених та запроваджених заходів [2].

Результатом падіння виробництва та споживання електроенергії в національному масштабі є наступні обставити:

- суттєве потепління зимового та весняного сезонів;
- падіння споживання на електроенергетичні ресурси внаслідок підвищення тарифів;
- недостатність дощових випадів, що забезпечують водойми та процес вироблення електричної енергії на ТЕС.

Тривала енергозалежність України від іноземних постачальників, зокрема, Росії, яка є зараз агресором вплинуло на довготривале руйнування об'єктів національної енергетики та постачання ресурсів для атомної та теплової енергетики. Це, в свою чергу знизило національну ресурсну та сировинну базу, заблокувало імпорتنі поставки енергоресурсів зі Сходу спричинило появу нових додаткових загроз безпеки України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Протягом 2014-2018 років на ринку електроенергії України відбулися як втрати так і здобутки:

- енергетична залежність України стала поштовхом для диверсифікації джерел постачання з метою обмеження залежності. В цьому напрямі було розірвано договір щодо побудови енергетичних блоків в Хмельницькій АС, укладено договір на постачання партій ядерного палива з американським підприємством Westinghouse Electric Company на Українських електростанціях, укладено угоду між ДП НАЕК «Енергоатом» та міжнародною компанією по постачанню збагаченого урану YRENCO 12, який можна використати для виробництва ядерного палива для АС України на підприємстві компаній у Швейцарії, побудовано на Чорнобильській зоні відчуження згідно американської технології Централізоване сховище для відпрацьованого ядерного палива [7].

- пролонговано програму по енергетичній ефективності для забезпечення залежності від імпортних поставок електроенергоносіїв, оптимізації умов по енергоефективності в сфері перевезення, розподілення енергоресурсів енергоощадного використання споживачами.

- ратифіковано ряд законодавчих актів та угод, спрямованих на затвердження європейських стандартів на норм для забезпечення конкурентного та лібералізованого сектору. Це зокрема, Закон України «Про ринок природного газу», Закон України «Про внесення деяких змін до законодавчих актів України щодо збільшення прозорості галузей з видобування в Україні», розпорядження КМУ

України «Про початок реалізації проекту «Енергетичний міст «Україна-ЄС»», «Про національні обов'язки енергоефективності на період до 2020» [3].

Пріоритетними напрямками загальнодержавної політики на електроенергетичному ринку на період 2020-2021 років мають стати:

- прийняття, затвердження та реалізація стратегії України в сфері електроенергетики, спрямованої на реалізацію домовленостей по енергоспівпраці з Європейським Союзом;
- стимулювання прозорих та об'єктивних умов протікання національної політики;
- посилення відповідальності представників влади за виконання своїх обов'язків;
- належне та адаптивне до вимог ЄС національне законодавство;
- залучення іноземних інвестицій в сектор енергетики України.

Джерела та література

1. Про ринок електричної енергії : Закон України: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/print> (дата звернення: 15.03.2020).
2. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України за грудень та 12 місяців 2018 року : http://mpe.kew.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article_aiv_id_245176314_cat_id=35081.
3. Національна комісія з регулювання енергетики та комунальних послуг України : офіційний сайт URL: <http://www.nerc.gov.ua/>.
4. Огляд реформування ринків електроенергії. Правове обмеження монополізації генерації на ринках електроенергії провідних зарубіжних країн. *Міністерство енергетики та вугільної промисловості України ДП «НВК» Укренерг*. Київ 10/2014.
5. Указ президента України № 681 / 2009. *Про рішення Фази національної безпеки і оборони України від 5 червня 2009 року «Про розвиток ринків паливно-енергетичних ресурсів в рамках реалізації Енергетичною Стратегії України за період до 2030 року»*. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/6812009-0384>.
6. Україна 2018-2019 : випробування реформами (аналітичні оцінки) - *Центр Разумкова*, 2017 – URL <http://old.razumkov.org.ua/upload/2016 ENERGY.pdf>.
7. European Commission. Energy roadmap 2050 (Commission of the European Communities. Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2016. - 24 p. (Energy). I SBN 978-92-79-2798-2-DOI: <http://dx.doi.org/10.2833/10759>.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro rynek elektrychnoyi enerhiyi» [The Law of Ukraine «On electricity market»] (n.d.). [11zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/print](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/print) [in Ukrainian].
2. Informatsiyna dovidka pro osnovni pokaznyky rozvytku haluzey palyvno-enerhetychnoho kompleksu Ukrainy za hruden' ta 12 misyatsiv 2018 roku [Information report on the main indicators of the development of the branches of the fuel and energy complex of Ukraine for December and 12 months of 2018] mpe.kew.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article_aiv_id_245176314_cat_id=35081 [in Ukrainian].
3. Ofitsiynyy sayt *Natsional'na komisiya z rehulyuvannya enerhetyky ta komunal'nykh posluh Ukrainy* [Official site «National Commission on Energy and Utilities Regulation of Ukraine»]. <http://www.nerc.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Ohlyad reformuvannya ryнкiv elektroenerhiyi. Pravove obmezhenya monopolizatsiyi heneratsiyi na ryнкakh elektroenerhiyi providnykh zarubizhnykh krayin [Overview of electricity market reform. Legal restriction of monopolization of generation in electricity markets of leading foreign countries]. (2014). Kyiv: Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine SE «NVK» Ukrenerg [in Ukrainian].
5. Ukaz prezidenta Ukrainy Pro rishennya Fazy natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 5 chervnya 2009 roku «Pro rozvytok ryнкiv palyvno-enerhetychnykh resursiv v ryнкakh realizatsiyi Enerhetychnoyu Stratehiyi Ukrainy za period do 2030 roku». [Presidential Decree on the Decision of the National Security and Defense Phase of Ukraine of June 5, 2009 «On the Development of Fuel and Energy Resources Markets within the Implementation of the Energy Strategy of Ukraine for the Period up to 2030»] (2009) <https://www.president.gov.ua/documents/6812009-0384> [in Ukrainian].
6. *Ukrayina 2018-2019 : vyprobuvannya reformamy (analitychni otsinky)* [Ukraine 2018-2019: Tests of Reform (Analytical Assessment)]. (2017). Razumkov Center <http://old.razumkov.org.ua/upload/2016 ENERGY.pdf>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.03.2020 р.

УДК 620.92(477)

Геліч Наталія,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-1568-1078,
e-mail Gelich.Natalija@eenu.edu.ua

Панасюк Юрій,
студент факультету економіки та управління,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-8207-1926,
e-mail Panasjuk.Iuriy@eenu.edu.ua

Оніщук Владислав,
студент факультету економіки та управління,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-9528-6969,
e-mail Onishchuk.Vladyslav@eenu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-143-151>

АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В даній статті здійснено оцінку сучасного стану в альтернативній енергетиці в Україні та світі, а також проведена оцінка досвіду інших країн з розвитку «чистої» енергетики. У зв'язку з постійним ростом споживання енергії постає питання розвитку альтернативних поновлювальних джерел енергії з мінімальним впливом на навколишнє середовище. В Україні вже протягом досить тривалого терміну діє «зелений тариф», але окрім цього, наша країна має можливість порівняти досвід різних країн в сфері альтернативної енергетики та використати найефективніші методи стимулювання розвитку альтернативної енергетики. При здійсненні стимулювання розвитку «чистої» енергетики необхідно враховувати також її негативний вплив на навколишнє середовище та здійснювати заходи для його мінімізації.

Ключові слова: відновлювані джерела енергії, альтернативна енергетика.

Геліч Наталія,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования;
г. Луцк

Панасюк Юрий,
студент факультета экономики и управления,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк

Онищук Владислав,
студент факультета экономики и управления,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк

АЛЬТЕРНАТИВНАЯ ЭНЕРГЕТИКА В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В данной статье осуществлена оценка современного состояния в альтернативной энергетике в Украине и мире, а также проведена оценка опыта других стран по развитию «чистой» энергетики. В связи с постоянным ростом потребления энергии встает вопрос развития альтернативных возобновляемых источников энергии с

минимальным воздействием на окружающую среду. В Украине уже в течение достаточно длительного срока действует «зелёный тариф», но кроме этого, наша страна имеет возможность сравнить опыт разных стран в сфере альтернативной энергетики и использовать эффективные методы стимулирования развития альтернативной энергетики. При осуществлении стимулирования развития «чистой» энергетики необходимо учитывать также её негативное воздействие на окружающую среду и осуществлять меры по его минимизации.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, альтернативная энергетика.

Gelich Natalia,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk

Panasiuk Yurii,
student of the Faculty of Economics and Management,
Lesya Ukrainka East European National University,
Lutsk

Onishchuk Vladyslav,
student of the Faculty of Economics and Management,
Lesya Ukrainka East European National University,
Lutsk

ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

This article assesses the current state of alternative energy in Ukraine and the world, as well as assesses the experience of other countries in the development of "clean" energy. Due to the constant growth of energy consumption, the question arises of the development of alternative renewable energy sources with minimal impact on the environment. As this issue is raised and studied in many countries for a long time, our country can compare foreign experience in this area and use methods to stimulate the development of alternative energy. Which proved to be the best. In Ukraine, the "green tariff" has been in force for a long time, the size of which is gradually decreasing, but in other countries, other methods of incentives have been positively recommended.. As a result of the work, the main directions of alternative energy were considered. It has been established that one of the best methods of stimulating the development of "clean" energy is the use of "green tariffs" and support through grants. Ukraine has quite progressive legislation in the field of green tariffs, but in our opinion this is not enough. The introduction of partial compensation for the cost of power plants from alternative energy sources can significantly accelerate the development of this industry. In addition, non-financial incentives, such as social advertising, should be used. When stimulating the development of "clean" energy, it is also necessary to take into account its negative impact on the environment and take measures to minimize it. When implementing alternative energy, it should be borne in mind that it can also harm the environment if used incorrectly. The negative impact of alternative energy can be reduced by using standardized norms, which define restrictions on the use of certain types of alternative energy under certain conditions.

Key words: renewable energy sources, alternative energy.

Постановка проблеми та її значення. Сучасні умови функціонування всіх сфер суспільства породжують постійно зростаючу потребу в забезпеченні електроенергією. Протягом останніх десятиліть споживання електроенергії в світі зростало стрімкими темпами. Якщо раніше зростаючу потребу можна було задовільними за допомогою традиційних джерел електроенергії, то сьогодні це стає складнішим, оскільки традиційні джерела є вичерпними, тож через певний період часу закінчаться. Крім того, їхнє використання є причиною заподіяння значної шкоди навколишньому середовищу. Якщо раніше шкода була мінімальна у зв'язку з порівняно незначним використанням традиційних енергоносіїв, то сьогодні вона є помітною для звичайних людей, особливо в великих промислових центрах. Саме тому в багатьох країнах постало питання економічного стимулювання пошуку методів використання нових – відновних та екологічно чистих джерел енергії. Оскільки в Україні рівень розвитку альтернативної енергетики сфері є незначним порівняно з провідними

країнами світу, актуальним буде проведення оцінки сучасного стану рівня розвитку альтернативної енергетики в глобальному масштабі та рівня ефективності заходів зі стимулювання в різних країнах для можливості їх подальшого використання на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки дане питання є актуальним, то сьогодні існує багато як зарубіжних так і вітчизняних вчених. Серед них особливо виділяються своїми працями Кудря С. О., Святненко А., Власов В. С., Петрук В. Г., Коцюбинська С. С., Мацюк Д. В., Ратушняк Г. С., Джеджула В. В., Бондаренко В. І., Варламов Г. Б. та інші.

Мета і завдання статті – розглянути стан розвитку альтернативної енергетики в світі в цілому та в Україні. Оцінити найбільш актуальні методи економічного стимулювання розвитку альтернативної енергетики зарубіжними країнами, та визначити їх актуальність для України.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Альтернативна енергетика поступово розвивається і поступово стає однією з основних галузей в світовій економіці. Відновлювальні джерела енергії не лише дозволяють зменшити залежність від традиційних джерел енергії, але також надають значні конкурентні переваги для країн, які їх ефективно використовують. А розвиток сучасних технологій та їх подальше впровадження на виробництві робить енергію, вироблену з «зелених» джерел дешевшою ніж аналогічну отриману за допомогою теплових електростанцій.

Для кращого розуміння перспектив розвитку даної галузі варто розглянути останні важливі події, що дають можливість оцінити рівень розвитку даної галузі у світі та ставлення світової спільноти до «зеленої» енергетики. Також це допоможе правильно оцінити сучасний стан та перспективи даної галузі в Україні.

С. О. Кудря визначає відновлювані або невичерпні енергоресурси як постійно або періодично діючі потоки енергії в навколишньому середовищі. Також науковець визначає дві основні групи енергетичних потоків з відновлювальних джерел електроенергії:

- енергія прямого сонячного випромінювання;
- вторинні прояви енергії сонячного випромінювання, що відображаються, як енергія вітру, тепла та гідроенергія, енергія біомаси, тощо [2, с.10].

Використання відновлювальних енергоресурсів має чимало переваг, серед яких основними вважають практичну невичерпність та екологічну чистоту, що позитивно впливає на екологічний стан на планеті та не спричиняє зміну енергетичного балансу в біосфері. У випадку використання відновлювальних джерел електроенергії також зменшуються негативний вплив від процесів видобування, переробки, транспортування традиційних видів палива та відпадає потреба в утилізації великої кількості шкідливих відходів, що виникають при традиційному енерговиробництві [2, с.11].

Якщо розглядати динаміку потужності вітрових електростанцій на протязі останніх десятиліть, то стає помітною тенденція до її подвоєння протягом коних трьох років. Окрім того, на розвиток даної галузі майже не вплинули світові економічні кризи. В світі, протягом останніх п'яти років інвестиції в «зелену» енергетику зросли на 230%. На протязі 2018-2019 років розмір інвестицій в дану галузь від країн великої двадцятки склав близько 32 мільярдів доларів щоквартально. Протягом даного періоду інвестиції в «чисті» енерготехнології в світі вперше в історії перевищили аналогічні інвестиції в створення традиційних енергетичних потужностей.

Протягом 2019 року потужність вироблення електроенергії з використанням відновлювальних джерел зросла і становила 250 ГВт. Як заявляють у своїй праці В. Власов та А. Святненко дана потужність дозволяє повністю забезпечити електроенергією близько 75 мільйонів домогосподарств. Протягом 2020 року прогнозується зростання потужності виробництва «чистої» електроенергії. Окрім того варто відзначити зростання у всіх секторах галузі. Протягом останніх п'яти років в світі відмічається приблизне щорічне зростання кількості виробленої сонячної електроенергії на 60%, а вітрової – на 27%. Також варто відмітити збільшення використання сонячної енергії для гарячого водопостачання серед домогосподарств (більше 70 млн.). Інтенсивність даної динаміки, на думку експертів, показує, що протягом поточного року відновлювальні та нетрадиційні джерела електроенергії в світі займуть друге місце після вугілля у виробництві енергії [3].

Підсумовуючи наведену вище інформацію, можна відмітити зростання ролі альтернативної та відновлювальної енергетики в світі, та концентрацію на сприянні та підтримці її розвитку в світової спільноти.

Окрім оцінки ситуації з «зеленою» енергетикою в світі, варто розглянути рівень розвитку даної галузі в Україні. На території України також можна відмітити тенденцію до зростання темпів розвитку відновлювальної енергетики протягом останніх років.

У вітчизняному законодавстві термін нетрадиційні та поновлювальні джерела енергії вперше був введений у 1994 році в Законі України «Про енергозбереження», де було не лише визначено основні поняття в даній сфері, але й встановлено основи правового регулювання, здійснюваного відносно фізичних та юридичних осіб, працюючих у сфері виробництва та відновлення об'єктів альтернативної енергетики. Окрім того, було одразу відмічено необхідність створення додаткових сприятливих економічних умов для розвитку підприємств в даній галузі за допомогою встановлення різноманітних пільг для виробників енергозберігаючого устаткування, обладнання, техніки та матеріалів, а також для підприємств, що при здійсненні господарської діяльності використовують електроенергію вироблену з альтернативних джерел [4].

2003 року Верховна Рада України прийняла закон «Про Альтернативні джерела енергії». В даному нормативно-правовому акті було регламентовано основні аспекти діяльності з використанням відновлювальних енергоджерел та забезпечено сприяння розширенню використання альтернативних та відновлювальних джерел електроенергії у вітчизняному паливно-енергетичному комплексі. Окрім того, було дано визначення альтернативної енергетики, як сфери енергетики, яка здійснює забезпечення виробництва електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел, а альтернативних джерел енергії – як відновлювальних джерел, що включають в себе сонячну, вітрову, геотермальну, енергію хвиль та припливів, гідроенергію, енергію біомаси, газу з органічних відходів тощо [5].

15 березня 2006 року Кабінет Міністрів України прийняв «Енергетичну стратегію України до 2030 року». Даний документ вважає нетрадиційні та відновлювальні джерела електроенергії важливим чинником зменшення впливу людини на навколишнє середовище та зростання рівня енергетичної безпеки країни. Альтернативна енергетика виступає важливим фактором в покращенні глобальної екологічної ситуації та боротьбі зі змінами клімату на планеті. Саме тому розвиток даної галузі в Україні повинен здійснюватися з врахуванням зарубіжного досвіду, а напрями та методи стратегічного планування в даній сфері повинні сприяти міжнародним зусиллям з покращення ситуації в навколишньому середовищі. Це відображає не лише велике загальнодержавне, але й міжнародне значення використання потенціалу альтернативної енергетики в Україні. Позитивною характеристикою буде відповідність українського законодавства основним принципам «Європейської стратегії сталої, конкурентоздатної та безпечної енергетики», прийнятої в Брюсселі в 2006 році. Даною стратегією передбачено позитивні ефекти від розвитку відновлювальних джерел енергії [6].

Незважаючи на незначну частку відновлювальних джерел в загальному виробництві енергії, в Україні існує великий потенціал в даній сфері, що перевищує рівень споживання енергоресурсів в декілька разів.

Проте, в сучасних українських умовах не відображається тенденція до витіснення традиційної енергетики альтернативною в короткостроковій перспективі. Також існує значна залежність держави від імпортованих джерел енергії, в тому числі нафти, газу та палива для ядерних станцій. У зв'язку з цим держава постає перед вибором між подальшим фінансуванням іноземних компаній з допомогою імпорту енергоносіїв та розвитком власних джерел електроенергії. Це також впливає на рівень подальшої енергетичної безпеки держави в майбутньому.

Оскільки держава має чималий потенціал щодо використання основних видів альтернативних джерел енергії, а також враховуючи постійне здешевшання альтернативної енергетики завдяки розвитку технологій та зниженню собівартості обладнання, незважаючи на нинішню низьку частку в загальному державному енергобалансі, можна говорити про значне підвищення вкладу «зеленої» енергетики в енергетичну незалежність країни [7].

До відновлювальних джерел енергії відносять сонячну, геотермальну енергію, тверду біомасу, біогаз, рідке біопаливо, гідроелектростанції, енергію припливів, хвиль океану, вітру, тощо. Для покращення розуміння перспектив розвитку альтернативної енергетики України доцільним буде розглянути основні відновлювальні джерела енергії, які характеризуються достатнім потенціалом для подальшого розвитку альтернативної енергетики країни.

Біопаливо є одним з основних джерел альтернативної енергії на території України. Наша країна є однією з країн з високим біоенергетичним потенціалом, проте, на жаль, сьогоднішня частина біомаси, що може бути використана при виробництві енергії, вивозиться на звалища або просто знищується, а у вигляді палива використовується лише близько 1 мільйона тон. Варто відмітити поступове зростання сектору біоенергетики в Україні, що відображається, наприклад у заміщенні з допомогою біопалива трьох мільярдів кубічних метрів природного газу протягом 2014 року. За оцінками експертів, в сучасних умовах при наявних обсягах господарської діяльності ресурси біомаси, яку можна використовувати для вироблення енергії складають приблизно 20 млн. тон палива в рік.

Динаміка відображає зростання загальної кількості котлів, що працюють на біопаливі в бюджетній сфері та централізованому постачанні із 561 в 2012 році до 1878 у 2016 році, тобто більш ніж в 3 рази. Встановлена потужність за даний період зростає з 285 МВт до 1134 МВт (більш ніж в 4 рази). В муніципальному секторі України щорічний темп зростання ринку котлів становить приблизно 50%. В довгостроковому періоді біопаливо та відновлюваний водень завдяки широкому впровадженню інноваційних технологій, можуть бути використані не лише на стаціонарних електростанціях, але і в авіації, судноплавстві та важкій промисловості.

Серед пріоритетних напрямків розвитку вітчизняної біоенергетики можна виділити створення соломоспалювальних котелень, та котелень для спалювання деревини, переоснащення працюючих ТЕС для забезпечення можливості спалювання органічних відходів промисловості, та побутової сфери.

До переваг використання біопалива також відносять можливість спалювання побічної продукції рослинництва, та використання відходів різноманітних виробництв, то також розвантажує звалища відходів. Використання біопалива не має значних недоліків.

На даний момент виділяють два способи використання сонячного випромінювання для виробництва електроенергії:

1. Джерело тепла (нагрівач для використання традиційних способів виробництва електроенергії).
2. Безпосередній (пряме перетворення в електроенергію завдяки використанню сонячних елементів).

Окрім наведених вище способів, сонячне випромінювання використовується при дистиляції води, опалюванні, підігріві, а також при плавленні речовин. Дані результати отримують за допомогою концентрації сонячного випромінювання з використанням дзеркал.

Сьогодні в Україні існує значний потенціал у використанні саме сонячної енергії, оскільки вона є легкодоступною як для великих підприємств, так і для звичайних домогосподарств, а існуюче державне стимулювання за допомогою зелених тарифів надає можливість навіть отримувати дохід повертаючи надлишки виготовленої електроенергії в електромережу. Проте, для кращого стимулювання використання сонячного проміння як джерела електроенергії Україні варто звернутися до успішного досвіду Польщі з частковою компенсацією вартості встановлення сонячних панелей домогосподарствам. Це вже спричинило значне зростання використання даного джерела електроенергії в даній країні.

Незважаючи на наявність передумов для розвитку вітчизняної сонячної енергетики, вона досі не отримала широке використання. За оцінками експертів даний напрям альтернативної енергетики може забезпечити економію до 6 мільйонів тон умовного палива щорічно. Потенціал розвитку сонячної енергетики забезпечує наявність необхідної металопродукції, власної промислової та наукової бази, конструкторських бюро, виробництва моно- та полікремнію тощо. Активне впровадження проектів фотоенергетики здійснюється з 2010 року.

Серед переваг сонячної енергетики виділяють загальнодоступність та невичерпність самого джерела енергії, що забезпечує майже повну безпеку для навколишнього середовища в процесі виробництва енергії.

Проте, даний вид альтернативної енергетики має чимало недоліків. Серед них виділяють:

- значний вплив на продуктивність виробництва енергії часу доби, погоди та сезонних особливостей;
- вплив широти та особливостей клімату на потужність електростанцій;

- необхідність використання значних площ для виробництва електроенергії (компенсується встановленням сонячних панелей на певній висоті над землею, або на житлових будинках);
- високу собівартість фотоелементів;
- наявність отруйних речовин (свинцю, кадмію, миш'яку тощо) в фотоелементах, забруднення навколишнього середовища в процесі виготовлення фотоелементів [7].

Ще одним напрямком в альтернативній енергетиці є гідроенергетика. Вона є досить добре освоєною, має постійно поновлювані ресурси та найнижчу собівартість серед усіх аналогів.

Протягом 2018 року гідроелектростанції виробили 8% від загальної кількості електроенергії в країні [8]. Даний напрям енергетики може розвиватись за рахунок побудови нових ГЕС з потужністю 20-50 МВт та малих ГЕС на існуючих водних об'єктах.

Побудова малих та мікрогідроелектростанцій дозволяє частково забезпечити потреби споживачів в електроенергії, і стає ще більш привабливою, враховуючи можливість побудови ГЕС на існуючих гідротехнічних спорудах, призначених для захисту від повеней.

Серед переваг ГЕС є постійний, природно поновлюваний енергозапас, стабільна кількість виробленої енергії, відсутнє забруднення навколишнього середовища. Основним недоліком гідроелектростанцій є підтоплення здебільшого родючих земель та руйнування природного ландшафту [7]. Також можливий негативний вплив на популяцію морських організмів через перешкоди для їх вільного переміщення через водойми.

В Україні існують значні перспективи для розвитку вітроенергетики, у випадку освоєння потенціалів степових та гірських районів. Найбільш ефективною в даній сфері може бути територія південних та південно-східних областей України. За оцінками експертів, Україна може виробляти близько 15-20% загальної кількості електроенергії за допомогою вітрових електростанцій.

До переваг вітрової енергетики відноситься її повна екологічна чистота, оскільки вона не забруднює довкілля, споживаючи паливо. Серед недоліків відзначають звукове забруднення навколишнього середовища, необхідність виділення значних земельних територій для встановлення, та перешкоджання переміщенню різних видів комах.

Під кінець 2018 року установлена електрична потужність альтернативних джерел енергії (ГЕС, СЕС, ВЕС) становила 13% відсотків, і залишилася незмінною з 2017 року. Дані показники відображають необхідність підвищення стимулювання розвитку альтернативної енергетики для досягнення необхідних показників визначених Енергетичною стратегією України до 2030 року щодо розвитку альтернативної енергетики [9].

Отже, сьогодні необхідно стимулювати розвиток альтернативної енергетики для зниження рівня залежності від традиційних енергоносіїв та підвищення ефективності загальносвітової політики в сфері екології та чистої енергетики.

Для визначення найефективніших методів стимулювання розвитку альтернативної енергетики доцільно буде розглянути досвід зарубіжних країн в даній сфері. Найефективнішим механізмом сприяння зростанню використання альтернативних енергоджерел є введення «зеленого тарифу», тобто здійснення закупівлі «зеленої» енергії в виробників за завищеними тарифами. Даний метод вже використовується в 41 країні (більшість країн ЄС, Китай, Австралія, Канада).

Також, в певних країнах держава видає виробникам так звані зелені сертифікати, що дозволяє незалежно від обраного джерела альтернативної енергії, забезпечити однакові показники дохідності. До таких країн відносяться Великобританія, Болгарія, Італія, Польща, Швеція тощо.

Цікавим є довід Чехії зі звільнення виробників «чистої» енергії від ПДВ, а також країн, де такі виробники звільняються від усіх екологічних податків (Швеція, Франція, Нідерланди).

В деяких країнах ефективним себе показало стимулювання за допомогою грантів. Наприклад, 2010 року в США держава фінансово простимулювала на суму близько 500 мільйонів доларів будівництво нового заводу для виробництва сонячних панелей з використанням новітніх технологій. Німеччина також протягом тривалого часу здійснює стимулювання виробників обладнання для розвитку альтернативної енергетики за допомогою державних субсидій [3].

В вітчизняній практиці термін «зелений тариф» був вперше законодавчо визначений у 1997 році. Проте механізм його функціонування був розроблений лише в 2009 році. На думку експертів, даний закон є одним з найбільш прогресивних законів про «зелений тариф» в Європі. При розрахунку

розміру тарифу в формулі враховуються різні коефіцієнти для основних альтернативних енергоджерел (сонячної, вітрової, гідроенергії, та енергії біомаси) [6].

Зелений тариф діє в Україні до 2030 року, тобто вже минула половина визначеного терміну його дії. Одним із заходів стимулювання стало зобов'язання щодо безперешкодного підключення альтернативних електростанцій до енергомереж. Також, враховуючи міжнародний досвід, було встановлено вимогу до претендуючих на «зелений тариф» інвесторів щодо використання української сировини, матеріалів, робіт при будівництві відповідного об'єкта у розмірі не менше 50% загальної вартості будівництва для підтримання вітчизняних виробників [10]. Сьогодні вже можна побачити позитивні результати від введення «зеленого тарифу» виражені в числових значеннях. Так, протягом 2015-2017 років було залучено близько мільярда доларів інвестицій та введено 958 МВт потужностей відновлюваної енергетики. Протягом 2018 році в дану галузь було інвестовано близько 500 мільйонів доларів [10].

Варто відмітити поступове зниження вартості зниження «зеленого тарифу» протягом всього терміну його введення. Якщо на початку він становив 1015,38 коп/кВт·г для домогосподарств, то на період з січня 2020 до грудня 2024 року він становить 460,43 коп/кВт·год (без врахування ПДВ) [11].

Отже, вже існують основи для подальшого розвитку альтернативної енергетики в Україні, а чималий досвід інших країн повинен допомогти визначити правильні напрями стимулювання для забезпечення енергетичної незалежності та покращення стану навколишнього середовища.

Сьогодні одним із основних факторів збільшення використання та розвитку альтернативних джерел енергії є значне зниження вартості виробництва обладнання внаслідок впровадження останніх досягнень науково-технічного прогресу. Дана ситуація підвищує економічну ефективність та прибутковість використання відновлювальних джерел енергії.

Певні технології використання відновлювальних джерел енергії, такі як геотермальна та гідроенергетика є досить поширеними та конкурентоспроможними протягом досить тривалого періоду, проте помітна тенденцію до зростання обсягів виробленої електроенергії з використанням сонячної та вітрової енергії, що є наслідком впровадження інноваційних технологій та зростання привабливості даної сфери.

Серед інвесторів зникло упереджене вставлення до даної галузі як до такої, що вимагає значних фінансових вкладень, оскільки завдяки державній підтримці в даній сфері в багатьох країнах звичайні домогосподарства можуть дозволити собі встановлення, наприклад, сонячних електростанцій, та отримувати прибуток від передачі надлишків виробленої електроенергії в загальну мережу.

Окрім зниження вартості виробництва енергії з альтернативних джерел варто відмітити також тенденцію щодо зменшення витрат на її накопичення, що стало можливим завдяки значному зменшенню вартості виробництва літій-іонних акумуляторів. Очікується продовження даної тенденції протягом наступних десяти років. Експерти очікують, зниження середньої вартості електроенергії наземних вітрових установок до 2025 року на 26%, морських – на 35%, для технології концентрованої сонячної енергії – на 37%, а для технології сонячної фотоелектрики – на 59%. Також очікується зниження вартості стаціонарних акумуляторів і, як наслідок, здешевшення виробництва електроавтомобілів та інших електричних транспортних засобів.

Враховуючи високий рівень зношеності основних фондів в сфері класичної енергетики (середній термін роботи теплоелектростанцій складає 48 років), розвиток альтернативної енергетики стає ще більш привабливим. Сьогодні є очевидним, що в майбутньому в Україні як і в світі буде зростати обсяг інвестицій в використання відновлювальних джерел енергії. Державі залишається лише створювати для цього сприятливі умови, що може допомогти отриманню ефекту синергії.

Якщо робити висновки про стан та перспективи використання альтернативних джерел енергії надзвичайно важливим є не лише врахування переваг, але також і розуміння недоліків «зеленої» енергетики. Так, наприклад вітрові електростанції мають значний рівень шуму, тому для їх розміщення необхідні чималі території, а також спричиняють перешкоди телебаченню. Використання сонячних електростанцій потребує виділення значних площ, а елементи що використовуються в фотоелементах мають в своєму складі, а також утворюють в процесі виробництва різноманітні отруйні речовини [12, с. 86].

Будівництво споруд гідроенергетики спричиняє підтоплення територій, висихання певних річок, зміну екосистеми водойм і, як наслідок, втрату біорізноманіття. Найменше негативного впливу здійснюється при використанні біомаси та біопалива. Проте Г. С. Ратушняк та В. В. Джеджула виділяють в своїй праці неефективне використання біодизеля, що виготовляється з ріпакової олії, оскільки при заправці одного автомобіля протягом року витрачається близько 1500 літрів олії, що, як відмічають науковці, рівноцінно території футбольного поля у випадку врожайності ріпаку до 3000 кг з одного гектару [13, с. 54].

Незважаючи на законодавчо задекларовані кроки щодо стимулювання розвитку альтернативної енергетики сьогодні все рівно рівень розвитку нетрадиційної та відновлювальної енергетики є недостатнім. Для пришвидшення розвитку даної галузі актуальним буде проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо важливості даної сфери та створення соціальної реклами, яка стимулювала б домогосподарства та підприємства використовувати альтернативні джерела енергії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті проведеної роботи було розглянуто основні напрямки альтернативної енергетики. Встановлено, що одними із найкращих методів стимулювання розвитку «чистої» енергетики є використання «зелених тарифів» та стимулювання за допомогою грантів.

Україна має досить прогресивне законодавство в сфері зелених тарифів, проте на нашу думку цього недостатньо. Впровадження часткової компенсації вартості електростанцій з альтернативних джерел енергії може значно прискорити розвиток даної галузі. Окрім цього, варто використовувати нефінансові способи заохочення, такі як, наприклад, соціальна реклама.

При впровадженні альтернативної енергетики варто враховувати, що вона також при неправильному використанні може завдавати шкоди навколишньому середовищу. Негативний вплив альтернативної енергетики можна зменшити за допомогою використання стандартизованих норм, в яких визначено обмеження щодо використання тих чи інших видів альтернативної енергії за певних умов.

Джерела та література

1. Про внесення змін до деяких указів Президента України: Указ Президента України № 134/2012 від 22.02.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/134/2012> (дата звернення: 10.05.2020).
2. Кудря С.О. Нетрадиційні та відновлювані джерела енергії: підручник. К.: НТУУ «КПІ». 2012. 492 с.
3. Святненко А., Власов В. С. Отримати свою частину зеленого пирога. *Тижневик «Дзеркало тижня»* №47. 18.12.2010.
4. Про енергозбереження: Закон України» від 01 липня 1994 року. №74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2020).
5. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. № 555IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15> (дата звернення: 10.05.2020).
6. Про затвердження Порядку встановлення, перегляду та припинення дії "зеленого" тарифу на електричну енергію для суб'єктів господарської діяльності та приватних домогосподарств: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики № 1421 від 02.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1957-12> (дата звернення: 10.05.2020).
7. Потенціал відновлюваних джерел енергії в Україні. *Agroexpert*: веб-сайт. URL: <https://agroexpert.ua/potencial-vidnovlivanih-dzerele-energii-v-ukraini/> (дата звернення: 10.05.2020).
8. Постачання та використання енергії/ Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/energ/pve/arh_pve_u.htm (дата звернення: 10.05.2020).
9. Аналіз сучасного стану альтернативної енергетики та рекомендації по екологізації паливно-енергетичного комплексу України. *Промислова екологія*: веб-сайт. URL: <http://eco.com.ua/content/analiz-suchasnogo-stanu-alternativnoi-energetiki-ta-rekomendatsii-po-ekologizatsii-palivno-e> (дата звернення: 10.05.2020).
10. Альтернативна енергетика країни. Проблеми і перспективи. *HTCEU*: веб-сайт. URL: <https://www.ntseu.net.ua/stories/473-top-5-02-5> (дата звернення: 10.05.2020).
11. Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 725 від 25.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0725874-20> (дата звернення: 10.05.2020).

12. Бондаренко В. И., Варламов Г. Б., Вольчин И. А. Энергетика: история, настоящее и будущее. От огня и воды к электричеству: монография. К., 2011. 264 с.

13. Ратушняк Г. С., Дзеджула В. В. Энергозбереження в сільськогосподарській біоконверсії: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2006. 83с.

References

1. Pro vnesennja zmin do dejakykh ukaziv Prezydenta Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy # 134/2012 vid 22.02.2012 [On amendments to some decrees of the President of Ukraine: Decree of the President of Ukraine № 134/2012 of 22.02.2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/134/2012> [in Ukrainian].

2. Kudrja, S.O. (2012) Netradycijni ta vidnovljувani dzherela energiji: pidruchnyk [Unconventional and renewable energy sources: a textbook]. K.: NTUU KPI. 492. [in Ukrainian].

3. Svjatnenko, A., Vlasov, V. S. (2010) Otrymaty svoju chastynu zelenogho pyrogha [Get your share of green pie]. Tyzhnevnyk «Dzerkalo tyzhnja» [Weekly "Mirror of the Week"] #47.

4. Pro energhozberezhennja: Zakon Ukrainy» vid 01 lypnja 1994 roku. #74/94-VR [On energy saving: Law of Ukraine of July 1, 1994. №74 / 94-BP]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

5. Pro aljternatyvni dzherela energiji: Zakon Ukrainy vid 20 ljutogho 2003 roku. # 555IV [On Alternative Energy Sources: Law of Ukraine of February 20, 2003. № 555IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennja Porjadku vstanovlennja, perehlyadu ta prypynnennja diji "zelenogho" taryfu na elektrychnu energiju dlja sub'ektiv ghospodarskoho dijalnosti ta pryvatnykh domoghospodarstv: postanova Nacionaljnoji komisiji, shho zdijsnjuje derzhavne rehuljuvannja u sferi energetyky # 1421 vid 02.11.2012 [On approval of the Procedure for establishing, revising and terminating the "green" tariff for electricity for business entities and private households: Resolution of the National Commission for State Regulation of Energy № 1421 of 02.11.2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1957-12> [in Ukrainian].

7. Potencial vidnovljувanykh dzherel energiji v Ukraini. Agroexpert: veb-sajt [Potential of renewable energy sources in Ukraine. Agroexpert: website]. Retrieved from: <https://agroexpert.ua/potencial-vidnovlivanih-dzerele-energiji-v-ukraini/> [in Ukrainian].

8. Postachannja ta vykorystannja energiji: Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [Energy supply and use: State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/energ/pve/arh_pve_u.htm [in Ukrainian].

9. Analiz suchasnogho stanu aljternatyvnoji energetyky ta rekomendaciji po ekologhizaciji palyvno-energhetychnogho kompleksu Ukrainy. Promyslova ekologhija: veb-sajt [Analysis of the current state of alternative energy and recommendations for the greening of the fuel and energy complex of Ukraine. Industrial ecology: website]. Retrieved from: <http://eco.com.ua/content/analiz-suchasnogo-stanu-alternativnoi-energetiki-ta-rekomendatsii-po-ekologizatsii-palivno-e> [in Ukrainian].

10. Aljternatyvna energetyka krajiny. Problemy i perspektyvy. NTSEU: veb-sajt [Alternative energy of the country. Problems and prospects. NTSEU: website]. Retrieved from: <https://www.ntseu.net.ua/stories/473-top-5-02-5> [in Ukrainian].

11. Pro vstanovlennja «zelenykh» taryfiv na elektrychnu energiju, vyroblenu ghererujuchymy ustanovkamy pryvatnykh domoghospodarstv: postanova Nacionaljnoji komisiji, shho zdijsnjuje derzhavne rehuljuvannja u sferakh energetyky ta komunalnykh poslugh # 725 vid 25.03.2020 [On the establishment of "green" tariffs for electricity produced by generating installations of private households: Resolution of the National Commission for State Regulation of Energy and Utilities № 725 of 25.03.2020]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0725874-20> [in Ukrainian].

12. Bondarenko V.Y., Varlamov Gh.B., Voljchyn Y.A. (2011) Energhetyka: ystoryja, nastojashhee y budushhee. Ot oghnja y vody k elektrychestvu: monoghrafyja [Energy: history, present and future. From fire and water to electricity: a monograph] K., 264 [in Russian].

13. Ratushnyak, Gh.S. Dzhdzhula, V.V (2006) Energhozberezhennja v siljskoghospodarskij biokonversiji: navch. posib [Energy saving in agricultural bioconversion: textbook] Vinnycja: VNTU, 83 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2020 р.

УДК 338.12

Гаянт Сергій,
здобувач,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; e-mail: naukoviy@icloud.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-152-160>

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ

В даній статті було досліджено інституціональне середовище, яке забезпечує безпосередню дію між прийняттям рішень суб'єктів газорозподільного призначення щодо експлуатації спеціальних інституцій. Інституціональне середовище газорозподільних підприємств є доволі специфічним та охоплює чинники зовнішнього та внутрішнього впливу. Тому нами з'ясовано реакція газорозподільних підприємств та мінливість регіонального середовища та недоліків зовнішньої дії.

Нами доведено, що саме розвинене інституційне середовище охоплює присутність потрібних інституцій та взаємоузгоджує їх. Цей процес чинить ланцюгову реакцію на внутрішні бізнес процеси газорозподільних підприємств, організаційно-технічному розвитку, як формування міжнародного іміджу української газотранспортної системи, збільшення якості та надійності послуг по транспортуванню та газорозподілу. Дослідивши природу інституцій та їх вплив на розвиток підприємств було умовно поділено їх на активні та пасивні.

Ключові слова: інституціональне середовище, газорозподільні підприємства, соціально-економічна ситуація регіону, організаційна структура управління, конкурентоспроможність підприємств, державна політика, інфраструктурне забезпечення.

Гаянт Сергей,
соискатель,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
м. Луцк

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГАЗОРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ЗАПАДНОГО РЕГИОНА

В данной статье были исследованы организационные рамки, которые обеспечивают непосредственное воздействие между принятием решений субъектов газораспределительного назначения по эксплуатации специальных учреждений. Институциональная среда газораспределительных предприятий довольно специфическая и охватывает факторы внешнего и внутреннего воздействия. Поэтому мы выяснили реакцию газораспределительных предприятий и изменчивость регионального среды, а также недостатки внешнего воздействия.

Нами доказано, что именно развитая институциональная среда охватывает присутствие нужных институтов и взаимоучитывает их. Этот процесс оказывает цепную реакцию на внутренние бизнес-процессы газораспределительных предприятий, организационно-техническом развитии, как формирование международного имиджа украинской газотранспортной системы, увеличение качества и надежности услуг по транспортировке газа и газораспределению. Исследовав природу институтов и их влияние на развитие предприятий было условно разделено их на активные и пассивные.

Ключевые слова: институциональная среда, газораспределительные предприятия, социально-экономическая ситуация региона, организационная структура управления, конкурентоспособность предприятий, государственная политика, инфраструктурное обеспечение.

Sergey Galyant,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,

**INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF THE FUNCTIONING OF THE GAS
DISTRIBUTION ENTERPRISES OF THE WESTERN REGION**

Introduction. This article explores the institutional environment that provides direct action between decision-making by gas distribution entities regarding the operation of special institutions. The institutional environment of gas distribution companies is quite specific and covers external and internal factors. Therefore, we find out the response of gas distribution companies and the variability of the regional environment and the shortcomings of external action. We have proved that the most developed institutional environment covers the presence of the necessary institutions and mutually harmonizes them. This process has a chain reaction to the internal business processes of gas distribution companies, organizational and technical development, as the formation of the international image of the Ukrainian gas transportation system, increasing the quality and reliability of transportation and gas distribution services. Examining the nature of institutions and their impact on enterprise development, they were conditionally divided into active and passive. **The purpose of the article.** A study of the institutional environment in which gas distribution companies operate in the Western region. **Results.** In summary, it should be made clear that any business entity develops in an appropriate institutional environment, which provides direct decision-making power through the dominance of particular institutions. The development of a particular sector or enterprise as a whole depends on the relevant institutional environment and the qualitative parameters of its functioning. The most developed institutional environment encompasses the need for and coherence between institutions. This process carries out chain activity on internal business processes of gas distribution companies, organizational and technical development, formation of the international image of the Ukrainian gas transport system, increase of quality and reliability of services in transportation and gas distribution. Exploring the nature of institutions and their impact on business development, they should be divided into active and passive. The asset should include well-established and generally accepted rules of conduct. Direct methods reflect economic policy, within the legislative framework. The role of public policy is aimed at realizing the constitutional rights and duties of its citizens. Thus, achieving a mutual effect from the society of sound economic policy is possible provided that the activities of economic entities with the public institutions are coordinated. Public policy is an external factor in influencing the institutional environment, raising the awareness that the quality of the institutional environment will depend on the sectoral management of the activities of the authorities. Therefore, the efficiency of functioning and further development of gas distribution entities is the result of the realization of objective equality between market entities. Objective equilibrium between actors can be achieved by using institutional constraints and incentives for an effective regulatory mechanism. Organizational and resource support for the development of gas distribution and gas transportation companies and making the right decisions by them is significantly complicated by the ramifications of the hierarchical structure of Naftogas of Ukraine and Ukrtransgas. This in turn deforms the interaction between the outer and inner rings of the institutional support of the gas distribution sphere. In order to improve the organizational and managerial structure of the institutional support of the gas distribution sector, progressive technologies and investment attraction should be first of all involved, and the legal system of relations between the subjects of the Ukrainian institutional environment should be streamlined. **Conclusions.** Hence, it is concluded that the efficiency of the institutions and institutions of the gas distribution system of the region and the state are the most important components in the efficiency of ensuring the level of mesoeconomic and macroeconomic growth. In addition, the presence and efficiency of the necessary institutions shape the appropriate institutional environment, which in turn generates the internal and external effects of the gas distribution sector. Therefore, summarizing we can consider the purpose of the institutional approach of monitoring and stimulation of Ukrainian gas distribution companies, research of the institutions and institutions that regulate it. Therefore, in the future we propose to understand under the institutional environment - purposeful activity and influence of subjects on the functioning of gas distribution companies of the region through the external and internal rings of institutionalization, which synthesize and interconnect legal, political, scientific, economic, social, cultural and other directions directly their improvement and interdependence.

Keywords: institutional environment, gas distribution companies, socio-economic situation of the region, organizational structure of management, competitiveness of enterprises, state policy, infrastructure support

Постановка проблеми та її значення. Загалом, для дотримання ефективних норм та правил поведінки діяльності ГРП слід брати до уваги внутрішні та зовнішні чинники, котрі формують так зване «інституціональне середовище» діяльності газорозподільних підприємств. В широкому розумінні, інституціональне середовище зорієнтоване на вивченні інститутів та їх структури згідно

установленого інституціонального підходу. У вузькому сенсі, інституціональне середовище є наслідком впливу на діяльність ГРП ряду органів влади прямої та опосередкованої дії. Зазвичай, органи державної влади опосередкованого впливу здійснюють інституціонально-правове регулювання через Верховну Раду України, Президента України, Кабінету Міністрів України, місцеві та регіональні органи влади відносно їх повноважень визначених Конституцією України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чимала кількість вчених дослідників займалася зазначеною проблемою та витратили різні підходи до суті та ролі інституціонального середовища підприємств, серед них вагомий вплив цьому напрямі здійснено: О.В. Лялюк, М.І. Коротею, К.В. Павловим, С.В. Король, О.Г. Дзьобою. Однак, окреслення виробничого та економічного ефекту розвитку регіональних газорозподільних мереж шляхом впорядкованого інституційного середовища не отримало свого висвітлення в науковому обігу зовсім. Це і стало стимулом для здійснення окресленого дослідження. Значущі результати подальших розробок дозволили сформулювати **мету та завдання подальших досліджень.**

Метою статті є: дослідження інституціонального середовища, в якому функціонують газорозподільні підприємства Західного регіону.

Першочерговими завданнями відносно поставленої мети слід вважати:

- узагальнення поняття «інституціональне середовище»;
- з'ясування взаємозв'язку між газорозподільними підприємствами та чинниками внутрішнього та зовнішнього впливу інституцій;
- запропонувати авторське бачення внутрішнього та зовнішнього тіл інституційного середовища ГРП;
- визначити одержання виробничого та економічного ефекту від інституціоналізації для газорозподільної сфери.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вагомим напрямом діяльності ГРП по підвищенню ефективності та результативності виробничої активності все більшою мірою є реакція управлінської структури на швидкозмінність інституціонального середовища. Динаміка макроекономічних та мікроекономічних процесних явищ породжує особливий тип взаємовідносин між суб'єктами всіх секторів економіки, не залишаючи осторонь і газорозподільну сферу будь-якого регіонального угруповання. Стрибокподібність внутрішнього та зовнішнього середовищ функціонування газорозподільних підприємств з одночасним слабозвиненим менеджментом управління призводять до пошуку об'єктивно потрібних інструментів, методів, способів та правил поведінки взаємоузгодженості учасників підприємницької діяльності у відповідному інституціональному середовищі. Стабільність економічного розвитку України є результатом впливу багатьох чинників, які формують певний симбіоз та будують відповідне інституціональне середовище. Згідно існуючих теорій розвитку будь-якої соціально-економічної системи встановлено, що найвище показники останньої можливий при адекватній взаємодії та своєчасній реакції на зміни зовнішнього середовища. В сенсі категорії «розвиток» знаходиться причинно-наслідковий зв'язок зміни якісного вдосконалення системи, отримання стійкості адаптації до змін, формування впливовості та залежності з іншими складовими певного структурного угруповання та вирішення комплексних проблем у часових та просторових параметрах [5].

Резюмуючи, слід бути певними, що будь-які суб'єкти господарювання розвиваються у відповідному до них інституціональному середовищі, яке забезпечує безпосередню дію на прийняття ними рішень шляхом домінування конкретних інституцій. Розвиток певної сфери або підприємств загалом є залежним від відповідного інституціонального середовища та якісних параметрів його функціонування.

Специфічним вважається інституціональне середовище газорозподільних підприємств, яке охоплює значне коло зацікавлених суб'єктів та особливі інституціональні складові.

Газорозподільні структури є посередницькими одиницями, надаючи місцевим ринкам газові ресурси та є залежними від ряду чинників зовнішнього впливу:

- політичних поглядів місцевих та регіональних органів влади;
- стратегічних намірів функціонування галузі;
- нормативно-правового забезпечення.

Також діяльність ГРП безпосередньо залежна від характеристик мінливості регіонального середовища, а саме:

- соціально-економічної ситуації в регіоні;
- внутрішньо-організаційної структури управління;
- наявності конкурентних протиаг регіону.

Існування значної низки впливу зовнішніх факторів на діяльність ГРП зумовили появу таких недоліків:

- недосконалість процесів приватизації, характерної для галузі та їх формальний характер протікання;
- залежність в прийнятті стратегічних рішень ГРП від місцевих, галузевих та регіональних органів влади. Вплив їх на виробничу та господарську самостійність ГРП;
- недосконалість нормативно-правового базису взаємостосунків між учасниками місцевих ринків газу.

Окрім того не менш важливими для забезпечення адаптованого та прозорого інституціонального середовища є чинники внутрішнього впливу серед яких:

- зміни в кон'юктурі споживаного попиту фізичних та юридичних осіб;
- впровадження інноваційних технологічних новинок газорозподільними підприємствами;
- соціально-економічний потенціал розвитку регіону;
- наявність консультаційно-інформаційної мережі обслуговування клієнтів;
- система внутрішнього управління виробничою діяльністю підприємства [1].

До інститутів прямої дії слід віднести Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, НКРЕКП, внутрішню інституційну структуру [7].

Міністерство енергетики та вугільної промисловості діє в межах Постанови Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2015 року №382/2011, та є єдиним органом виконавчої влади, уся діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України. Також МЕТВП є найважливішим інституційним осередком в затвердженні та реалізації державної політики нафтогазового, електроенергетичного, ядерно-промислового, вугільно-промислового та торфодобувного напрямів діяльності паливно-енергетичного комплексу.

Також є уповноваженим органом забезпечення та виконання нормативно-правових норм та законів та спрямування державної політики в даній галузі [3].

НКЕРКП є органом прямої дії та забезпечує регулювання комунальної та енергетичних сфер господарства, керується положенням про Національну комісію, яке було затверджено 27 серпня 2014 року №694/2014 [10].

Даний орган уповноважений реалізовувати державну стратегію регулювання діяльності суб'єктів природної монополії у нафтогазовій та енергетичних сферах, формування та затвердження тарифних ставок та загального контролю газотранспортних та газорозподільних підприємств за дотримання ліцензійних умов.

Тому існування суб'єктів газорозподільного призначення в регіоні багато від чого залежить від скоординованого інституціонального середовища, яке дозволяє спрогнозувати довготривале функціонування цього ринку, стимулювання інвестиційного клімату, доступність споживачів до мережі [4].

Саме розвинене інституційне середовище охоплює присутність потреби інституцій та взаємоузгодженості між ними. Цей процес здійснює ланцюгову діяльність на внутрішні бізнес-процеси газорозподільних підприємств, організаційно-технічний розвиток, формуванню міжнародного іміджу української газотранспортної системи, збільшення якості та надійності послуг по транспортуванню та газорозподіленню.

Досліджуючи природу інституцій та їх вплив на розвиток підприємств, їх варто розділяти на активні та пасивні. До активу слід відносити усталені та загальноприйняті правила поведінки. До них відносимо: Конституцію держави, закони, кодекси, ряд інших законодавчих документів, до пасивних - усі форми співпраці, без законодавчого закріплення, але які є загальноприйнятими в повсякденному житті, сюди слід віднести звички, традиції, стереотипи, які спричинені психологічними особливостями та догмами суспільства. Активні інститути діють виключно в правовому полі, та

формують функції обов'язкові до виконання, водночас за рахунок них, держава досягатиме необхідного рівня розвитку підприємств прямими та непрямими регулюючими методами [9].

Прямі методи віддзеркалюють економічну політику, в межах законодавчого підґрунтя. Роль державної політики націлена на реалізацію конституційних прав, обов'язків її громадян. Таким чином досягнення взаємного ефекту від соціуму вираженої економічної політики є можливим при умові погодження діяльності суб'єктів господарювання з інститутами громадськості.

Державна політика є зовнішнім чинником впливу на інституціональне середовище, формуючи усвідомлення, що якість інституціонального середовища залежатиме від галузевого менеджменту діяльності владних суб'єктів.

Тому, дієвість функціонування та подальший розвиток суб'єктів газорозподільної сфери є результатом втілення об'єктивної рівності між суб'єктами ринку. Об'єктивну рівновагу між суб'єктами можливо досягти при використанні інституційних обмежень та стимулів ефективного механізму регулювання.

Задля здійснення ретельного аналізу інституційного середовища газорозподільної сфери слід розглянути інститути та інституції в контексті функціонування інституціонального середовища виділяючи при цьому зовнішнє та внутрішнє коло інституціонального середовища, що зображено на рис.1.

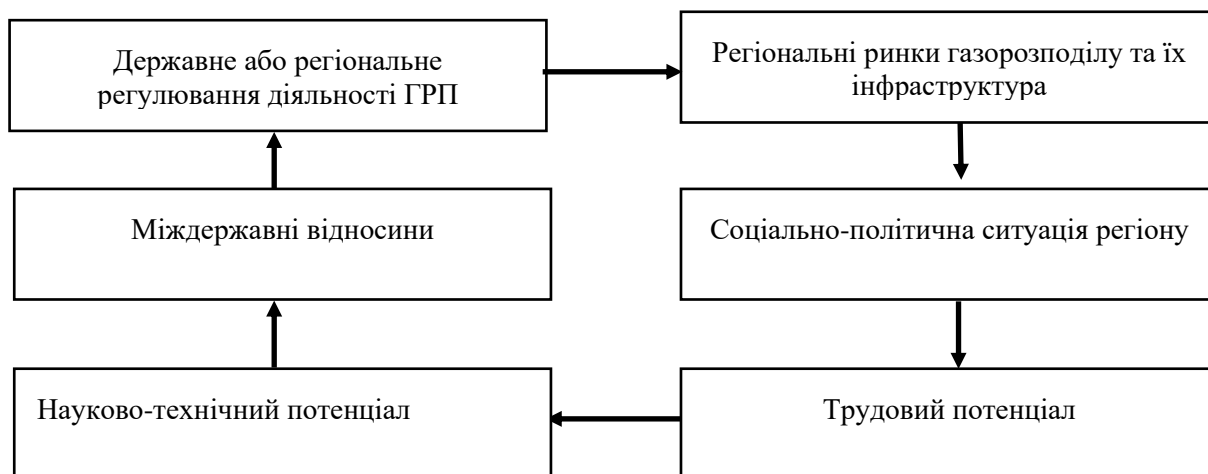

Рис. 1. Інститути та інституції в контексті функціонування інституціонального середовища

Під зовнішнім колом слід розуміти інститути та інституції, які чинять макроекономічну дію на газорозподільні підприємства.

Саме згадані інституції формують інституціональне середовище шляхом кругообігу функціонуючих процесів газорозподільної сфери, де особливої уваги заслуговують такі основні складові, як:

- державне або регіональне регулювання діяльності газорозподільних підприємств. Основними інституціональними суб'єктами цього напрямку виступають Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Президент України, Національний банк, Державна фіскальна служба, Антимонопольний комітет, Державна контрольно-ревізійна служба, Міністерство палива та енергетики, НАК «Укртрансгаз України», НКРЕКП, місцеві та регіональні органи влади. Основною метою діяльності зазначених інститутів є регулювання організаційного та нормативно-правового базису, стимулювання та вдосконалення діяльності газорозподільних підприємств Західного регіону;

- регіональні ринки газорозподілу та їх інфраструктура охоплює нафтогазовидобувні та газорозподільні підприємства, промислові, товарні підприємства, біржі, банки, фінансово-кредитні посередники, страхові агенції, служби зайнятості та інші організації. Цей інституційний сегмент дозволяє формувати конкурентне середовище, обмежувати тінізацію та створювати сталі правила перебування на ринку кожного з суб'єктів;

- соціально-політична ситуація регіону включає громадські організації, міжнародних партнерів, політичні осередки, комунікаційні мережі, інформаційне забезпечення, центри обслуговування. Сила цього інституційного сегменту дозволить підвищити рівень етичного

спілкування, покращити обізнаність фахівців нафтогазової галузі, розгалужена інфраструктурна обслуговуваність регіональних газових ринків;

- трудовий потенціал зосереджується в основному в навчальних закладах, післядипломній освіті, системах професійної підготовки трудових кадрів для роботи в нафтогазовій галузі;

- особливістю цього інституційного сегменту є достатній професійний рівень фахівців у нафтогазовій галузі, розвиток дистанційного навчання, низький рівень міжнародного обміну досвідом та інформацією;

- науково-технічний потенціал є складовою науково-дослідних інститутів, міжнародних фахівців, підприємств та установ. Впровадження інноваційних технологій, можливість перебудови організаційної структури ГТП та системи управління, наявність в Україні власних потужностей для виробництва газоперекачувальних агрегатів, труб та іншого нафтогазового обладнання;

- міждержавні відносини дозволяють організовувати міждержавні співвідносини, світового законодавства, існування транснаціональної компанії, мультинаціональної корпорації. Основні цілі цього сегменту є диверсифікація джерел та маршрутів газопостачання на внутрішні ринки.

Інституції зовнішнього середовища звісно чинять вагомий вплив на діяльність газорозподільних підприємств, але кінцеве формування тиску на їх середовище варто розглядати зі сторони держави, що формує будь-яке інституційне середовище. Однак, якість діяльності самих інститутів є частиною так званого галузевого менеджменту діючих владних осіб. Саме зазначені особи спроможні вплинути на забезпеченість ефективного функціонування газорозподільної сфери в контексті рівності між суб'єктами даного ринку. Даний баланс можливо досягти шляхом ряду обмежень та стимулів за системністю впровадження контролю та механізму її дії.

Разом з тим, діяльність газорозподільних підприємств піддається впливу і внутрішніх інституційних елементів. Серед яких слід виділити:

- організаційно-виробничу структуру діяльності газорозподільного підприємства;
- диференціація тарифу в підприємства;
- соціально-економічні особливості та характеристики області;
- конкурентоспроможність підприємств;
- центри обслуговування клієнтів.

Рис.2. Внутрішнє кільце інституціонального середовища ГТП.

Тому, запропоновані інституції утворюють внутрішнє кільце інституціонального середовища газорозподільних підприємств (Рис.2).

Комплексний підхід до аналізу інституціонального середовища газорозподільних підприємств регіону обумовлює врахування певних аспектів.

Важливим аспектом в цьому напрямі є намічена Енергетична стратегія України 2030, яка базується на реформуванні таких складових діяльності та функціонування інституцій газорозподільних підприємств як: приватизації газорозподільних підприємств та здобуття ними певної концесії; встановлення консорціуму та сітки Міждержавної системи газотранспортування та газорозподілення. Варто відмітити, що зазначені орієнтири розвитку інституціонального середовища відбувається в недостатній обґрунтованості та ймовірності виникнення самого інституціонального середовища. Зокрема, на переконання багатьох вчених при зміщених формах власності більш ефективним та зручним буде внутрішнє інституціональне середовище [1].

Очевидним є факт, що підприємства газорозподільної діяльності, як осередки природної монополії функціонують у відсутності конкурентного середовища, тому існує високий рівень їх відповідальності не залежно від їх форм власності [8]. Тому інституціональне середовище покликане зменшувати колізії та позбавлятися недоліків у функціонуванні газорозподільних підприємств, гармонізуючи їх відносини в системному взаємозв'язку: «держава - газорозподільне підприємство - споживач».

Ще одним аспектом збільшення ефекту інституціонального середовища є інвестування капітальних ресурсів та подальша приватизаційна практика газотранспортних та газорозподільних підприємств. Однак за сучасних економічних та політичних обставин ця практика унеможливується [3].

Рис.3. Удосконалено та систематизовано автором на основі [6].

В основному, це пояснюється відсутністю та недовістю інституційних механізмів, які би могли забезпечити прозорий доступ до активів, оскільки приватизаційні моменти орієнтуються в

основному на перспективних знайомствах, не об'єктивності правового висновку, закритості даних в супроводі високих трансакційних витрат.

Наступним аспектом слід вважати виникнення не прозорих контрактних взаємовідносин споживачів та постачальників газових ресурсів, а навіть за умови юридично-правового середовища їх взаємодії [2]. Створення контролюючих інституціональних суб'єктів є важливим чинником впливу на ефективне функціонування ГРП, покращення їх якості та обслуговування, стимулювання учасників ринку до енергозбереження, раціонального використання ресурсів, ощадливого ставлення до навколишнього середовища.

Останнім аспектом стала складовість ГРП за вертикально-інтегральної системи функціонування. Виходячи з засад інституційної теорії у вертикально-інтегрованих структурах формуються так звані високі трансакційні витрати. Саме вертикальність інтегрованих систем досить часто виступає джерелом появи тіньової економіки.

Організаційно-ресурсне забезпечення розвитку підприємств газорозподільної та газотранспортних сфер та прийняття ними вірних рішень суттєво ускладнюється розгалуженістю ієрархічної структури НАК «Нафтогаз України» та НАК «Укртрансгаз». Це в свою чергу деформує взаємодію між зовнішніми та внутрішніми кільцями інституціонального забезпечення газорозподільної сфери. Задля вдосконалення організаційно-управлінської структури інституціонального забезпечення газорозподільної сфери слід передусім залучити прогресивні передові технології та інвестиційні залучення, впорядкувати правову систему взаємовідносин між суб'єктами українського інституціонального середовища.

На нашу думку впорядковане інституціональне забезпечення функціонування газорозподільної сфери сприятиме досягненню виробничого та економічного ефектів розвитку регіону мезорівня та держави, макрорівня що відображено на рис.3.

Звідси, напрошується висновок, що дієвість інститутів та інституцій системи розподілу газу регіону та держави є найважливішими складовими в ефективності забезпечення рівня мезоекономічного та макроекономічного зростання. Окрім того, присутність та ефективність необхідних інституцій формують відповідне інституційне середовище, яке в свою чергу породжує внутрішні та зовнішні ефекти газорозподільної сфери.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, підсумовуючи можемо вважати цілком інституціонального підходу проведення моніторингу та стимулювання Українських газорозподільних підприємств, дослідження інститутів та інституцій, які його регулюють. Тому, надалі пропонуємо розуміти під інституціональним середовищем - цілеспрямовану діяльність та вплив суб'єктів на функціонування газорозподільних підприємств регіону через зовнішні та внутрішні кільця інституціоналізованості, які синтезують та переплітають в собі правові, політичні, наукові, економічні, соціальні, культурні та інші інституції в напрямі їх вдосконалення та взаємозалежності.

Джерела та література

1. Актуальні проблеми прикладної економіки : кол. моногр. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф О.М. Стрішенець. Луцьк. Вежа-Друк. 2017. С. 156.].
2. Дзьоба О. В., Лінчевська Н. М. Ефективність чинного організаційно-економічного механізму управління інноваційно-інвестиційною діяльністю газотранспортних підприємств. *Соціально - економічна інтеграція України у глобальну інноваційну економіку : досвід підприємств та регіонів* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 26-27 вересня 2014 року.
3. Король С.В. Інвестиційно-інноваційний механізм управління газорозподільними підприємствами. *Сборник публикаций мультидисциплинарного научного журнала «Архивариус»* по материалам IV международной научно-практической конференции «Наука в современном мире», г. Киев. Архивариус, 2015. С. 44–50.
4. Коротя М.І. Етапи становлення нафтогазової промисловості в Україні. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк. Вежа-Друк. 2017. № 1.(9). С. 76-81.
5. Лелюк О. В. Аналіз особливостей українського ринку видобутку та споживання природного газу. *Бізнес Інформ*. №11. 2013. С.170-179.
6. Лінчевська, Н. М., Дзьоба О. Г. Аналіз чинників та організаційно-економічних інструментів забезпечення інноваційного розвитку газотранспортних підприємств. *Науковий вісник Івано-Франківського*

національного технічного університету нафти і газу. Серія Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. 2010. №4. С. 82-91.

7. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання сфери енергетики та комунальних послуг. URL: <http://www.nerc.gov.ua/id=11889>.

8. Павлов К.В., Шевчук І.Л. Інноваційні фінансово-кредитні важелі як складова ефективної антимонопольної політики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економічна»*. - 2018 - №51. - С. 72-74.

9. Павлов К. В. Сутність та загрози фінансово-економічній безпеці України. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції*. Київ. СЕУ. Рівне. НУВГП. 2014. Вип. XX, №2 (Ювілейний). С.104-110.

10. Про ліквідацію Національної комісії регулювання електроенергетики України. Указ президента України від 23 листопада 2011 року №1057/2011. URL: http://www.nerc.gov.ua/control/uk/publish/article/?showhidden=1&art_id=123641&skat_id=34717.

References

1. Aktualni problemy prykladnoi ekonomiky. (2017) [Actual problems of applied economy]. O.M. Strishenets (Ed.). Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukrainian].

2. Dz'oba O.V., Linchevs'ka N.M. Efektyvnist' chynnoho orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnya innovatsiyno-investytsiynoyu diyal'nistyuu hazotransportnykh pidpryyemstv [Efficiency of the current organizational and economic mechanism of management of innovation and investment activity of gas transport enterprises]. *Sotsial'no - ekonomichna intehratsiya Ukraïny u hlobal'nu innovatsiynu ekonomiku : dosvid pidpryyemstv ta rehioniv-Socio-Economic Integration of Ukraine in the Global Innovation Economy: The Experience of Enterprises and Regions: Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia-International Scientific and Practical Conferencë* (accessed 26-27 September 2014) [in Ukrainian].

3. Korol' S.V. (2015) Investytsiyno-innovatsiynyy mekhanizm upravlinnya hazorozpodil'nymy pidpryyemstvamy [Investment-innovative mechanism of management of gas-distributing enterprises] *Sbornyk publikatsiy mul'tydystryplynarnoho nauchnoho zhurnala «Arkhyvarius» po materyalam IV mezhdunarodnoy nauchno-praktycheskoj konferentsiyi «Nauka v sovremenno myre»-Collection of publications of the multidisciplinary scientific journal "Archivarius" on the materials of the IV International Scientific and Practical Conference "Science in the Modern World"*. (pp.44-50). Kiev: Sat. Art. Archivarius (standard level, academic level). [in Ukrainian].

4. Korotya M.I., (2017). Etapi stanovlennya naftogazovoyi promyslovosti v Ukrayini [Stages of the formation of the oil and gas industry in Ukraine]. *Economic Journal of Lesya Ukrainka East-European National University*. 1 (9), (pp. 76-81). *Zhurnal Lutsk: Vezha-Druk* [in Ukrainian].

5. Lelyuk O.V. (2013) Analiz osoblyvostey ukrayins'koho rynku vydobutku ta spozhyvannya pryrodnoho hazu [Analysis of the peculiarities of the Ukrainian market for production and consumption of natural gas]. *Biznes Inform-Business Inform*. 11, (pp. 170-179). Retrieved from www.business-inform.net.

6. Linchevska N.M., Dzoba O.H. (2014). Analiz chynnykiv ta orhanizatsiyno-ekonomichnykh instrumentiv zabezpechennia innovatsiynoho rozvytku hazotransportnykh pidpryyemstv [Analysis of factors and organizational and economic instruments for ensuring innovative development of gas transportation enterprises]. *Naukovy visnyk Ivano-Frankivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu. Seriya «Ekononika ta upravlinia v naftovyi hazoviyi promyslovosti»-Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. Series "Economics and Management in the Oil and Gas Industry"*, 1(9), 47-55 [in Ukrainian].

7. Pavlov K.V., Shevchuk I. L. (2018). Innovatsiini finansovo-kredytni vazheli yak skladova efektyvnoi antymonopolnoi polityky [Innovative financial leverage as part of an effective antitrust policy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu-Uzhgorod University Scientific Bulletin*, 51, 72-74. [in Ukrainian].

8. Pavlov K. V. (2014) Sutnist' ta zahrozy finansovo-ekonomichnykh bezpetsi Ukrayiny [Essence and threats to the financial and economic security of Ukraine]. *Problemy ratsional'noho vykorystannya sotsial'no-ekonomichnoho ta pryrodno-resursnoho potentsialu rehionu: finansova polityka ta investytsiyyi: zb. nauk. prats'-Problems of rational use of the socio-economic and natural resource potential of the region: financial policy and investment*. Collected papers (20, Vols.2), (pp.104-110). Kiev: SEU; Exactly: NSWGP [in Ukrainian].

9. Pro likvidatsiyu Natsional'noyi komisiyi rehulyuvannya elektroenerhetyky Ukrayiny. Ukaz prezydenta Ukrayiny vid 23 lystopada 2011 roku №1057/2011. [On liquidation of the National Electricity Regulatory Commission of Ukraine. Presidential Decree of November 23, 2011. №1057/2011]. Retrieved from http://www.nerc.gov.ua/control/uk/publish/article/?showhidden=1&art_id=123641&skat_id=34717

10. Ofitsiynyy sayt Natsional'noyi komisiyi, shcho zdiysnyuye derzhavne rehulyuvannya sfery enerhetyky ta komunal'nykh posluh [Official site of the National Commission for State Regulation of Energy and Utilities]. Retrieved from <http://www.nerc.gov.ua/id=11889>.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2020 р.

УДК 330.341.2

Павлова Олена,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-8696-5641,
e-mail: pavlova.olena@eenu.edu.ua

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
професор кафедри аналітичної економіки та природокористування;
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-2583-9593,
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Купчак Володимир,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
професор кафедри аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк;
e-mail: kupchak@me.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-161-167>

РЕФОРМУВАННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОЇ СФЕРИ В МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЯХ ЗА УМОВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В статті розглянуто теоретичні та практичні проблеми розвитку житлово-комунальної сфери міських агломерацій в умовах децентралізації. Деталізовано суть та значення поняття «децентралізації», конкретизовано тлумачення наукових видань з цього приводу. Досліджено етапи та особливості формування міських агломерацій житлово-комунального господарства в регіонах України. Охарактеризовано основні риси та типи пануючих міських агломерацій в Україні, а також з'ясовано основні перепони, які перешкоджають їх успішній реалізації в господарській устрій регіону; відмічаються специфіка створення міських агломерацій провідними країнами світу. Проаналізовано діюче нормативно-правове забезпечення дієвості міського агломерації. Обґрунтовується, що досвід реформування житлово-комунальної сфери кожної з країн є унікальним та віддзеркалює специфіку окремо взятої країни, що призводить до неефективності запровадження зарубіжного досвіду, без врахування власного економічного, соціального та територіального потенціалу. Досліджено агломераційний ефект, який отримується шляхом ефекту від масштабу, збільшення відносного показника наданих послуг на одиницю площі, кількісне та якісне зростання обслуговування за рахунок ефективності науково-дослідних установ, навчальних закладів та дії впливу соціальної інфраструктури. Сформовано пріоритетні напрями проникнення інноваційних підходів та методів в житлово-комунальну сферу міського агломеративного регіонального угруповання. Доведено, що динамічність процесів реформування житлово-комунальної сфери міських агломерацій залежить від ефективності використання механізмів державно-приватного капіталу задля реалізації важливих інфраструктурних об'єктів.

Ключові слова: міська агломерація, житлово-комунальна сфера, децентралізація, інфраструктура, комунікація, інвестиційний капітал, енергоефективність.

Павлова Елена,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки,
заведующий кафедрой аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

Павлов Константин,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки,
профессор кафедры аналитической экономики и природопользования,

г. Луцк

Купчак Владимир
доктор экономических наук, профессор,
Восточноукраинского национального университета имени Лесы Украинки,
профессор кафедры аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

РЕФОРМИРОВАНИЕ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО СЕКТОРА ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРИЗАЦИИ

В статье рассматриваются теоретические и практические проблемы развития жилищно-коммунальной сферы городских агломераций в условиях децентрализации. Суть и смысл понятия «децентрализация» детализированы, интерпретация научных публикаций по этому вопросу зафиксирована. Изучаются этапы и особенности формирования городских агломераций жилищно-коммунального хозяйства в регионах Украины. Описаны основные особенности и виды преобладающих городских агломераций в Украине, а также основные препятствия, препятствующие их успешному внедрению в экономическую структуру региона; Отмечена специфика создания городских агломераций ведущих стран мира. Анализируется эффективное нормативно-правовое обеспечение эффективности городской агломерации. Обоснованность того, что опыт реформирования жилищно-коммунального сектора каждой страны уникален и отражает специфику конкретного государства, что приводит к неэффективности внедрения зарубежного опыта без учета собственной экономической, Социальной и территориальной потенциал. Эффект агломерации, полученный эффектом от шкалы, увеличением относительного уровня оказываемых услуг на единицу площади, количественным и качественным ростом обслуживания за счет эффективности научно-исследовательских институтов, образовательных и действия социальной инфраструктуры. Формируются приоритетные направления проникновения инновационных подходов и методов в жилищно-коммунальную сферу городской агломеративной региональной группировки. Доказано, что динамика процессов реформирования жилищно-коммунальной сферы городских агломераций зависит от эффективности механизмов государственно-частного капитала для реализации важных инфраструктурных объектов.

Ключевые слова: городская агломерация, жилищно-коммунальная сфера, децентрализация, инфраструктура, связь, инвестиционный капитал, энергоэффективность.

Pavlova Olena,
Doctor of Economic Sciences, Full Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Head of the Chair of Analytical Economics and Natural Resources Management,
Luck

Pavlov Kostiantyn,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Professor of the Chair of Analytical Economics and Natural Resources Management,
Luck

Kupchak Volodymyr,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Professor of the Chair of Analytical Economics and Natural Resources Management,
Luck

REFORMING OF THE HOUSING AND COMMUNAL SPHERE IN URBAN AGGLOMERATIONS UNDER DECENTRALISATION CONDITIONS

Introduction. The article considers theoretical and practical problems of development of housing and communal sphere of urban agglomerations in the conditions of decentralisation. The essence and meaning of the concept of "decentralisation" are detailed, the interpretation of scientific publications on this issue is concretely. The stages and

peculiarities of the formation of urban agglomerations of housing and communal services in the regions of Ukraine are investigated. The main features and types of the prevailing urban agglomerations in Ukraine, as well as the main obstacles which prevent their successful implementation into the economic structure of the region are described; The specifics of creating urban agglomerations leading countries of the world are noted. An effective normative-legal provision of the effectiveness of urban agglomeration is analyzed. The of substantiated that the experience of reforming the housing and communal sector of each country is unique and reflects the specifics of a particular state, which leads to the inefficiency of the introduction of foreign experience, without taking into account its own economic, Social and territorial potential. The agglomeration effect, obtained by the effect from the scale, an increase of the relative rate of services rendered per unit area, quantitative and qualitative growth of servicing due to the efficiency of research institutions, educational and actions of the social infrastructure. Priority directions of penetration of innovative approaches and methods in housing-communal sphere of urban agglomerative regional grouping are formed. It is proved that dynamism of the processes of reforming of the housing and communal sphere of urban agglomerations depends on efficiency of public-private capital mechanisms for realization of important infrastructure objects.

The purpose of the article. The substantiation of the reform approaches to the development of urban agglomerations in the conditions of decentralisation by forming the agglomeration effect at enterprises for population livelihoods.

Results. In this aspect, it is important to obtain the state financial support of the introduction of innovative mechanisms and facilitate the modernization of the city engineering infrastructure based on modern technological solutions. Continuation of the process of financing reforms in terms of decentralization and energy efficiency is still a budget priority for the year 2020. However, given the chronic deficit of the state budget, the issues of the innovation and investment source of infrastructure objects leads to the search for extra-budgetary cells, among which the key place is given to international financial organizations.

Conclusions. Therefore, due to the agglomeration effect on housing and communal economy the important role is given to measures specialized research institutions that function in the comprehensive economic and legal analysis and sociological research features Functioning of the individual local agglomeration, as well as monitoring the State and development trends of housing and communal services including the effectiveness of public-private capital mechanisms for the implementation of important infrastructure facilities.

Key words: Urban agglomeration, housing and communal sphere, decentralization, infrastructure, communication, investment capital, energy efficiency.

Постановка проблеми та її значення. Вагоме значення сфери життєзабезпечення в економічному та соціальному розвитку міста, регіону та країни загострює проблему житлово-комунального господарства. Однак щороку починаючи з 2014 р. статистична інформація про функціонування ЖКГ свідчить про динаміку збитків та фінансово-економічного колапсу підприємств. Виходячи із існуючої практики останніми роками та достатнім теоретичним переконанням, розвиток міських агломерацій є дієвим важелем та інструментом стабілізації ситуації та антикризовим методом підвищення ефективності господарювання підприємств сфери ЖКГ. В основному це відбувається за рахунок комунікації та співробітництва територіальних громад, влади, бізнесових кіл, а також їхнє спільне бажання інтегруватися та поєднувати спільні зусилля в економічному, соціальному та правовому аспектах. В той же час, децентралізаційні моменти, які не так давно застосовуються в міських осередках мають вплив на створення організаційно-економічних передумов подальшої демократизації територіального господарювання суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування етапів дослідження різноманітних проблемних питань ЖКГ зроблено вченими: Є. Градобоевою, А. Бабак, С. Бочаровим, М. Мельниковою, А. Омельченко. Різнобічно міські агломерації в контексті децентралізації досліджувалися зарубіжними та вітчизняними вченими та дослідниками: В. Міхненком, І. Архипенком, І. Іртіщевою та іншими. Проте існуючі проблеми теоретико-практичного характеру в ЖКГ та в організаційному сенсі міських агломерацій виникають здебільшого через відсутність досвіду їх вирішення в умовах децентралізації, також практики інших суб'єктів їх реалізовувати на регіональному рівні та систематизації накопичених уявлень. Все це дозволяє здійснювати пошук альтернативних шляхів для запровадження реформування житлово-комунальної сфери міських агломерацій.

Метою статті є: обґрунтування реформаторських підходів до розвитку міських агломерацій в умовах децентралізації шляхом формування агломераційного ефекту на підприємствах по життєзабезпеченню населення.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Будь-яка міська агломерація включає в себе транспортну, комунальну та промислові інфраструктурні комунікації. В свою чергу комунальна інфраструктура є необхідною складовою багатьох інших міст та територіальних громад [2]. Тому інвестиційна модернізація комунальної інфраструктури розвитку ЖКГ міських агломерацій є одним з найважливіших завдань регіональної економічної політики. Це можливо реалізувати шляхом зацікавленості приватного сектора в протіканні інвестиційних проектів інфраструктурного забезпечення міських агломерацій. Тут спрацьовує так званий “агломераційний ефект”, який отримується шляхом ефекту від масштабу, збільшення відносного показника наданих послуг на одиницю площі, кількісне та якісне зростання обслуговування, за рахунок науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів та соціальної інфраструктури. Вперше практика створення великих агломерацій відбулася на Донбасі та промислового Придністров'ї. Без сумніву, майже всі інші міста України являють собою значні урбанізаційні центри, формуючи так званий “агломераційний ефект”, чинячи вплив на соціальну та економічну сторони життя регіону, але ще й досі не мають правового статусу та детальної статистичної результативності. На разі термін “міська агломерація” введено до практичного обігу Постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2000 року №521 “Про основні напрямки забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст”. [5]. В цьому документі міські агломерації розглядаються як рушій модернізації інфраструктурного забезпечення самих міст.

Міські агломерації дедалі більше стають ключовим аргументом для відтворення сталого розвитку країни в напрямі покращення життя населення, сприяння потрібної конкуруючої атмосфери для малого та середнього бізнесу. Власне, потрібні інноваційні шляхи розвитку економіки є сутністю наукових, освітніх, трудових та культурних зв'язків міських агломерацій формуючи джерела інвестиційного капіталу та неухильність та багатовекторність розвитку продуктивних сил. Серед особливих рис, які доповнюють цінність міських агломерацій, слід розуміти: організацію простору: глобалізаційні процеси, диверсифікаційну політику, економічну інтеграцію та інформатизованість регіону [8].

- організація простору пов'язана з правильною регіональною політикою щодо підвищення конкурентоспроможності ефекту об'єднань міських агломерацій в умовах глобалізаційних процесів, де за основу слід брати: збалансовану міську систему взаємовідносин між містом та селом, доступність та зручність інфраструктури ціллю організації простору є систематизація зусиль у різних напрямках діяльності регіонів-метрополій та прилеглих міських транспортних центрів, планування мережних підприємств, тощо;

- глобалізаційний процес – є загальнодоступним процесом переплітання зв'язків міжнародної інтеграції через рух товарів та послуг, міграції робочої сили, транспорту, технологій та руху капіталу, шляхом глобалізації можна досягти важливих досягнень у будь-якій країні для інших;

- диверсифікаційна політика формує в собі стратегію виходу з усталених форм та видів діяльності в передбаченні пошуку нових ринків збуту, маніпулювання оновлених фінансових джерел, уникнення ймовірних ризиків. Для міських агломерацій диверсифікаційна політика спрямована на відтворення диверсифікованого рівня освіти, культури, традиції, господарського устрою раціональності поведінки регіону;

- екологічна інтеграція покращує економічну ситуацію соціуму шляхом турботи про навколишню ситуацію. Це проявляється в екологізації виробництва, екологічно-чистого ведення господарства, проведення вірної екологічної політики, тощо;

- інформатизованість регіону охоплює сутність взаємоузгоджених організаційних, політичних, соціально-економічних, науково-технічних та виробничих потреб до інформатизованого потенціалу достатнього для їх реалізації. Це відбувається шляхом широкомасштабного використання ІТ-технологій у різних напрямках життя регіону.

Предметом закону України “Про міські агломерації” [6] визначено належність певних умов існування міської агломерації:

- для формування міської агломерації достатньо три територіальних громади разом з осередком агломерації;

- чисельність населення міської агломерації не менше 100 тисяч осіб;

- територіальною межею агломерації є нерозривні кордони зовнішньої юрисдикції рад територіальних громад, які формують агломерацію.

На разі прийняття даного Закону дозволить спрямувати потенціал та переваги великих міст для ефективності розвитку регіонів та держави в цілому. Впорядкування міської агломерації не спричиняє припинення повноважень органів місцевого самоврядування та статутної зміни населених пунктів.

Сьогодні Україна характеризує два типи агломерацій: моноцентричні агломерації (Київ, Харків, Львів) ті поліцентричні (Донецьк, Луганськ). Зазвичай найменування міської агломерації походить від назви осередку агломерації хоча й може включати назву другого населеного пункту, де різниця в кількості населення не перевищує 25% [3]. Однак, функціонування агломерацій тягне за собою ряд труднощів та відсутність злагодженого механізму оптимального поєднання можливостей та інтересів зацікавлених суб'єктів, громадськість, владу та населення. Основними гальмівними чинниками стимулювання розвитку міських агломерацій є: відсутність єдиної стратегії розвитку територій та координації органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць агломерації, відсутність інформатизованості про статистичні процеси в середині агломерації, неузгодженість законодавчого тлумачення терміну "агломерація".

Активізація поняття децентралізація в процесах розвитку місцевого агломераційного угруповання потребує свого сутнісного уточнення, зокрема енциклопедичний словник тлумачить це поняття різь призму передачі повноваження функцій управління від головних органів дії до місцевих ланок виконавчої дії, коло повноважень яких є значно звуженим [9]. Словник сучасної української мови, розглядає децентралізацію, як систему управління, за якої функції центральної влади виконуватимуть місцеві органи управління. Займаючи вагоме місце в забезпеченні конституційної стабільності України та оптимізуючи територіально-правові основи функціонування державності, децентралізація, як процес посідала чільне місце в трансформаційній діяльності держави. В законодавчому полі, це підкріплюється рядом законопроектів: Закон «Про місцеві Ради народних депутатів і місцеве самоврядування» 1990 року, «Про представника президента України», «Про місцеві Ради народних депутатів і регіональне самоврядування ». Слід відмітити, що в цілому децентралізація є однією з форм демократії, що дозволяє зберегти єдність державності, інституційне розширення місцевого самоврядування, пожвавлення трудового потенціалу населення з забезпеченням власних потреб населення регіону. Водночас, децентралізація є складним процесом, який охоплює усі сфери: територіально-адміністративну, організаційно-установчу, органів місцевого самоврядування, бюджетної та податкової системи, земельних відносин, соціального та гуманітарного напрямів. Досвід розвинених зарубіжних країн свідчить про позитивний ефект від децентралізації здебільшого за умов докорінних реформаций в суспільно-побутовому устрою країни, та при необхідності значного підвищення потенціалу місцевих органів самоврядування. Процес розвитку місцевих агломерацій житлово-комунального господарства за умов децентралізації покликаний, сьогодні :

- відмежовувати права та повноваження різних голів влади задля формування міцних правових, соціальних та демократичних засад, задля дотримання балансу інтересів в системі публічних відносин;

- впровадження в дію системної регіональної політики, задля забезпечення ефективності регіонального розвитку,

- дотримання принципу субсидіарності, який змушений буде узгоджувати інтереси органів виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- впровадження адміністративно-територіальної реформи в умовах унітарності та цілісності;

- формування механізму адміністративної відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування.

Загалом, децентралізація житлово-комунального господарства місцевих агломерацій за умови впровадження ряду заходів сприятиме побудові розвиненої, ефективної, демократичної держави, з необхідним спектром соціальних, організаційних, побутових та суспільних послуг.

Гостра конкуренція міст України змушує активізувати взаємозв'язок між інвестиційними залученнями та пошуком резервів ті модернізацією житлово-комунального господарства, яке опосередковано чинить вплив на конкурентоспроможність усього регіону. Зрозуміло, що без

відповідного розвитку інфраструктурного забезпечення, не відбудеться формування потенціалу міських агломерацій. Важливим вектором розвитку житлово-комунального господарства містких агломерацій є:

- здійснення комерційного обліку теплової енергії; води та водовідведення;
- запровадження осучаснених форм господарювання ЖКГ, які засновані на раціональності та прогресивному європейському досвіді;
- зниження витратної частини, яка формує собівартість послуг ЖКГ;
- Оптимізація тепло та водопостачання при передачі електроресурсів шляхом зменшення енергомісткості та ресурсомісткості, реалізація відповідних інноваційно-інвестиційних проектів із залученням приватного капіталу в інфраструктурному забезпеченні [1].

Однак підприємства сфери життєзабезпеченості не спроможні реалізувати виділені вектори виходячи з тих обставин, які на сьогодні склалися та є базисом для їх діяльності. Найбільш реалістичними з них є такі:

- різні форми власності;
- відсутність прав на інтелектуальну приналежність інженерних винаходів;
- значна за монополізованість підприємств відповідної галузі;
- фіксація доходної частини державним або регіональним органом влади;
- відсутність реакції споживачів;
- значна енергомісткість виробництва та надання послуг житлово-комунальної сфери.

Причинами появи перелічених обставин є:

- законодавство України (не диференціює можливість надання житлово-комунальних послуг залежно від форми власності та сфери забезпечення);
- обмеження умов привласнення (основні інженерні комунікації та винаходи є частиною комунальної або загальнодержавної власності);
- централізація та монополізм (панування мережевих економік та споруд комунальної інфраструктури прив'язує споживача та зумовлює зменшення ефективності надання останніми певних послуг;
- контроль (шляхом регіонального регулювання ціноутворення, тарифоутворення);
- відсутність конкуруючого ринку та хронічний цілком нееластичний попит споживача;
- централізована залежність від енергоринкової кон'юнктури в тому числі і від національно встановленої тарифної політики;

Виходячи з цих обставин є зрозумілим, що дієвим та важливим заходом здійснення реформування сфери ЖКГ буде впровадження інноваційно-інвестиційної політики. На разі мова піде про потрібні інфраструктурні проекти, які засновані на об'єднанні зусиль між територіальними громадами. Наше законодавство розглядає цей тандем у формі співробітництва та партнерства за умови дотримання принципів добровільності та обопільності взаємних стосунків; часовості та тривалості до свого завершення взаємовигоди, обліку ресурсів та можливості делегування повноважень [7].

В цьому аспекті є важливим отримання державної фінансової підтримки впровадження інноваційних механізмів та сприяння процесу модернізації міської інженерної інфраструктури базуючись на сучасних технологічних рішеннях. Продовження процесу фінансування реформ за умов децентралізації та енергоефективності є і надалі бюджетним пріоритетом на 2020 рік. Однак з огляду на хронічний дефіцит державного бюджету, питання інноваційно-інвестиційного джерела інфраструктурних об'єктів призводить до пошуку позабюджетних осередків, серед яких ключове місце відводиться міжнародним фінансовим організаціям [4].

Відносно цього, з лютого 2016 року Верховна Рада України ратифікувала Фінансову угоду (проект "Програма розвитку муніципальної інфраструктури України") між Україною та Європейським інвестиційним банком. Згідно даної Угоди, Європейським інвестиційним банком було надано кредит в обсязі 400 млн. Євро задля реалізації державних інфраструктурних проектів міських агломерацій середніх та великих міст.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, з огляду на агломераційний ефект на житлово-комунальне господарство важлива роль відводиться заходам профільних науково-дослідних установ, які функціонують на всебічному економіко-правовому аналізі та соціологічного дослідження особливостей функціонування окремо взятої місцевої агломерації, а також моніторингу стану та тенденцій розвитку ЖКГ в тому числі що стосується ефективності використання механізмів державно-приватного капіталу задля реалізації важливих інфраструктурних об'єктів.

Джерела та література

1. Бабак А. В. Особливості визначення регуляторної бази активів для цілей ціноутворення в сфері теплопостачання України. *Економіка України*. 2012. №12. С. 51-64.
2. Богачов С. В., Мельникова М. В., Устименко В. А. Економіко-правові проблеми розвитку великих міст та агломерацій в Україні: монографія. Харків. Видавництво "НТМТ". 2015. 247 с.
3. Варланов Ю., Варланов О. Агломерація в Україні та економічне зростання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія "Економіка"*. 2010. т. 133. Вип 20. С. 116-124.
4. Мельникова М. В., Градобоева Є. С. Розвиток сфери життєзабезпечення в міських агломераціях. Інноваційно-інвестиційні аспекти. *Мукачівський державний університет*. Випуск №2. 2016.
5. Постанова КМУ «Про Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2000-п>.
6. Про міські агломерації: проект Закону України від 17 липня 2017 №6743. Головний правовий портал України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH57B00A.html (дата звернення: 25.06.2019)
7. Розвиток міжмуніципального співробітництва: вітчизняний та зарубіжний досвід. Під редакцією Голкованова. К.: Крамар. 2011. 361 с.
8. Степаненко А. В., Онищенко А. А. Міські агломерації, як форми сучасного світового процесу глобалізації. *Серія "Економіка та підприємництво"*. 2019 р. №3 (108).
9. Юридична енциклопедія : в бт. / ред. колегія Ю. С. Шемшученко (відп.ред.) [та ін.]. - Київ: Укр. енциклопедія., 1999. - Т.2: Д-Й. - 744 с.
10. Pavlov K., Pavlova O. & Kupchak V. (2019). Integral Indicators Based on Competitiveness Capacity Characteristics of Regional Real Estate Markets of Ukraine. *Journal of Competitiveness*. №11(3). 87–108. <https://doi.org/10.7441/joc.2019.03.06>.

References

1. Babak, A. (2012). Osoblyvosti vyznachennya rehulyatornoyi bazy aktyviv dlya tsiley tsinoutvorennya v sferi teplopstachannya Ukrayiny [Features definition of regulatory base of assets for pricing purposes in the sphere of heat supply of Ukraine]. *Ekonomika Ukrayiny - Economy of Ukraine*, 7 [in Ukrainian].
2. Bogachov, S.V., Melnikova, M.V., Ustimenko, V.A. (2015). *Ekonomiko-pravovi problemy rozvytku velykykh mist ta ahlomeratsiy v Ukrayini [Economic and legal problems of development of big cities and agglomerations in Ukraine]*. Kharkiv. NTMT Publishing House. [in Ukrainian].
3. Varlanov, Y., Varlanov, O. (2010). Ahlomeratsiya v Ukrayini ta ekonomichne zrostannya. [Agglomeration in Ukraine and Economic Growth]. *Seriya "Ekonomika" - Economy series*, 20, [in Ukrainian].
4. Melnikova, M.V., Gradoboeva, E.S. (2016). *Rozvytok sfery zhytlyezabezpechennya v mis'kykh ahlomeratsiyakh. Innovatsiyno-investytsiyni aspekty [Development of the sphere of life support in urban agglomerations. Innovation and investment aspects]*. Mukachevo State University, 2 [in Ukrainian].
5. CMU Resolution «Pro Osnovni napryamy zabezpechennya kompleksnoho rozvytku malykh monofunktsional'nykh mist» [On Main Directions for Integrated Development of Small Monofunctional Cities]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2000-п> [in Ukrainian].
6. Draft Law of Ukraine «Pro mis'ki ahlomeratsiyi» [On urban agglomerations].(n.d.). search.ligazakon.ua.Retrievedfrom http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH57B00A.html [in Ukrainian].
7. Golkovanov, K. (Ed.). (2011). *Rozvytok mizhmunitsypal'noho spivrobotnytstva: vitchyznyany ta zarubizhnyy dosvid [Development of inter-municipal cooperation: domestic and foreign experience]*. Kramar [in Ukrainian].
8. Stepanenko, A.V., Onishchenko, A.A. (2019). Mis'ki ahlomeratsiyi, yak formy suchasnoho svitovoho protsesu hlobalizatsiyi [Urban agglomerations as forms of the modern world process of globalization]. *Seriya "Ekonomika ta pidpryyemnytstvo" - Economy and Entrepreneurship series*, 3, [in Ukrainian].
9. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (1999). *Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia]*. (T. 2). Kyiv: Ukr. entsyklopediya. [in Ukrainian].
10. Pavlov K., Pavlova O. & Kupchak V. (2019). Integral Indicators Based on Competitiveness Capacity Characteristics of Regional Real Estate Markets of Ukraine. *Journal of Competitiveness*. №11(3). 87–108. <https://doi.org/10.7441/joc.2019.03.06>.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2020 р.

РОЗДІЛ V

Гроші, фінанси та кредит

УДК 658.14

Борисюк Олена,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки фінансів, банківської справи та страхування,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-9411-4118,
e-mail: lena-borysuk@ukr.net

Дацюк-Томчук Марія,
кандидат економічних наук, доцент,
Луцький інститут розвитку людини Університету "Україна",
кафедра права та фінансів,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-9794-8943,
e-mail: mashaprof@ukr.net

Ліповська-Маковецька Наталія,
фахівець науково-дослідної частини,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-00001-8918-2530
e-mail: lama8007.nlm@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-168-176>

ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Цифрова економіка займає найважливіше місце в еволюції фінансів і розвитку фінансових ринків. Так, інновації в сфері платіжних систем вплинули на процес дематеріалізації грошей, які тепер самі по собі приймають форму цифрових потоків через комп'ютерні мережі.

Поширення цифрових технологій протягом тривалого періоду визначає траєкторію розвитку економіки і суспільства, і вже не раз призводить до кардинальних змін в житті людей. Водночас становлення цифрової економіки - один із пріоритетних напрямків для більшості країн - економічних лідерів, включаючи США, Великобританію, Німеччину та Японію, до чого має прагнути й Україна.

Сучасні імперативи розвитку фінансового ринку в умовах цифровізації характеризується проривним розвитком цифрових технологій, революцією в просторі інформації, прискоренням процесів глобалізації економіки, прогресом в областях мікроелектроніки і телекомунікацій, ІТ-технологій.

Ключові слова: фінансовий ринок, фінансові технології, цифровізація, цифрові технології, бізнес-моделі фінансового ринку, Фінтех.

Борисюк Елена,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра финансов, банковского дела и страхования,
г. Луцк

Дацюк-Томчук Мария,
кандидат экономических наук, доцент,
Луцкий институт развития человека университета "Украина",
кафедра права и финансов,
г. Луцк

Липовская-Маковецкая Наталья,
специалист научно-исследовательской части,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк

ИМПЕРАТИВЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Цифровая экономика занимает важное место в эволюции финансов и развития финансовых рынков. Так, инновации в сфере платежных систем повлияли на процесс дематериализации денег, которые теперь сами по себе принимают форму цифровых потоков через компьютерные сети.

Распространение цифровых технологий на протяжении длительного периода определяет траекторию развития экономики и общества, и уже не раз приводит к кардинальным изменениям в жизни людей. В то же время становления цифровой экономики - одно из приоритетных направлений для большинства стран - экономических лидеров, включая США, Великобританию, Германию и Японию, к чему должна стремиться и Украина.

Современные императивы развития финансового рынка в условиях цифровизации характеризуется прорывным развитием цифровых технологий, революцией в пространстве информации, ускорением процессов глобализации экономики, прогрессом в областях микроэлектроники и телекоммуникаций, IT-технологий.

Ключевые слова: финансовый рынок, финансовые технологии, цифровизация, цифровые технологии, бизнес-модели рынка, Финтех.

Borysiuk Olena,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European national university,
Department of finances, bank business and insurance,
Lutsk

Datsyuk-Tomchuk Maria,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lutsk Institute of Human Development of the University of "Ukraine",
Department of Law and Finance,
Lutsk

Lipovska-Makovetska Nataliia,
Specialist of the research part Lesya Ukrainka Eastern European national university
Lutsk

IMPROVEMENTS OF THE FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT OF UKRAINE IN DIGITAL CONDITIONS

Introduction. The digital economy has a key place in the evolution of finance and the development of financial markets. Yes, innovations in the field of payment systems have influenced the process of dematerialization of money, which now itself takes the form of digital flows through computer networks.

The purpose of the article. The purpose of the article is to evaluate the development of the domestic financial market in the face of increased processes of digitization and digitalization.

Results. The proliferation of digital technology over a long period determines the trajectory of economic and social development, and has repeatedly led to dramatic changes in people's lives. At the same time, becoming a digital economy is one of the priority areas for most economic leaders, including the United States, the United Kingdom, Germany and Japan, which Ukraine should also strive for.

At the same time, for the development of financial markets in the context of digitalization, regulators will work on completing currency liberalization, creating liquid markets for financial instruments (derivatives, corporate stocks and bonds, etc.), deregulating markets for low-risk or non-banking financial services, which do not comply with EU practices, regulation of insurance activities in accordance with Solvency II and IAIS principles, ensuring legal regulation of insurance intermediaries, creating at the legislative level necessary prerequisites for the development of credit unions markets and financial leasing services, modernization of stock exchange and depository infrastructure,

creation of a comprehensive stock market monitoring information system, application of international standards of capital markets functioning.

Conclusions. In Ukraine, the development of digital technologies in various segments of the financial market activity is of great importance. In official documents, targeted government programs, business analytics and business practices. All this actualizes the study of the problem of financial market development in the conditions of digitalization.

Keywords: financial market, financial technologies, digitalization, digital technologies, financial market business models, Fintech.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Формуванню концептуально нових механізмів надання фінансових послуг внаслідок цифровізації фінансових ринків присвячені праці вітчизняних та іноземних науковців, зокрема таких як: С. Альпаков, Ю. Бажал, О. Вовчак, О. Джусов, М. Кастельс, А. Кузнєцова, Н. Краус, Н. Негропonte, М. Скілтон, Т. Сааті, Р. Хікс, Т. Хайвоненн тощо. Віддаючи належне напрацюванням вітчизняних та зарубіжних вчених в цьому напрямку дослідження, слід зазначити, що ця проблематика не знайшла свого остаточного вирішення в Україні, що й зумовлює актуальність теми даного дослідження.

Мета й завдання статті. Метою статті є оцінка розвитку вітчизняного фінансового ринку за умов посилення процесів диджиталізації і цифровізації.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах цифровізації драйвером сучасної глобальної економіки є цифрові технології, під впливом яких формуються не тільки нові види професій, товарів і послуг, але і виклики для фінансових установ, які функціонують на фінансовому ринку України. В сучасних умовах розвитку цифрових технологій в різних сегментах фінансового ринку надається велике значення, що знаходить відображення в офіційних документах, цільових державних програмах, бізнес-аналітиці та практиці бізнесу. Все це актуалізує вивчення проблеми розвитку фінансового ринку в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих наукових результатів дослідження. В даний час термін «цифровізація» використовується у вузькому і широкому сенсі. Під цифровізацією у вузькому значенні розуміється перетворення інформації в цифрову форму, яка в більшості випадків веде до зниження витрат, появи нових можливостей, тощо.

Цифровізацію в широкому сенсі можна розглядати як тренд ефективного світового розвитку тільки в тому випадку, якщо цифрова трансформація інформації відповідає таким вимогам: вона охоплює виробництво, бізнес, науку, соціальну сферу і звичайне життя громадян; супроводжується лише ефективним використанням її результатів, які доступні користувачам перетвореної інформації і користувачі цифрової інформації мають навички роботи з нею.

Як перехід до цифрової інформації всіх сторін економічного і соціального життя, цифровізація з простого методу поліпшення різних приватних сторін життя перетворюється в драйвер світового суспільного розвитку, що забезпечує підвищення ефективності розвитку фінансового ринку загалом та поліпшення якості життя громадян зокрема. Тому під цифровізацією фінансового ринку в широкому сенсі розуміється сучасний загальносвітовий тренд розвитку економіки і суспільства, який заснований на перетворенні інформації в цифрову форму і призводить до підвищення ефективності усіх його сегментів.

Цифрова економіка, як економічна діяльність, яка заснована на цифрових технологіях хоча й відносно молоде явище, але стрімкий темп її розвитку спонукає бізнес-співтовариство й уряди країн світу все активніше включатися в процеси цифровізації всіх сфер економіки, науки і суспільства. Вперше концепцію цифрової економіки сформулював Н. Негропonte в 1995 р, який в результаті аналізу і узагальнення досвіду й тенденцій розвитку техніки та технологій обґрунтував, що базовою єдиною і неподільною одиницею сучасної економіки є не атом (одиниця виміру матерії), а біт (одиниця виміру інформації). В даний час цифровізація не просто кардинально змінює життя людей, а трансформує економічні уклади.

В Україні процес цифровізації фінансового ринку знайшов своє відображення у січні 2018 р. зі схваленням однойменної Концепції на 2018-2020 рр. та затвердженням Плану заходів щодо її реалізації. У січні 2019 р. відбулося чергове засідання Координаційної ради, до порядку денного якого були включені актуальні питання: Концепція та структура проекту закону «Про цифрову

економіку України”; Цифрова інфраструктура (Ширококутний доступ до Інтернету); Концепція розвитку безготівкових розрахунків в Україні (Програма “Cashless Economy”); Цифровий розвиток регіонів (Програми “Smart City”); Програма Європейського Союзу - EU4Digital.

Цифровізація трансформує фінансовий ринок через сучасні цифрові технології, якими є:

- хмарні обчислення;
- інтернет речей;
- блокчейн технологія;
- передова робототехніка;
- розширена аналітика (включаючи великі дані, штучний інтелект і машинне навчання);
- біотехнологія;
- соціальні мережі;
- доповнена і віртуальна реальність;
- ширококутний Інтернет і бездротова мобільність.

Інформація на фінансовому ринку стає найважливішим ресурсом цифрової економіки, в той час як продукти інформаційного суспільства приймають форму цифрових потоків комп'ютерної мережі, що виходять за національні кордони.

За підсумками 2018 р. число Інтернет-користувачів у всьому світі досягло 4,157 млрд людей (таблиця 1). Найбільший приріст показав Азіатський регіон, на частку якого припадало понад половини інтернет-користувачів у світі. Проникнення Інтернету часто пов'язано з поточним станом розвитку комунікаційних мереж. У багатьох країнах ширококутний доступ в Інтернет використовується нерівномірно, і в силу інфраструктурних причин розвиваються онлайн-ринки в значній мірі залежать від мобільних.

Таблиця 1

Використання інтернету і статистика чисельності населення по регіонах світу станом на 2018 р.*

Регіон світу	Популяція	Популяція в % від світового	Інтернет користувачі	Рівень проникнення (%)	Інтернет користувачі в % від світового
Африка	1,287,914,329	16.9 %	453,329,534	35.2 %	10.9 %
Азія	4,207,588,157	55.1 %	2,023,630,194	48.1 %	48.7 %
Європа	827,650,849	10.8 %	704,833,752	85.2 %	17.0 %
Латинська Америка / Карибський басейн	652,047,996	8.5 %	437,001,277	67.0 %	10.5 %
Середній Схід	254,438,981	3.3 %	164,037,259	64.5 %	3.9 %
Північна Америка	363,844,662	4.8 %	345,660,847	95.0 %	8.3 %
Австралія / Океанія	41,273,454	0.6 %	28,439,277	68.9 %	0.7 %
Весь світ	7,634,758,428	100.0 %	4,156,932,140	54.4 %	100.0 %

*Джерело: складено автором

Що стосується динаміки проникнення інтернету в Україні як одного з основних драйверів прискорення розвитку цифровізації фінансового ринку, то він також має тенденцію до зростання (рис.1).

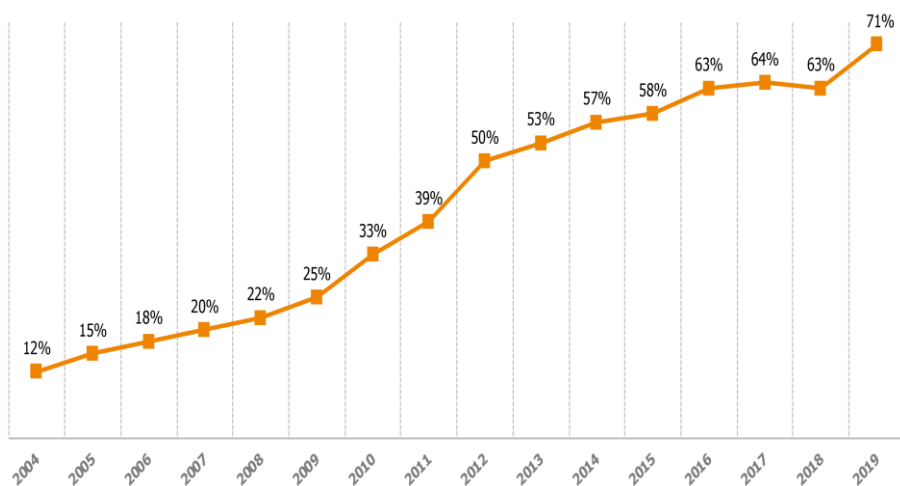

Рис.1. Динаміка проникнення інтернету в Україні*

*Джерело [6]

Із розвитком цифрової економіки фінансові інновації стають найважливішим глобальним явищем (феноменом) останніх років із щорічним зростанням обсягів і темпів на фінансовому ринку. Цифрові технології, будучи ядром надання фінансових послуг, стимулюють проникнення інновацій на фінансовий ринок. Так, про рівень проникнення Фінтех-послуг по країнам у 2018 році можна довідатися із таблиці 2.

У сфері фінансових технологій в даний час відбуваються радикальні зміни, які зачіпають усі сектори фінансового ринку (пов'язані з підвищенням рівня автоматизації, відкритістю і орієнтованістю на споживача). Розвиток таких технологій, як Big Data, хмарні сервіси, штучний інтелект, нові аналітичні інструменти, сприяють переходу якості обслуговування клієнтів на більш високий рівень.

Таблиця 2

Рівень проникнення Фінтех-послуг по країнам на фінансовому ринку в 2018 році*

Місце	Країна	Показник рівня проникнення (%)
1	Китай	69
2	Індія	52
3	Великобританія	42
4	Бразилія	40
5	Австралія	37
6	Іспанія	37
7	Мексика	36
8	США	33
9	Гонконг	32
10	Швейцарія	30
11	Франція	27
12	Нідерланди	27
13	Ірландія	26
14	Сінгапур	23
15	Канада	18
16	Японія	14

*Джерело [10]

Разом із тим, для прискорення процесів цифровізації важливе значення має розроблений всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) Індекс мережевої готовності, що визнається одним з головних показників країни в цифровому світі, який оцінює рівень використання економікою інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення конкурентоспроможності та добробуту на фінансовому ринку (табл. 3).

Таблиця 3

Провідні країни відповідно до індексу мережевої готовності за підсумками 2018 р. та Україна*

Місце в рейтингу	Країна	Оціночне значення
1	Сінгапур	6.0
2	Фінляндія	6.0
3	Швеція	5.8
4	Норвегія	5.8
5	США	5.8
6	Нідерланди	5.8
7	Швейцарія	5.8
8	Об'єднане Королівство	5.7
9	Люксембург	5.7
10	Японія	5.6
11	Данія	5.6
12	Гонконг	5.6
13	П. Корея	5.6
14	Канада	5.6
15	Німеччина	5.6
16	Ісландія	5.5
17	Нова Зеландія	5.5
18	Австралія	5.5
19	Тайвань, Китай	5.5
20	Австрія	5.4
48	Україна	3.7

*Джерело [10]

Інтерес банків до фінансових технологій на фінансовому ринку України доволі великий: майже всі респонденти мали чи мають спільні проекти з фінтех-компаніями або планують запустити їх поточного року. Чимало таких проектів реалізуються за моделлю, що дає змогу банкам знизити інвестиційні витрати та мінімізувати ризики. Залученість банків України до співпраці з фінтех-компаніями у 2018 році показна на рис. 2.

Водночас банки, які хочуть впровадити відкриту цифрову банківську бізнес-модель, мають можливість знижувати витрати, розвивати свій бізнес і покращувати якість обслуговування клієнтів, використовуючи екосистему, в яку входять технологічні платформи, прикладні інтернет-сервіси, аналітичні системи і багато інших додатків і сервісів.

Із посилення цифровізації на вітчизняному ринку страхування як сегменту фінансового з'явилося чимало інноваційних продуктів, що привертають увагу потенційних клієнтів та посилюють конкурентні переваги страхових компаній, які їх впроваджують. Серед таких продуктів найбільш цікавими є програми, "Автоматизація продажів страхових продуктів", "Мобільна безпека", "Домашня безпека" та "Екстрім безпека", програма по страхуванню кіберризиків CyberEdge, та інші [2].

Проблема детермінації цифрового страхування полягає в його дуальності. З одного боку, цифрове страхування породжується цифровою економікою, а з іншого боку, воно є її складовою через реалізацію цифрових технологій, що органічно імплементує інститут страхування.

Отже, цифрове страхування - це спосіб задоволення традиційної або специфічної (породженої цифровізацією) потреби в страховому захисті за допомогою цифрових технологій. При цьому здійснення страховими компаніями страхової діяльності з використанням цифрових технологій визначається нами як цифровізація страхового ринку.

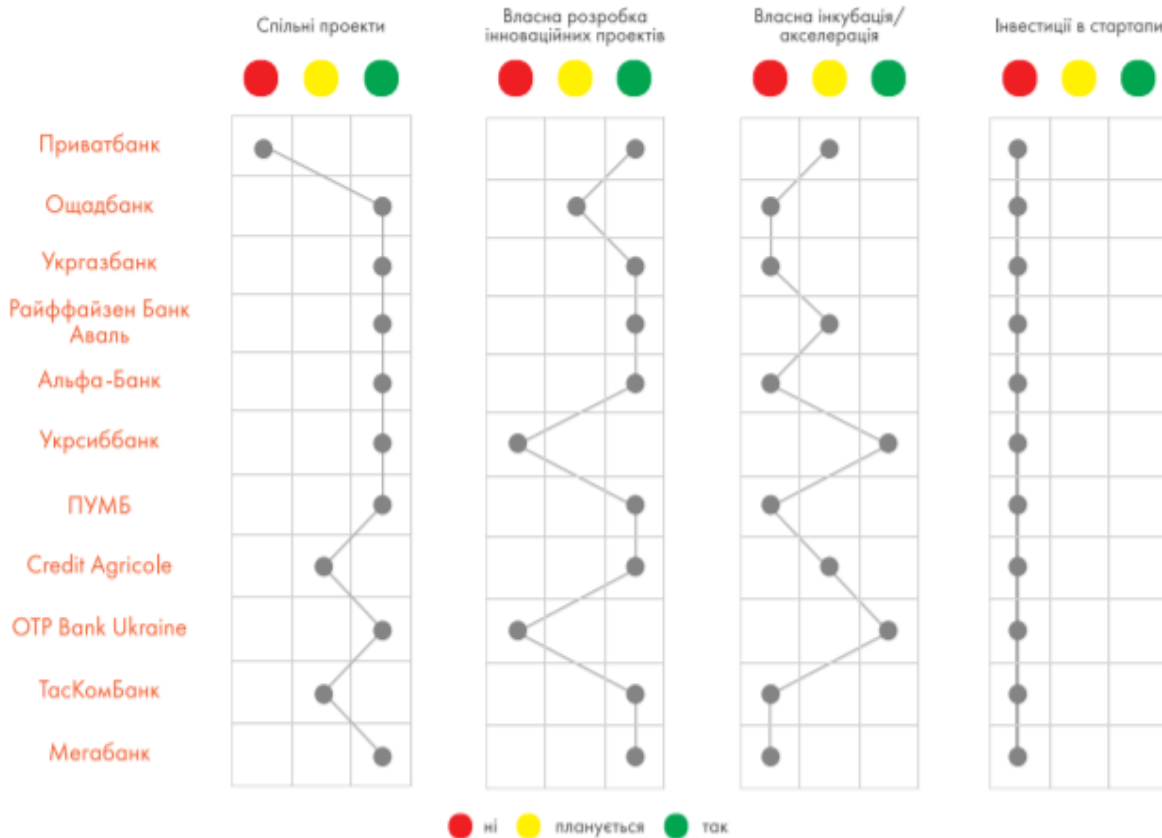

Рис.2. Залученість банків України до співпраці з фінтех-компаніями у 2018 р.*

*Джерело [5]

В сучасних умовах у якості основних напрямків цифровізації страхового ринку виступають кілька феноменів, які в рамках вже сформованої термінології цифрової економіки можуть визначатися як інтернетизація, диджиталізація та індивідуалізація страхової діяльності, характеристики яких наводяться в табл. 4.

Таблиця 4

Основні напрямки цифровізації страхового ринку *

Напрямок	Визначення	Застосовувані цифрові технології	Переважаюча аудиторія страховика
Інтернетизація	Використання Інтернету в бізнес-процесах страхової компанії	Нові виробничі технології; технології бездротового зв'язку; хмарні технології	Зовнішня - страховальники; внутрішня - працівники, страхові агенти
Індивідуалізація	Розробка індивідуальної пропозиції по страхуванню (за тарифом, ризиками і іншими умовами) на основі отримання максимально широкого набору даних про страховальника і об'єкт страхування	Великі дані; нові виробничі технології; технології бездротового зв'язку	Зовнішня - страховальники (в тому числі потенційні)
Диджиталізація	Використання цифрових технологій (оцифрування) в бізнес-процесах страховика	Нові виробничі технології; технології бездротового зв'язку	Внутрішня - працівники; зовнішня - страховальники

*Складено за джерелами [4; 8; 9]

Таким чином, інновації в сфері страхування повинні бути спрямовані на підвищення значущості страхових послуг; на отримання нової та якісної корисності для потреб страхувальника; на зменшення терміну наданих послуг; на підвищення прибутку страхових організацій.

<i>Основні проблеми на фінансовому ринку, пов'язані з впровадженням цифровізації</i>	<i>Шляхами, що сприятимуть усуненню даних викликів, можуть бути:</i>	<ul style="list-style-type: none"> • створення і подальший розвиток цифрової фінансової інфраструктури; • забезпечення ефективного захисту персональних даних; • розробка ефективних стандартів кібербезпеки; • збільшення обсягів підготовки ІТ-фахівців; • розробка захисту прав споживачів цифрових фінансових послуг.
- кіберризика, що становлять небезпеку для споживачів і систем, створюючи загрози фінансової стабільності;		
-використання машинного навчання і штучного інтелекту пов'язано з інтерпретацією і перевіркою даних кількісних моделей учасників фінансового ринку, здатних привести до неправильних рішень;		
-ризика, пов'язані з фінансовою нестабільністю внаслідок зростання волатильності на глобальних фінансових і товарних ринках та рухом спекулятивного капіталу;		
-стратегічні ризики внаслідок недосягнення цілей цифровізації фінансового ринку і цифрової економіки в цілому.		

Рис.3. Проблеми розвитку фінансового ринку в умовах цифровізації та шляхи їх вирішення*

*Джерело: розроблено автором

При цьому добре сприймаються сервіси від страховика з ненав'язливими нагадуваннями через месенджери та з можливістю перейти за посиланням для прямого доступу до сервісів, включаючи сервіси через чат-боти.

Враховуючи вищевикладене основними викликами для національного фінансового ринку в умовах цифровізації в середньостроковій перспективі та шляхами їх вирішення можуть бути наступні (рис.3).

Загалом для розвитку вітчизняного фінансового ринку в умовах цифровізації регулятори будуть працювати над завершенням валютної лібералізації, створенням ліквідних ринків фінансових інструментів (деривативів, корпоративних акцій та облігацій і т.п.), дерегуляцією ринків небанківських фінансових послуг з низьким рівнем ризиків або тих, які не відповідають практикам ЄС, регулюванням страхової діяльності відповідно до Solvency II і принципів IAIS, забезпеченням правового регулювання страхових посередників, створенням на законодавчому рівні необхідних передумов для розвитку ринків кредитних спілок та надання послуг фінансового лізингу, модернізацією біржової та депозитарної інфраструктури, створенням комплексної інформаційної системи моніторингу фондового ринку, застосуванням міжнародних стандартів функціонування ринків капіталу (вимог CSDR, EMIR, MIFID II, MIFIR, PFM) і ін.

Висновки та пропозиції. Подальший розвиток фінансового ринку в Україні все більше буде залежати від впровадження нових технологій цифрової економіки, які впливають на кожен його сегмент. При цьому основними драйверами таково розвитку мають бути: доступність банківських послуг, зростання числа Інтернет користувачів, розвиток Інтернету речей, зростання обсягу електронної торгівлі, зростання інвестицій в Фінтех та державна політика та ініціативи.

Разом із тим, слід пам'ятати, що Фінтех-компанії завжди будуть тяжіти до країн з прозорим і зрозумілим законодавством. Держави, що займають нечітку і неоднозначну позицію щодо регулювання фінансових технологій в своїх юрисдикціях, ставлять розвиток Фінтех і фінансового ринку в цілому в програшну ситуацію, з великою ймовірністю понесення втрат. В сьогоднішніх реаліях розвитку фінансових інновацій (включаючи фінансові технології), в умовах посилення процесів фінансової та цифрової глобалізації на фінансовому ринку, на передній план виходить державне і транснаціональне регулювання.

Джерела та література

1. Ділова газета «Погляд». URL: <https://vz.ru/economy/2017/7/5/877264.html> (дата звертання: 15.02.2019).
2. Карлін М. І. Борисюк О. В. Управління державними фінансами: посібник. Луцьк : ПП Іванюк, 2013. 273 с
3. Карчева Г.Т., Огородня Д.В., Опенько В.А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. *Фінансовий простір*. 2017. № 3. С. 13–21.
4. Кириленко А.В., Тишук Т.О. Від традиційної до цифрової: як «ботани й нерди» побудували найдинамічнішу галузь української економіки. URL: <https://voxukraine.org/longreads/plugged-in-economy/index.html> (дата звернення: 10.08.2019).
5. Офіційний сайт Національного банку України. <http://www.bank.gov.ua>.
6. Портал статистики “Statista”. URL: <https://www.statista.com> (дата звернення: 03.07.2019).
7. Цифрова адженда України – 2020 (“Цифровий порядок денний” – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проекти “цифровізації” України до 2020 року. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>.
8. Цифровізація економіки. БИТ. *Бизнес & Информационные технологии*. 2018. № 1 (74).
9. Чмерук Г.Г., Бурлакова І.А., Краліч В.Р. Економічні, соціальні та психологічні виклики Індустрії 4.0. *Economics and Finance*. 2018. № 6. С. 61–68.
10. The Internet Economy in the G-20. The \$ 4.2 Trillion Growth Opportunity. The Boston Consulting Group. URL: <https://www.bcg.com/documents/file100409.pdf>.

References

1. Dilova gazeta “Poglyad”. Available at: <https://vz.ru/economy/2017/7/5/877264.html> (accessed: 15.02.2019).
2. Karlin M. I. Borysjuk O. V. (2003), Upravlinnja derzhavnymy finansamy [Public finance management], Lucjk: PP Ivanjuk – pp.273 [in Ukrainian].
3. Karcheva G.T., Ogorodnya D.V., Openko V.A. (2017) Tsyfrova ekonomika ta yiyi vpliv na rozvitok natssionalnoyi ta mizhnarodnoyi ekonomiki. *Finansoviy prostir*, vol. 3, pp. 13–21. [in Ukrainian].
4. Kirilenko A.V., Tischuk T.O. Vid traditsynoyi do tsifrovoyi: yak “botani y nerdi” pobuduvali naydinamichnishu galuz ukrayinskoyi ekonomiki. Available at: <https://voxukraine.org/longreads/plugged-in-economy/index.html> (accessed: 10.08.2019). [in Ukrainian].
5. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy (2019). [Official site of the National Bank of Ukraine]. URL: <http://www.bank.gov.ua>. [in Ukrainian].
6. Portal Statista. URL: <https://www.statista.com> (accessed: 03.07.2019).
7. Tsyfrova adzhenda Ukrainy 2010 (“Tsyfrobyi poriadok denniy” – 2020). Kontseptualni zasady (versiiia 1.0). Pershocherhoviy sfery, initsiatyvy, proekty “tsyfrovizatsii” Ukrainy do 2020 roku (2016) “Digital agenda of Ukraine 2020 (“Digital agenda” – 2020). Conceptual basis (version 1.0). Priority areas, initiatives, projects of “digitalization” of Ukraine by 2020”. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (Accessed 22 Nov 2017). [in Ukrainian].
8. Tsyfrovizatsiya ekonomiki BIT. *Biznes & Informatsionnye tekhnologii*. Moscow : Polozhevets i partnery, vol. 74. Available at: <http://bit.samag.ru/uart/more/67> (accessed: 02.09.2019). [in Russian].
9. Chmeruk G.G., Burlakova I.A., Krallch V.R. (2018) Ekonomichni, sotsiialni ta psihologichni vikliki Industriyi 4.0. *Economics and Finance*, vol. 6, pp. 61–68. [in Ukrainian].
10. The Internet Economy in the G-20. The \$ 4.2 Trillion Growth Opportunity // The Boston Consulting Group: <https://www.bcg.com/documents/file100409.pdf> (accessed: 12.09.2019).

Стаття надійшла до редакції 15.04.2020 р.

УДК 330:336

Karlin Mykola,
Dr. Econ. Sciences, prof., head of department,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Finance, Banking and Insurance,
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-1421-1066,
E-mail: karlin.lutsk@gmail.com

Suchek Svitlana,
post-graduate student,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk; ORCID ID 0000-0001-7057-0314,
E-mail: svetlana.suchek@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-177-185>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF USING ECOLOGICAL FINANCIAL AND CREDIT INSTRUMENTS IN THE COUNTRIES OF THE WORLD AND IN UKRAINE

The present article deals with maintenance and features of the using of ecological financial and credit instruments which predetermine to the incipience of the ecological economy in the world and in Ukraine.

We've found its influence to reduction of emissions of greenhouse gases and development of renewable energy sources. It was analyzed socio-economic problems of financing events for the establishment of the "green" economy in the countries of the world. The ways of decision of these problems by using "green" finance and their elements such as climatic finances, climatic positive and negative stimulus, carbon tax, "green" bonds, "green" tariff, "green" certificate etc are offered in this article. We have investigated socio-economic preconditions of receiving financial support from the Green Climate Fund and other international financial organizations to individual Ukrainian enterprises, territorial communities and households in modern terms. We deduced the problems of application of "green" tariff in the countries of the world and in Ukraine and explained ways of decision these problems.

Keywords: ecological financial and credit instruments, "green" economy, "green" finances, carbon tax, "revolver" credit, "green" tariff, "green" certificate, "tariff auctions", "green" investments.

Карлин Николай,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра финансов, банковского дела и страхования,
г. Луцк

Сучек Светлана,
аспирант,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В СТРАНАХ МИРА И В УКРАИНЕ

Рассмотрены содержание и особенности использования экологических финансово-кредитных инструментов, которые способствуют становлению экологической экономики в мире и в Украине. Выявлено их влияние на ограничение выбросов парниковых газов и на развитие возобновляемых источников энергии. Проанализированы социально-экономические проблемы финансирования мероприятий по становления «зеленой» экономики в странах мира. Предложенные направления их решения с помощью использования «зеленых» финансов и таких их составляющих, как климатические финансы, климатические положительные и

отрицательные стимулы, углеродный налог, «зеленые» облигации, «зеленый» тариф, «зеленый» сертификат и тому подобное. Исследованы социально-экономические предпосылки получения финансовой помощи из Зеленого климатического фонда, других международных финансовых организаций отдельными украинскими предприятиями, территориальными общинами и домохозяйствами в современных условиях. Выявленные проблемы по применению «зеленого» тарифа в странах мира и в Украине и обоснованные возможные пути их решения.

Ключевые слова: экологические финансово-кредитные инструменты, «зеленая» экономика, «зеленые» финансы, углеродный налог, «револьверный» кредит, «зеленый» тариф, «зеленый» сертификат, «зеленые» инвестиции.

Карлін Микола,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів, банківської справи та страхування,
м. Луцьк

Сучек Світлана,
аспірант,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ІНСТРУМЕНТІВ В КРАЇНАХ СВІТУ ТА В УКРАЇНІ

Розглянуто зміст та особливості використання екологічних фінансово-кредитних інструментів, які сприяють становленню екологічної економіки в світі та в Україні. Виявлено їх вплив на обмеження викидів парникових газів та на розвиток відновлювальних джерел енергії. Проаналізовані соціально-економічні проблеми фінансування заходів з становлення «зеленої» економіки в країнах світу. Запропоновані напрями їх вирішення за допомогою використання «зелених» фінансів та таких їх складових, як кліматичні фінанси, кліматичні позитивні та негативні стимули, вуглецевий податок, «зелені» облигації, «зелений» тариф, «зелений» сертификат тощо. Досліджені соціально-економічні передумови отримання фінансової допомоги із Зеленого кліматичного фонду, інших міжнародних фінансових організацій окремими українськими підприємствами, територіальними громадами та домогосподарствами в сучасних умовах. Виявлені проблеми щодо застосування «зеленого» тарифу в країнах світу та в Україні та обґрунтовані можливі шляхи їх вирішення. Організаційними структурами, які можуть надавати фінансову кліматичну допомогу та кредити, виступають вуглецеві біржі, «зелені» банки, Зелений кліматичний фонд та подібні міжнародні екологічні установи тощо.

Проаналізовано існуючі проблеми України в сфері екологічного оподаткування, виявлено, що «зелений» тариф використовують насамперед великі монополні структури, отримуючи при цьому надприбутки, оскільки вказаний тариф в нашій державі суттєво вищий за традиційні енергетичні тарифи, що ускладнює його отримання малим і середнім бізнесом та домогосподарствами. Для вирішення проблем з використанням «зеленого» тарифу доцільно застосовувати такий новий фінансово-кредитний інструмент, як «зелені» сертифікати, що запроваджені у ряді розвинутих країн світу. Механізм використання «зелених» сертифікатів полягає в наступному: кожна нова кіловат-година з відновних джерел енергії отримує визначену кількість сертифікатів, які потім продаються та купуються на вугільному ринку. З метою досягнення побудови екологічної економіки у нашій країні важливо, як вважають провідні українські експерти з екологічних питань, перейти від планування соціально-економічного розвитку, яке впроваджується в Україні, до планування сталого розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях. Цьому повинна посприяти й фінансова децентралізація, яка почала запроваджуватися в Україні у контексті здійснення адміністративно-територіальної реформи.

Ключові слова: екологічні фінансово-кредитні інструменти, «зелена» економіка, «зелені» фінанси, вуглецевий податок, «револьверний» кредит, «зелений» тариф, «зелений» сертификат, «зелені» інвестиції.

Introduction. Nowadays, a growing number of scientists and international environmental organizations are claiming that in XXI century humanity entered the new stage of development, is

considered catastrophic from the point of view of influence on an environment. The solution to this problem was accepted in the Kyoto protocol and the Paris agreement, which are binding the most countries in the world to shorten the extras of greenhouse gases. At the same time, the socio-economic mechanism of realization of these agreements doesn't provide the goals put in them while, that predetermines a search and new ways to reduction of extras of greenhouse gases and maintenance of ecology in the whole world. The increasing of role of responsibility of business, territorial communities and households can become incipience of ecological economy in the world. It is important to detect the forms of stimulation of such responsibility including financial instruments that will allow Ukraine attain the ecological indexes declared international agreements. It is necessary also to form the list of financial and credit instruments that will allow to involve the potential of renewable energy sources and will stop the usage of fossil power sources.

Significant contribution to the research of the problem of development of economy favorable to the environment was made by foreign and Ukrainian scientists: O. Beliaev, E. Vajtszekker, I. Vahovych, O. Vlasiuk, V. Geiets, V. Golian), O. Gubanova, B.Danylyshyn, G. Dejli, G. Dmytrenko, I. Zapatrina, V. Zvonar, V. Kravtsiv, H. Kraftc, E. Libanova, D. Lyzhin, O. Liashenko, O. Makarova, G. Marushevskiy, S. Mezentsev, R. Klamtam, V. Novikov, N. Pavliha, B. Porfiriev, B. Rubtsov, L. Rudenko, P. Sabluk, O. Sohatska, D. Stiglits, I. Storonianska, D. Siebert, T. Tymochko, Yu. Tunytsia, D. Farlej, M. Hvesyk, E. Hlobystov and others. At the same time it is necessary to investigate complex influence of different financial and credit instruments on incipience of "green" economy in the world and in Ukraine. So, the article's aim is opening of maintenance, role and contradictions of new financial and credit instruments in becoming ecological economy in the world. It will allow world's experience of construction of "green" economy to adapt better to today's realities in Ukraine.

Main part. Important direction of construction of social market economy that humanity heads for is financial government's stimulation of business and households for the construction of favorable to existence of humanity of ecological (or - "green") economy. For this purpose we use the whole gamut of ecological financial and credit instruments that it is important to adjust to the terms of Ukraine. All the more it is important to apply them in 2018-2020, a son results 2017 our country lost 65 positions after the Environmental Performance Index, finding oneself on a 109 place among 180 countries of the world [1]. All of it requires a substantial improvement in using of those ecological financial instruments, that are already used in Ukraine (first of all ecological tax, "green" tariff, "green" investments, tax reliefs on the use of electric transport and others like that) and inputs of new instruments, that are used in the leading countries of the world ("green" innovations, "green" certificates, hydro carboxylic limits on activity of enterprises on a prospect and others like that). It is necessary because in opinion of foreign and Ukrainian scientists one of foundations of social market economy is providing of ecological order, that provides environmental saving, power efficiency, use of alternative refurbishable energy sources [2, c.71]. At the same time it is necessary to imply the remark of laureate of standard from the economy D. Stiglitz about globalization; he said that globalization doesn't work for many poor people in the world and for greater part of environment [3, c. 205].

The redistribution of profits from the wealthy sectors of population and rich countries to poor layers and countries and also invest in support a "green" economy can become solution to this situation, but it is important to set out the optimal limit of such redistribution within the limits of separate country and between countries. This is important because the establishment of the USA considers that international climatic agreements are erroneous, in fact they give financial advantages foremost for People's Republic of China and diminish the competitiveness of the American economy.

The constituents of "green economy" are retail finances, investment finances, management of assets, insurances that is divided into separate elements. "Green" finances include for it different industries of finances and financial products. All of them can be united in three directions: a 1) financing of infrastructure; 2) financial assistance to industries and companies; 3) financial markets [4, c. 14-15]. It is distinguished that in the structure of "green" finances there is such constituent as climatic finances. Climatic finances are charges on development of technologies with the minimum using of carbon and reduction of extras of greenhouse gases and/or adaptation to the changes of climate and its consequences [5, p. 6].

We believe that similar interpretation of climatic finances narrows the mechanism of their use and follows to use not only negative ecological stimulus but also positive.

We agree with the requirements of A.C. Pigou's theory of Economic of Welfare, Pigou asserted that those who contaminates an environment must pay the special increase taxes ("tax of Pigou"), to compensate the charges of the state on indemnification to the population of losses from negative external influences, that we attribute to the negative stimulus. At the same time the increase of charges of enterprises that pollute

An environment results reduction or can stop the production in this region or country, changes location of those business and removes to countries, where ecological requirements are not so heavy, as in the developed countries. Similar situation already takes place in Ukraine. The so-called "dirty" investments began to be directed from the developed countries in those industries of production that become unprofitable in the leading countries of the world because ecological limitations operate in it. One of main reasons of this phenomenon is an extraordinarily low level of ecological tax in Ukraine comparatively with the countries of EU.

Basis of ecological economy in the world is using of carbon tax (costs of extras of every the tons of carbon dioxide or carbon). Determination of level of carbon tax is based on the norm of the price on a carbon set by a government taking into account that price market's subjects expect the possible volumes of extras that isn't limited. Carbon taxes are used by many states of Europe and also Mexico and Japan. The volume of its payment amounts more than 14 milliards dollars every year around the world. Prices on a carbon can be from 1USD for 1 ton of carbon dioxide in an equivalent in Mexico to 130 USD for 1 ton in Sweden. At the same time in most cases this price makes less than 10 USD for ton. According to the Tax Code of Ukraine tax rate is 10 UAH for 1 ton of carbon dioxide in an equivalent while in EU price for 1 ton makes an about 6 euro for 1 ton of carbon dioxide.

Therefore this tax in Ukraine doesn't create the appropriate incentives for reducing greenhouse gas emissions into the atmosphere and encourages the flow of "dirty" investments in our country. The state and local governments are forced to accept any foreign investments in order to create jobs in Ukraine, as foreign investments are almost non-existent in our country due to the high level of corruption in Ukraine and military actions in the East part of the country. In addition, foreign investors are discouraged by the high level of inflation in Ukraine, possibility of default in our country as the existing Ukrainian economy growth rate of 2% per year is insufficient to cover the external debt of both the state and the business. Mass departure from our country of skilled workers (especially to Poland), which has sharply increased in recent years stops Foreign business from investing in Ukraine.

The new form of use of financial and credit instruments in recent years in developed countries, which should be taken into account by Ukrainian businesses, is the refusal of financial institutions to finance coal mining and electricity generation from it as well as from other fossil fuels, which are considered as "dirty investments". Under the public pressure and taking into account the financial risks of such investment, not only financial institutions, but also manufacturing companies are beginning to roll out such projects in developed countries. In early April 2017, under public pressure energy companies of almost all EU countries (with the exception of Poland and Greece) signed an obligation not to build new coal-fired power plants. The main objective of this initiative is to reduce greenhouse gas emissions into the atmosphere.

More and more pension and insurance funds, which are the biggest investors in the world, also stop funding programs of mining and processing of fossil fuel, first of all the coal and this must be taken into account in Ukraine as well. In particular, the German Medicines Pension Fund of Berlin, which has a capital of 7 billion Euros, informed about the exclusion from its investment portfolio of shares of all joint stock companies that provide at least 25% of the production of coal, as well as those that consume more than 25% of the energy received during processing coal. By December 2016, the total value of assets withdrawn from the fossil energy sector reached \$ 5 trillion. There are such giants as Black Rock and the Norwegian Sovereign Fund among those who have brought out their assets from this sector of the economy. The commitment not to invest in fossil energy was assumed by the governments of selected cities and regions of the world's leading countries, in particular Berlin, Copenhagen, Oslo, Stockholm, Washington, Seattle, Portland, Melbourne, Sydney, California.

An important component of the financial and credit mechanism for environmental protection is the green loans of so-called "green" banks, which have received wide development primarily in the US, Germany and other leading countries of the world, the development of which is also important to financially stimulate in Ukraine. Although the term "green" bank is nowhere to be registered it primarily includes alternative financial institutions that invest in environmental protection, in the rational use of natural

resources, in support of agriculture and in support of producers of biological products and also ensure a high level of transparency of financial transactions and social responsibility towards their clients and employees. In particular at the beginning of 2017 the leaders of the Deutsche Bank decided that the bank and its subsidiaries around the world would not provide loans for the extraction of steam coal and the construction of fossil fuel heat and power plants. Financing already started projects with the participation of Deutsche Bank in this area will be gradually reduced and eventually stop at all. This decision was made in accordance with the promise of the Deutsche Bank, which was announced during the Paris Climate Conference in December 2015. In addition to the bank another 400 public and private companies that took part in this conference have promised to help in the fight against global warming.

According to the report released by CDP (Climate Disclosure Project) and We Mean Business on the eve of the G20 meeting at the end of May 2017 in Italy nearly 100 companies from Fortune Global 500 are already using such a financial and credit environment instrument as "domestic price for carbon", which makes it possible to consider climate risks in the development strategy of the company. Based on the calculations of experts, companies use so-called price corridors that demonstrate an effective price for greenhouse gas emissions over the next 20-30 years to maintain the warming rate on the planet. As of today, according to the CDP (Climate Disclosure Project) and We Mean Business, the average internal price for greenhouse gas emissions within the energy sector corporations fluctuates around US\$ 35 per ton of carbon dioxide equivalent in 2020 and \$ 30-100. USA in 2050 [6]

"Green" investments as one of ecological financially credit instruments gets greater extensive using in the world. "Green" bonds are one of it forms, using such bonds is very active in PRC.

It is related to recommendations from Financial Stability Board (FSB), that is comprised of central banks and minister for finance of group G20, to financial investors (banks, insurance companies, funds that manage financial assets) and for unfinancial organizations about voluntarily informing of potential influence of their investments at the change of climatic terms in the world. Thus an accent will be done on market stimulation of those investors that improve the climatic terms of carrying on business. At the same time the representatives of firms, that invest in a "green" economy, consider a like decision insufficient and come forward for the necessarily (but not voluntarily) informing about investment's influence on climatic consequences.

The launch of the green bond market will allow to raise capital in various areas of Ukraine's energy efficiency, the State Agency for Energy Efficiency and Energy Conservation of Ukraine notes. According to International Finance Company estimates, the launch of the green bond market will allow Ukraine to raise \$ 73 billion by 2030. In addition, attracting investment is necessary to meet the goals of Ukraine's Energy Strategy until 2035. According to the Climate Bonds Initiative, in the last three years alone, green bond yields have increased by nearly 106%, with record \$ 167 billion issued in 2018.

Both private and public sector investors can use such an investment mechanism. For example, financial corporations and businesses among all other issuers in 2018 accounted for 29%, and the number of sovereign "green" bonds is currently one of the largest. Thus, in 2018, in particular, Belgium made a record one-time issue of \$ 5.5 billion in green bonds. The top three countries in terms of volume of issues of this financial instrument for the first quarter of 2019 included the United States, France and the Netherlands [12].

For the improvement of ecological terms in Ukraine it is important financially lead developer to adhere to the standards of the Ukrainian legislation about energy-efficient building they hand over in exploitation. In particular, from 2009 Cabinet of Ministers requires energy rating certificates for building, and at the end of June in 2017 Verkhovna Rada of Ukraine made decision about accordance of energy certificates to developer.

This document must contain the range of energy-efficient building. At the same time, it is necessary to stimulate the customers to accommodation to acquisition of energy-saving apartments, in fact they will get a considerable economy in the future at the inpayment of less sums for utility. The problem is that developers use energy-efficient building as marketing gag for price reduction on apartments. It has become economically unprofitable for the developers to sell apartments in energy-efficient building, as it significant impact on the increase of its cost. Therefore association of co-owners of multi-apartment buildings forced to assume these expenses. At the same time, not all participants of association of co-owners of multi-apartment buildings are ready to finance measures for the increasing of the energy-efficient of their

dwelling, it is generating very high costs without taking into account benefits of the state and local government to the obtain "warm" credit by association of co-owners of multi-apartment buildings.

Credit of IG - energy is Alternative to the "warm" credit in Ukraine, condition of such credit is compensation of 15-20 percents from the sum of credit using to finances by European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Only three Ukrainian banks give out this "green" credit, it sums constitute at 15 thousand euro. EBRD compensates from 15 to 20 percents of credit, if a borrower realized energy-effective measures with the use one category of materials or equipment (exemption will be 15 present) or two and more categories (exemption will be 20 present). This credit can get as physical persons as association of co-owners of multi-apartment buildings.

For the improvement of climatic terms of recreation in Ukraine it is necessary to reform the use of forest resources, as the forests come forward as a basic absorber of carbon dioxide and pass to the observance of the European legislation in relation to this question. In 2010 European Commission ratified the Green book on defence of the forests in EU in that made corrections in next years. This document provides for the plan of actions to 2030. The main approach of "green economy" is advantage for business from the conduct of forestry with maximal maintenance of natural resources. For example, the Baltic countries have an experience in the effective use of forest resources for maintenance of climate, there exchanges on the sale of wood are functioning, that does advantageous for business of growing of the forest [7,c.21]. So, businessmen know how many forests are necessary to be planted, that for some time to sell it on the export, to use for the production of furniture or on a fuel and others like that. This market works and the Baltic countries don't feel problems with the forest. Denmark has such experience too. The government of Ireland uses tax mechanisms for stimulation of tree planting the lands unusable for agriculture.

In the state budget insufficient funds for investment to regeneration of forests and on the construction of "green" Ukrainian economy, it contributes to the development of publicly-private partnership in this sector. Ukraine can use the experience of publicly-private partnership in Canada, there for providing of financing of the building programs and further management different infrastructural objects in regions (in particular and ecological) uses partnership of federal government with private companies or consortia. Thus the row of such objects is realized on the basis of principle: "to build - to use - to pass". It means that the state builds objects and passes them for business using in regions, which does not have the proper financial resources for their construction.

Ukraine can use experience of China in relation to attract foreign investments for the improvement of ecological terms in the old industrial regions of country (in particular Donbas region). Since 2003 In PRC strategy of Revival of districts of North-east of China is realized. The main tasks of repair-program of these districts are stimulations of innovations for the revival of old industrial bases, solution to the economic and social tasks is in the problem cities of region, stimulation of development etc. Among the measures of this Program for Ukrainian practice can be applied: 1) a release of enterprises is from some unpaid tax payment; 2) gradual expansion of list of products that will be produced in this region, for the decline of rates of VAT on it; 3) increases of investments from a central budget in expansion of powers from the production of electric power.

At development of financially credit mechanism for the decision of environmental problems in our country it is necessary to take into account suggestion of academician of National Academy of Sciences of Ukraine of Yu. Tynytsia, it is necessary to protect and recreate environment in an single process natural resources, living environments and it's quality. Financial resources for a guard and recreation of quality of natural environment and recreation biologically of restoration resources must be accumulated from incomes from their using to regional budgets [8, c.144]. Partly it is decided in 2015, so as 80 percents of ecological tax in Ukraine are now set off in the special fund of local budgets (except an ecological tax that is raised for formation of radioactive wastes). At the same time it is important to increase the level of rates of different duties, which are included to the ecological tax, first of all carbon tax, it is necessary, to decrease the personal interest of government to accept foreign "dirty" investments.

For the improvement of ecology in regions it is important financially stimulate development of power's cooperatives in Ukraine. Thousands of such cooperatives are in the different countries of European Union and also in other developed countries. There are more than 700 of communities united to power cooperatives in Germany. Among them there are small cooperatives and large cooperatives with own sunny, wind and biogas power-stations. The members of such cooperatives are not only separate citizens but

also farmers and companies. Such tendency is supported at official level in EU. The Power cooperatives have an important role also in power system of the USA. Over 42 million their members jointly own by networks more than 900 power's cooperatives. These networks cover 75 percents of territory of the USA and distribute about 11 percents of all electric power in a country. First of all they are widespread in countryside where large power companies don't want to work.

So-called "revolver" credit for budgetary organizations becomes the new form of the use of ecological financially credit instruments in some countries of the world, it can be used in Ukraine for the increase of socio-economic responsibility of local territorial communities for the state of environment. The essence of it consists in gradual application of energy keeping technologies for budgetary establishments. At first international financial organization gives a favorable credit to the first budgetary organization then benefits derived there from will aim the second budgetary organization for the input of energykeeping technologies in it etc.

Very important for an input in Ukraine there is initiative of Swedish government in relation to the use of such ecological financially credit instrument as grant for households, for compensate 60 percents of cost of the domestic systems of energy's receipt. This program will operate until 31.12.2019; its maximum size will be 50 thousand crowns (5,600 USD). The subsidy applies to batteries, wiring, systems, controls, smart energy concentrators and installation work for homes with solar systems on the roof.

According to experts, the new program will be attractive to anyone who uses solar panels on the roof of the house for their own needs. Swedish government wants to stop the use of fossil fuel for the production of electric power by means of its and other initiatives to 2040. Such Swedish program is similar to analogical in Germany, where the 19 thousand domestic systems of storage of energy are set. Something in this direction began to be done and in Ukraine. It is important to expand the practical of the use of "green tariff" on electric power for households getting electric power from energy of a sun, wind, subsurface resources in Ukraine. Large monopolistic structures use a "green" tariff for the receipt of superprofits because this tariff is substantially higher than traditional power tariffs in Ukraine.

For the decision of problems of using the "green" tariff it is expedient to apply such new financially credit instrument, as "green" certificates, that is invoked in the USA, Canada, Australia, Sweden, Norway, Great Britain [9]. The mechanism of the use of "green" certificates consists in the following: every next kilowatt-hour from restoration energy sources gets the determined amount of certificates that are bought and sold at the free market. A state regulator sets quotas on the mandatory of "green" energy in the volume of sale of electric power to the suppliers, to create demand on "green" certificates. It allows gradually to set the percent of energy from restoration energy sources in it general volume by regulating the amount of certificates of kilowatt-hour for every energy source.

Such mechanism creates the system of rapid adaptation to the world prices on new "green" powers unlike a "green" tariff the change of that causes considerable problems. Spanish Government faces the occurrence when the level of "reasonable profitability"(7,4 percent) was not attained and the producers of "green" energy began to recourse to the International Court. Government of different countries should draw on the experience of PRC and Japan that annually look over the national and provincial rates of this tariff for its minimization. A "green" tariff on energy from restoration sources is determined on results tenders on auction on that the lower tariff is set.

In the leading countries of the world (in particular, in Mexico and Saudi Arabia) for reduction of price of the energy got due to the use of restoration power sources, begin to use such financial credit instrument, as "tariff auctions". The large producers of such energy compete for a right on long-term delivery of electric power (on 20) and offer for this purpose the lower price on auctions. The state only regulates the amount of restoration energy through realization of auctions only on the certain volumes of powers for every type of generation.

This system of auctions is advantageous for the large producers of restoration energy, that can arrive at lower charges due to an economy on a scale. At the same time the small and middle producers of "green" energy don't get advantages and don't takes into account that a"green" tariff on the production of restoration energy was intended for them at first. It is thus important to take into account that stimulant tariffs weren't used in the USA, however commercial sunny and wind power-stations are actively built there..

"Green" international investments can become the important element of ecological financially credit mechanism in Ukraine but for this purpose it is necessary substantially to decrease the level of corruption that frightens off foreign investors. In opinion of foreign scientists [10], the modern stage of development of globalization and her influence on nature management predetermine the necessity of collaboration of national governments for the questions of nature management and creation of intergovernmental institutes for the general decision of global ecological problems. Such, in particular, there is the Global Environment Fund, Green Climate Fund other similar structures but the problem of these funds is the financial support, these funds do not have obligatory sourcing.

The leading countries of the world can voluntarily finance these funds however it is very difficult to attain taking into account the deterioration of political relations between them. In addition, it is necessary to take into account that considerable part of international financial support to the poor countries (including Ukraine that in recent year grew into the poorest country of Europe) for the decision of ecological problems can be used not effectively. Many researches show that end-user in poor countries gets from 10 to 20 percents of international ecological support; it is related to the corruption [11, p. 392].

In opinion of the leading Ukrainian experts from ecology a government must go across from planning of socio-economic development to planning of sustainable development on national, regional and local levels, for the achievement of aims of sustainable development and construction of "green" economy in Ukraine. In our country the financial decentralization, that is the result of realization of administrative-territorial reform, will promote to it.

Ukraine can use experience of Poland, where local-authority does large investments in the decision of ecological problems at local level. A problem for many territorial communities in Ukraine is insufficiency of money for the general financing of similar projects due to money of EU. First of all it regard to the problem of sorting and recycling of garbage, in fact official and unofficial garbage dumps in Ukraine already occupy about 5 percents of her territory. In addition, Ukraine don't have an infrastructure for sorting of garbage by a population and its export isn't stable. The special tanks are for sorting of the different types of garbage, envisaged by a legislation not set until now. But a main problem is that in cities the specialized transport for the export of different types of assd garbage is absent.

Conclusions. The so-called ecological (to "greenery") finances are more often used in the developed countries. They include different industries of finances and financial products that can be united in three directions: a 1) financing of infrastructure; 2) financial support to industries and companies; 3) financial markets. The important constituent of "green" finances are climatic finances.

To the new ecological financially credit instruments incentive tools to increase the level of business responsibility and responsibility of territorial communities and citizens to the construction of "green" economy in the world, it is expedient to take the following: ecological positive and negative stimuli, carbon tax, "green" bonds, "green" tariff, "revolver" credit, "warm" credits and others like that. Organizational structures that can render a financial climatic support and credits are carbon exchanges, "green" banks, Green Climate Fund and similar international ecological establishments etc..

A problem for Ukraine is circumstance that a "green" tariff is used first of all by large monopolistic structures, getting superprofit here, as the indicated tariff in our state is substantially higher of traditional power tariffs, which complicates his receipt small and midsize businesses and households.

For the decision of problems with the use of "green" tariff it is expedient to apply such new financially credit instrument, as "green" certificates that is entered in a number of the developed countries of the world.

In opinion of the leading Ukrainian experts from ecology a government must go across from planning of socio-economic development to planning of sustainable development on national, regional and local levels, for the achievement of aims of sustainable development and construction of "green" economy in Ukraine. Financial decentralization that began to be entered in Ukraine in the context of realization of administrative-territorial reform must assist to it.

Джерела та література

1. Шевченко І. Україна втратила 65 позицій за індексом екологічної ефективності [Електронний ресурс] *Кореспондент*. 2018. Режим доступу: <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3935316/>
2. Соціальна економіка : навч. посіб. 2-е вид., без змін. О. О. Беляєв (кер. авт. кол.), С. Б. Ніколаєв (наук. ред.), А. В. Келічавий та ін. Київ : КНЕУ, 2016. 481 с.

3. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар: Пер. з англ. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 252 с.
4. Рубцов Б. Б., Гусева И. А., Ильинский А. И., Лукашенко И. В., Панова С. А., Садретдинова А. Ф., Алыкова С. М. «Зеленые финансы» в мире и в России : монография. М. : РУСАЙНС, 2016. 170 с.
5. Порфирьев Б. Н. «Зеленые» тенденции в мировой финансовой системе. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016, № 9, С. 5-16.
6. Гичка О., Сущенко О. Make the world great again: навіщо США виходять з Паризької угоди. [Електронний ресурс]/ О.Гичка, О.Сущенко// Європейська правда. – 2017. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/02/7066632>
7. Савчук С. Котельні сьогодні – це моветон. *Український тиждень*. 2017. № 7. с. 18-21.
8. Захарченко А., Михайленко О. Зелена революція в Україні: для всіх чи для обраних. [Електронний ресурс]. *Економічна правда*. 2018. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/16/634141/>
9. Крафтс Н. Глобалізація та зростання в ХХ столітті. IMF, 2000. с. 27-29.
10. Аджемоглу Д., Дж. Робінсон Чому нації занепадають. Пер. з англ. К. : Наш Формат, 2016. 440 с.
11. Чекер Я. Екологічні інвестиції: чи з'являться в Україні «зелені» облигації [Електронний ресурс] 2019. Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20202397-ekologichni-investiciyi-chi-z-yavlyatsya-v-ukrayini-zeleni-obligaciyi>.

References

1. Shevchenko I. (2018). Ukraina vtratyła 65 pozytsii za indeksom ekolohichnoi efektyvnosti [Ukraine lost 65 points in terms of the ecological efficiency index] *Korespondent* - Retrieved from <https://blogs.korespondent.net/blog/politics/3935316> [in Ukrainian].
2. O. Bieliaiev , Ye. B. Nikolaiev , A. V. Kelichavy (2016). *Sotsialna ekonomika: navch. posib.-2-e vyd., bez zmin [Social Economy: Textbook - second edition, unchanged]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Stihlits Dzh. (2003). Hlobalizatsiia ta yii tiahar: Per. z anhl [*Globalization and its burden: Translation from English*]. Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian].
4. Rubtsov B. B., Huseva Y. A. , Ylynskyi A. Y., Lukashenko Y. V., Panova S. A., Sadretdynova A. F , S. M. Alyikova S. M. (2016) «*Zelenie fynansyi*» v myre y v Rossyy: monohrfyia [“Green finance” in the world and in Russia: monograph]. Moscow: RUSAINS [in Russian].
5. Porfirev B. N. (2016) «Zelenie» tendentsii v mirovoy finansovoy sistem [“Green” trends in the global financial system]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya - World Economy and International Relations*, 9, 5-6 [in Ukrainian].
6. Hychka O., Sushchenko O. (2017). Make the world great again: navishcho SSHa vykhodiat z Paryzkoi uhody [Make the world great again: why the US is leaving the Paris deal.] *Yevropejs`ka Pravda - European truth*. Retrieved from [http // www. eurointegration. com. ua./ articles/2017/06/02/7066632/](http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/02/7066632/) [in Ukrainian].
7. Savchuk S. (2017). Kotelni sohodni – tse moveton [Boiler houses today - this is a mevuton] *Ukrainskyi tyzhden – Ukrainian week*, 7, 18-21 [in Ukrainian].
8. Zakharchenko A., Mykhailenko O.(2018) Zelena revoliutsiia v Ukraini: dlia vsikh chy dlia obranykh [Green revolution in Ukraine: for all or for the elect]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/16/634141/> [in Ukrainian].
9. Crafts N. (2000). *Globalization and Growth in the Twenties Century* [in English].
10. D. Adzhemohlu, Dzh. Robinson. Per. z anhl. Oleksandra Demianchuka (2016). *Chomu natsii zanepadaiut [Why nations will collapse]*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
11. Cheker Ya. (2019). Ekolohichni investytsii: chy z'iavlyatsia v Ukraini «zeleni» oblihatsii [Environmental investments: will green bonds appear in Ukraine]. *Mind*. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20202397-ekologichni-investiciyi-chi-z-yavlyatsya-v-ukrayini-zeleni-obligaciyi>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.05.2020 р.

РОЗДІЛ VI
**Бухгалтерський облік, аналіз,
статистика та математичні
методи й інформаційні технології
в економіці**

УДК 657.15:005.934

Маркус Ольга,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і аудиту,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-6147-888X,
e-mail: oreola9@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-186-192>

**НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ ОБЛІКОВОЇ ОЦІНКИ
НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ З ВРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇХ ВПЛИВУ
НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВА**

У статті здійснено наукове обґрунтування методичних основ облікової оцінки нематеріальних активів, як частини інтелектуального капіталу, з врахуванням вагомості їх впливу на економічну безпеку підприємства. Запропоновано використання справедливої вартості для відображення нематеріальних активів у фінансовій звітності підприємства як при їх первісній оцінці так і на дату балансу. Формалізовано підходи до оцінювання первісної вартості та переоцінки нематеріальних активів.

Запропоновано концептуально нову модель обліку для формування фінансової звітності на основі капіталізації інтелектуального капіталу у формі нематеріальних активів підприємства. Сформовано передумови не лише для розкриття інтелектуального потенціалу підприємства (перетворення його в капітал при первісному визнанні нематеріальних активів), а й для розвитку існуючого інтелектуального капіталу за складовими, враховуючи їх вплив на приріст чистого прибутку.

Ключові слова: нематеріальні активи, інтелектуальний капітал, методика облікової оцінки нематеріальних активів, справедлива вартість, капіталізація інтелектуального капіталу.

Маркус Ольга,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинской,
кафедра учета и аудита,
г. Луцк

**НАУЧНОЕ ОБОСНОВАНИЕ МЕТОДИКИ УЧЕТНОЙ ОЦЕНКИ
НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ С УЧЕТОМ ОСОБЕННОСТЕЙ ИХ ВЛИЯНИЯ НА
ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ**

В статье осуществлено научное обоснование методических основ учетной оценки нематериальных активов, как части интеллектуального капитала, с учетом весомости их влияния на экономическую безопасность предприятия. Предложено использование справедливой стоимости для отражения нематериальных активов в финансовой отчетности предприятия как при их первоначальной оценке так и на дату баланса. Формализовано подходы к оценке первоначальной стоимости и переоценки нематериальных активов.

Предложено концептуально нову модель учета для формирования финансовой отчетности на основе капитализации интеллектуального капитала в форме нематериальных активов. Сформировано предпосылки не только для раскрытия интеллектуального потенциала предприятия (преобразование его в капитал при первоначальной оценке нематериальных активов), но и для развития существующего интеллектуального капитала по составляющим, учитывая их влияние на прирост чистой прибыли.

Ключевые слова: нематериальные активы, интеллектуальный капитал, методика учетной оценки нематериальных активов, справедливая стоимость, капитализация интеллектуального капитала.

Markus Olga,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Accounting and Auditing,
Lutsk

THE SCIENTIFIC REASONING OF THE VALUATION METHODS OF INTANGIBLE ASSETS CONSIDERING THE THEIR EFFECTS ON ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Considering the specifics of capitalization of intellectual capital in the form of intangible assets, which has the character of a significant time gap from the moment of occurrence of expenses, it can be argued that the modern methods of valuation of intangible assets does not have the necessary formalized approaches in its arsenal.

That is why, given the significant role of intangible assets in shaping the economic security of an enterprise, the purpose of the article is to develop and formalize accounting approaches to their valuation as part of intellectual capital, which will create opportunities for the protection, most efficient use and sustainable growth of the value of such assets.

Thus, in the article was made the scientific substantiation of methodological bases of accounting valuation of intangible assets as part of intellectual capital.

It was suggested to use fair value to reflect intangible assets in an entity's financial statements both at initial measurement and at the balance sheet date.

Approaches to the valuation of intangible assets and revaluation of intangible assets have been formalized.

It is determined that the increase in net profit for the reporting period as a general, resultant indicator is the main indicator of the increase in the fair value of intangible assets, which are reflected in the financial statements of the enterprise.

The established method of revaluation of intangible assets at the balance sheet date will allow to distribute the received cumulative economic effect, in the form of an increase in net profit, to the results of the use of a particular intangible asset.

A conceptually new accounting model is proposed for the formation of financial statements based on the capitalization of intellectual capital in the form of intangible assets of the enterprise. The prerequisites have been formed not only for the disclosure of the intellectual potential of the enterprise (its transformation into capital upon initial recognition of intangible assets), but also for the development of existing intellectual capital in terms of components, taking into account their impact on the growth of net profit.

Keywords: intangible assets, intellectual capital, method of valuation of intangible assets, fair value, capitalization of intellectual capital.

Постановка проблеми та її значення. Стійке економічне зростання підприємства як складної динамічної системи потребує використання у процесах формування економічної безпеки узагальнюючих або результируючих показників, важливе місце серед яких займають дані про інтелектуальний капітал та його продуктивну енергію, виражену показниками про величину і структуру нематеріальних активів.

Діюча методика бухгалтерського обліку не забезпечує достовірної оцінки вартості нематеріальних активів з точки зору їх впливу на економічну безпеку підприємства. Вагомою роллю нематеріальних активів у формуванні економічної безпеки підприємства обґрунтовується необхідність розробки та формалізації облікових підходів до їх оцінки, як частини інтелектуального капіталу, що створить можливості для захисту, найбільш ефективного використання та стійкого зростання вартості таких активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свій внесок у розробку методики облікової оцінки нематеріальних активів зробили такі вчені як Ф. Бутинець, А. Волчек, Л. Городянська, Г. Кірейцев, М. Кужельний, В. Замлинський, В. Шевчук, Г. Уманців та ін [1, 2, 3]. Однак, враховуючи особливості капіталізації інтелектуального капіталу у формі нематеріальних активів підприємства, який має характер значного часового розриву від моменту виникнення витрат, - можна стверджувати, що сучасна методика оцінки нематеріальних активів не має у своєму арсеналі необхідних формалізованих підходів.

Мета і завдання статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування методичних основ облікової оцінки нематеріальних активів, як частини інтелектуального капіталу, з врахуванням особливостей їх впливу на економічну безпеку підприємства.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Формування методики облікової оцінки нематеріальних активів як частини інтелектуального капіталу, починається із вибору вартості за якою активи відобразатимуться у фінансовій звітності підприємства як при їх первісній оцінці так і на дату балансу.

Досліджуючи Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [4], одним із принципів складання та подання фінансової звітності підприємства є принцип історичної (фактичної) собівартості, за яким оцінка нематеріальних активів здійснюється, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання. Оцінка активів за історичною (фактичною) собівартістю визнана пріоритетною, оскільки забезпечує більш точне обчислення оподаткованого прибутку та захищає інтереси держави. Однак законодавством не обмежується можливість використання й інших методів оцінки.

Так, з поняттям справедливої вартості, українські підприємства зіткнулися, коли почали переводити свою звітність на Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ). Згідно з МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості», справедлива вартість – це ціна, яка була б отримана за продаж активу, або сплачена за передачу зобов'язання у звичайній операції між учасниками ринку на дату оцінки [5].

Таке тлумачення справедливої вартості потрібно прийняти й у національних П(С)БО, оскільки дане визначення підкреслює конкретний вид транзакції, згідно з якою потрібно її визначати, а саме при продажі активу. Крім того, у МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості» підкреслено умову, коли така операція вважається здійсненою.

Рис. 1. Випадки використання справедливої вартості та історичної (фактичної) собівартості в оцінці об'єктів нематеріальних активів підприємства

Джерело: Власна розробка автора

Таким чином, міжнародні стандарти фінансової звітності дають змогу первісно оцінювати нематеріальні активи або за історичною (фактичною) собівартістю, або за справедливою вартістю. Вважається, що використання оцінки нематеріальних активів за справедливою вартістю дасть можливість підвищити якість інформації для основних груп користувачів фінансової звітності, оскільки справедлива вартість є більш об'єктивною основою для оцінки майбутніх грошових потоків порівняно з фактичними витратами.

Однак деякі вчені зазначають, що основною причиною вибору вартості для оцінки нематеріальних активів є витрати. Так, вибір оцінки за історичною (фактичною) собівартістю є бажаним при прагненні вищого менеджменту підприємства зменшити витрати, що не дозволить завищувати вартість нематеріальних активів, а також при відсутності можливостей для визначення їх справедливої вартості. Натомість справедлива вартість збільшує витрати, але дає більше фінансових можливостей для суб'єктів господарювання шляхом кредитування, інвестування, оскільки при її використанні збільшується вартість активів підприємства [6].

Саме тому, можна окреслити випадки, при яких пріоритетним є використання справедливої вартості, а коли доцільним є використання історичної (фактичної) собівартості в оцінці об'єктів нематеріальних активів (рис. 1).

Наступним етапом формування методики облікової оцінки нематеріальних активів як частини інтелектуального капіталу – є вибір та формалізація підходів до оцінювання їх первісної вартості.

У МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості» зазначено, що підприємство має використовувати такі підходи до оцінки нематеріальних активів, які є прийнятними в обставинах, що склалися; і для яких доступна інформація, достатня для визначення справедливої вартості. Метою використання таких підходів є встановлення ціни, за якою здійснювалася б транзакція на добровільній основі на дату оцінки в поточних ринкових умовах.

МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості» наводить три групи підходів до оцінювання справедливої вартості нематеріальних активів (табл. 1).

Таблиця 1

Методичні підходи до оцінки справедливої вартості нематеріальних активів згідно з МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості»

Підходи до оцінки	Загальна характеристика підходу	Методи оцінки, що використовуються	Недоліки застосування підходу
ВИТРАТНИЙ	Відображається сума, яка була б потрібна, щоб замінити експлуатаційну потужність активу.	Порівняння з вартістю придбання (спорудження) активу-замінника зіставної корисності, скоригованої з урахуванням старіння.	Неможливість застосування, до принципово нових активів. Не враховує доданої вартості створеної активом, а лише фактично понесені витрати.
ДОХІДНИЙ	Перетворюють майбутні грошові потоки, доходи і витрати в одну поточну дисконтовану величину.	Методики на основі теперішньої вартості, надлишкових доходів, моделі опціонного ціноутворення	Використання даних отриманих експертним шляхом та на основі прогнозування, унеможливорює формалізацію підходу.
РИНКОВИЙ	Використовуються ціни та інша подібна інформація на ринку з ідентичними чи зіставними активами.	Ринкові показники, матричне ціноутворення.	Можливість використання лише до активів, щодо яких існує достатньо розвинений активний ринок.

Джерело: Власна розробка автора

Використання лише витратного підходу в оцінці справедливої вартості нематеріальних активів підприємства приведе до недостовірного відображення їх вартості, оскільки важко визначити, наскільки витрати, понесені на створення чи відтворення об'єкту відображають ринкову вартість різних нематеріальних активів [7].

Використання ж порівняльного підходу носить свої особливості. Пов'язано це з тим, що окремі об'єкти нематеріальних активів трапляються рідко. Частіше за все вони продаються у складі господарської одиниці. До того ж існують об'єкти, наприклад, патенти, до яких досить складно підібрати аналоги. Звичайно можуть бути випадки, коли бізнес купується заради відомого бренду чи наявних технологій, але зазвичай досить важко виділити вартість, що припадає на окремих нематеріальний актив [8].

Застосування дохідного підходу для визначення справедливої вартості необоротних активів є складним для вітчизняної системи бухгалтерського обліку, оскільки при використанні цього підходу потрібно враховувати ймовірні грошові потоки від використання об'єкта необоротних активів. Крім того, розрахунок ймовірностей появи таких грошових потоків потребує ґрунтовного аналізу ринку із залученням складного математичного апарату, що може призвести до суттєвих витрат підприємства. Проблема також полягає в тому, що дані фінансової звітності повинні ґрунтуватись на минулих подіях, які мали місце, а не на потенційних прогнозних даних [9].

Саме тому, при первісній оцінці необоротних активів за справедливою вартістю пропонуємо використання комбінації ринкового та витратного підходів, оскільки вони є найбільш прийнятними для вітчизняних підприємств. А в періодичних переоцінках вартості нематеріальних активів – спиратися на фактично отриманий економічний ефект від використання таких активів.

Наступним етапом формування методики облікової оцінки нематеріальних активів – є вибір підходів для переоцінки за справедливою вартістю.

З метою, забезпечення достовірності фінансової звітності суб'єктів господарювання, нематеріальні активи вважаємо за доцільне відображати на дату балансу за переоціненою вартістю. Оцінку справедливої вартості, з такою метою, необхідно здійснювати спираючись на реальний економічний ефект, що був досягнутий завдяки використанню нематеріальних активів підприємством за звітний період.

Основним джерелом отримання такого економічного ефекту ми вважаємо — приріст чистого прибутку за звітний період, що створюється завдяки ефективному використанню нематеріальних активів підприємством (за умов відсутності інвестицій в необоротні матеріальні активи та у зростання чисельності працюючих) або частини приросту чистого прибутку, що припадає на питому вагу нематеріальних активів (за наявності інвестицій в необоротні матеріальні активи та у зростання чисельності працюючих).

Саме тому, для удосконалення методики оцінки нематеріальних активів підприємства за справедливою вартістю, рекомендуємо доповнити підходи до визначення справедливої вартості, що наводяться у МСФЗ, підходом до оцінки за способом визначення економічного ефекту.

Даний методичний підхід дозволить вимірювати фактично отримані доходи від ефективного використання нематеріальних активів підприємством за звітний період.

Таким чином, формула для визначення вартості дооцінки нематеріальних активів підприємства на дату балансу має наступний вигляд:

$$V_{пер} = \frac{\Delta(ЧП) * ПНА_i}{100\%}, \quad (1)$$

де $V_{пер}$ – вартість дооцінки і-того нематеріального активу, тис.грн;

$\Delta(ЧП)$ – приріст чистого прибутку за звітний період або частина приросту чистого прибутку, що припадає на питому вагу нематеріальних активів (за наявності інвестицій в необоротні матеріальні активи та у зростання чисельності працюючих), тис.грн;

$ПНА_i$ – питома вага і-того нематеріального активу підприємства, %.

Джерело: Власна розробка автора

Саме приріст чистого прибутку за звітний період як узагальнюючий, результуючий показник – є основним індикатором зростання справедливої вартості нематеріальних активів, відображених у фінансовій звітності підприємства. Дана методика дозволить розподілити отриманий сукупний

економічний ефект, у вигляді приросту чистого прибутку, на результати використання конкретного нематеріального активу.

Таким чином, переоцінена вартість нематеріальних активів підприємства на дату балансу має наступний вигляд:

$$BB_i^{кін} = BB_i^{поч} + B_{пер}, \quad (2)$$

де $BB_i^{кін}$ – балансова вартість і-того нематеріального активу на кінець періоду, тис.грн;

$BB_i^{поч}$ – балансова вартість і-того нематеріального активу на початок періоду, тис.грн.

Джерело: Власна розробка автора

Даний методичний підхід до визначення переоціненої вартості нематеріальних активів дає можливість побудувати нову облікову модель для формування фінансової звітності на основі капіталізації інтелектуального капіталу у формі нематеріальних активів підприємства.

Накопичення інтелектуального капіталу, підвищення його рівня стають одними з головних чинників виживання та успішного функціонування сучасних підприємств. Саме тому, фактор наявності та дієвості методики капіталізації інтелектуального капіталу на підприємстві стає однією з заперук економічної безпеки підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Таким чином, удосконалення методики облікової оцінки нематеріальних активів дає можливість капіталізувати інтелектуальний капітал у вигляді нематеріальних активів, що створить можливості для захисту, найбільш ефективного використання та стійкого зростання вартості таких активів.

Сформована методика облікової оцінки нематеріальних активів включає в себе не лише розкриття інтелектуального потенціалу підприємства (перетворення його в капітал при первісному визнанні нематеріальних активів), а й розвиток існуючого інтелектуального капіталу за складовими, враховуючи їх вплив на приріст чистого прибутку. Таким чином, інтелектуальний капітал підприємства капіталізується в сукупність майнових інтелектуальних прав.

Подальше дослідження бачиться доречним направити на удосконалення методики оцінки окремих видів нематеріальних активів підприємства та особливостям капіталізації в них інтелектуального капіталу.

Джерела та література

1. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Ф. Ф. Бутинець, Л. Л. Горецька. Житомир : Рута, 2002. – 544 с.
2. Волчек А. В. Основные средства, нематериальные активы, материальные ценности: учет и налогообложение / А. В. Волчек. Минск : Регист, 2010. 236 с.
3. Замлинський В. А. Облік основних засобів: переосмислення принципів та завдань: *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 1. С. 46-51.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»: від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 22.10.2019).
5. Міжнародний стандарт фінансової звітності 13 «Оцінка справедливої вартості»: від 01. 01. 2013 №929_068. URL:<http://www.minfin.gov.ua/file/link/364291/file/IFRS13.pdf> (дата звернення: 22.10.2019).
6. Christensen H., Nikolaev. V. Who uses fair value for nonfinancial assets after IFRS adoption? : Chicago booth: The University of Chicago Booth School of business. 2014. 44 p. URL:http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1269515(дата звернення: 22.10.2019).
7. Маркус О. Облікова ідентифікація нематеріальних активів у формуванні економічної безпеки підприємства. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. Том 2 № 18. С. 121 – 128. <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-02-121-128> (doi: 10.29038/2411-4014-2019-02-121-128).
8. Зябченкова Г. В. Застосування справедливої оцінки основних засобів в обліку: Формування ринкових відносин в Україні. 2012. № 2. С. 129 – 133.
9. Дерун І. Використання справедливої вартості в бухгалтерському обліку необоротних активів: *Бухгалтерський облік і аудит*. 2012. № 12. С. 20–28.

References

1. Butynets, F. F. & Horetska, L. L. (2002). Bukhhalterskyi oblik u zarubizhnykh krainakh [Accounting in foreign countries]. Zhytomyr: Ruta. [in Ukrainian].
2. Volchek, A. V. (2010). Osnovnyie sredstva, nematerialnyie aktivi, materialnyie tsennosti: uchet i nalogooblazhenie [Fixed assets, intangible assets, material values: accounting and taxation]. Minsk: Rehist. [in Ukrainian].
3. Zamlynskyi, V. A. (2010). Oblik osnovnykh zasobiv: pereosmyslennia pryntsyviv ta zavdan [Accounting for fixed assets: rethinking the principles and objectives]. Oblik i finansy APK, No. 1, 46-51. [in Ukrainian].
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "About accounting and financial statement in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Accessed 01 March 2016). [in Ukrainian].
5. International Accounting Standard 13 (IFRS 13) Fair Value Measurement. (revised on 01.01.2013). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [URL:http://www.minfin.gov.ua/file/link/364291/file/IFRS13.pdf](http://www.minfin.gov.ua/file/link/364291/file/IFRS13.pdf) [in Ukrainian].
6. Christensen H., Nikolaev. V. Who uses fair value for nonfinancial assets after IFRS adoption? : Chicago booth: The University of Chicago Booth School of business. 2014. 44 p. URL:http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1269515. [in English].
7. Olga Markus. The accounting identification of intangible assets in formation of economic security of the enterprise: Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University. Vol 2 No 18 (2019). <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-02-121-128> (doi: 10.29038/2411-4014-2019-02-121-128). [in Ukrainian].
8. Zyabchenkova H. V. Zastosuvannya spravedlyvoyi otsinky osnovnykh zasobiv v obliku: Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini. – 2012. – № 2. – S. 129–133. [in Ukrainian].
9. Derun I. Vykorystannya spravedlyvoyi vartosti v bukhhalters'komu obliku neoborotnykh aktyviv: Bukhhalters'kyi oblik i audyt. 2012. № 12. S. 20–28. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.04.2020 р.

УДК 338.1. 614.1

Матвійчук Іванна,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і аудиту,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-0953-4442,
e-mail: matviichuk_i@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-193-199>

КОРОНАКРИЗА: НОВА РЕАЛЬНІСТЬ ДЛЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

У статті встановлено, що в умовах пандемії коронавірусу зростає економічна невизначеність, зміни, які зараз переживають підприємства, створюють абсолютно нову реальність, вимагають інших підходів до управління та створюють нові проблеми для бухгалтерів. Доведено, що ефективність неминучих змін значною мірою залежить від того, наскільки добре проведено аналіз фінансово-економічного стану підприємства та наскільки вдало адаптовані бізнес-процеси до нової реальності. Важливість своєчасного реагування на коронакризу та роль бухгалтера у цьому процесі для нормального функціонування підприємства ще не знайшли відображення у дослідженнях. Визначено, що незалежно від прийнятих рішень, добре підготовленими до вирішення нових проблем будуть саме ті підприємства, що на ранніх стадіях пандемії розробляють власні антикризові сценарії та звертаються по допомогу до тих, хто може запропонувати швидкі та професійні рішення.

Ключові слова: пандемія коронавірусу, економічна криза, бухгалтер, управління, грошові потоки.

Матвійчук Іванна,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра учета и аудита,
г. Луцк

КОРОНАКРИЗИС: НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ ДЛЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

В статье установлено, что в условиях пандемии коронавируса растет экономическая неопределенность, изменения, которые сейчас переживают предприятия, создают совершенно новую реальность, требуют других подходов к управлению и создают новые проблемы для бухгалтеров. Доказано, что эффективность неизбежных изменений в значительной степени зависит от того, насколько хорошо проведен анализ финансово-экономического состояния предприятия и насколько удачно адаптированы бизнес-процессы к новой реальности. Важность своевременного реагирования на коронакризу и роль бухгалтера в этом процессе для нормального функционирования предприятия еще не нашли отражение в исследованиях. Определено, что независимо от принятых решений, хорошо подготовленными к решению новых проблем будут именно те предприятия, которые на ранних стадиях пандемии разрабатывают собственные антикризисные сценарии и обращаются за помощью к тем, кто может предложить быстрые и профессиональные решения.

Ключевые слова: пандемия коронавируса, экономический кризис, бухгалтер, управление, денежные потоки.

Ivanna Matviichuk,
Candidate of Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Accounting and Auditing,
Lutsk

THE CORONAVIRUS CRISIS: A NEW REALITY FOR ENTREPRENEURSHIP AND ACCOUNTING

In conditions when a coronavirus pandemic is currently capable of destroying any business, enterprise costs must be based on disposable income. Economic uncertainty is growing, the changes that enterprises are currently experiencing are creating a whole new reality, requiring other management approaches and creating new problems for accountants.

The effectiveness of the inevitable changes largely depends on how well the analysis of the financial and economic condition of the enterprise and how well adapted business processes to the new reality. The importance of timely response to the coronavirus crisis and the role of the accountant in this process for the normal functioning of the enterprise have not yet been reflected in research.

The purpose of the article is to study the state and trends of the impact of COVID-19 on the financial and economic condition of enterprises and to develop recommendations for the actions of the accountant in the process of adaptation to new operating conditions in a coronavirus crisis.

Crisis exit planning involves the formation of an anti-crisis team, which must include an accountant, who usually has information about the most important processes in the company, and in addition to accounting often deals with areas such as communication, finance, human resources and information security.

To successfully overcome the crisis, enterprises must have sufficient financial resources. It is very important to understand the level of the enterprise's need for money and plan several different scenarios of cash flows to understand the probability and severity of the impact of each of them on the activities of the enterprise. According to the results of an online survey of business entities and business associations «Business activity during COVID-19», Ukrainian enterprises and organizations often do not have enough strength to work as usual in special quarantine conditions. It is important to identify ways and sources by which we can increase cash flows (for example, increase revenue and reduce or defer costs). It is likely that as a result of a prolonged pandemic, there will be a need to find other sources of income.

Regardless of the decisions made, those enterprises that develop their own anti-crisis scenarios in the early stages of a pandemic and turn to those who can offer quick and professional solutions will be well prepared to solve new problems.

Key words: coronavirus pandemic, economic crisis, accountant, management, cash flows.

Постановка проблеми. Кількість нових випадків захворювання коронавірусом в Україні швидко зростає, і поки що немає ознак того, що пандемія COVID-19 буде контрольованою. Оскільки пандемія здатна зруйнувати будь-який бізнес, витрати повинні здійснюватися виходячи з наявних доходів підприємства. Наростає економічна невизначеність, зміни, які зараз переживають підприємства, створюють абсолютно нову реальність, вимагають іншого підходу до управління організацією та створюють нові проблеми для бухгалтерів. Поточна економічна ситуація нагадує віндсерфінгістів, які ловлять хвилю – спіймана в потрібний момент і правильним чином допоможе досягнути запланованих цілей, в іншому випадку – віндсерфінгіст може зазнати падіння.

Ефективність неминучих змін значною мірою залежить від того, наскільки добре проведено аналіз фінансово-економічного стану підприємства та наскільки вдало адаптовані бізнес-процеси до нової реальності. Наслідки пандемії пов'язані з багатьма неочікуваними та раніше непрогнозованими явищами для більшості підприємств, до яких вони не були готові. Наприклад, масовий перехід до дистанційної роботи, електронний документообіг зумовили необхідність швидкого впровадження нового підходу до управління процесами на підприємствах та впровадження скоригованих показників оцінки їх ефективності. Проте важливо не панікувати і, як наслідок, приймати необгрунтовані рішення, а зберігати спокій і, базуючись на результатах аналізу, ретельно спланувати зміни у діяльності підприємства відповідно до вимог нової реальності, що дозволить зловити правильну хвилю і забезпечити безпечне функціонування в нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активне обговорення проблеми поширення коронавірусної хвороби відбувається у засобах масової інформації, де свої погляди висловлюють міністри, представники владних структур, провідні економічні експерти, соціологи та політологи, інші провідні фахівці з цього питання. Зокрема, свої погляди щодо впливу COVID-19 світову та українську економіку висвітлювали А. Амелін, Я. Лаврик, Д. Монін [2], А. Білінов [3], О. Григораш, Т. Григораш, В. Ченцов [4], Д. Долбнева [6], К. Лагард [7] та ін. Проте важливість своєчасного реагування на коронакризу та роль бухгалтера у цьому процесі для нормального функціонування підприємства ще не знайшли відображення у дослідженнях.

Метою статті є дослідження стану і тенденцій впливу COVID-19 на фінансово-економічний стан підприємств та розробка рекомендацій щодо дій бухгалтера у процесі адаптації до нових умов функціонування в умовах коронакризи.

Виклад основного матеріалу. Зараз багато підприємств знаходяться у драматичній ситуації – без грошей і з дуже поганою підготовкою до подальших дій. Здається, що ніхто не був готовий до пандемії чи економічного спаду. Якщо підприємства не реагують швидко, шанси на їх виживання будуть мінімальними. За даними Goldman Sachs, майже 60 % малого бізнесу у США буде повністю без грошей через менше, ніж три місяці [1].

В Україні, на жаль, ситуація ще гірша. Відповідно до результатів online опитування суб'єктів підприємницької діяльності та ділових об'єднань «Ділова активність під час COVID-19», яке проводив Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, підприємства та організації часто не мають достатнього запасу міцності, щоб працювати як звичайно в особливих умовах карантину. Майже половина з опитаних (41%) повідомили, що зможуть працювати в умовах карантину не більше ніж місяць. У решті опитаних «запасу міцності» вистачить не більше ніж на півроку. Є ті, хто має «запас міцності», але таких опитаних не багато – один з десяти опитаних вважають, що зможуть працювати рік в умовах карантину [5]. Гроші, запропоновані державою, дозволять деяким вижити, але з часом вони можуть сприяти створенню своєрідних «зомбі-підприємств», які не будуть рости, а лише чекатимуть більших вливань коштів.

Підприємства, керівництво яких може дивитися на бізнес здалеку та з ширшої точки зору, безумовно, краще підготовлені до кризових ситуацій. Приклад китайських підприємств показує, що ті, що зуміли вчасно реорганізуватись, створили групи швидкого реагування на ранніх стадіях пандемії, швидше вийшли на позитивні результати діяльності на етапі розморожування економіки. Важливим етапом у плануванні виходу з кризи є формування антикризової команди, до якої мають входити висококваліфіковані працівники, котрі мають можливість швидко отримувати необхідні дані та приймати управлінські рішення. У групі обов'язково має бути бухгалтер, який зазвичай володіє інформацією про найважливіші процеси на підприємстві, займається грамотним переводом працівників на дистанційну роботу і вносить зміни в трудовому договорі, веде облік витрат на профілактичні заходи, документально оформляє перенесення відряджень, повернення грошових коштів, перенесення строків оплати боргу та інше. Команда швидкого реагування, крім поточних операцій підприємства, займається такими сферами, як комунікація, фінанси, кадрові ресурси та безпека інформаційних технологій. Проаналізуємо першочергову роль бухгалтера у всіх цих сферах.

Комунікація. Нова реальність показала, що багато підприємств мають проблеми з комунікацією не тільки із зовнішнім середовищем, але і всередині організації. Підприємства з ефективною комунікацією проводили належним чином підготовлене спілкування в соціальних медіа; завдяки ефективній маркетинговій діяльності перенаправили продажі з одного каналу збуту, наприклад, від стаціонарних тренінгів до онлайн-тренінгів, зі стаціонарного магазину на веб-сайт електронної комерції в Інтернеті; правильно збалансували кількість повідомлень про стан підприємства, щоб їх надлишок не створював враження, що ситуація неконтрольована тощо. Адекватна й правильно організована комунікація часто має вирішальне значення для виживання підприємства в умовах коронакризи.

Кадрова політика. Пандемічна ситуація змусила підприємства кардинально змінити підходи в управлінні ключовою сферою – HR, тобто людськими ресурсами. Особливо це було помітно в бухгалтеріях, де практично з дня на день «нова реальність» сильно впливала на режим роботи. Бухгалтерам доводилося знову організовуватись, адже віддалена робота та управління на місцях до недавнього часу була немислимою.

Необхідність «віддаленого» спілкування через відеоконференції спричинили проблеми, пов'язані зі зниженням ефективності та втотою працівників. Підрозділи підприємств, які до цього часу працювали пліч-о-пліч із клієнтом, такі як бухгалтери чи аудиторів, були змушені здебільшого переходити на дистанційну роботу. Це є наслідком необхідності запровадження нових правил роботи в офісі, таких як забезпечення «соціальної дистанції», носіння масок, забезпечення санітарно-гігієнічних норм та встановлення столів на відповідній відстані, що було не завжди можливим.

Виживання підприємств залежить від швидкості реакції управлінської ланки. Підприємства, які зіткнулися з новою реальністю та впоралися найкраще, швидко відреагували в таких сферах:

- враховували сімейний стан працівників та, по можливості, пропонували віддалену роботу;
- перевіряли обсяг обов'язків працівників і, якщо необхідно, призначали нові завдання або повну перекваліфікацію працівників, наприклад туристичні підприємства перенаправили деяких працівників на роботу над туристичними пропозиціями початку 2021 року, включаючи країни, які менше постраждали від пандемії, або пропозиціями подорожей всередині країни;
- дбали про здоров'я працівників, надавали психологічну підтримку;
- постійно комунікували з працівниками, допомагали організовувати дистанційну роботу.

Людські ресурси є ключовим елементом будь-якого підприємства, особливо сфери послуг. Відсутність належної реакції на ситуацію може призвести до значного погіршення стану підприємства.

Інформатизація. Пандемія неймовірно пришвидшила розвиток ІТ-ресурсів на підприємствах. Працівники охоче переходять на дистанційну роботу, якщо це можливо. За даними досліджень, 64 % працівників після повернення в офіс хочуть частіше використовувати можливість дистанційної роботи, і для більшості бажано це робити хоча б 1-2 дні на тиждень [1]. В Україні лише на 20% підприємств не запроваджували дистанційної роботи через характер виконуваних завдань. Натомість 35% перевели всіх, або майже усіх працівників, на віддалений режим роботи [5].

Підприємства, які швидко адаптувались до нових правил, змогли функціонувати досить нормально. На цьому етапі буде важливо ретельно проаналізувати та зробити висновки про готовність працівників до дистанційної роботи та її ефективність. Значно простіше перебудувати процеси та зробити необхідні інвестиції в нинішню ситуацію. Важливою також є оцінка систем кібербезпеки. Підприємства, як ніколи раніше, піддаються як хакерським атакам, так і помилкам людей, які тільки починають опановувати дистанційну роботу. Підприємства, незалежно від розміру підприємства, однаково ризикують втратою ключових даних. Для забезпечення безпеки важливо розвивати свою цифрову культуру та цифрові звички.

Фінанси. Фінансова ситуація, в якій сьогодні опиняються підприємства, є в багатьох випадках критичною. Як зазначають в бізнес-асоціаціях, оцифрувати потенційні збитки у зв'язку з пандемією фактично неможливо через складність прогнозування потенційних масштабів поширення вірусу в Україні. Однозначно можна говорити про падіння економіки навіть з урахуванням вжитих державою заходів для підтримки бізнесу.

Згідно з опитуванням учасників Спілки українських підприємців, український бізнес очікує падіння квартальної виручки в середньому на 30-35% [9]. Очікуються такі наслідки коронакризи:

- розрив ланцюжків постачання та призупинення виробництва;
- безповоротна втрата доходів та ймовірне банкрутство малого і середнього бізнесу внаслідок припинення діяльності на невизначений період;
- скасування замовлень на промислові товари, відмова від укладення нових угод, скасування поставок за вже укладеними договорами;
- втрата роботи для неоформлених працівників (зокрема, у сфері обслуговування).

Крім того, для підприємств існують проблеми, пов'язані зі сплатою зобов'язань, зокрема, зі своєчасною оплатою рахунків через несплачену заборгованість, і втратою впевненості у фінансовій надійності своїх контрагентів в умовах пандемії коронавірусу.

Як свідчить досвід Китаю, підприємства, які порівняно добре пережили перший період «нової реальності», характеризувались достатньою величиною грошових коштів, щоб протриматися принаймні 3-6 місяців, були обережними щодо можливості отримання банківських позик в умовах кризи, ретельно проаналізували та скористалися відповідними для них заходами допомоги [8]. Навіть у компаніях, що надають бухгалтерські послуги, аналіз результатів та підготовка до різних сценаріїв, пов'язаних із простоем, не завжди проходили на відповідному рівні. Хоча тут багато що залежить і від клієнтів, і від того, чи систематично вони контролюють свої зобов'язання перед ними. Як зауваження, варто зазначити, що підготовка заяв про допомогу для підприємців була надзвичайно трудомісткою для бухгалтерій, і вони виконували ці завдання досить часто, не стягуючи додаткових зборів, враховуючи існуючі відносини з клієнтами. Звичайно, це було нелегким завданням, адже в основному у компаніях, що надають бухгалтерські послуги, працюють жінки, яким важче, аніж чоловікам, поєднувати сімейно-побутові та професійні обов'язки.

Отже, досвід Китаю засвідчив, що підприємства, які реально думають про те, щоб пережити наступну хвилю епідемії, мають мати підготовлений антикризовий план та ресурси для функціонування протягом хоча б трьох місяців. Звичайно, ці ресурси мають бути забезпечені у вигляді грошових коштів або інших легкодоступних фінансових інструментів. Слід пам'ятати, що банківське фінансування може допомогти, якщо воно буде організоване до виникнення проблем та надане протягом досить тривалого періоду для розумного забезпечення операційної діяльності підприємства під час кризи.

При підготовці до чергової хвилі епідемій чи інших надзвичайних ситуацій, важливою є правильна організація бухгалтерського обліку, що дозволяє принаймні раз на місяць ретельно аналізувати стан підприємства як щодо доходів, так і витрат.

Детальніше зупинимось на підходах до управління грошовими потоками, адже їх аналіз є надважливим, при цьому особливий акцент робиться на стягнення боргів. Своєрідним тестом на платоспроможність у багатьох країнах є гарантія керівництва, що підприємство зможе погасити свої борги у встановлений термін.

Для успішного подолання кризи підприємства повинні мати у своєму розпорядженні достатні грошові ресурси. Дуже важливо розуміти рівень потреби підприємства в грошах, а саме коли вони надходять і коли виплачуються. Планування декількох різних сценаріїв руху грошових коштів є раціональним кроком для розуміння ймовірності та серйозності впливу кожного такого сценарію. Важливо визначити шляхи та джерела, за допомогою яких ми можемо збільшити наші грошові потоки. Вони можуть включати в себе очевидні кроки: збільшення доходів і скорочення або відстрочку витрат. Цілком ймовірно, що в результаті тривалої пандемії виникне потреба й у пошуку інших джерел надходження коштів.

У зв'язку з широким можливим впливом пандемії на значну кількість підприємств через безліч каналів, доцільно оцінити реальні ризики, що виникають внаслідок зниження попиту на послуги та продукцію, а також перебоїв, що виникають внаслідок порушених ланцюгів поставок. Постає питання, які ж заходи може запровадити керівництво підприємства для зменшення негативного впливу наслідків пандемії та економічної кризи? Розглянемо деякі з них:

1. Зниження впливу змін факторів ринкового ризику на створені фінансові результати – управління ризиком коливань валютних курсів, цін на товари та відсоткових ставок:

- стрес-тестування щодо валютного ризику, відсоткового ризику та / або товарного ризику та короткий опис впливу цих ризиків на основний вид діяльності підприємства;
- розробка та реалізація стратегій хеджування для захисту від коливань валютних курсів, цін на товари та відсоткових ставок.

2. Управління кредитними ризиками в умовах підвищеної невизначеності та ризику дефолту контрагентів:

- аналіз ризику неплатоспроможності підрядників та визначення впливу цього ризику на основний вид діяльності підприємства;
- перегляд лімітів торгових кредитів, умови оплати за договорами з клієнтами шляхом встановлення заздалегідь узгодженого розміру щомісячного грошового обороту або шляхом переходу на передоплату чи оплату протягом кількох днів з моменту виставлення рахунку;
- аналіз рівня фінансової безпеки підприємства та способи її забезпечення, розробка стратегії захисту від зростаючого впливу кредитного ризику.

3. Оптимізація циклу конвертації грошових коштів:

- підвищення загальної ліквідності за рахунок вивільнення оборотних коштів, заморожених у дебіторській заборгованості, товарно-матеріальних запасах та зобов'язаннях;
- орієнтація на управління запасами: підприємства ризикують зазнати перебоїв у ланцюгах поставок через дефіцит сировини та комплектуючих, тому доцільно забезпечити додатковий або стратегічний запас як спосіб захисту від можливого впливу тривалішого розриву ланцюга поставок; варто розглянути заходи щодо скорочення запасів готової продукції, особливо в швидкокопсувних продуктах, де відходи є важливим фактором ризику;

4. Аналіз можливості використання альтернативних рішень у сфері фінансування діяльності підприємств:

- факторинг дебіторської заборгованості або знижки для тих клієнтів, хто здатний сплатити

швидше;

- скорочення або відстрочка сплати податкових платежів може значно зменшити навантаження на грошові потоки підприємства. За нинішніх умов уряди багатьох країн вважають такий підхід дієвим способом підтримки бізнесу, збереження робочих місць і уникнення більш істотних економічних збитків;

- звернення до банківських установ із запитом щодо збільшення розміру боргового фінансування, доступного для бізнесу. З огляду на потенційну рецесію, цілком імовірно, що центральні банки можуть знизити відсоткові ставки за позиками і розпочати певне пом'якшення грошово-кредитної політики. Знову ж таки, банки сприймуть цю ініціативу як елемент своєї корпоративної соціальної відповідальності, тому зможуть робити це за нижчими, ніж зазвичай, відсотковими ставками;

- звернення до уповноважених представників акціонерів з ініціативою щодо надання бізнесу кредитів без застави. Цей підхід став популярним у світі під час попередніх економічних криз серед багатьох акціонерних товариств, і виявився досить успішним. У деяких випадках щоб отримати фінансування, яке вони надавали підприємствам, ці люди закладали свою власну нерухомість. Це може бути проблематично і складно, але дехто з них, безсумнівно, матиме фінансові можливості та бажання утримати бізнес на плаву.

4. Управління ліквідністю та оптимізація витрат підприємства:

- підготовка антикризового плану дій у випадку неплатоспроможності значної частки підприємців, значного зниження / підвищення валютних курсів, цін на товари та відсоткових ставок, проблеми з відновленням або утриманням нормального рівня ліквідності;

- аналіз ризику ліквідності та оптимізація управління ліквідністю;

- впровадження комплексних програм оптимізації витрат (зменшення змінних витрат часто є швидшим способом негайно зменшити відтік грошових коштів, ніж зосереджуватися на постійних витратах. Якщо робоча сила є важливою статтею витрат, врахуйте шляхи, які можуть допомогти зменшити витрати, щоб не потрапити в ситуацію, коли необхідне звільнення (відмова від надання послуг за договором підяду та перерозподіл роботи на постійну робочу силу, заохочування працівників до використання щорічної відпустки). Продаж активів та здача їх в оренду, лізинг транспортного парку – це також ефективні способи залучення екстрених грошових коштів);

- перегляд планів капітальних інвестицій – доцільно проаналізувати, які капітальні вкладення можна відкласти, поки ситуація не покращиться, які слід переглянути, а які необхідні для створення конкурентних переваг у період спаду.

- аналіз можливості страхування бізнесу.

Ефективна система обліково-аналітичного забезпечення діяльності підприємства може допомогти у визначенні «фінансового розриву» і того, які фінансові ресурси слід отримати, щоб пережити наступний період економічної зупинки. Створення плану дій у відповідь на «касовий розрив» – одне з найважливіших питань, які слід вирішувати у період між послідовними кризовими хвилями. Можливо, доведеться розглянути можливість продажу бізнесу або об'єднання сил з конкурентами. Великі суб'єкти господарювання, яким надаються більш значні фінансові ресурси, здатні ефективніше протистояти подальшим проблемам, наприклад, пов'язаним із новою хвилею пандемії.

Висновки. Підприємства, які швидко пристосувалися до нових умов та світу після коронавірусу, можуть не лише вижити, але й підготуватися до потенційного рецидиву вірусу. Комплексний аналіз ситуації та переосмислення ключових сфер дозволить адаптуватися до нових умов.

Це не гарантує успіху, але дозволяє реально оцінити ситуацію та прийняти рішення щодо подальшого функціонування підприємства. За прогнозами S&P Global Ratings, у 2020 році світовий ВВП має впасти на 3%, а ВВП України – на 7,7%. Нова економічна криза прогнозується найбільшою з часів Великої депресії 1930-х років [9]. На ринку буде менше місця та менше можливостей, тому переможцями стануть ті, хто реагуватиме на нову реальність найшвидше та найточніше. Незалежно від прийнятих рішень, добре підготовленими до вирішення нових проблем будуть саме ті підприємства, що на ранніх стадіях пандемії розробляють власні антикризові сценарії та звертаються по допомогу до тих, хто може запропонувати швидкі та професійні рішення. Звичайно, підприємці

можуть розраховувати на величезну допомогу бухгалтерів. Зрештою, ця професійна група використовується для ефективної адаптації до змін і добре справляється з цим.

Джерела та література

1. Survey: US Small Business Owners Need More Funding and Immediate Legislative Action. URL: <https://www.goldmansachs.com/smallbusinesssurvey/>.
2. Амелін А., Лаврик Я., Монін Д. Прогноз збитків. Якими будуть економічні збитки України через пандемію корона вірусу. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/prognoz-zbitkivyakimi-budut-ekonomichni-zbitki-ukrayini-cherez-pandemiyukoronavirusa-342951_.html.
3. Блінов А. Вірус рецесії: чим обернеться епідемія COVID19 і хто постраждає найбільше. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/18/pogljad/ekonomika/virus-recesiyi-chymobernetsya-epidemiya-covid-19-xto-postrazhdaye-najbilshe>.
4. Григораш О. В., Григораш Т. Ф., Ченцов В. В. Світова економіка в умовах COVID-19. *Економіка та держава*. 2020. № 4. С. 104–108. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.104.
5. Ділова активність під час COVID-19. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/COVID-19_ok_24.04.2020_OK.pdf.
6. Долбнева Д. В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. 2020. №1. С. 20–26. DOI: 0.32983 / 2222-0712-2020-1-20-26.
7. Коронавірус може призвести до масштабного економічного шоку в Європі – Лагард. URL: <https://suspilne.media/18912-koronavirus-moze-prizvesti-do-masstabnogoekonomichnogo-soku-v-evropi-lagard/>
8. Уроки китайського коронавірусу. Частина 1. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2881684-uroki-kitajskogokoronavirusu-castina-1.html>.
9. Шрамко Ю. Аналітики оцінили економічні наслідки коронавірусу COVID-19 в усьому світі. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1853021-analitiki-otsinili-ekonomichni-naslidkikoronavirusu-covid-19-v-usomu-sviti>.

References

1. “Survey: US Small Business Owners Need More Funding and Immediate Legislative Action”. <https://www.goldmansachs.com/smallbusinesssurvey/> [in English].
2. Amelin, A., Lavryk, Ya., and Monin, D. “Prohnoz zbytkiv. Yakymy budut ekonomichni zbytky Ukrainy cherez pandemiю koronavirusu” [Forecast of Losses. What Will be the Economic Losses of Ukraine due to the Coronavirus Pandemic]. https://dt.ua/ECONOMICS/prognoz-zbitkiv-yakimi-budut-ekonomichni-zbitki-ukrayinicherez-pandemiyu-koronavirusa-342951_.html [in Ukrainian].
3. Blinov, A. “Virus retsesii: chym obernetsia epidemiia COVID19 i khto postrazhdaie naibilshe” [Recession Virus: what Will Turn on the COVID-19 Epidemic and Who Will Suffer the most?]. <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/18/pogljad/ekonomika/virus-recesiyi-chym-obernetsya-epidemiya-covid-19-xto-postrazhdaye-najbilshe> [in Ukrainian].
4. Hryhorash, O., Hryhorash, T. and Chentsov, V. (2020), “Svitova ekonomika v umovakh COVID-19” [Global economy under COVID-19], *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 104–108. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.104 [in Ukrainian].
5. “Dilova aktyvnistj pid chas COVID-19” [Business activity during COVID-19]. https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/COVID-19_ok_24.04.2020_OK.pdf [in Ukrainian].
6. Dolbneva, D. (2020), “Vplyv COVID-19 na ekonomiku krajin svitu” [The Impact of COVID-19 on the World’s Economies], *The Problems of Economy*, vol. 1, pp. 20-26. DOI: 0.32983 / 2222-0712-2020-1-20-26 [in Ukrainian].
7. “Koronavirus mozhe pryzvesty do masshtabnoho ekonomichnoho shoku v Yevropi - Lahard” [Coronavirus Can Cause Major Economic Shock in Europe - Lagarde]. <https://suspilne.media/18912-koronavirus-moze-prizvesti-do-masstabnogoekonomichnogo-soku-v-evropi-lagard/> [in Ukrainian].
8. “Uroky kytajskoho koronavirusu. Chastyna 1” [Lessons from Chinese Coronavirus. Part 1]. <https://www.ukrinform.ua/rubriceconomy/2881684-uroki-kitajskogo-koronavirusu-castina-1.html> [in Ukrainian].
9. Shramko, Yu. “Analityky otsinily ekonomichni naslidky koronavirusu COVID-19 v usyomu sviti” [Analysts Have Evaluated the Economic Impact of COVID-19 Coronavirus Worldwide]. <https://www.unn.com.ua/uk/news/1853021-analitiki-otsinili-ekonomichni-naslidki-koronavirusu-covid-19-v-usomu-sviti> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2020 р.

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЩО ПУБЛІКУЮТЬСЯ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ

До публікації приймаються статті, які відповідають наступним вимогам.

Стаття повинна висвітлювати актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

Стаття може бути написана українською, російською, польською або англійською мовами, ретельно вичитана автором та відповідати тематичному спрямуванню збірника наукових праць.

Робота не була опублікована раніше в іншому журналі, не перебуває на розгляді в іншому журналі.

До друку приймаються тільки статті з оригінальним авторським текстом, запозичення в обсязі не більше 10 %, що повинні бути оформлені із зазначенням посилань на джерела.

Подаючи статтю в журнал, автор тим самим висловлює згоду на розміщення повного її тексту в мережі Інтернет.

Автори дають згоду на збір й обробку персональних даних із метою їх включення в базу даних згідно із Законом України № 2297-VI «Про захист персональних даних» від 01.06.2010. Імена та електронні адреси, які вказуються користувачами сайту цього видання, використовуватимуться виключно для виконання внутрішніх технічних завдань; вони не поширюватимуться та не передаватимуться стороннім особам.

Процедура рецензування:

Усі матеріали, які подані для публікації в журналі «Економічний часопис СНУ імені Лесі Українки» проходять процедуру **рецензування** у кілька етапів:

- матеріали перевіряються на відповідність тематиці журналу та вимогам до оформлення;
- стаття проходить перевірку на наявність плагіату;
- матеріали передаються на розгляд рецензенту. За підсумками рецензії рецензент може дати рекомендацію публікувати статтю, відправити на доопрацювання (з повторною рецензією або без неї), відмовити у публікації через значні недоліки матеріалів (з правом повторної подачі або без неї);
- після підтвердження, що стаття прийнята до друку, автору повідомляються реквізити для оплати.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ

Послідовність структурних елементів статті:

✓ Ліворуч – УДК (кегель 12).

✓ Починаючи з наступного рядка праворуч метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно українською, російською та англійською мовами та складаються з частин:

відомості про автора (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт, ORCID ID 0000-0000-0000-0000, E-mail) (напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0); якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується в такій же послідовності через рядок.

✓ Через рядок - **назва статті (мовою статті)** (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний; інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **анотація українською** (або мовою статті), від 80 до 100 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт).

✓ Через рядок - **ключові слова українською** (або мовою статті) 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок – **метадані російською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок).

✓ Через рядок **назва статті російською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **анотація російською**, від 80 до 100 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт).

✓ Через рядок - **ключові слова російською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок – **метадані англійською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок.

✓ Через рядок - **назва статті англійською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний); інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **розширена анотація англійською мовою** (Abstract), яка повинна бути інформативною й оригінальною, має відображати основний зміст статті та результатів дослідження, обсяг анотації англійською мовою: не менше 1800 знаків. Анотація англійською мовою (Abstract) фактично має уявляти собою стислий виклад статті, її реферування, (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт) і повинна складатися з таких структурних частин:

- introduction (вступ);
- the purpose of the article (мета статті);
- results (результати);
- conclusions (висновки);

✓ Через рядок - **ключові слова англійською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

Якщо мова статті англійська (польська, російська), то анотація мовою статті від 80 до 100 слів, а анотація українською мовою подається обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова, ім'я та прізвища автора й назви статті.

✓ Через рядок – **основний текст статті**, який повинен вміщати в себе такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше питань, що є частиною загальної проблеми, яким присвячується стаття;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом (згідно з Постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1).

Вимоги до оформлення тексту статті. Обсяг основного тексту статті орієнтовно від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів). Текстові матеріали повинні бути підготовлені в редакторі MS Word (*.doc). Параметри сторінки: формат – А4, поля – зліва – 2,5

см, справа – 2,5 см, зверху й знизу – 2 см, без колонтитулів та нумерації сторінок. Шрифт основного тексту – Times New Roman, звичайний, рядки без переносів. Параметри абзацу: вирівнювання – за шириною; міжрядковий інтервал – 1,0; відступ першого рядка – 0,75 см.

✓ Через рядок після основного тексту – **Джерела та література** (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок **перелік використаної літератури** (кегель 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 см) складений відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання»). Усі джерела зі списку літератури (орієнтовно 8-15 джерел) повинні бути процитовані в тексті статті, в іншому випадку відповідний елемент має бути вилучений. Бібліографічні посилання потрібно оформляти так: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе також посилання без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом. Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор doi (<http://www.doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. Список літератури повинен містити достатню кількість сучасних (за останні п'ять років) джерел за проблемою дослідження. До списку потрібно включати наукові статті українських і зарубіжних авторів. Допускається посилання на власні роботи авторів статті (самоцитування), але не більше ніж 20 % від загальної кількості джерел. Назви джерел у списку літератури розміщуються в порядку цитування в тексті.

✓ Через рядок після списку літератури – **References**, (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - список кирилических джерел у транслітерованому вигляді (кегель 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт); із застосуванням транслітерації та її переклад англійською мовою, де розміщуються ті ж самі джерела оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.apastyle.org/>). Назви кирилических джерел транслітеруються, далі у квадратних дужках розміщується переклад.

Он-лайн-конвертер: <http://translit.kh.ua/#passport> (Паспортний КМУ 2010).

Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається в таблиці, що має порядковий номер, вирівнювання по правому краю (наприклад: *Таблиця 1*) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом, наприклад: **Розрахунок показників для оцінки інвестиційного прибутку**). Назва і зміст таблиці подається шрифтом Times New Roman, кегель 11, інтервал 1.

Формат таблиць – лише книжковий.

Рисунок повинен бути єдиним графічним об'єктом (тобто згрупованим). Для рисунків, виконаних у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (97-2003). Ілюстрації також слід нумерувати; вони повинні мати назви, які вказуються поза згрупованим графічним об'єктом (наприклад: **Рис. 1. Класифікація показників залишкового прибутку**). Ілюстративний матеріал обов'язково повинен бути контрастним чорно-білим, спосіб заливки в діаграмах – штриховий).

Формули (зі стандартною нумерацією) виконуються в редакторі Microsoft Equation. Підписи рисунків та формул повинні бути доступні для редагування. Усі графічні об'єкти не повинні бути сканованими.

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату «» («текст»).

Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускається).

Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Наприклад: *Джерело: Власна розробка автора*). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт “Times New Roman”, 9 кегель, звичайний.

Неприпустимим є використання нерозшифрованих аббревіатур і вперше введених термінів. Усі аббревіатури повинні бути розшифровані при першому вживанні.

Дотримання вимог є обов'язковим! Відповідальність за зміст статті несе автор!

Матеріали потрібно надсилати на e-mail: econom.faculty@gmail.com.

Опубліковані статті надсилаються авторам у форматі PDF.

Вартість публікації обсяг від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів) становить 650 гривень (з врахуванням вартості ідентифікатора цифрового об'єкту - DOI - 200 грн). Вартість статті обсягом понад 25000 знаків (без пробілів) формується з розрахунку **650 грн. + 55 грн.** за кожні 1800 знаків (без пробілів).

Вартість публікації англomовних статей обсяг від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів) становить **400 грн. + 55 грн.** за кожні 1800 знаків (без пробілів).

Одноосібні статті докторів наук публікуються з оплатою вартості ідентифікатора цифрового об'єкту - DOI - 200 грн.

При потребі автору (авторам) статті друкованого примірника журналу, здійснюється відповідна доплата в сумі 150 грн. за кожен примірник.

Вимоги до статей, останні випуски журналу, архів номерів, різна інформація – на сайті видання: <http://echas.eenu.edu.ua>

Стосовно інших питань за консультацією просимо звертатися до відповідального секретаря Кулинич Мирослави Богданівни (сл. тел. 0332-24-89-78; моб. тел. (066)-960-53-61).

Файл статті назвати «Прізвище_стаття» (напр. «*Степанюк_стаття*»).

До статті окремим файлом («*Авт.довідка_Степанюк*») потрібно подати інформацію про автора:

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Назва статті _____ (українською та англійською мовами)

Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь та вчене звання, посада автора (-ів) (українською та англійською мовами) _____

ORCID (цифровий ідентифікатор автора, що відрізняє Вас від будь-якого іншого дослідника, підтримує зв'язок між Вами й Вашою професійною діяльністю. Отримати свій унікальний ідентифікатор ORCID можна, зареєструвавшись <http://about.orcid.org>, <https://orcid.org/register>) _____

Місце роботи, навчання, поштова адреса, індекс, службовий телефон (установи чи організації) (українською та англійською мовами) _____

Поштова адреса Нової пошти, № відділення, на яке редколегія при потребі надсилає друкований примірник збірника _____

Телефон _____ . E-mail _____

Наукове видання

**Економічний часопис
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 2 (22)

2020

Технічний редактор: *Л. М. Козлюк*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21451-11251Р від 25.06.2015 р.

Сайт журналу: echas.eenu.edu.ua

Формат 60×84¹/₈. Обсяг 16,02 обл. вид. арк., 16,27 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 488.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, факультет економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.

Засновник – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Шопена 12, тел (0332)-29-90-65)

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.